

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα στο Μοριά 1828-1833

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σπυριδούλα Μαγκλάρα

ΑΘΗΝΑ 2019

Τριμελής Επιτροπή

Νίκος Κοταρίδης, καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Νίκος Θεοτοκάς, καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Ελένη Ανδριάκαινα, επίκουρη καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Σπυριδούλα Μαγκλάρα, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Περίληψη

Στις 28 Αυγούστου 1828 έφτασε στην Πελοπόννησο υπό τις διαταγές του στρατηγού Μαιζών ένα ισχυρό στρατιωτικό σώμα 14000 περίπου ανδρών, αποτελούμενο από πεζικό και ιππικό, στο όνομα και των τριών συμμαχικών Δυνάμεων, (Γαλλίας, Αγγλίας και Ρωσίας), με σκοπό να εκδιώξει το στρατό του Ιμπραήμ από την Πελοπόννησο, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 7^{ης} /19^{ης} Ιουλίου 1828. Παρά το γεγονός ότι είχε υπογραφεί στις 9(ν.η.) Αυγούστου 1828 η Συνθήκη της Αλεξάνδρειας, μεταξύ του Μωχάμετ Άλη και του ναύαρχου Κόδρινγκτον, που προέβλεπε την αναχώρηση των δυνάμεων του Ιμπραήμ και παρά το ότι η εκκένωση της Πελοποννήσου είχε ολοκληρωθεί ως τις αρχές Οκτωβρίου 1828, (ο ίδιος ο Ιμπραήμ αναχώρησε στις 4 Οκτωβρίου 1828), ένα μικρό τμήμα αυτής της γαλλικής στρατιάς παρέμεινε στην Ελλάδα για άλλα 5 χρόνια, ως το καλοκαίρι του 1833. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διερευνήσει το ρόλο που έπαιξε το στράτευμα αυτό τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Κυρίως, επιχειρεί να καταδείξει την άποψη των πρωταγωνιστών, κατά κύριο λόγο Ελλήνων και Γάλλων, βασισμένη σε κείμενα των ίδιων. Επίσης, μελετάται η άποψη του ελληνικού τύπου της εποχής, προκειμένου να αποκωδικοποιηθεί καλύτερα αυτή η περίπλοκη περίοδος. Επιπροσθέτως, η εργασία θέτει ερωτήματα, (όπως για παράδειγμα πώς αντιλαμβάνονταν οι Έλληνες αυτή τη γαλλική παρουσία), και επιχειρεί να φωτίσει το σκοπό αυτού του στρατεύματος, το οποίο οι Γάλλοι αποκαλούσαν «στρατό κατοχής».

Λέξεις-κλειδιά

Μαιζών, Γαλλία, Πελοπόννησος, στρατός κατοχής

Abstract

On 28 August 1828 arrived at Peloponnese under the command of General Maison a formidable french force of about 14000 men, infantry and cavalry, on behalf of the three allied powers, (France, Britain and Russia), in order to drive the Ibrahim's army out of Peloponnese, according to the Protocol of London of 7/19 July 1828. Even that on 9 August 1828 was signed the Convention of Alexandria between Mehmed Ali and admiral Codrington, which ordered Ibrahim's departure, and although the evacuation had been completed at the beginning of October 1828,(Ibrahim himself left on 4 October 1828), a small part of the french force remained in Greece for another 5 years-until the summer of 1833. This study aims to investigate the role that this force played both in political and military term. Especially, it attempts to demonstrate the point of view of the protagonists, mainly Greeks and French, based on their own sources. The point of view of the daily Greek press of that era is studied also, in order to be decoded better this complex era. In addition, this study poses questions,(such as how the Greeks perceived the french presence), and attempts to enlighten the goal of this force which the French referred to as "occupation corps", (corps d' occupation).

Keywords

Maison, France, Péloponnèse, corps d'occupation

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 1: Το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα –Η επιστημονική αποστολή.....	9
Η συνθήκη της 6ης Ιουλίου 1827.....	9
Η στρατιωτική δράση του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος.....	11
Ειρηνικές δράσεις του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος.....	31
Η γαλλική επιστημονική αποστολή.....	35
Συμπεράσματα.....	36
Κεφάλαιο 2: Μαρτυρίες Ελλήνων και Τύπος.....	38
Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (1770-1843).....	38
Γενναίος Κολοκοτρώνης (1805-1868)	44
Κάρπος Παπαδόπουλος (δεκαετία 1790-1871).....	46
Νικόλαος Κασομούλης (1795-1871).....	48
Ιωάννης Μακρυγιάννης (1797-1864).....	54
Κανέλλος Δεληγιάννης (1780-1862).....	60
Σπυρίδων Τρικούπης (1788-1873)	66
<i>Αθηνά</i>	70
<i>Εθνική Εφημερίς</i>	77
<i>Ο Ελληνικός Καθρέπτης</i>	81
Συμπεράσματα	86
Κεφάλαιο 3: Μαρτυρίες Γάλλων.....	89
Νικολά Ιωσήφ Μαιζών- Nicolas Joseph Maison (1771-1840)	89
Αλεξάντρ Ντυώμ - Alexandre Duheume.....	100
Ζακ Μανζάρ– Jacques Mangeart (1805-1870 ή 1874).....	109
Ζαν Πιέρ Πελλιόν-Jean Pierre Pellion (1793-1864)	124
Ζυριέν ντε λα Γκραβιέρ-Jurien de la Gravière (1763-1836).....	136
Εντγκάρ Κινέ-Edgar Quinet (1803-1875)	142
Ετιέν-Μαρέν Μπαγύ-Etienne-Marin Bailly (1795-1837)	149
Τεοφίλ Φεμπυριέ-Théophile Feburier	154
Μαρτυρίες ανωνύμων από το γαλλικό τύπο.....	156
Συμπεράσματα.....	158
Κεφάλαιο 4: Μαρτυρίες ξένων.....	159
Κάρολος βαρόνος Έυντεκ –Karl Wilhelm Freiherr von Heideck (1787-1865).....	159
Φρειδερίκος Τιρς – Frederic Thiersch (1784-1860)	172
Γεώργιος Φίνλεϋ – George Finlay (1799-1875).....	179

Συμπεράσματα.....	186
Επίλογος	187
Πηγές-Βιβλιογραφία.....	189

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία θα πραγματευτεί την παρουσία του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος υπό τον στρατάρχη Μαιζών-Maison στο Μοριά, από το 1828 ως το 1833. Αφού επισημανθούν οι ιστορικές συγκυρίες που οδήγησαν στην απόφαση της αποστολής αυτής, θα παρατεθούν οι λόγοι που επέβαλαν την παράταση της παραμονής της ως τον Αύγουστο του 1833, οπότε αναχώρησε οριστικά και το τελευταίο τμήμα της.

Στο χρονικό αυτό πλαίσιο θα εξεταστεί η στρατιωτική δράση του σώματος αυτού τόσο ως προς τον αρχικό σκοπό, που ήταν η απελευθέρωση της Πελοποννήσου από τον Ιμπραήμ και τις τουρκικές φρουρές των κάστρων, όσο και γενικότερα, δηλαδή η ανάμειξή του σε διάφορα γεγονότα από την ανταρσία των Μανιατών και τη δολοφονία του Καποδίστρια το 1831 ως τα γεγονότα του Άργους, τον Ιανουάριο του 1833. Παράλληλα, θα γίνει αναφορά στην προσπάθειά του να επιβάλει στον Κυβερνήτη τη δημιουργία τακτικού στρατού χρηματοδοτούμενου από τη Γαλλία με επικεφαλής και στελέχη Γάλλους, στην απόπειρα δημιουργίας γαλλικής αποικίας στην Μεσσηνία αλλά και σε άλλες ειρηνικές δράσεις του, που αφορούσαν από φιλανθρωπίες ως επιδιορθώσεις κάστρων και κατασκευές οχυρωματικών έργων.

Αρχικά, θα παρουσιαστούν κείμενα απομνημονευματικού τύπου Ελλήνων της εποχής, στρατιωτικών κυρίως αλλά και όχι μόνο, όπου θα διαφαίνονται οι απόψεις τους σχετικά με την παρουσία, τα πρόσωπα, τις δράσεις και το σκοπό του γαλλικού αυτού στρατεύματος. Στη συνέχεια, μέσα από διάφορων τύπων κείμενα όπως επιστολές, απομνημονεύματα και εμπιστευτικά υπηρεσιακά έγγραφα θα παρουσιαστούν οι απόψεις κυρίως των Γάλλων, των σύγχρονων με τα γεγονότα αυτά και ευρισκόμενων εκείνη την εποχή στην Ελλάδα, σχετικά με τον τόπο, τους απλούς πολίτες, τους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες, τη σημασία της αποστολής και το ρόλο της, για να αποτιμηθεί τελικά ποιος ήταν ο χαρακτήρας και οι στόχοι της, αν υλοποιήθηκαν καθώς και πώς αντιλαμβάνονταν οι Έλληνες αυτή την παρουσία.

Από πλευράς Ελλήνων, θα παρατεθούν αποσπάσματα από απομνημονεύματα των «καποδιστριακών» οπλαρχηγών Θεόδωρου και Γενναίου Κολοκοτρώνη, Κάρπου Παπαδόπουλου και Νικόλαου Κασομούλη, του «συνταγματικού» Ιωάννη Μακρυγιάννη, του πρόκριτου Κανέλλου Δεληγιάννη καθώς και αποσπάσματα από την *Ιστορία* του Σπυρίδωνα Τρικούπη. Θα παρουσιαστεί επίσης η άποψη των εφημερίδων *Αθηνά*, *Εθνική Εφημερίς*, *Γενική Εφημερίς* και *Ο Ελληνικός Καθρέπτης*.

Από πλευράς Γάλλων, θα παρουσιαστεί η άποψη του πρωταγωνιστή της εκστρατείας Μαιζών, όπως προκύπτει μέσα από την αλληλογραφία του, η άποψη του λοχαγού του εκστρατευτικού σώματος Αλεξάντρ Ντυώμ -Alexandre Duheume, του λοχαγού των τακτικών στρατευμάτων Ζαν Πιέρ Πελλιόν-Jean Pierre Pellion, του δεκανέα Ζακ Μανζάρ-Jacques Mangeart, (που ήρθε ως βοηθός του Μαξίμ Ρεμπώ -Maxime Raymbaud στο στήσιμο του γαλλικού τυπογραφείου), του υπασπιστή του Γάλλου ναυάρχου Λαλάντ- Lalande, Ζουριέν ντε λα Γκραβιέρ- Jurien de la Gravière, του αρχαιολόγου και ιστορικού, μέλους της επιστημονικής αποστολής, Εντγκάρ Κινέ -Edgar Quinet, του ειδικού απεσταλμένου του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών La Ferronnays στο Μοριά, Γάλλου συνταγματάρχη Τεοφίλ Φεμπυριέ-Théophile Feburier, που ήρθε ως παρατηρητής στο στράτευμα του Μαιζών, και τέλος, του Γάλλου γιατρού που ήρθε ως απεσταλμένος του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Παρισιού, Ετιέν Μαρέν Μπαγύ-Etienne Marin Bailly.

Θα παρουσιαστεί, ακόμη, η άποψη του Βαυαρού βαρόνου Καρόλου Έυντεκ-Karl Wilhelm Freiherr von Heideck, μετέπειτα μέλους της Αντιβασιλείας, που τότε διατελούσε φρούραρχος Ναυπλίου και στη συνέχεια στρατιωτικός διοικητής του Άργους, του επίσης Βαυαρού φιλέλληνα και ανεπίσημου απεσταλμένου στην Ελλάδα του βασιλιά της Βαυαρίας, Φρειδερίκου Τιρς- Frederic Thiersch και του Βρετανού ιστορικού και φιλέλληνα, Γεώργιου Φίνλεϋ-George Finlay.

Κεφάλαιο 1: Το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα–Η επιστημονική αποστολή

Η συνθήκη της 6^{ης} Ιουλίου 1827

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδος ήταν νευραλγική, δηλαδή σε χώρο που διασταυρώνονταν και συνήθως συγκρούονταν οι επιρροές και τα συμφέροντα των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Η Συνθήκη της 6^{ης} Ιουλίου 1827, που αφορούσε στην επίλυση του ελληνικού ζητήματος, ήταν το χαρακτηριστικό παράδειγμα συνθήκης που υπαγορευόταν από την ανάγκη εξισορρόπησης των επιμέρους συμφερόντων τους.

Η Γαλλία ήθελε να αποκτήσει εκ νέου επιρροή στην Ανατολική Μεσόγειο μετά την πολιτική και εδαφική συρρίκνωση που της επιβλήθηκε το 1815, καθώς και να αποκαταστήσει την ισορροπία στο πεδίο ανταγωνισμού με τις άλλες Δυνάμεις (δεδομένου ότι το Πρωτόκολλο της Πετρούπολης στις 4 Απριλίου 1826 ήταν προϊόν αγγλορωσικής συνεργασίας του Άγγλου διπλωμάτη και στρατηγού Ουέλλινγκτον-Wellington και του Ρώσου πρωθυπουργού Νέσσελροντ-Nesselrode¹ και αντικατόπτριζε τη νέα γραμμή της ρωσικής ηγεσίας, υπό το δυναμικό τσάρο Νικόλαο).² Επιπλέον, η Ελλάδα ενδιέφερε τη Γαλλία τόσο ως χώρος οικονομικού ελέγχου, όσο και ως πεδίο επένδυσης κεφαλαίων, κυρίως προερχόμενων από τραπεζικούς κύκλους.³ Ο οικονομικός έλεγχος θα οδηγούσε άλλωστε σε πολιτικό έλεγχο, κάτι που η Γαλλία το είχε ιδιαίτερα ανάγκη μετά τον πόλεμο με την Ισπανία, τη διπλωματική της ήττα στη ρύθμιση του ζητήματος των ισπανικών κτήσεων στη Ν. Αμερική, το πλήγμα στην αποικιακή της πολιτική στην περίπτωση της Σενεγάλης (1826) και του Αγ. Δομήνικου (1825) και τον «εκνευρισμό» που της δημιουργούσαν οι σκέψεις, ήδη από το 1827, για εκστρατεία στην Αλγερία και κατοχή των γαιών της.⁴

Η Αγγλία, κρατούσε επιφυλακτική στάση λόγω του Καποδίστρια, παρότι είχε αποκτήσει με τη χορήγηση των δανείων του Αγώνα ισχυρή πολιτική πρόσβαση στα ελληνικά πράγματα. Άλλωστε, ο ισχυρός της στόλος και η κατοχή των Επτανήσων κάθε άλλο παρά την τοποθετούσαν σε μειονεκτική θέση. Το ενδεχόμενο, όμως, ενός νέου ρωσοτουρκικού πολέμου που θα εξασφάλιζε περισσότερα οφέλη στη Ρωσία την

¹ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, *Το γαλλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα στην περίοδο του Καποδίστρια (1828-1831)*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1985, σ. 7.

² Ελένη Διβάνη, « Ο αγώνας του Ιωάννη Καποδίστρια για τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων», *Διεθνείς σχέσεις, Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος στην εποχή του Κυβερνήτου Ιωάννη Καποδίστρια*, 23 Σειρά Ημερίδων, Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2011, σ. 142.

³ Ν. Τζανάκος, *Η Γαλλική Εκστρατεία στο Μοριά και ο Στρατάρχης Μαιζών*, Πάτρα, Πικραμένος, 2017, σ.73.

⁴ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, *ό.π.*, σ. 46.

κινητοποιήσε,⁵ αποσκοπώντας στην αποτροπή της πλήρους κατάρρευσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και στον περιορισμό των ορίων του νέου κράτους. Πίστευε ότι ένα ισχυρό ελληνικό κράτος θα ανέτρεπε την ισορροπία δυνάμεων στην Ανατολή, θα ανταγωνιζόταν μελλοντικά τη βρετανική ναυτική δύναμη και αναπόφευκτα θα εξαρτιόταν από τη Ρωσία⁶. Άλλωστε, μια πιθανή ρωσική διείσδυση στις περιοχές της Μέσης Ανατολής θα αποτελούσε και απειλή για την ασφάλεια της Ινδίας,⁷ αλλά και μια ενδεχόμενη νίκη του Ιμπραήμ θα μπορούσε να οδηγήσει σε προσάρτηση της Πελοποννήσου στην Αίγυπτο, κάτι που θα αύξανε την επιρροή της Γαλλίας στην Αν. Μεσόγειο.⁸

Η Ρωσία, τέλος, έχοντας δεδομένη την εύνοια του Καποδίστρια και έχοντας αποκομίσει οφέλη από τις ως τότε συγκρούσεις της με την Οθωμανική αυτοκρατορία ως προς το σκοπό της, την κάθοδο δηλαδή στην Ανατολική Μεσόγειο, συμμετείχε στη συνθήκη αυτή μόνο και μόνο για να αποκλείσει το ενδεχόμενο να περάσει το νέο κράτος στην αποκλειστική σφαίρα επιρροής κάποιας άλλης Δύναμης.⁹

Υπογράφηκε, λοιπόν, η Ιουλιανή Σύμβαση μετά από διαπραγματεύσεις επικαλούμενη κυρίως ανθρωπιστικούς λόγους αλλά και οικονομικούς, όπως την καταπολέμηση της πειρατείας και την προστασία του εμπορίου. Η καταπολέμηση της πειρατείας, άλλωστε, ήταν σημαντικό πρόβλημα, γιατί σύμφωνα με στοιχεία του Γάλλου αξιωματικού, υπασπιστή του Μαιζών, Soult de Dalmatie εκείνη τη χρονιά η Γαλλία και η Αγγλία ζημιώθηκαν από αυτή κατά 20 και 30 εκ. φράγκα αντίστοιχα.¹⁰ Η Σύμβαση απαιτούσε την ανακωχή των εμπολέμων επαναλαμβάνοντας τους όρους του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης, (που η Πύλη είχε ήδη απορρίψει από τις 9 Ιουνίου 1827) και καθόριζε σε μυστικό συμπληρωματικό άρθρο τον τρόπο εξαναγκασμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας σε περίπτωση που αρνιόταν να την εφαρμόσει.¹¹ Ωστόσο, αν και οι Δυνάμεις δεν επιθυμούσαν να εμπλακούν σε εχθροπραξίες, διεκδικώντας το ρόλο μόνο του ειρηνοποιού, (αυτές ήταν κυρίως οι οδηγίες από το Λονδίνο προς τον ναύαρχο

⁵ Στο ίδιο, σ. 8.

⁶ Χρ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, σ. 57.

⁷ Μπαλωτή Ξένη, *Μαιζών, ένας μεγάλος φιλέλληνας*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1993, σ. 51.

⁸ Βασ. Κρεμμυδάς, *Η Ελληνική επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2016, σ. 185.

⁹ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, ό.π., σ. 13.

¹⁰ Κ. Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21(1821-1829)*, τομ.5, Αθήνα, Στάχυ, 1999, σ. 502.

¹¹ Ν. Πετσάλης, «Εξελίξεις του ελληνικού ζητήματος στο διπλωματικό πεδίο ως τον Αύγουστο», *Εξασθένιση και υποχώρηση της Επανάστασεως 1824-1827*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ', σ. 462.

Κόδρινγκτον-Codrington), η άρνηση του Ρέις εφέντη, Μαχμούτ Περτέφ, να την εφαρμόσει οδήγησε στη ναυμαχία του Ναυαρίνου στις 8 (ν.η.) Οκτωβρίου 1827. Η δυσარέσκεια της Πύλης για την εξέλιξη αυτή οδήγησε στην αποχώρηση των τριών πρεσβευτών, (Στρ. Κάνινγκ-S. Canning, Ριμπωπιέρ-Ribeaupierre και Γκιγιεμινώ-de Guilleminot), από την Κωνσταντινούπολη στις 8 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους καθώς και σε περαιτέρω επιδείνωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων. Ο Canning πήγε στην Κέρκυρα, ο Guilleminot στην Τουλόν και ο Ribeaupierre στην Τεργέστη.¹² Κατόπιν, εγκαταστάθηκαν όλοι στην Κέρκυρα και στη συνέχεια στον Πόρο, (το Σεπτέμβριο του 1828).¹³

Η στρατιωτική δράση του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος

Η αποδοχή από τον Καποδίστρια της εκλογής του ως Κυβερνήτη, όπως είχε αποφασιστεί από την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, με το ΣΤ΄ ψήφισμά της στις 2 Απριλίου του 1827,¹⁴ οριστικοποιήθηκε μετά την υπογραφή της συνθήκης της 6^{ης} Ιουλίου, αφού έτσι διασφαλιζόταν ότι δεν υπήρχε αντίδραση από την Αγγλία στο πρόσωπό του. Ξεκίνησε λοιπόν ένα πολύμηνο ταξίδι σε Λονδίνο, Παρίσι και Πετρούπολη προκειμένου να εξασφαλίσει και την απαιτούμενη οικονομική βοήθεια, σύναψη δηλαδή δανείου ύψους 1.000.000 λιρών.¹⁵ Παράλληλα, ευρισκόμενος στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1827 ζήτησε και στρατιωτικούς προκειμένου να βοηθήσουν στην οργάνωση του ελληνικού στρατού. Ήθελε πιο συγκεκριμένα και στρατιώτες οι οποίοι θα συμμετείχαν σε στρατιωτικές επιχειρήσεις για την απελευθέρωση εδαφών αλλά ταυτόχρονα θα ήταν και «πολιτιστικοί φορείς».¹⁶

Η Γαλλία διείδε μια ευκαιρία στη συγκεκριμένη πρόταση και προσφέρθηκε να στείλει στην Ελλάδα γαλλική στρατιά. Αυτό θα ικανοποιούσε τόσο τους νοσταλγούς της ισχυρής Γαλλίας, αλλά και τους φιλελεύθερους που απαιτούσαν την εφαρμογή οικονομικού φιλελευθερισμού. Επιπλέον, έχοντας στρατολογήσει πολλές χιλιάδες ανδρών το 1826, προτιμούσε να τους εξαγάγει ως μισθοφόρους παρά να τους αποστρατεύσει σε εποχή οικονομικής κρίσης.¹⁷ Ο Καποδίστριας το αρνήθηκε

¹² Γρ. Δαφνής, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Η γένεση του ελληνικού κράτους*, Ίκαρος, σελ. 561.

¹³ Αρετή Φεργάδη-Τούντα, «Ιωάννης Καποδίστριας. Ο θεμελιωτής των Διεθνών Σχέσεων», Διεθνείς σχέσεις, Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος στην εποχή του Κυβερνήτου Ιωάννη Καποδίστρια, 23 Σειρά Ημερίδων, Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2011, σ. 125.

¹⁴ Δ. Λουές, «Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και η Ρωσία», *Μνήμων* 10 (1985), σ. 78.

¹⁵ Αλ. Δεσποτόπουλος, «Η Επανάσταση κατά το 1828. Τα πολεμικά γεγονότα ως το Μάιο», Οι εξελίξεις του ελληνικού ζητήματος και οι ενέργειες του Καποδίστρια στο διπλωματικό πεδίο ως τον Αύγουστο, Νέα ισχυροποίηση της Επαναστάσεως και αίσια έκβασή της 1828-1830, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄, σ. 480. και 498.

¹⁶ Π. Καρολίδης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτεροι χρόνοι*, τομ. Α΄, Αθήνα, Φανός, σ. 157.

¹⁷ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, *ό.π.*, σ. 14. και 46.

κατηγορηματικά, καθώς όμως έβλεπε ότι δε μπορούσε να συγκεντρώσει τα απαραίτητα κεφάλαια για τα σχετικά έξοδα, περιορίστηκε μόνο στο αίτημα για αξιωματικούς, το οποίο και ικανοποιήθηκε.

Όταν στα τέλη Ιανουαρίου του 1828 η Ρωσία πρότεινε την εκκένωση της Πελοποννήσου από τα στρατεύματα του Ιμπραήμ με συμμαχικό στρατό, η Γαλλία το αποδέχτηκε προχωρώντας και σε σχετικές συζητήσεις με την Αγγλία. Ένα όμως μήνα μετά, στις 26 Φεβρουαρίου, μην έχοντας γίνει καμιά πρόοδος σε αυτό το ζήτημα, η Ρωσία απείλησε ότι θα επιλύσει μόνη της το θέμα.¹⁸ Τότε η Γαλλία άρχισε να συγκεντρώνει στρατεύματα στην Τουλόν με προγραμματισμένη ημερομηνία αναχώρησής τους την 1^η Απριλίου.¹⁹ Η Αγγλία εξακολουθούσε να προβάλλει αντιρρήσεις, μη θέλοντας κατά βάθος να γίνει αντιπερισπασμός των δυνάμεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εν όψει του επικείμενου ρωσοτουρκικού πολέμου, ο οποίος και ξέσπασε τελικά στις 14/26 Απριλίου 1828. Επιπλέον, με δεδομένο το γεγονός ότι κατείχε τα γειτονικά Επτάνησα ήθελε να αποφύγει το χαρακτηρισμό της συμμετοχής της ως υστερόβουλης.²⁰ Στη συνέχεια, το Μάιο, η Γαλλία αποφάσισε να χορηγήσει στην Ελλάδα μηνιαίο βοήθημα 500.000 φράγκων και να διορίσει ως προξενικό πράκτορα τον de Saint Denis, (ο οποίος ήταν μάλιστα και ο πρώτος που προσήλθε και επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον Κυβερνήτη στον Πόρο στις 6/6/1828, μαζί με το προαναφερθέν χρηματικό βοήθημα),²¹ χωρίς να εγκαταλείπει την προσπάθειά της να βρει τρόπο να στείλει γαλλικό στρατό στην Ελλάδα.²² Ήξερε ότι η Ρωσία λόγω του πολέμου δεν θα ενδιαφερόταν να συμμετάσχει, ενώ η Αγγλία θα προτιμούσε να απόσχει λόγω φιλοτουρκικής πολιτικής και εσωτερικών διενέξεων (για παράδειγμα ταραχές στην Ιρλανδία) και τελικά δικαιώθηκε. Πράγματι, στις 12/24 Ιουνίου 1828, συγκατατέθηκε και ο Καποδίστριας (για συμμαχικό στρατό βέβαια) και στις 7/19 Ιουλίου 1828 υπογράφηκε Πρωτόκολλο στο Λονδίνο για αποστολή μόνο γαλλικών στρατευμάτων, τα οποία θα εκκένωναν την Πελοπόννησο από τα αιγυπτιακά στρατεύματα, στο όνομα όμως και των τριών Συμμάχων και μετά θα αποχωρούσαν.²³ Στο Πρωτόκολλο αναφερόταν ότι η εκστρατεία αποβλέπει στην εφαρμογή της Συνθήκης του Λονδίνου της 6^{ης} Ιουλίου 1827 και τον εξαναγκασμό

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 50.

¹⁹ Το στράτευμα αυτό, όπως θα δούμε στο χρονικό του λοχαγού Duheume στην αντίστοιχη ενότητα, είχε αρχίσει να προσυγκεντρώνεται από το Δεκέμβριο του 1827.

²⁰ Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 453.

²¹ Βασ. Κασάπογλου, «Ο Καποδίστριας και η κεντρική διπλωματική εκπροσώπηση της Ελλάδος», Διεθνείς σχέσεις, Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος στην εποχή του Κυβερνήτου Ιωάννη Καποδίστρια, 23 Σειρά Ημερίδων, Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2011, σ.254.

²² Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 52.

²³ Στο ίδιο, σ. 56-58.

του Ιμπραήμ να εγκαταλείψει την Ελλάδα, στην ανάγκη με στενή πολιορκία από ξηρά και θάλασσα. Οι τρεις Αυλές θα ειδοποιούσαν την Πύλη ότι «η απόβαση συμμαχικού στρατεύματος στην Πελοπόννησο δεν έχει εχθρικό σκοπό γι' αυτή».²⁴ Είχε προηγηθεί στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου στα τέλη Ιουνίου νέα πρόταση του πρέσβη της Γαλλίας Πολινιάκ-Jules Auguste de Polignac²⁵ για αποστολή στην Ελλάδα αγγλογαλλικού στρατεύματος, η οποία είχε την ίδια τύχη με τις προηγούμενες.²⁶

Προτού καν φτάσει το στράτευμα αυτό, όμως, είχε υπογραφεί στην Αλεξάνδρεια η ομώνυμη Συνθήκη, στις 28/ 9 Αυγούστου 1828, μεταξύ του Μωχάμετ Άλη²⁷ και της Αγγλίας, που προέβλεπε την ειρηνική αποχώρηση του Ιμπραήμ από την Πελοπόννησο. Ο ναύαρχος Κόδρινγκτον θέλοντας να προλάβει τους Γάλλους απέκλεισε τα παράλια της Αιγύπτου και ανάγκασε τον Μωχάμετ Άλη να συνθηκολογήσει.²⁸ Αυτή η κίνηση της Αγγλίας έδειχνε, κατά τη Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, το ότι θεωρούσαν ότι η γαλλική παρουσία στην Ελλάδα θα έβλαπτε τα συμφέροντά τους.²⁹ Ο Ιμπραήμ, λαμβάνοντας τη συναίνεση του πατέρα του, την οποία έλαβε με αγγλικό σκάφος, είχε ήδη γνωστοποιήσει στις 25/6 Ιουλίου 1828 στους ναυάρχους των τριών Δυνάμεων στη Μεθώνη (Δεριγνύ- de Rigny, Χέυδεν- Heyden και του πλοιάρχου Κάμπελ), ότι θα αποχωρήσει εφαρμόζοντας τους όρους της συνθήκης. Αναφέρεται ότι η κίνηση αυτή του Κόδρινγκτον πραγματοποιήθηκε ύστερα από μεσολάβηση του Καποδίστρια, που έχοντας πληροφορηθεί την πρόθεση των πρέσβων στο Λονδίνο να αποστείλουν μόνο γαλλικό στράτευμα στην Πελοπόννησο, τον έπεισε να αναγκάσει τον Μωχάμετ Άλη να ανακαλέσει το γιο του για να μη συνεχιστούν οι εχθροπραξίες στην Πελοπόννησο αλλά και για να μην καρπωθούν μόνο οι Γάλλοι την ειρήνευση στην περιοχή.³⁰

Σύμφωνα, όμως, με όσα αναφέρει ο Κυρ. Σιμόπουλος, η πρωτοβουλία ανήκε στον Μωχάμετ Άλη, ο οποίος θέλοντας να ανακαλέσει το γιο του, αφού έβλεπε ότι χωρίς στόλο (μετά το Ναυαρίνο) και με αποδεκατισμένο το στράτευμά του από

²⁴ Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 454.

²⁵ Polignac, Jules Auguste (1780-1847): Γάλλος πολιτικός, ένθερμος οπαδός της απόλυτης μοναρχίας. Πρέσβης στο Λονδίνο τα έτη 1823-1829, συνέβαλε αποφασιστικά στις θέσεις των Δυνάμεων για το ελληνικό ζήτημα. Το 1829 διορίστηκε υπουργός Εξωτερικών και στη συνέχεια πρωθυπουργός. Συνέβαλε στην επανάσταση του Ιουλίου 1830 και στη πτώση του Καρόλου Ι΄- Charles X.

²⁶ Αλ. Δεσποτόπουλος, «Τα πολεμικά γεγονότα από τον Ιούνιο ως το Δεκέμβριο», Νέα ισχυροποίηση της Επανάστασης και αίσια έκβασή της 1828-1830, Η Επανάσταση κατά το 1828, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄, σ. 501.

²⁷ Μωχάμετ Άλυ ή Μεχμέτ Αλή (1789-1849): Γεννήθηκε στην Καβάλα, αντιβασιλέας της Αιγύπτου (1805-1849) και ιδρυτής της δυναστείας που βασίλευσε στην Αίγυπτο ως το 1952.

²⁸ Ν. Τζανάκος, ό.π., σ. 74. και 88.

²⁹ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., 13

³⁰ Αλ. Δεσποτόπουλος, ό.π., σ. 501.

αρρώστιες, δεν μπορούσε να καταλάβει την Πελοπόννησο, ζήτησε τη βοήθεια της συμμάχου του Γαλλίας. Συγκεκριμένα, πρότεινε ήδη από το Δεκέμβριο του 1827 στον Γάλλο γενικό πρόξενο στην Αίγυπτο Drovetti να μεθοδεύσει η χώρα του αποστολή στρατεύματος με σκοπό την απομάκρυνση του Ιμπραήμ, ώστε ούτε η Πύλη να θεωρήσει ως προδοσία την αναχώρηση του στρατεύματος ούτε το γόητρο του Ιμπραήμ να πληγεί. Πράγματι, ο Γάλλος Υπ. Εξ. La Feronnays,³¹ θεώρησε ενδιαφέρουσα την πρόταση και προώθησε την υλοποίησή της. Έτσι, η Γαλλία θα αποκαθιστούσε τις σχέσεις της με την Αίγυπτο, που είχαν διαταραχθεί λόγω της ναυμαχίας στο Ναυαρίνο, αλλά και με την Ελλάδα, που επίσης είχαν διαταραχθεί λόγω της παρουσίας Γάλλων αξιωματικών στο στρατό του Ιμπραήμ. Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω, ο Σιμόπουλος μιλά για «σκηνοθετημένη» εκστρατεία.³² Υπάρχει, ακόμα και η άποψη του Φίνλεϋ, που παρατίθεται στην αντίστοιχη ενότητα, ότι ο Ιμπραήμ παρά τη συμφωνία της Αλεξάνδρειας δεν είχε σκοπό να αναχωρήσει από την Πελοπόννησο. Ο David Brewer αναφέρει ότι ο Drovetti ήταν αυτός που βρήκε αυτή τη λύση και την πρότεινε στον Μωχάμετ Άλη, το Μάιο του 1828, δηλαδή την επιστροφή των Ελλήνων αιχμαλώτων από την Αίγυπτο, που είχε προκαλέσει διεθνή κατακραυγή και την επιβίβαση στη θέση τους των στρατευμάτων του Ιμπραήμ, που αντιμετώπιζαν σοβαρό επισιτιστικό πρόβλημα λόγω του αποκλεισμού τους, ενώ παράλληλα θα διατηρούσαν την κατοχή σε τέσσερα κάστρα. Στη συνέχεια ο Κόδρινγκτον μεταβαίνοντας στην Αλεξάνδρεια με τη σύμφωνη γνώμη των άλλων ναυάρχων, επικύρωσε απλώς το σχέδιο του Drovetti. Ο Κόδρινγκτον, τέλος, ήταν σύμφωνα με τον Brewer αυτός που καθόρισε και τον αριθμό των 1200 ανδρών που θα παρέμεναν στα κάστρα. Ο Ιμπραήμ αποδέχτηκε τη συμφωνία στις 7 Σεπτεμβρίου 1828.³³

Μόλις γνωστοποιήθηκε στην αγγλική κυβέρνηση η συγκατάθεση του Ιμπραήμ, ζητήθηκε στις 11 Αυγούστου στον La Feronnays, επίμονα μεν αλλά ανεπίσημα, η ματαίωση της εκστρατείας. Η Γαλλία, πριν κοινοποιηθεί επισήμως η συμφωνία αποχώρησης του Ιμπραήμ, εξέδωσε κατεπείγουσα εντολή αναχώρησης του γαλλικού στρατεύματος από την Τουλόν.³⁴ Αρχηγός της αποστολής είχε οριστεί από τις 24 Ιουλίου 1828(ν.η.) ο μαρκήσιος στρατηγός Νικολά Ζοζέφ Μαιζών- N.Z. Maison, ο οποίος αναχώρησε τελικά στις 17 Αυγούστου 1828 με το πλοίο «Η πόλη

³¹ La Feronnays, Auguste Pierre Marie (1777-1824): Γάλλος πολιτικός, χρημάτισε υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Μαρτινιάκ- Martignac (1828-1829).

³² Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 451-453

³³ David Brewer, *The Greek war of independence*, New York 2003, σ. 341.

³⁴ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, ό.π., σ. 60.

της Μασσαλίας», με οδηγίες από τον Υπ. Πολέμου να μεταβεί από τη Μεσσηνία στην Πάτρα και από κει μέσω του Ισθμού να προχωρήσει στην απελευθέρωση της Αττικής και της Εύβοιας.³⁵ Περαιτέρω εμπιστευτικές οδηγίες τού ανέφεραν ότι η απομάκρυνση του Ιμπραήμ έπρεπε να γίνει χωρίς χρήση βίας ώστε να μη θιγούν οι καλές σχέσεις της Γαλλίας ούτε με την Πύλη ούτε με την Αίγυπτο. Αυτές άλλωστε ήταν και οι οδηγίες που άφησε ο Ιμπραήμ προς τις φρουρές φεύγοντας, σύμφωνα με τον Brewer, γι' αυτό και τα γαλλικά στρατεύματα περιορίστηκαν σε «ψευτοεπιθέσεις», σε «επίδειξη νίκης» και «σκηνές φάρσας».³⁶

Αναχώρησαν περίπου 15000 άνδρες σε τρεις ομάδες, η πρώτη με αρχηγό τον Σεμπασιάνι-Sebastiani, η δεύτερη τον Ιγκονέ-Higonet και η τρίτη τον Σνάνιτερ-Schneider, επευφημούμενοι από τον πληθυσμό της Τουλόν που είχε συγκεντρωθεί στην προκυμαία. Πριν την αναχώρηση ο Μαιζών απηύθυνε προκήρυξη³⁷ στα στρατεύματά του «ήτις εδόννησεν από ενθουσιασμόν τας ψυχάς των στρατιωτών του».³⁸ Συμμετείχαν εκλεκτοί στρατιωτικοί με τρεις ταξιαρχίες που αποτελούνταν από τρία συντάγματα γραμμής η κάθε μια, ένα σύνταγμα ελαφρών ιππέων (1500), τέσσερις λόχους πυροβολικού με πυροβόλα πολιορκίας και εκστρατείας υπό τις διαταγές του συνταγματάρχη ντε Λαχίτ-de Lahite, δύο λόχους μηχανικού υπό τις διαταγές του αντισυνταγματάρχη Ωντουά-Audoys, με τον στρατηγό Ντυβιάν-Duvien ως αρχηγό του επιτελείου και τον συνταγματάρχη Τρεζέλ-Trezel ως υπαρχηγό.³⁹ Συμμετείχαν επίσης ο μεγαλύτερος γιος του Μαιζών, ο αδελφός της γυναίκας του γιου του, νεαροί Άγγλοι ευγενείς όπως ο μαρκήσιος Άστιγξ-Hastings, καθώς και μερικοί Δανοί εθελοντές αξιωματικοί, μεταξύ των οποίων και ο γνωστός μετέπειτα αρχιτέκτονας Κρ. Χάνσεν-Chr. Hansen.⁴⁰ Οι δύο πρώτες ομάδες αναχώρησαν ταυτόχρονα, με εξήντα περίπου πλοία, και αποβιβάστηκαν η πρώτη στην Κορώνη και η δεύτερη στο Πεταλίδι στις 29/8/1828. Στο Πεταλίδι εγκαταστάθηκε και το στρατηγείο, σε απόσταση μιας «λεύγας από το στρατό».⁴¹ Η τρίτη ομάδα ξεκίνησε λίγες μέρες μετά και αποβιβάστηκε στο Ναυαρίνο.⁴² Ο Ιμπραήμ λογικά θα εξεπλάγη όταν είδε το στράτευμα αυτό, η παρουσία του οποίου μετά τη Συνθήκη της

³⁵ Στο ίδιο, σ. 60-62.

³⁶ David Brewer, ό.π., σ. 342.

³⁷ Η προκήρυξη του Μαιζών παρατίθεται στην αντίστοιχη ενότητα

³⁸ Π. Περρωτής, «Η εκστρατεία του Μαιζώνος εις Πελοπόννησον», Ελληνικά 9 (1936), σ. 38.

³⁹ Μπαλωτή Ξένη, ό.π., σ. 53-54.

⁴⁰ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 61.

⁴¹ Μπαλωτή Ξένη, ό.π., σ. 5.

⁴² Ιω. Διαμαντούρου, «Τα πολεμικά γεγονότα από τον Ιούνιο ως το Δεκέμβριο», Νέα ισχυροποίηση της Επανάστασης και αίσια έκβασή της 1828-1830, Η Επανάσταση κατά το 1828, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ', σ. 506.

Αλεξάνδρειας φαινόταν περιττή. Το πιθανότερο είναι ότι ο Μαιζών δε θα είχε ακόμα πληροφορηθεί την υπογραφή της συνθήκης της Αλεξάνδρειας και θα την έμαθε κατά την άφιξή του από τον ναύαρχο Δεριγνύ.⁴³

Ο ρόλος του Μαιζών, λοιπόν, θα περιοριζόταν στις πολιορκίες των κάστρων όπου θα παρέμεναν φρουρές, κάτι που προβλεπόταν στη Συνθήκη της Αλεξάνδρειας όχι όμως και στο Πρωτόκολλο της 7^{ης} /19^{ης} Ιουλίου 1828, «ανυπομονούσε λοιπόν να αναχωρήσει ο Ιμπραήμ για το βάπτισμα του πυρός και για σίγουρες πολεμικές δάφνες».⁴⁴ Παράλληλα, όμως, πρόβαλλε επιτακτική και η ανάγκη τακτοποίησης των στρατευμάτων του στα κάστρα ενόψει του χειμώνα και των ασθενειών, γιατί οι στρατιώτες του εγκαταστημένοι πλάι σε βάλτους άρχισαν να παρουσιάζουν προβλήματα υγείας. Υπολογίζεται ότι 1.600 άνδρες έχασαν τη ζωή τους και δεν επέστρεψαν ποτέ στην πατρίδα τους, κυρίως, λόγω των κακουχιών στο Μοριά.⁴⁵

Ο Ιμπραήμ, όμως, καθυστερούσε την αναχώρησή του πράγμα που προκαλούσε προβλήματα στον Μαιζών. Αντάλλαξαν ωστόσο κι επισκέψεις ο ένας στο στρατόπεδο του άλλου, ο Ιμπραήμ επισκέφτηκε το γαλλικό στρατόπεδο στις 2 Οκτωβρίου και την επόμενη ο Μαιζών ανταπέδωσε την επίσκεψη. Η αναχώρηση του αιγυπτιακού στρατού πραγματοποιήθηκε τελικά σε τρεις αποστολές και ολοκληρώθηκε περίπου ως τις αρχές Οκτωβρίου, (οι πηγές δε συμφωνούν ως προς τις ημερομηνίες αναχώρησης των τμημάτων του στρατού ούτε ως προς τον αριθμό αυτών που αναχώρησαν). Στις 4 ή 5 Οκτωβρίου 1828 αναχώρησε και ο ίδιος ο Ιμπραήμ από την Ελλάδα, μετά από παραμονή περίπου τριάντισι ετών. Οι συνολικές του απώλειες ανήλθαν σε 17.000 περίπου άνδρες.

Ακολούθησε η παράδοση των κάστρων του Ναυαρίνου, της Μεθώνης, της Κορώνης, του Χλουμουτσίου και της Πάτρας, το πρώτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου, χωρίς αντίσταση. Άλλωστε το Πρωτόκολλο της 19^{ης} Ιουλίου 1828 προέβλεπε πολιορκία και όχι επίθεση γιατί δεν υπήρχε εμπόλεμη κατάσταση με την Πύλη, (πράγμα βέβαια που ακουγόταν ως παραλογισμός αφού είχε προηγηθεί το Ναυαρίνο). Δικαιολογημένα, λοιπόν, σχολίασε ο Μέττερνιχ ότι η Πύλη είχε αυτές τις χώρες την ίδια στιγμή «ορκισμένους εχθρούς και εχθρικούς φίλους».⁴⁶

⁴³ Β. Κρεμμυδάς, «Ο γαλλικός στρατός στην Πελοπόννησο», Πελοποννησιακά 12 (1976), σ. 78-79. · Μπαλωτή Ξένη, ό.π., σ. 58

⁴⁴ Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 457.

⁴⁵ Ν. Τζανάκος, ό.π., σ. 25.

⁴⁶ Παρατίθεται στο: Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 461.

Μόνο το κάστρο του Μοριά,⁴⁷ στο οποίο κατέφυγαν 800 περίπου στρατιώτες και αγάδες από την Πάτρα, αρνήθηκε να παραδοθεί. Τελικά συνθηκολόγησαν και αυτοί μετά από πολιορκία κάποιων ημερών που συνοδεύτηκε και από κανονιοβολισμό λίγων ωρών. Εκεί υπήρχαν και τα μόνα θύματα Γάλλων, 28 σύμφωνα με κάποιες πηγές ή ακόμα λιγότερα σύμφωνα με άλλες.⁴⁸

Εφόσον είχε ολοκληρωθεί το πρώτο μέρος της αποστολής, ο Μαιζών άρχισε να σχεδιάζει την επόμενη κίνησή του, την απελευθέρωση της Αττικής και της Εύβοιας, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχε πάρει αναχωρώντας από τη Γαλλία. Ο ίδιος ο Καποδίστριας είχε απευθύνει αίτημα στον Γάλλο βασιλιά στις 12/9/1828 να τον συνδράμουν τα γαλλικά στρατεύματα σε αυτές τις επιχειρήσεις.⁴⁹ Αρχές Οκτωβρίου ο Μαιζών ανέθεσε ως ειδική αποστολή στον συνταγματάρχη Τρεζέλ και στον μαρκήσιο Βαλμύ-Valmy⁵⁰ να μελετήσουν και να εξετάσουν τη δυνατότητα ανέγερσης φρουριών στις Κεγχρεές και στη Σαλαμίνα.⁵¹ Η άρνηση της Αγγλίας όμως, (που υπενθύμιζε συνεχώς ότι οι συνθήκες μιλούσαν μόνο για εκδίωξη του Ιμπραήμ), υποχρέωσε τους πρέσβεις που συνεδρίαζαν στον Πόρο στις 14 Οκτωβρίου 1828 να απαγορεύσουν στον Μαιζών οποιαδήποτε κίνηση εκτός Πελοποννήσου. Ο Καποδίστριας, θέλοντας οπωσδήποτε να προχωρήσει στην εκστρατεία, πρότεινε σε επιστολή προς τον Μαιζών τη χρησιμοποίηση Γάλλων της στρατιάς του, έστω ως εθελοντών, χωρίς όμως να επιτύχει το σκοπό του:

Η δεύτερη πρότασή μου συνίσταται στην από κοντά περίσφιξη των Τούρκων που βρίσκονται στην Αττική με μια αποφασιστική πολιορκία, τη στιγμή που ο ελληνικός στρατός θα υποστηριχτεί σε αυτή την επιχείρηση. Αυτό που του λείπει γι' αυτό το σκοπό είναι το ιππικό, το πυροβολικό και μερικά τακτικά τάγματα. Δε θα μπορούσατε, στρατηγέ, να βρήτε στο στρατό σας, για καθένα από αυτά τα όπλα, εθελοντές, οι οποίοι με την ιδιότητα του φιλέλληνα θα ενώνονταν με τους Έλληνες σ' αυτή την εκστρατεία;⁵²

Στην ίδια λογική με την Αγγλία, (δηλαδή ότι ολοκληρώθηκε η αποστολή του γαλλικού στρατεύματος μετά την αναχώρηση του Ιμπραήμ), η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου στις 4/16 Νοεμβρίου 1828 ζήτησε την αποχώρηση του γαλλικού στρατεύματος, δεχόμενη μόνο, ως εξαίρεση, την παραμονή, αυστηρά στο Μοριά,

⁴⁷ Το σημερινό Ρίο

⁴⁸ Ν. Τζανάκος, ό.π., σ. 107-108.

⁴⁹ Ιω. Διαμαντούρου, ό.π., σ. 507.

⁵⁰ Fr. Chr. Ed. Kellerman de Valmy, Γάλλος διπλωματικός υπάλληλος, αποσπασμένος στο επιτελείο του Τρεζέλ.

⁵¹ Π. Περρωτής, ό.π. σ. 39.

⁵² Παρατίθεται στο: Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 81.

2.000-3000 στρατιωτών, συγκεκριμένα της 3^{ης} μεραρχίας, για ορισμένο χρονικό διάστημα. Το σκεπτικό της εξαίρεσης, κατόπιν και σχετικής επιστολής του Καποδίστρια προς τον Γάλλο Υπ. Εξωτερικών, ήταν ότι η Πελοπόννησος δεν ήταν ακόμα ικανή να προστατευτεί με δικές της δυνάμεις σε περίπτωση νέας εισβολής⁵³. Αναχώρησε λοιπόν η πρώτη αποστολή στις 12 Ιανουαρίου 1829 και σταδιακά και οι υπόλοιπες, (πλην αυτής που εξαιρέθηκε), ως το Μάιο του ίδιου χρόνου. Ύστερα από τις εξελίξεις αυτές η Γαλλία έστειλε νέες οδηγίες στον Μαιζών να φροντίσει ώστε να οργανωθεί τακτικό στράτευμα 8.000-10.000 ανδρών και να γνωστοποιήσει στον Καποδίστρια ότι θα διατεθεί στο ελληνικό κράτος μηνιαίο βοήθημα 200.000 χιλιάδων φράγκων και ένα εφάπαξ ποσό 1.000.000 φράγκων αρκεί να χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά γι' αυτό το σκοπό και με διοργανωτή τον συνταγματάρχη Φαβιέρ-Fabvier· επρόκειτο δηλαδή για «σαφή υπαινιγμό ότι τα γαλλικά χρήματα σχετίζονταν με την οργάνωση του στρατού από Γάλλους».⁵⁴ (Η πρώτη φορά που διατυπώθηκε πρόταση στον Καποδίστρια για δημιουργία τακτικού στρατού ήταν αμέσως μετά την άφιξη της στρατιάς του Μαιζών και διατυπώθηκε από τον Τεοφίλ Φεμπυριέ-Théophile Feburier, τον ειδικό απεσταλμένο του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών La Ferronnays στο Μοριά ως παρατηρητή στο στράτευμα του Μαιζών. Ο Μαιζών θα αναλάμβανε και αυτή την αποστολή, δηλαδή την επίβλεψη της δημιουργίας του στρατού αυτού. Αρχικά, δεν ασκήθηκε πίεση για το θέμα αυτό, ίσως γιατί οι Γάλλοι θεωρούσαν βέβαιη την εξασφάλιση της παράταξης της παραμονής του στρατεύματος. Μετά το Πρωτόκολλο, όμως, της 4^{ης}/16^{ης} Νοεμβρίου, οι πιέσεις ξεκίνησαν. Ζητήθηκε μάλιστα και η βοήθεια των Νικ. Λοβέρδου⁵⁵ και Εϋνάρδου⁵⁶ για το θέμα αυτό, οι οποίοι μίλησαν στον Καποδίστρια συνιστώντας του τη δημιουργία αυτού του στρατού και κάνοντάς του υπαινιγμούς περί ρωσοφιλίας).⁵⁷ Οι οδηγίες αυτές προς τον Μαιζών, όμως, τροποποιήθηκαν στη συνέχεια και γινόταν λόγος για δημιουργία μικρότερου στρατού, εφόσον διαφαινόταν ότι το ελληνικό κράτος θα περιοριζόταν στην Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες.⁵⁸ Ο Καποδίστριας αρνήθηκε, ωστόσο, την άμεση και καθολική αναδιοργάνωση του στρατού και αντιπρότεινε τη μερική και βαθμιαία μετατροπή του σε τακτικό με τη βοήθεια 2.000-3.000 στρατιωτών που θα στρατολογούνταν από το εξωτερικό ή θα παρέμεναν από

⁵³ Μπαλωτή Ξένη, ό.π. σ. 64· Π. Περρωτής, ό.π., σ. 48· Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 89-90.

⁵⁴ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 69.

⁵⁵ Κόμης Νικ. Λοβέρδος, Επτανήσιος υπάλληλος στο γαλλικό υπουργείο Πολέμου

⁵⁶ J.-G. Eynard, Ελβετός τραπεζίτης και φιλέλληνας, μέλος των φιλελληνικών επιτροπών της Γενεύης και του Παρισιού

⁵⁷ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 67-75.

⁵⁸ Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 84-85.

το στρατό του Μαιζών. Και αρνήθηκε να είναι διοργανωτής ο Φαβιέρ, (για τον οποίο δε έτρεφε εκτίμηση ούτε και του είχε εμπιστοσύνη).⁵⁹ Την αφορμή για την απομάκρυνσή του την έδωσε ο ίδιος ο Φαβιέρ, ο οποίος επέλεγε αποκλειστικά Ρουμελιώτες στρατιωτικούς για την οργάνωση των τακτικών σωμάτων και δεν παρουσίασε στον Καποδίστρια στην προβλεπόμενη ημερομηνία το σχετικό κανονισμό.⁶⁰

Τελικά, η Γαλλία εφαρμόζοντας το Πρωτόκολλο της 4^{ης}/16^{ης} Νοεμβρίου, διέταξε την παραμονή της 3^{ης} μεραρχίας, όπως προαναφέρθηκε, και παράλληλα ενέκρινε τη χορήγηση 100.000 φράγκων μηνιαίως για τη λειτουργία στρατιωτικής σχολής στο Ναύπλιο και οικονομική ενίσχυση 1.000.000 φράγκων στην κυβέρνηση. Το Φεβρουάριο του 1829 ο Καποδίστριας έστειλε τον ναύαρχο Μιαούλη στο γαλλικό στρατόπεδο για να εκφράσει τις ευχαριστίες του για τις υπηρεσίες των Γάλλων, όπου και του επιφυλάχθηκε θερμή υποδοχή. Όταν στα τέλη Μαρτίου επισκέφτηκε και ο ίδιος ο Κυβερνήτης τη Μεθώνη στα πλαίσια της «προεκλογικής του περιοδείας», έγινε δεκτός «με σχεδόν βασιλικές τιμές».⁶¹ Εκεί, λοιπόν, συζητήθηκε εκ νέου η συγκρότηση σώματος τακτικού στρατού και οι σχετικές συζητήσεις συνεχίστηκαν και στο Ναύπλιο, όπου μετέβη για το λόγο αυτό ο Μαιζών λίγο αργότερα. Ως αποτέλεσμα των συζητήσεων υπογράφηκε στις 1/13 Απριλίου 1829 ένα πρωτόκολλο μεταξύ Καποδίστρια και Μαιζών όπου καθοριζόταν ο τρόπος συγκρότησης αυτού του στρατεύματος στο οποίο θα εντάσσονταν τελικά 150 Γάλλοι υπαξιωματικοί και στρατιώτες, χωρίς τη χρησιμοποίηση του Φαβιέρ. Μάλιστα, κανονίστηκε ώστε να μην αποστρατευτούν από το γαλλικό στρατό αλλά να θεωρηθούν αδειούχοι για ένα χρόνο. Θα παρέμεναν, επίσης, και οι τέσσερις αξιωματικοί που ήδη βρίσκονταν στην Ελλάδα, (Γκαρνό-Garnot, Πωζιέ-Pauzie, Πεϋτιέ-Peytier και Σταμ. Βούλγαρης), χωρίς να έχουν όμως αναλάβει ακόμα ουσιαστικές αρμοδιότητες. Φαίνεται πως ο Καποδίστριας «έβρισκε τον τρόπο να χρησιμοποιήσει ένα τμήμα του γαλλικού στρατού με τη μέθοδο της εντάξεώς του στην αρμοδιότητα του ελληνικού κράτους».⁶²

Ο Μαιζών, λίγο πριν αναχωρήσει για τη Γαλλία, (στις 10/22 Μαΐου 1829),⁶³ επισκέφτηκε, εκτός του Ναυπλίου, όλα τα φρούρια καθώς και τις πόλεις στις οποίες είχαν εγκατασταθεί υγειονομικοί σταθμοί. Σε όλες τις πόλεις «έγινε δεκτός από τον

⁵⁹ Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 85-86.

⁶⁰ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 79-80.

⁶¹ Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 91-92.

⁶² Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 86-88· Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 83-84.

⁶³ Μπαλωτή Ξένη, ό.π., σ. 67.

πληθυσμό ως ελευθερωτής, ήρωας. Πολλά ποιήματα και λόγοι γράφθηκαν και εκφωνήθηκαν προς τιμή του».⁶⁴ Οι οδηγίες που άφησε στον διάδοχό του, στρατηγό Σνάιντερ, ήταν να παρέμβει, αν του ζητηθεί επίσημα από την Ελληνική Κυβέρνηση, για την αποκατάσταση της τάξης, σε περίπτωση που κάπου ξεσπάσουν ταραχές. Πριν φύγει, είχε εγκρίνει με δική του ευθύνη την πληρωμή των 1.000.000 φράγκων της γαλλικής βοήθειας και το κυριότερο θα έπαιρνε μαζί του τον Φαβιέρ στη Γαλλία, που καθώς φαίνεται είχε αρχίσει να γίνεται «πολύ επικίνδυνος» για τον Καποδίστρια «και συνεργαζόταν φανερά με τους αντικυβερνητικούς».⁶⁵ Έκτοτε, δε σταμάτησε το ενδιαφέρον του για την Ελλάδα και πέτυχε την έγκριση βοήθειας 4.500.000 φράγκων που είχε ζητήσει η ελληνική κυβέρνηση, την πληρωμή της οφειλόμενης χρηματοδότησης και τη συνέχιση της βοήθειας για τη συντήρηση του τακτικού σώματος.⁶⁶

Όταν υπογράφηκε, το Σεπτέμβριο του 1829, η συνθήκη της Αδριανούπολης και η Πύλη, δυνάμει του άρθρου 10, δήλωσε ότι θα εφάρμοζε άνευ όρων τις υφιστάμενες συνθήκες, η Αγγλία άρχισε πάλι να ζητά επίμονα την απομάκρυνση του εναπομείναντος γαλλικού στρατεύματος. Ενώ, όμως, η Γαλλία αρχικά συμφώνησε, στη συνέχεια πέτυχε νέα παράταση για ένα τμήμα του στρατεύματος, (θα παρέμεναν περίπου 5.000 άντρες σύμφωνα με την Δ. Θεμελή - Κατηφόρη),⁶⁷ γεγονός που συνέπιπτε και με σχετική επιθυμία του Καποδίστρια, ο οποίος βλέποντας την αντιπολίτευση να διογκώνεται και ταραχές να ξεσπούν στο στρατό της Αν. Στερεάς τέλη Νοέμβρη-αρχές Δεκέμβρη 1829, ήθελε την παράταση της παραμονής των γαλλικών στρατευμάτων.⁶⁸

Άλλωστε, το ελληνικό ζήτημα δεν είχε επιλυθεί πλήρως με τη Συνθήκη της Αδριανούπολης, εφόσον ούτε το θέμα των συνόρων είχε οριστικοποιηθεί ούτε το θέμα του ηγεμόνα. Αλλά και όταν ο πρίγκηπας Λεοπόλδος αποδέχτηκε αρχικά το στέμμα της Ελλάδος, τον Ιανουάριο του 1830, έθεσε ως όρο την παράταση της παραμονής του γαλλικού στρατεύματος μέχρις ότου οργανωθεί στρατός από εθνικές δυνάμεις. Έτσι, αποφασίστηκε η παράταση επί ένα ακόμη έτος, με το άρθρο 5 του Πρωτοκόλλου της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1830.⁶⁹

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 65-66.

⁶⁵ Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 93.

⁶⁶ Μπαλωτή Ξένη, ό.π., σ. 67.

⁶⁷ Σύμφωνα με τον Καρολίδη, (Π. Καρολίδης, ό.π., σ. 283.), τα στρατεύματα που παρέμειναν ήταν περίπου 2000 άντρες, ενώ σύμφωνα με το Λούκο 1200, (Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 156.).

⁶⁸ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, ό.π., σ. 89-90.

⁶⁹ Π. Περρωτής, ό.π., σ. 50-51.

Ο Σνάιντερ, βλέποντας τις ταραχές, πήγε στο Ναύπλιο και έπεισε τον Καποδίστρια να διατάξει τη στρατολογία 1.500 ανδρών για τακτικό στρατό.⁷⁰ Γενικότερα ο Καποδίστριας εμπιστευόταν και στηριζόταν στον Σνάιντερ και γι' αυτό κατά την επίσκεψη του στη Ν. Πελοπόννησο για την αντιμετώπιση της εξέγερσης των Μανιατών, τον Απρίλιο του 1831, πήγε στη Μεθώνη και παρέμεινε εκεί για να γιορτάσει με τους Γάλλους τη γιορτή του βασιλιά τους. Ήθελε, παράλληλα, να διερευνήσει αν ήταν διατεθειμένος να του διαθέσει το στράτευμά του για την αντιμετώπιση των στασιαστών. Ο Σνάιντερ απέφυγε να δεσμευτεί, έβλεπε όμως με συμπάθεια την προσπάθεια του Κυβερνήτη να διατηρήσει την τάξη. Αρχές Ιουνίου 1831, ύστερα από ειδική εντολή της γαλλικής κυβέρνησης που διέβλεπε κίνδυνο για τη ζωή του Καποδίστρια, θα ετίθεντο στη διάθεσή του 500 άντρες, (παρότι ο τελευταίος δεν το ήθελε θεωρώντας ότι μια τέτοια κίνηση έπληττε το κύρος και την υπόληψή του),⁷¹ και στη συνέχεια αυξήθηκε κατά 1000 άντρες το εκστρατευτικό σώμα του Σνάιντερ. Η αύξηση φάνερωνε την ανησυχία της Γαλλίας για ενδεχόμενη τουρκική επίθεση στην Πελοπόννησο λόγω της συγκέντρωσης στην Αλβανία σώματος οθωμανικού στρατού και των περιπολιών στο Ιόνιο μοίρας οθωμανικού στόλου. Επιπλέον, η συνέχιση της παρουσίας του στρατεύματος στην Πελοπόννησο, (με το σχετικό Πρωτόκολλο), ικανοποιούσε τη γαλλική κοινή γνώμη που είχε δυσανασχετήσει με την εκλογή στον ελληνικό θρόνο του υποψήφιου της Αγγλίας, Λεοπόλδου, τώρα όμως έβλεπε ότι ως αντιστάθμισμα θα περιεβάλλετο τουλάχιστον από γαλλικό στρατό.⁷²

Η ισορροπία αυτή και η άριστη σχέση του Κυβερνήτη με το Σνάιντερ διαταράχτηκε όταν ο τελευταίος αντικαταστάθηκε από τον στρατηγό Γκενέκ-Gueheneuc. Ο Γκενέκ έφτασε στην Ελλάδα την 1^η Ιουλίου 1831, (είχε επισκεφθεί και παλιότερα τη χώρα ως περιηγητής), πιστεύοντας ότι η Γαλλία μετά και την καθεστωτική αλλαγή της όφειλε να ακολουθήσει νέα τακτική, καθώς εκτιμούσε ότι οι έως τώρα ενέργειές της δεν είχαν αποτέλεσμα. Θεωρούσε τον Καποδίστρια πράκτορα της Ρωσίας και προσέβλεπε στη βοήθεια της «έντιμης» αντιπολίτευσης προκειμένου η χώρα του να υλοποιήσει τους στόχους της.⁷³ Ήθελε με τις ενέργειές

⁷⁰ Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 156.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 294-298.

⁷² Π. Περρωτής, ό.π., σ. 51-52.

⁷³ «Η ιστορία που διαδίδεται ότι ο Καποδίστριας επίτηδες φόβισε το Λεοπόλδο και πέτυχε να τον απομακρύνει από την Ελλάδα, ότι ήταν πέρα για πέρα εκτελεστικό όργανο της Ρωσίας και ότι είχε στόχο του να γίνει οσποδάρης μιας ρωσικού τύπου ηγεμονίας στην Ελλάδα δεν είναι παρά καθαρός μύθος- μύθος που γεννήθηκε μέσα σε κύκλους Άγγλων φιλελλήνων και επισήμων και διαιωνίστηκε από τους ιστορικούς συγγραφείς του 19^{ου} αιώνα και όσους στηρίχτηκαν σ' αυτούς. Η αλήθεια είναι ότι

του «όχι να ενισχύσει την κυβερνητική παράταξη να επικρατήσει, αλλά να εμποδίσει τη σφαγή μεταξύ των Ελλήνων».⁷⁴ Τον Ιούλιο του 1831 ο Καποδίστριας απέσπασε από τον Πελιόν-Pellion⁷⁵ τη διεύθυνση του τακτικού ιππικού και την ανέθεσε στον Δ. Καλλέργη, πράγμα που επιδείνωσε τις σχέσεις του με το Γκενέκ. Επίσης, στις 10 Αυγούστου 1831 δέχτηκε την παραίτηση του αρχηγού του πυροβολικού και διευθυντή της στρατιωτικής σχολής, αξιωματικού Πωζιέ-Pauzie.⁷⁶

Έτσι, όταν στις 3 Σεπτεμβρίου του 1831 κατελήφθη η Καλαμάτα από 2500 Μανιάτες, ο Γκενέκ έθεσε την περιοχή υπό την προστασία του σώματός του, αρνούμενος να την παραδώσει στις κυβερνητικές αρχές μετά την απομάκρυνση των Μανιατών, (στις 6 Σεπτέμβρη 1831). Έκτοτε, η Καλαμάτα έγινε το καταφύγιο όλων των συνταγματικών της περιοχής. Επιπλέον, ο γαλλικός στόλος μαζί με τους Μανιάτες και τους Υδραίους αιχμαλώτισαν κυβερνητικά πλοία και πολλοί επαναστάτες κατέφυγαν στα γαλλικά πλοία, όταν έφτασε ο Ρώσος ναύαρχος Ρίκορντ-Ricord προς αποκατάσταση της τάξης. Ανεξάρτητα απ' όλα αυτά, όμως, η συνεχής κατοχή της Καλαμάτας από τους Γάλλους αποτελούσε επέμβαση στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους, η οποία μόνο την αντιπολίτευση θα ωφελούσε, γιατί όχι μόνο εμποδίζονταν τα κυβερνητικά στρατεύματα να πλήξουν τους Μανιάτες που υποχωρούσαν, αλλά, το σπουδαιότερο, η Κυβέρνηση εμφανιζόταν ότι δεν είχε την ηθική και υλική δύναμη να προστατεύσει τους κατοίκους των επαρχιών. Παράλληλα, η ανοχή των Γάλλων στις δραστηριότητες των αντιπολιτευομένων ερμηνευόταν ως υποστήριξη προς αυτούς και αποτελούσε πρόκληση για την κυβέρνηση, που προσπαθούσε ν' αποδείξει ότι όλο το έθνος καταδικάζει ως ληστρικές τις ενέργειες των Μανιατών και των υποκινητών τους.⁷⁷ Στον αντίποδα όλων αυτών, ο Θ. Κολοκοτρώνης αρνήθηκε να παραδώσει στους Γάλλους το Νησί ((Μεσσήνη), παρά τις επίμονες και απειλητικές τους αιτήσεις.⁷⁸ Στη συνέχεια, «η

ο Καποδίστριας ποτέ δεν έμεινε δεμένος αποκλειστικά στο άρμα της Ρωσίας, τουλάχιστον όχι περισσότερο από όσο έμενε πιστός ο Μαυροκορδάτος στην Αγγλία ή ο Κωλέττης στη Γαλλία. Όπως ο Μαυροκορδάτος, προσπαθούσε κι αυτός πάντα να πετύχει μια ευρωπαϊκή λύση στο ελληνικό ζήτημα, και αν κατά καιρούς τον οδηγούσαν οι περιστάσεις να πλησιάζει περισσότερο προς τη Ρωσία αυτό οφειλόταν κυρίως στην εχθρότητα που του έδειχνε η Βρετανία και στους λεπτούς χειρισμούς των Γάλλων οι οποίοι πάντως βασικά ήταν ευνοϊκά διατεθειμένοι απέναντί του». (Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφ. Α. Ξανθόπουλος, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2012, σ. 102.)

⁷⁴ Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 313-315.

⁷⁵ Πρόκειται για τον συνταγματάρχη Πελιόν, αρχηγό του επιτελείου του Τρεζέλ και διοικητή του ιππικού.

⁷⁶ Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 382.

⁷⁷ Χρ. Λούκος, « Η κατάληψη της Καλαμάτας από τους Μανιάτες το 1831 και η επέμβαση των Γάλλων στις διενέξεις των Ελλήνων», *Μνήμων* 1 (1971), σ. 90.

⁷⁸ Ελένη Κούκου, « Το ελληνικό κράτος κατά το 1831», *Το ελληνικό κράτος από 1830 ως 1832*, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΒ', σ. 562.

αντιπολίτευση έχοντας το στρατηγείο της στην Ύδρα αποπειράθηκε να ανατρέψει βίαια τον Κυβερνήτη, (είχε φτάσει μέχρι και στην πυρπόληση πολεμικών σκαφών την 1^η Αυγούστου 1831 στον Πόρο, προκειμένου να τρομοκρατήσει τον Καποδίστρια) και όταν απέτυχε στην προσπάθειά της, έριξε το σύνθημα της δολοφονίας».⁷⁹

Λίγες μέρες μετά, «η έντονη διαμάχη ανάμεσα στο καποδιστριακό κόμμα και τις κυρίαρχες πολιτικές φατρίες που απάρτιζαν την αντιπολίτευση, τους λεγόμενους και συνταγματικούς, κορυφώθηκε»,⁸⁰ με αποτέλεσμα τη δολοφονία του Καποδίστρια στις 27 Σεπτεμβρίου 1831.⁸¹ Η ανατροπή του οδήγησε την Ελλάδα σε καινούργια αδιέξοδα σε πολιτικό και συνταγματικό επίπεδο και η πολιτική διαμάχη έφτασε στα όρια του Διχασμού ανάμεσα στην καποδιστριακή τάση και τους «συνταγματικούς».⁸² Η άμεση παρουσία του στρατηγού Ζεράρ-Gerard⁸³ και του διοικητή Πελιόν στον τόπο της δολοφονίας, καθώς και η φυγή του Γ. Μαυρομιχάλη (και των δύο φρουρών του, που στη συνέχεια θεωρήθηκαν και συνεργοί του) στη γαλλική πρεσβεία έδωσαν λαβή για να κατηγορηθούν αργότερα οι Γάλλοι ότι είχαν ανάμειξη στο γεγονός.⁸⁴ Όπως παραθέτει και ο Μ. Οικονόμου από την περίπτωση αυτή έμεινε στο στόμα του λαού η παροιμιώδης φράση: «όθεν η εκπόρευσις, εκεί και η καταφυγή».⁸⁵

Ο Ιω. Καραγιάννης ήταν ο ένας από τους δύο φύλακες των Μαυρομιχαλαίων, που στη συνέχεια θεωρήθηκε και συνεργός τους, (επειδή χρηματίστηκε όπως γράφει ο Ν. Δραγούμης)⁸⁶ και καταδικάστηκε σε θάνατο. Μετά την καταδίκη του ανέτρεψε τις προηγούμενες καταθέσεις του και μίλησε για συνωμοσία που γνώριζαν και οι Γάλλοι και οι Άγγλοι, στην οποία θα βοηθούσε ο Γάλλος στρατηγός Ζεράρ καταλαμβάνοντας εκείνη την ημέρα όλα τα «πόστα». Ταυτόχρονα, Γάλλοι θα αποβιβάζονταν από τα πλοία που θα βρίσκονταν στο λιμάνι, θα αναλάμβαναν την

⁷⁹ Π. Πετρίδης, *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία 1821- 1940. Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1986, σ. 79-80.

⁸⁰ Π. Πετρίδης, *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821-1843)*, University Studio Press, 1990, σ. 204.

⁸¹ Κατά το Χρ. Λούκο πάντως «δεν αποκλείεται και η περίπτωση τα κίνητρα των δολοφόνων να ήταν περισσότερο προσωπικά και λιγότερο ιδεολογικά. Σύμφωνα δηλαδή με τα πανάρχαια έθιμα της Μάνης να τον εκδικήθηκαν οι Μαυρομιχαλαίοι για την ταπείνωση της οικογένειάς τους και στη συνέχεια η προσωπική εκδίκηση να πήρε πολιτικό χαρακτήρα μέσα στην ατμόσφαιρα πάθους και έντασης που καλλιέργησε με τα συνθήματά της η αντιπολίτευση και που απέτυχε να εκτονώσει η κυβέρνηση με την ακαμψία της». (Χρ. Λούκος, «Ο Κυβερνήτης Ιω. Καποδίστριας και οι Μαυρομιχαλαίοι», *Μνήμων* 4 (1974), σ. 65-66.)

⁸² Π. Πετρίδης, *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί*, ό.π., σ. 204.

⁸³ Πρόκειται για το γενικό αρχηγό των τακτικών στρατευμάτων που διαδέχτηκε τον Τρεζέλ, όταν εκείνος αναχώρησε για τη Γαλλία μετά την καθεστωτική αλλαγή του Ιουλίου του 1830.

⁸⁴ Κ. Βακαλόπουλος, *Η περίοδος της αναρχίας (1831-1833). Εσωτερικός διχασμός και ξένες επεμβάσεις κατά τη μετακαποδιστριακή περίοδο*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1984, σ. 35.

⁸⁵ Μιχ. Οικονόμου, *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τομ. Β', Αθήνα 1957, σ. 294.

⁸⁶ Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τ. Α', Αθήνα, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1973, σ. 196.

εξουσία στην πόλη και οι δολοφόνοι θα έβρισκαν προστασία στο σπίτι του Ζεράρ. Πράγματι, ο Αυγουστίνος Καποδίστριας, πεπεισμένος για τη συνενοχή των Γάλλων στη δολοφονία του αδελφού του, συγκέντρωσε αργότερα ενοχοποιητικά στοιχεία για τον Ζεράρ και ζητήθηκε η παραίτησή του, όπως και του Πελιόν, γεγονός που προκάλεσε την οργή τόσο του Γάλλου πρεσβευτή Ρουάν-Rouen, όσο και του Γκενέκ.⁸⁷ Ο Γκενέκ, μάλιστα, αντέδρασε ανακαλώντας όλους τους Γάλλους αξιωματικούς που υπηρετούσαν στον ελληνικό στρατό. Αργότερα, ο Αυγουστίνος λίγο πριν την πτώση του, το Μάρτιο του 1832, αφαίρεσε (πιθανόν κατόπιν πιέσεων) τα ονόματα Γάλλων από τον τελικό κατάλογο των εμπλεκομένων στη δολοφονία. Η επικράτηση στη συνέχεια της αντιπολίτευσης διέκοψε τις ανακρίσεις.⁸⁸ Η άποψη, ωστόσο, του Γ. Ασπρέα είναι ότι «είνε εντελώς αναληθές ότι είχαν επί της αποτροπαίας πράξεως των την σιωπηράν συγκατάθεσιν του Ρουάν, του προσωπικού εχθρού του Καποδίστρια» και θεωρεί ότι όλο αυτό το σενάριο διαδόθηκε λόγω της προσπάθειας του δολοφόνου να βρει προστασία στη γαλλική πρεσβεία.⁸⁹

Στην πραγματικότητα, η κυβερνητική στάση απέναντι στους ενόχους δε μπορεί παρά να χαρακτηριστεί ως εξαιρετικά ήπια, είναι γνωστή άλλωστε η έκφραση του Δ. Κόκκινου, «η υπόθεσις εκοιμήθη δικαστικώς». Σίγουρα η έκταση της συνωμοσίας ακόμα και σήμερα δε μας είναι γνωστή, αφού εξακολουθούν να παραμένουν άγνωστα τα πλήρη στοιχεία και η ακριβής έκταση της προανάκρισης. Από τις καταθέσεις διαφόρων προσώπων προέκυπτε όμως, ότι ο ρόλος του γαλλικού στρατού στην Πελοπόννησο δεν περιοριζόταν στην υποβοήθηση των συνωμοτών και στην κάλυψη ή τη φυγάδευση των δολοφόνων, αλλά εκτεινόταν και μέχρι την κατάληψη της εξουσίας.⁹⁰ Όπως αναφέρει η Δ. Θεμελή-Κατηφόρη υπήρχε πληροφορία για συγκρότηση συνωμοτικής εταιρείας στο Παρίσι, την οποία ενίσχυε η γαλλική κυβέρνηση, με σκοπό την ανατροπή του Κυβερνήτη και τη δημιουργία περαιτέρω ταραχών, με απώτερο στόχο την ίδρυση στην Ελλάδα γαλλικού προτεκτοράτου υπό τον στρατηγό Ζεράρ.⁹¹ Ωστόσο, η κυβέρνηση προσπάθησε να κλείσει γρήγορα η υπόθεση και να αποφύγει τις οξύτητες γιατί μια προσαγωγή σε δίκη, για παράδειγμα του Ζεράρ, που πιθανόν θα οδηγούσε στην αποκάλυψη των υποτιθέμενων σχεδίων του γαλλικού στρατού να αναλάβει την εξουσία, θα

⁸⁷ Χρ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη*, ό.π., σ. 375-378.

⁸⁸ Κ. Βακαλόπουλος, «Τα πολιτικά γεγονότα από τις 27 Σεπτεμβρίου ως το τέλος Δεκεμβρίου», Το ελληνικό κράτος από 1830 ως 1832, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΒ', σ. 564.

⁸⁹ Γ. Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, τομ. Α', 1821-1865, Αθήνα, Γ. Βασιλείου, 1924, σ. 100.

⁹⁰ Βασ. Κρεμμυδάς, «Η δολοφονία του Καποδίστρια», *Ο Ερανιστής* 14 (1977), σ. 277.

⁹¹ Παρατίθεται στο: Δ. Θεμελή – Κατηφόρη, ό.π., σ. 175.

δυσχέραινε τις σχέσεις του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με τη Γαλλία και θα όξυνε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις με απρόβλεπτες συνέπειες για την «τρυφερή», ακόμη, ελληνική ανεξαρτησία. Επιβλήθηκε, λοιπόν, μια σκόπιμη σιωπή αφού άλλωστε είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν και ο ελληνικός φιλογαλλικός παράγοντας θα επέτρεπε την αποκάλυψη του πραγματικού ρόλου του γαλλικού στρατού.⁹²

Νέα ένταση ξέσπασε στις 23 Ιανουαρίου 1832 όταν 800 άντρες της γαλλικής ταξιαρχίας με επικεφαλής τον Μπαρτόλεμυ-Barthelemy κατέλαβαν το Νησί (Μεσσήνη) αφού εκδίωξαν τη φρουρά του Έλληνα διοικητή Χατζηχρήστου και κατέσχεσαν τα εφόδια που βρήκαν εκεί.⁹³ Μετά την είσοδο του Κωλέττη στο Ναύπλιο (από τα Μέγαρα όπου είχαν καταφύγει οι αντικαποδιστριακοί) στις 30 Μαρτίου 1832, (μετά την άρνηση του Γκενέκ στην πρόταση των αντιπρέσβων να στείλει απόσπασμά του για τη φύλαξη του Ισθμού)⁹⁴ και την παραίτηση του Αυγουστίνου, οι αντιπρέσβεις με τη Διοικητική Επιτροπή κάλεσαν 600 άνδρες από την Καλαμάτα για να διασφαλίσουν την τάξη, επειδή «τα μόνα στρατεύματα που διέθεταν ήταν τα ρουμελιώτικα αλλά η ανυπακοή τους τα καθιστούσε εντελώς αναξιόπιστα».⁹⁵ Έφτασε, λοιπόν, μετά από διαταγή του Γκενέκ στις 7/19 Μαΐου 1832 με δύο γαλλικά πλοία, ο στρατηγός Κορμπέ-Corbet, με ένα λόχο μηχανικού και ένα τάγμα, και εγκαταστάθηκαν στο Ναύπλιο. Έκτοτε, απαγορεύτηκε η κυκλοφορία ενόπλων στο Ναύπλιο πλην των ανδρών του τακτικού στρατού και έτσι εξασφαλίστηκε εκεί η τάξη.⁹⁶

Επιχειρήθηκε στη συνέχεια να περάσουν και τα κάστρα της Πάτρας, του Μοριά και της Ρούμελης⁹⁷ κάτω από γαλλικό έλεγχο αλλά ο στρατηγός Κίτσος Τζαβέλλας που τα έλεγχε αρνήθηκε να τα παραδώσει στον Γκενέκ.⁹⁸ Το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, όμως, η ανάθεση της εξουσίας από τη Γερουσία με το ψήφισμα 337, (ύστερα από πρόσκληση των αντιπρέσβων) σε τριμελή επιτροπή υπό τους Α. Ζαΐμη, Ι. Κωλέττη και Α. Μεταξά προκάλεσε τις αντιδράσεις των «συνταγματικών», (γιατί έτσι μειωνόταν η ισχύς του Κωλέττη), με αποτέλεσμα τη σύγκρουση με τους «κυβερνητικούς», στην οποία συμμετείχαν και Γάλλοι στρατιωτικοί και τη σύλληψη

⁹² Βασ. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 277.

⁹³ Κ. Βακαλόπουλος, *Η περίοδος της αναρχίας*, ό.π., σ. 105.

⁹⁴ Ελ. Γαρδίκας-Κατσιαδάκης, «Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πτώση του Αυγουστίνου Καποδίστρια», *Μνήμων* 10 (1985), σ. 266.

⁹⁵ Γ. Πετρόπουλος, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α', Β' Έκδοση, Αθήνα 1997, σ. 159.

⁹⁶ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 198.

⁹⁷ Το σημερινό Αντίρριο

⁹⁸ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 201. Π. Καρολίδης, ό.π., σ. 284.

του εκδότη της εφημερίδας στο τυπογραφείο του οποίου τυπώθηκε το ψήφισμα, Γ. Ράλλη.⁹⁹ Οι Γάλλοι αντέδρασαν αφοπλίζοντας, παρακινημένοι από τον Κωλέττη, το κυβερνητικών φρονημάτων Τυπικό τάγμα, (οι άντρες του Τυπικού έκτοτε αποσύρθηκαν στο χωριό Κοφίνι έξω από το Άργος «απογοητευμένοι και άοπλοι»).¹⁰⁰ Επιπλέον, οι Γάλλοι μπήκαν στο σπίτι του προέδρου της Γερουσίας Δ. Τσαμαδού και τον φυλάκισαν για δύο ώρες. Στις 8/20 Νοεμβρίου 1832 μια ομάδα από 7 ή 8 γερουσιαστές προχώρησε σε ένα είδος πραξικοπήματος φεύγοντας από το Ναύπλιο και πηγαίνοντας αρχικά στο Άστρος και στη συνέχεια στις Σπέτσες με τη βοήθεια Ρώσων αξιωματικών του ναυτικού. Όσο βρίσκονταν στο Άστρος κήρυξαν έκπτωτη την κυβέρνηση και υπάρχουν πληροφορίες ότι ήθελαν να προχωρήσουν και στην εκλογή νέου προέδρου.¹⁰¹ Ο Ν. Δραγούμης αναφέρει ότι όντως προχώρησαν στην εκλογή του Ρώσου ναυάρχου Ρίκορντ-Ricord ως προέδρου και στην εκλογή νέας Διοικητικής Επιτροπής αποτελούμενης από 7 οπλαρχηγούς μεταξύ των οποίων ήταν και ο Θ. Κολοκοτρώνης.¹⁰² Ο Κ. Μέντελσον-Μπάρτολντ -K. Mendelssohn-Bartholdy αναφέρει ότι ο Ρίκορντ στη συνέχεια αρνήθηκε γιατί αντιμετώπισε την οργή της κυβέρνησής του και παρόλο που τον εξέλεξαν αποποιήθηκε την εκλογή του.¹⁰³ Τελικά, οι Γερουσιαστές αυτοπεριορίστηκαν στις Σπέτσες και παρέμειναν στη συνέχεια αδρανείς.¹⁰⁴

Στο μεταξύ, γαλλικά στρατεύματα είχαν προωθηθεί και στο Άργος από το Δεκέμβριο του 1832 με πρωτοβουλία του Κωλέττη αλλά με τη συνδρομή και των αντιπρέσβων. Ήθελαν να εξασφαλίσουν οικήματα για τη στέγαση των Βαυαρών που θα έφταναν με τον Όθωνα, αλλά κυρίως να διασφαλίσουν την τάξη δεδομένου ότι η περιοχή είχε κατακλυσθεί από άτακτα στρατεύματα, (εκείνες τις μέρες χαρακτηριστικά είχαν φτάσει μεταξύ άλλων στο Άργος από τον Πόρο προσκεκλημένοι από τον Θ. Κολοκοτρώνη οι φίλοι του οπλαρχηγοί Δ. Τσόκρης και Ν. Κριεζώτης). Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Ν. Αντωνακέας, τα στρατεύματα κλήθηκαν για την προστασία της Κυβέρνησης και της γύρω περιοχής, κυρίως, από τους άνδρες του Κολοκοτρώνη που απειλούσε να καταλάβει το Άργος και «να επιβάλει εις την Κυβέρνηση του Ναυπλίου τον σεβασμόν προς τα Εθνικά

⁹⁹ Αλέκα Μπουτζουβή- Μπανιά, «Το καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. Από την ήττα στον παραγκωνισμό και την καταδίωξη», Μνήμων 8 (1982), σ. 92.

¹⁰⁰ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 236.

¹⁰¹ Στ. Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους. 1821-1862*. Αθήνα 2004, σ. 204-205.

¹⁰² Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήνα, Ερμής, 1973, τομ. Α', σ. 209.

¹⁰³ Κ. Μέντελσον- Μπάρτολντ, *Επίτομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Τολίδη, σ. 220.

¹⁰⁴ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 237-240.

συμφέροντα. Τούτο, εξηρέθησεν έτι περισσότερο τα πνεύματα εναντίον της Κυβερνήσεως και ο Ιωάννης Κωλέττης εκατηγορήθη ότι επεδίωξε δια Γαλλικών στρατευμάτων να καταβάλλη τους πολιτικούς του αντιπάλους». ¹⁰⁵ Μετακινήθηκαν, λοιπόν, εκεί τέσσερις λόχοι του 21^{ου} συντάγματος πεζικού με δύο κανόνια. ¹⁰⁶ Ο Κορμπέ είχε αρνηθεί αυτή την αποστολή, την αποδέχτηκε όμως ο Γκενέκ. Λίγες μέρες μετά, ήρθαν άλλοι τέσσερις λόχοι από τη Μεσσηνία με ένα απόσπασμα πυροβολικού και με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Στοφέλ-Stoffel. Ο Στοφέλ, έχοντας ένα γράμμα από τον Καλλέργη, πήγε στο σπίτι του Καλλέργη στο Άργος στις 3 Ιανουαρίου 1833 για να φιλοξενηθεί. Εκεί όμως μάλλον συνέβη παρεξήγηση, (ο Ν. Δραγούμης αναφέρει ότι η σύζυγος του Καλλέργη δε δέχτηκε να τον φιλοξενήσει) ¹⁰⁷ και ο αξιωματικός του πυροβολικού Στ. Καλισγούρος που βρισκόταν μέσα με κάποιους στρατιώτες δεν του επέτρεψε την είσοδο. Οι Γάλλοι εισέβαλαν σπάζοντας την πόρτα, συνέλαβαν τον Καλισγούρο και τον εκτέλεσαν την επόμενη μέρα, θεωρώντας τη στάση του υβριστική για την πατρίδα τους. ¹⁰⁸

Την επόμενη μέρα, στις 4 Ιανουαρίου 1833, διαπληκτίστηκε στους δρόμους του Άργους μια ομάδα μεθυσμένων ατάκτων με μια ομάδα άοπλων Γάλλων στρατιωτών. Οι Γάλλοι, πήγαν στη συνέχεια στο στρατώνα τους, οπλίστηκαν και σέρνοντας και δύο κανόνια άρχισαν να προχωρούν στους δρόμους της πόλης. Υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν περίπου 300 Έλληνες, (κυρίως αθώοι πολίτες και γυναικόπαιδα, όπως αναφέρει ο Κ. Βακαλόπουλος), ενώ οι Γάλλοι είχαν περίπου 40 νεκρούς και τραυματίες. Κατά τον Επ. Κυριακίδη, τα θύματα από πλευράς Ελλήνων ήταν 150, ενώ των Γάλλων 18. ¹⁰⁹ Την επόμενη μέρα, η ελληνική κυβέρνηση έστειλε έγγραφο στον Κορμπέ όπου εξέφραζε τη θλίψη της για την αιματοχυσία και παράλληλα έφτασαν στην περιοχή ενισχύσεις τόσο από γαλλικά στρατεύματα όσο και από τον ελληνικό τακτικό στρατό. Μάλιστα, οι Γάλλοι απαγόρευσαν την είσοδο στο Ναύπλιο σε οπλισμένους στρατιωτικούς, ακόμα και σε οπλαρχηγούς, ενώ απόπλισαν και τον ίδιο το Μακρυγιάννη παίρνοντάς του το σπαθί. ¹¹⁰

Όλα τα στοιχεία συγκλίνουν, ωστόσο, στον καίριο ρόλο που διαδραμάτισε ο Τσόκρης, «ως γνήσιος εκφραστής του ανυπότακτου πνεύματος των Στρατιωτικών».

¹⁰⁵ Ν. Αντωνιάδης, *Φαυλοκρατία 1821-1950, Η Ελλάδα υπό την δίνη των κομμάτων*, τ. Α', Αθήνα 1950, σ. 23.

¹⁰⁶ Αλ. Δεσποτόπουλος, «Η κατάσταση της χώρας κατά το τέλος του 1832 και τα τραγικά γεγονότα του Άργους», Το ελληνικό κράτος κατά το 1832, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ', σ. 578.

¹⁰⁷ Ν. Δραγούμης, ό.π., σ. 212.

¹⁰⁸ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 243.

¹⁰⁹ Επ. Κυριακίδης, *Ιστορία του Σύγχρονου Ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832-1892*, Αθήνα, Ιγγλέσης, 1892, σ. 169.

¹¹⁰ Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 244-245.

Ως Πελοποννήσιος,¹¹¹ «δεν ανεχόταν να καταδυναστεύεται η Αργολίδα από τους άτακτους Στερεοελλαδίτες του Κωλέττη αλλά και ως Αργεῖος προύχοντας ξεσήκωνε τους συμπολίτες του κατά των ξένων και ντόπιων εχθρών». Σε έγγραφό του προς τους Αντιπρέσβεις με ημερομηνία 1/1/1833 εκφράζει τη βεβαιότητά του ότι η παρουσία των Γάλλων στο Άργος θα προκαλέσει επεισόδια.¹¹² Από τη στιγμή που ξέσπασαν τα επεισόδια, η συμπεριφορά του γαλλικού στρατεύματος δεν προκαλεί έκπληξη, αφού ένιωθαν ότι βρίσκονταν σε εχθρικό περιβάλλον και είχαν γνώση των σκληρών οδομαχιών στο Παρίσι το 1830 που είχαν οδηγήσει στην πτώση του βασιλιά Καρόλου Ι΄. Κατά τον Τρ. Ευαγγελίδη, «ουδέποτε Έλληνες οπλίται κατησχύνθησαν τοσούτον, όσον κατά την συμπλοκήν ταύτην, ης αιτία εγένοντο αυτοί ούτοι προσβαλόντες αδίκως και ανάνδρως και φονεύσαντες, κατ' αρχάς, εκ παρασκευής, ένοπλοι αυτοί αόπλους».¹¹³

Μια πολύ λεπτομερή και παραστατική περιγραφή των παραπάνω γεγονότων μας παραδίδει ο ιστορικός Δ. Κ. Βαρδουνιώτης. Αναφέρει ότι η παρεξήγηση ξεκίνησε από ένα στρατιώτη του Κριεζώτη ονόματι Σπάρο ή Πάφιλα που πέταξε αρχικά το ποτήρι που έπινε κρασί εναντίον ενός Γάλλου που περνούσε από το σημείο και στη συνέχεια τον πυροβόλησε αλλά αστόχησε. Επειδή η ομάδα των Γάλλων δεν είχε όπλα έσπευσαν στο στρατόνα λιθοβολούμενοι και καταδιωκόμενοι από τους ατάκτους. Ο διοικητής τους, Νωδ, πιστεύοντας πως πρόκειται για κάποια συνωμοσία εναντίον τους και παρεξηγώντας και το χτύπημα μιας καμπάνας που το ερμήνευσε ως σύνθημα εξέγερσης, ενώ ήταν άσχετο με τα γεγονότα, έδωσε εντολή επίθεσης. Η διαταγή λοιπόν που δόθηκε ήταν «φόνος αδιακρίτως παντός ευρισκομένου εις τας οδούς» και το αποτέλεσμα ήταν «αχαρακτήριστος σφαγή αόπλων και γυναικών και παιδών».¹¹⁴ Οι άτακτοι, βλέποντας την επίθεση των Γάλλων, κατάφεραν και διέφυγαν οι περισσότεροι, μεταξύ αυτών και ο Σπάρος. Η σύγκρουση διήρκεσε τέσσερις ώρες και σταμάτησε κατόπιν της παρέμβασης του αρχιερέως, πρώην Ηλιουπόλεως, Άνθιμου που έσπευσε στο γαλλικό στρατόπεδο έχοντας λευκό μαντήλι στη ράβδο του και αναφέροντας στο διοικητή τα γεγονότα. Σύμφωνα με τον Χρήστο Βυζάντιο αυτός που μεσολάβησε για την κατάπαυση των εχθροπραξιών

¹¹¹ Είναι άλλωστε ιδιαίτερα εμφανής ο τοπικισμός που επεδείκνυν τότε οι επαναστάτες με την αδιαπραγμάτευτη προτεραιότητα των τοπικών συμφερόντων έναντι των εθνικών (Στ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 160.)

¹¹² Δ. Γιαννακόπουλος, « Το ιδεολογικό υπόβαθρο της ελληνογαλλικής σύγκρουσης στο Άργος, το 1833», ανακτήθηκε από <https://argolikivivliothiki.gr>, προσπέλαση στις 24/11/2018

¹¹³ Τρ. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862)*, Αθήνα, Γαλανός, 1894, σ. 27.

¹¹⁴ Γ. Ασπρέας, ό.π., σ. 122.

ήταν ο έπαρχος Δημήτριος Καρατζάς¹¹⁵ ενώ σύμφωνα τον Γ. Ασπρέα ο Κωλέττης.¹¹⁶ Ο διοικητής Νωδ ζήτησε να σαλπίσουν οι σάλπιγγες υποχώρηση και έτσι δόθηκε τέλος στις εχθροπραξίες. Προς αποφυγή νέων επεισοδίων οι Γάλλοι απαγόρευσαν τη συνάθροιση των συγγενών των νεκρών την επόμενη μέρα και οι κηδείες των θυμάτων έγιναν ομαδικά και χωρίς τελετή.¹¹⁷

Ο Ν. Δραγούμης αναφέρει με συντομία το περιστατικό, στη συνέχεια όμως παραθέτει με λεπτομέρειες πώς εστάλη από τη Διοικητική Επιτροπή να συναντήσει εν πλω στο πλοίο «Μαδαγασκάρη» τον ηγεμόνα Όθωνα που ερχόταν κομίζοντάς του επιστολή και υποβαθμίζοντας το παραπάνω γεγονός υπό το φόβο της ματαίωσης της άφιξής του σε περίπτωση που μάθαινε πώς ακριβώς διαδραματίστηκε η σύγκρουση.¹¹⁸

Σύμφωνα με τον Γ. Αναστασιάδη, «κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί γιατί ένα μεγάλο μέρος του λαού και σημαντικοί παραδοσιακοί ηγέτες του φάνηκε να είδαν στην έλευση του Μονάρχη, μετά από λίγες μέρες, πρωτίστως το τέλος των εσωτερικών συγκρούσεων και την αφετηρία μιας νέας προσπάθειας για «ανόρθωση» και γιατί μετά από όλη αυτή την κοσμογονία των εθνοσυνελεύσεων και των δημοκρατικών Συνταγμάτων αποδέχτηκαν ότι ο αλλοδαπός ηγεμόνας ερχόταν ως απόλυτος μονάρχης και όχι ως συνταγματικός βασιλιάς».¹¹⁹ Όπως έγραφε χαρακτηριστικά ο Κασομούλης:

Αγανακτισμένοι όλοι οι πολίται και εντός του Ναυπλίου και εκτός από τας αλλεπαλλήλους (της κυβερνητικής και στρατιωτικής μηχανής) παραλυσίας, από τας καταχρήσεις αι οποίαι ακολουθούσαν, αγανακτισμένοι οι Οπλαρχηγοί από το αχαλίνωτον των στρατιωτών, αγανακτισμένοι οι στρατιώται από τους (Οπλ)αρχηγούς (ως) θεωρούντες εαυτούς αδικημένους (παρ'αυτών), επικαλούμενοι πλέον την σωτηρίαν των πολίται, Οπλαρχηγοί και στρατιώται από τον Θεόν κρίζοντες καθημερινώς (έστω και) ένα σκύλον μόνον να πέμψη ο Βασιλεύς να τον αντιπροσωπεύση, (ότι) ήθελον τον δεχθή μετά πάσης χαράς δια να παύσουν πλέον τα βάσανά των, παρηγορίαν τινά δεν έβλεπον (άλλην) παρά

¹¹⁵ Χρ. Βυζάντιος, *Ιστορία των κατά την ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών και των μετά ταύτα συμβάντων ων μετέσχεν ο τακτικός στρατός από του 1821 μέχρι του 1833*, Αθήνα, Αντωνιάδης, 1874, σ. 411.

¹¹⁶ Γ. Ασπρέας, ό.π., σ. 122

¹¹⁷ Δ. Κ. Βαρδουνιώτης, «Η εν Άργει σφαγή κατά το 1833», *Παρνασσός* ΙΔ' (1891), σ. 92-99

¹¹⁸ Ν. Δραγούμης, ό.π., σ. 212-218

¹¹⁹ Γ. Αναστασιάδης, *Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2001, σ. 33.

εις την επιθυμητήν (και ταχίστην) άφιξιν του Βασιλέως, την οποίαν ήρχοντο καθημερινώς να την ιδούν.¹²⁰

Η χώρα λοιπόν, «ένα χρόνο μετά την εξόντωση του Κυβερνήτη, βάδιζε προς την απόλυτη μοναρχία σύμφωνα με τα κατ'αρχήν σχέδια της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και δεν υφίστατο πλέον κανένας πόλος αντίστασης για τη ματαίωση των έξωθεν εκπορευόμενων αντιδραστικών σχεδίων».¹²¹ Κι όσο κι αν αυτό εμφανίζεται ως απόρροια πολιτικής αναγκαιότητας και πράξη πολιτικού ρεαλισμού, δεν αλλάζει το γεγονός ότι «η Ελλάδα υποχρεώθηκε να συρθεί στον ετεροπροσδιορισμό και την κηδεμονία που δημιούργησαν οι ειδικότερες συνθήκες αναγνώρισής της ως ανεξάρτητης πολιτείας».¹²²

Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 7^{ης} Μαΐου 1832, λοιπόν, το στέμμα της Ελλάδος προσφερόταν στον δευτερότοκο γιο του βασιλιά της Βαυαρίας, πρίγκηπα Όθωνα. Καθοριζόταν, επίσης, ότι ο νέος ηγεμόνας θα συνοδευόταν από ένα σώμα 5000 (ή 3500 κατ'άλλους) Βαυαρών, και ότι τα γαλλικά στρατεύματα θα έπρεπε με τη άφιξη εκείνων να εκκενώσουν πλήρως την Πελοπόννησο. Πράγματι, από τέλος Ιανουαρίου 1833 ξεκίνησε η εκκένωση, όμως στις 25 Φεβρουαρίου 1833 διεκόπη και δόθηκε για μια ακόμη φορά, τελευταία πια, παράταση της παραμονής τους. Ο λόγος ήταν η ρευστότητα των πραγμάτων στην Ανατολή μετά το κίνημα του Μεχμέτ Αλή εναντίον του Σουλτάνου και η πιθανότητα ενίσχυσης των τουρκικών στρατευμάτων από ρωσικά στρατεύματα.¹²³ Επρόκειτο για τη «μεγαλύτερη εσωτερική θύελλα ολόκληρης της βασιλείας του Μαχμούτ Β΄» δεδομένου ότι μετά την «κατατρόπωση» των δυνάμεων του τοπικού πασά της Συρίας και δύο στρατών της Πύλης τον Ιούλιο και το Δεκέμβριο, ο δρόμος για την Κωνσταντινούπολη φαινόταν ανοιχτός για τον Αιγύπτιο στρατηλάτη. Πράγματι, η αποστολή ρωσικού στρατού και στόλου για την ενίσχυση της Πύλης στις αρχές του 1833 έπεισε τον Ιμπραήμ και τον πατέρα του να αρκεστούν στη Συρία.¹²⁴ Τελικά, μετά το διακανονισμό του Αιγυπτιακού ζητήματος, αναχώρησε και το τελευταίο τμήμα της γαλλικής στρατιάς, στις 7 Αυγούστου 1833, μετά από παραμονή πέντε χρόνων στην Πελοπόννησο.¹²⁵

¹²⁰ Ν. Κασομούλης, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων 1821-1833*, τομ. Γ', Αθήνα 1942, σ. 609.

¹²¹ Π. Πετρίδης, *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1821-1862 Από τα Δημοκρατικά Πολιτεύματα στην κατάλυση της Οθωμανικής Μοναρχίας*, Αθήνα, Γκοβόστη, τομ. Α', σ. 131.

¹²² Βασ. Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1996, σ. 129.

¹²³ Π. Περρωτής, ό.π., σ. 53-54.

¹²⁴ Χαρ. Παπασωτηρίου, *Ο Αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία. Πολιτική και στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας 1821-1832*, Αθήνα, Σιδέρης, 1996, σ. 288-289.

¹²⁵ Π. Περρωτής, ό.π., σ. 54.

Ειρηνικές δράσεις του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος

Ο στρατηγός Σνάιντερ τον Μάρτιο του 1831, πιστεύοντας ότι η γαλλική στρατιά θα αναγκαστεί σύντομα να αναχωρήσει από την Ελλάδα, προσπάθησε να προωθήσει την ιδέα εγκατάστασης στο Μοριά Γάλλων αποίκων. Άλλωστε, είχαν διατυπωθεί τέτοιες σκέψεις και στο παρελθόν και ήδη το γαλλικό στράτευμα το πλαισίωναν αρκετές οικογένειες στρατιωτών.¹²⁶ Συγκεκριμένα, πριν ακόμα αποβιβαστεί ο Μαιζών στην Πελοπόννησο είχε γίνει έμμεση υπόδειξη στον Καποδίστρια ότι η γαλλική κυβέρνηση θα μπορούσε, αν το ζητούσε ο Κυβερνήτης, να αφήσει στην Ελλάδα μέρος αυτής της στρατιάς για μερικά χρόνια. Διευκρινιζόταν, μάλιστα, ότι η Ελλάδα θα επιβαρυνόταν ελάχιστα ή και καθόλου για τη συντήρησή της. Η ανεπίσημη αυτή υπόδειξη προωθήθηκε στην Ελλάδα από το γαλλικό Υπουργείο Πολέμου μέσω του Εϋνάρδου και του Νικ. Λοβέρδου. Στη συνέχεια, ο Φεμπυριέ, αμέσως μετά την αποβίβασή του, τον Αύγουστο του 1828 στη Μεθώνη, έσπευσε να ζητήσει την άδεια του Καποδίστρια για να καλλιεργήσουν οι Γάλλοι στρατιώτες τις κοιλάδες της Μεσσηνίας, πράγμα που έγινε.¹²⁷ Ζήτησε, λοιπόν, ο Σνάιντερ το 1831 με επιστολή του την άδεια από το υπουργείο Πολέμου να διαπραγματευτεί εκ νέου το θέμα με τον Καποδίστρια επικαλούμενος λόγους οικονομικούς, δημογραφικούς αλλά και εξωτερικής πολιτικής (της Γαλλίας).¹²⁸ Αφού την έλαβε, με την προϋπόθεση να μη δεχθεί καμιά οικονομική δέσμευση της Γαλλίας και να παραχωρηθούν γη και προνόμια στους αποίκους χωρίς δική τους οικονομική συνεισφορά, ξεκίνησε τις συζητήσεις με άκρα μυστικότητα, όπως του ζητήθηκε.¹²⁹ Οι συζητήσεις αυτές άρχισαν τον Απρίλιο του 1831, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Καποδίστρια στο αρχηγείο της γαλλικής αποστολής στη Μεθώνη, μετά το ξέσπασμα της ανταρσίας στο Λιμένι. Εκ μέρους των Γάλλων, ανέλαβε ο Φλαντέν να υποστηρίξει το σχέδιο αυτό, ο Καποδίστριας όμως, αν και δεν ήταν αρνητικός, δεν ανέλαβε καμιά δέσμευση, όσο εκκρεμούσε το θέμα της διανομής των εθνικών γαιών και η αποκατάσταση των Ελλήνων αγωνιστών.¹³⁰ Η Γερουσία, όμως, αντιδρούσε στην εκτέλεση των σχετικών με τη διανομή της γης ψηφισμάτων της Εθνοσυνέλευσης, υποστηρίζοντας τους γαιοκτήμονες- πρόκριτους, που φοβόταν ότι με τη διανομή θα έχαναν την επιρροή τους στις επαρχίες. Τελικά, μετά από ανταλλαγή πολλών επιστολών με τον Φλαντέν, στις οποίες ο Καποδίστριας

¹²⁶ Δ. Θεμελή – Κατηφόρη, ό.π., σ. 94.

¹²⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 64-65.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 94.

¹²⁹ Στο ίδιο, σ. 96.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 101- 102.

διευκρίνιζε ότι η όποια παραχώρηση γης σε ξένους θα γινόταν με τους ίδιους όρους που θα δίνονταν και σε ντόπιους και υπό πολλές προϋποθέσεις, το θέμα δεν προχώρησε, αφού στο μεταξύ μεσολάβησε και το γεγονός της δολοφονίας του.¹³¹

Μια λίγο διαφορετική εκδοχή της ιστορίας αυτής μάς παραθέτει η Σάσα Νικητοπούλου, υποστηρίζοντας ότι το καλοκαίρι του 1831 ο Καποδίστριας είχε μάθει ότι οι Γάλλοι βολιδοσκοπούσαν την περιοχή των Γαργαλιάνων για να ζητήσουν άδεια εγκατάστασης αποίκων και ζητούσαν, ανεπίσημα, εγγυήσεις πως οι άποικοι θα βρουν ασφάλεια, προστασία και διευκολύνσεις τόσο για την εγκατάστασή τους καθώς και την «κατ'ολίγον» πληρωμή της γης που θα τους παραχωρούνταν. Ο Καποδίστριας, λοιπόν, που πληροφορήθηκε τις κινήσεις αυτές, έγραψε στον Σνάιντερ και του εξέθεσε τις απόψεις της κυβέρνησής του για το θέμα αυτό, ότι δηλαδή «δεν δέχεται να τους δώσει τας ασφαλείας ταύτας ειμή αφ'ού οι κάτοικοι των επαρχιών εν ταις οποίαις οι άποικοι θέλουν κατασταθή, αυτοί γείνωσι πρώτον κτηματία» και ακολουθούσαν και οι άλλες προϋποθέσεις που έθετε, όπως το να γίνουν πρώτα Έλληνες πολίτες και άλλα.¹³²

Ο Καποδίστριας, όπως έχει προαναφερθεί, δεν ήταν αντίθετος με την εγκατάσταση αποίκων στην Ελλάδα, δεν ήθελε όμως και μια συμπαγή γαλλική αποικία. Τον ενδιέφεραν νέοι μορφωμένοι ή ειδικευμένοι τεχνίτες που θα έφερναν στην Ελλάδα τα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα της Δύσης. Ιδιαίτερα τον ενδιέφερε η εισαγωγή νέων αγρονομικών επιστημονικών μεθόδων γι' αυτό και είχε απευθυνθεί στο φίλο του Εϋνάρδο να φροντίσει για την αποστολή τέτοιων ανθρώπων, ο οποίος ανταποκρίθηκε με ενθουσιασμό. Για τους λόγους, όμως, που αναφέρθηκαν στην αμέσως προηγούμενη παράγραφο, δεν υπήρξε συνέχεια στο θέμα αυτό.¹³³

Ας αναφερθεί τέλος, ότι υπήρχε και δεύτερη πρόταση του Σνάιντερ και αφορούσε την ίδρυση στην Ελλάδα λεγεώνας των ξένων, που θα στελεχωνόταν από Ιταλούς και Πολωνούς αξιωματικούς, οι οποίοι είχαν ήδη καταφύγει στην Πελοπόννησο, μετά την καταστολή στις χώρες τους των επαναστατικών κινημάτων εναντίον της Αυστρίας και της Ρωσίας αντίστοιχα. Το γαλλικό υπουργείο δεν ήταν αντίθετο ούτε σε αυτή την προοπτική, με μόνο όρο ο επικεφαλής του σώματος αυτού να ήταν Γάλλος αξιωματικός. Μάλιστα ο Φλαντέν θεωρούσε ότι η Γαλλία έπρεπε να μεριμνήσει και για ίδρυση πολωνικής αποικίας στην Πελοπόννησο, επειδή

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 104-107.

¹³² Σάσα Νικητοπούλου, «Ο Καποδίστριας και τα εθνικά κτήματα», Επιθεώρηση Τέχνης 10 (1959), σ. 115.

¹³³ Δ. Θεμελή – Κατηφόρη, ό.π., σ. 97. και σ. 99.

η εχθρότητά τους με τη Ρωσία θα αντιστάθμιζε τη ρωσική επιρροή στην Ελλάδα. Και στην πρόταση αυτή, επίσης, δεν δόθηκε καμιά συνέχεια.¹³⁴

Στο διάστημα που παρέμειναν στην Πελοπόννησο, και κυρίως στη Μεσσηνία όπου ήταν και το αρχηγείο τους, οι Γάλλοι στρατιώτες επιδόθηκαν σε ποικίλες εργασίες αποκατάστασης των φρουρίων που κατέλαβαν αλλά και ανοικοδόμησης των κατεστραμμένων από τους μακροχρόνιους πολέμους και από το στρατό του Ιμπραήμ, πόλεων. Το πρώτο φρούριο που παραδόθηκε, του Ναυαρίνου, στις 6 Οκτωβρίου 1828, ήταν σε κακή κατάσταση όπως και η πόλη γύρω από αυτό. Άρχισαν αμέσως εργασίες καθαρισμού και αναστήλωσης του τείχους και των προμαχόνων του. Κατασκευάστηκε τάφος, κρυφό μονοπάτι περιμετρικά της ακρόπολης και στρατώνας. Κατά ατυχή συγκυρία, ακριβώς ένα μήνα μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, το Νοέμβριο του 1829, ένας κεραυνός χτύπησε δύο πυριτιδαποθήκες. Υπήρξαν 26 νεκροί και 28 τραυματίες και φυσικά ανυπολόγιστες ζημιές στο φρούριο και στα σπίτια της πόλης. Οι εργασίες άρχισαν από την αρχή και όταν ολοκληρώθηκαν, το 1830, φυτεύτηκαν μέχρι και κυπαρίσσια για τον καλλωπισμό του.¹³⁵

Παράλληλα, από το Σεπτέμβριο του 1828, σχεδιάστηκε και οικοδομήθηκε η σύγχρονη πόλη της Πύλου, (ονομασία που πήρε το 1833), κατά το πρότυπο γαλλικής παράλιας μεσογειακής πόλης. Κοντά στην αποβάθρα της πόλης, σε κάποια μισοκατεστραμμένη παλιά αποθήκη των Τούρκων, στεγάστηκε το νοσοκομείο και λίγο πιο δυτικά, η υγειονομική υπηρεσία, το φαρμακείο, η αίθουσα των επιχειρήσεων, τα γραφεία των Γάλλων αξιωματικών, αστυνομικό τμήμα, το ελληνικό τελωνείο και άλλα. Από τα πιο επιβλητικά οικοδομήματα ήταν το διοικητήριο, που ανεγέρθηκε το 1829 και έκτοτε φιλοξενούσε δεξιώσεις, τελετές και επίσημες εκδηλώσεις των Γάλλων.¹³⁶

Το φρούριο της Μεθώνης, όπου βρισκόταν και το αρχηγείο του Ιμπραήμ, ήταν το δεύτερο που παραδόθηκε, στις 7 Οκτωβρίου 1828. Ήταν σε καλύτερη κατάσταση από το προηγούμενο, όχι όμως και η πόλη. Οι εργασίες αποκατάστασης άρχισαν κι εκεί αμέσως, όπου και εγκαταστάθηκε μάλιστα το αρχηγείο της αποστολής καθώς και ο ίδιος ο Μαιζών, (που έμεινε στο οίκημα που χρησιμοποιούσε και ο Ιμπραήμ). Ανακαινίστηκε η πύλη του κάστρου, αντικαταστάθηκε η ξύλινη

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 96, και σ. 102.

¹³⁵ Πηγή Καλογεράκου, « Η συμβολή του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην αποκατάσταση των φρουρίων και των πόλεων της Μεσσηνίας», *Οι πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις Ελλάδας- Γαλλίας (19^{ος}-20^{ος} αι.)*, ΔΙΣ, Αθήνα 2011, σ. 15-18.

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 18-19.

γέφυρα στην είσοδο με λιθόκτιστη, φτιάχτηκαν δύο πλατείες, νοσοκομείο, λιθοστρώθηκαν οι δρόμοι και φυτεύτηκαν πλατάνια, λεύκες και ελιές. Παράλληλα, σχεδιάστηκε και η πόλη έξω από τα τείχη, όπου περιελάμβανε μεταξύ άλλων και σχολείο. Κατασκευάστηκε και δρόμος για να συνδέει τα δύο φρούρια, μήκους 12 χιλιομέτρων, που ήταν και ο πρώτος αμαξιτός δρόμος της Ελλάδας.¹³⁷

Στις 9 Οκτωβρίου 1828, οι Γάλλοι παρέλαβαν το φρούριο της Κορώνης. Η γενική εικόνα του ήταν ικανοποιητική, η πόλη όμως ήταν κατεστραμμένη και ερημωμένη. Εδώ δεν έγιναν γενικευμένες επισκευές καθώς αρχικά το φρούριο παραδόθηκε αμέσως στην ελληνική κυβέρνηση, (αργότερα όμως, τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, οι Γάλλοι επανεγκατέστησαν εκεί φρουρά). Σιγά σιγά αναβίωσε και η πόλη, καθώς οι κάτοικοι επέστρεψαν και επισκεύασαν τα σπίτια τους. Οι Γάλλοι σκόπευαν να κάνουν οχυρωματικά έργα και σε άλλα φρούρια, όπως στο Ρίο αλλά και στον Ισθμό, και μάλιστα είχαν εκπονήσει σχετική μελέτη για να υπολογιστεί το κόστος αυτών των εργασιών. Τελικά, όμως, μόνο στο φρούριο της Πάτρας έγιναν κάποιες εργασίες ανοικοδόμησης.¹³⁸

Επίσης, στο διάστημα αυτό, οι Γάλλοι συγκέντρωναν πληροφορίες που αφορούσαν κάθε εκδήλωση της ζωής των Ελλήνων και κάθε δραστηριότητα των διοικητικών οργάνων της χώρας, πληροφορίες σχετικά με τα προϊόντα που εξήγε η κάθε περιφέρεια, τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης σε ποικίλα ζητήματα και άλλα. Επιπροσθέτως, παρενέβαιναν στην οικονομική ζωή του τόπου, καθορίζοντας για παράδειγμα την τιμή βασικών ειδών διατροφής και αρνούμενοι να καταβάλλουν τα τέλη ελλιμενισμού και τους δασμούς από τα πλοία τους στα λιμάνια της Μεθώνης και του Ναυαρίνου. Τέλος, έκαναν απογραφή του πληθυσμού, χαρτογράφηση, ανέπτυξαν φιλανθρωπική δραστηριότητα δίνοντας χρήματα σε φτωχές οικογένειες και επιδίωκαν σχέσεις και γνωριμίες με τους ισχυρούς πολιτικούς παράγοντες της χώρας, όπως τις οικογένειες Μαυρομιχάλη και Δεληγιάννη.¹³⁹ Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, είχε συμφωνηθεί με εισήγηση του Βαλμύ να οδηγηθούν στη Γαλλία νέοι 16-20 ετών από σημαντικές οικογένειες για να εκπαιδευτούν στο μηχανικό και πυροβολικό.¹⁴⁰ Ο ίδιος ο Μαιζών έγραφε στον Κανέλλο Δεληγιάννη

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 20-23.

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 23-25.

¹³⁹ Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 95-98.

¹⁴⁰ Και στο Μόναχο ήδη από το 1817 λειτουργούσε το Athenäum, οικοτροφείο για νεαρούς Έλληνες που τους παρείχε και τη δυνατότητα σπουδών. Ήταν μια ιδέα του Αδ. Κοραή που υλοποιήθηκε με τη βοήθεια του τότε βασιλιά της Βαυαρίας, Μαξιμιλιανού Α΄ και της Φιλομούσου Εταιρείας. Οι νέοι αυτοί, μετά τον επαναπατρισμό τους κατέλαβαν καίριες θέσεις στο νεοσύστατο κράτος (Ιω. Σπηλιοπούλου, ό.π., σ. 484-485.).

ότι ήταν πρόθυμος να στείλει στη Γαλλία τους γιους εκείνου γιατί η προσέλκυση ελληνοπαίδων ήταν «γόνιμη... για το είδος του εκπολιτισμού που επιδιώκουμε να εισαγάγουμε...θα χρησιμεύσουν επίσης στην αποκατάσταση της επιρροής μας».¹⁴¹ Τέλος, εστάλησαν με φροντίδα του Μαιζών και χιλιάδες φυτώρια αμπελιού κορινθιακής σταφίδας, κατόπιν σχετικής υπόδειξης του γαλλικού Υπουργείου Εσωτερικών, προκειμένου να καλλιεργηθεί το προϊόν αυτό στη Γαλλία. Μάλιστα, ο ίδιος ο Μαιζών, φεύγοντας το Μάιο του 1829, είχε πάρει και για προσωπική του χρήση 200 τέτοιες ρίζες.¹⁴²

Η γαλλική επιστημονική αποστολή

Λίγους μήνες μετά την άφιξη του γαλλικού στρατεύματος και την αναχώρηση του Ιμπραήμ, έφτασε στην Ελλάδα και μια δεύτερη αποστολή, επιστημονική αυτή τη φορά, με πρωτοβουλία του Γάλλου πρωθυπουργού Μαρτινιάκ-Martignac.¹⁴³ Αποτελείτο από 18 ή 19 μέλη και χωριζόταν σε τρία τμήματα: Φυσικών Επιστημών, Αρχαιολογίας και Αρχιτεκτονικής-Γλυπτικής. Οι πρώτες εργασίες διήρκεσαν περίπου 9 μήνες.¹⁴⁴ Ωστόσο, η πρώτη και κύρια φάση των εργασιών είχε ολοκληρωθεί ως τις αρχές Ιουλίου· το Σεπτέμβριο έγιναν κάποιες συμπληρωματικές περιηγήσεις και ως τον Ιανουάριο του 1830 είχαν επιστρέψει στη Γαλλία τα περισσότερα μέλη της.¹⁴⁵ Η Εθνοσυνέλευση του 1829, ύστερα από σχετική εισήγηση του Κυβερνήτη, ενέκρινε με ψήφισμά της την άφιξη της αποστολής αυτής, η οποία αναχώρησε, επίσης από την Τουλόν για την Ελλάδα στις 10 Φεβρουαρίου 1829 και έφτασε στο Ναυαρίνο στις 2 ή 3 Μαρτίου. Μάλιστα, ύστερα από πιέσεις, η Εθνοσυνέλευση ενέκρινε και την παραλαβή και εξαγωγή έργων τέχνης από αρχαιολογικές ανασκαφές. Ο Καποδίστριας κατάλαβε, μάλλον, ότι η αποστολή δεν είχε στόχους αποκλειστικά επιστημονικούς, όπως γνώριζε και τις προθέσεις της για διενέργεια ανασκαφών και εξαγωγής αρχαιοτήτων. Αλλά δεν αντιτάχθηκε προκειμένου να έχει τη βοήθεια της Γαλλίας στις διαπραγματεύσεις που διεξάγονταν για το θέμα των συνόρων και γι'αυτό πρότεινε, μάλιστα, την ανταλλαγή των αρχαιοτήτων που θα εξάγονταν με βιβλία. Η διστακτικότητά του αυτή, λέει ο Κ. Σιμόπουλος, είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, τη λεηλασία της Ολυμπίας, όπως

¹⁴¹ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, ό.π., σ. 84-85.

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 86.

¹⁴³ Martignac, Jean Baptiste Silvère, κόμης του Martignac (1778- 1832). Γάλλος πρωθυπουργός, η φιλελεύθερη κυβέρνησή του αντικαταστάθηκε το 1829 από του Πολινιάκ.

¹⁴⁴ Ν. Τζανάκος, ό.π., σ. 248-250.

¹⁴⁵ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 28.

φαίνεται από την ακόλουθη επιστολή του Γάλλου υπουργού Πολέμου προς τον Μαιζών:¹⁴⁶

Η θέση της Ολυμπίας θα είναι από τις πρώτες περιοχές που πρέπει να ερευνηθούν.... Δίκαιο είναι, η Γαλλία, που τα προστατευτικά της στρατεύματα απελευθέρωσαν την Ελλάδα, να είναι η πρώτη που θα επωφεληθεί από τον πλούτο που το ελληνικό έδαφος μπορεί ακόμα να προσφέρει στην επιστήμη και στις καλές τέχνες.

Έτσι εστάλη στη Γαλλία, μεταξύ άλλων, και το μαρμάρινο άγαλμα της Diane Etolienne, που βρέθηκε στους τοίχους του φρουρίου της Πάτρας.¹⁴⁷

Τα αποτελέσματα των ερευνών της επιστημονικής αποστολής, σπουδαία σε όγκο, ποιότητα και σημασία, εκδόθηκαν από το 1832 ως το 1836 σε 9 τόμους και έναν άτλαντα, με χάρτες και πίνακες όλων των τόμων. Οι επανεκδόσεις και άλλα επιστημονικά δημοσιεύματα της επιτροπής αριθμούν άλλους 6 τόμους και αποτελούν ένα μνημειώδες έργο που σκιαγράφησε την Ελλάδα της εποχής.¹⁴⁸

Συμπεράσματα

Το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα έφτασε στο Μοριά τον Αύγουστο του 1828 προκειμένου να αναγκάσει τον Ιμπραήμ να εκκενώσει την Πελοπόννησο από τα στρατεύματά του. Οι Γάλλοι, κατά το μακρύ διάστημα της παραμονής τους, πέρα από τις στρατιωτικού χαρακτήρα ενέργειες επιδόθηκαν, όπως είδαμε, και σε μια σειρά από άλλες δραστηριότητες. Συγκεκριμένα, οργάνωσαν ειδικές αποστολές, όπως εκπόνηση μελέτης για το κόστος οχυρωματικών έργων στον Ισθμό, τη Μεθώνη, το Ρίο και το Ναυαρίνο, επισκευές και αναστηλώσεις των κάστρων αλλά και σχεδιασμό πόλεων, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ίσως σκόπευαν να παρατείνουν επί μακρόν την παραμονή τους ή ότι δεν απέκλειαν νέα κήρυξη πολέμου από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Επιπλέον, αναμείχθηκαν στην οικονομική ζωή του τόπου και επεδίωξαν σχέσεις με σημαντικές οικογένειες. Η επιστημονική αποστολή προέβη σε ανασκαφές, χαρτογραφήσεις αλλά και σε απογραφή του πληθυσμού. **Οι ενέργειες αυτές σε συνδυασμό με τις συζητήσεις μεταξύ Σνάιντερ και Καποδίστρια για την πιθανότητα εγκατάστασης αποίκων στη Μεσσηνία, έδωσαν αφορμή για σκέψεις ότι η άφιξη του εκστρατευτικού σώματος ίσως συνδεόταν άμεσα με αυτό τους το ενδιαφέρον.**

¹⁴⁶ Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 549-550.

¹⁴⁷ Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 99-100.

¹⁴⁸ Ν. Τζανάκος, ό.π., σ. 250.

Η συμπεριφορά τους απέναντι στους Έλληνες έχει, επίσης, σχολιαστεί αρνητικά κατά καιρούς από κάποιους μελετητές. Ο Γ. Ασπρέας για παράδειγμα, χαρακτηριστικά σημειώνει, ότι ο Μαιζών «εφέρετο εν Πελοποννήσω ως εν αδεσπότη χώρα και όχι μόνον δεν εδείκνυε ουδένα σεβασμόν προς την ελληνικήν Κυβέρνησιν, αλλ' ουδόλως ελάμβανεν αυτήν υπ' όψιν» και λίγο παρακάτω αναφέρει ότι: «Κατελάμβανε τα φρούρια επ' ονόματί του και ύψωνε επ' αυτών την γαλλικήν σημαίαν, δεν ανεγνώριζε τους απεσταλμένους της Κυβερνήσεως και διώκει ως αυτός ήθελε τας καταλαμβανομένας υπό των στρατευμάτων του περιοχάς».¹⁴⁹

Η ανάμειξή του στρατού αυτού στα πολιτικά πράγματα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους είναι εξίσου σημαντική. Πέρα από τις επαφές του ίδιου του Μαιζών και με την οικογένεια Μαυρομιχάλη και με την οικογένεια Δεληγιάννη, προκειμένου να αποκτήσει ερείσματα για πιέσεις και πολιτικούς ελιγμούς, υπήρξε και τουλάχιστον μία επιστολή του προς το Λεοπόλδο, όσο εκείνος διεκδικούσε τον ελληνικό θρόνο. Με την επιστολή αυτή τον ενημέρωνε για τα ελληνικά πράγματα και του έδινε συμβουλές, όπως προκύπτει από ευχαριστήριο γράμμα του Λεοπόλδου προς εκείνον.¹⁵⁰

Επίσης, οι Γάλλοι είχαν τον τρόπο να ελέγχουν την κατάσταση στην Ελλάδα, όπως φαίνεται από επιστολές του Σνάιντερ προς το υπουργείο Πολέμου. Συγκεκριμένα, όταν εκείνος είχε πληροφορηθεί ότι πριν την Εθνοσυνέλευση του 1829 και ενώ οι τρεις δυνάμεις αναζητούσαν ηγεμόνα, ο Καποδίστριας επεδίωκε να εκλεγεί ο ίδιος με τη μέθοδο των πληρεξουσιότητων που απέσπασε για την εκπροσώπηση διαφόρων επαρχιών, ζητούσε την άποψη της γαλλικής κυβέρνησης προκειμένου να κινηθεί ανάλογα για να επηρεάσει, όπως πίστευε ότι μπορούσε, την κοινή γνώμη στην Ελλάδα υπέρ της αντιπολίτευσης.¹⁵¹ Στη συνέχεια, βέβαια, γνωρίζοντας καλύτερα την αντιπολίτευση, δικαίωσε τον Καποδίστρια και όταν εκείνος δολοφονήθηκε, ο Σνάιντερ έγραφε ότι: «Κυβέρνησε όπως πίστευε ότι έπρεπε να κυβερνήσει, αγωνιζόμενος ακατάπαυστα υπέρ του λαού, εναντίον των αξιώσεων μερικών οικογενειών ή μερικών ατόμων. Η αριστοκρατία τον σκότωσε στο όνομα της ελευθερίας, μη επιθυμώντας διακαώς παρά προνόμια για την ίδια και την καταπίεση του λαού».¹⁵²

¹⁴⁹ Γ. Ασπρέας, ό.π., σ. 79-80.

¹⁵⁰ Β. Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 98-99.

¹⁵¹ Δ. Θεμελή- Κατηφόρη, ό.π., σ. 87.

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 92-93

Κεφάλαιο 2: Μαρτυρίες Ελλήνων και Τύπος

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (1770-1843)

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Γέρος του Μοριά, ένας από τους διαπρεπέστερους αγωνιστές του 1821, γεννήθηκε στο Ραμαβούνι Μεσσηνίας. Μέλος της Φιλικής Εταιρείας από το 1818, συμμετείχε από τους πρώτους μήνες στην Επανάσταση και έλαβε στη συνέχεια το βαθμό του αρχιστράτηγου. Τα *Απομνημονεύματά* του καλύπτουν γεγονότα από τη γέννησή του ως το 1836.¹⁵³ Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αναφέρει στα *Απομνημονεύματά* του την άφιξη του Μαιζών και τη συνάντηση που επακολούθησε με τον Κυβερνήτη. Αναφέρει ότι πήγε και ο ίδιος εκεί και ότι στη συνέχεια ο Μαιζών αντάλλαξε αλληλογραφία με τον Ιμπραήμ και τον ενημέρωνε για το σκοπό της άφιξής του. Προκαλεί εντύπωση η απειλητική αναφορά του Μαιζών σε πολεμικές ενέργειες που θα επακολοιούθουν αν δεν αποχωρούσε ο Ιμπραήμ, τη στιγμή που είχε υπογραφεί η Συνθήκη της Αλεξάνδρειας, πόσο μάλλον που υπάρχουν και υπόνοιες, όπως έχει αναφερθεί, ότι η εκστρατεία αυτή ήταν σκηνοθετημένη, και σε κάθε περίπτωση οι εντολές προς τον Μαιζών ήταν να αποφύγει με κάθε τρόπο τη σύγκρουση με τον Ιμπραήμ:

Τον Μάιον μήνα έφθασαν και τα στρατεύματα τα Γαλλικά, αρχηγός ο Μαιζών με 14000 και με όλην την ύλην την πολεμικήν θαλάσσιον και ξηράς. Τότες ο μακαρίτης ο Κυβερνήτης ήλθε δια θαλάσσης στο Πεταλίδι, και ακούοντας κ' εγώ, που ήμουν εις την Καρύταινα, επήρα καμμία εκατοστή ανθρώπους και επήγα εις την Μεσσηνία και ήτον και ο Νικηταράς.¹⁵⁴ Εσυνομίλησε και ο Κυβερνήτης με τον Γκενεράλ Μαιζών και ο Γκενεράλ Μαιζών έστειλε γράμματα εις τον Ιμπραήμη, πως είναι προσταγμένος από τας τρεις Δυνάμεις να έλθη με τα στρατεύματά του εις την Πελοπόννησον, και ακόμα προσταγμένος να σου γράψω να συνάξης τα λείψανα των караβιών σου και τα στρατεύματα, να τραβιχθής από την Πελοπόννησον, καν παρακούσης και δεν τραβιχθής είμαι προσταγμένος να σε πολεμήσω στεριάς και θαλάσσης. Και το στράτευμα όλο το είχε βγαλμένο εις το Πεταλίδι έξω εις την ξηράν, και αρχίνησε και έφθιανε εργαλεία, κοφίνια και άλλα δια μπαταρίαις· και εξήτησε του Κυβερνήτου να του αφήκη ένα στρατηγόν με ολίγους δια οδηγόν, να ήναι οδηγός του στρατεύματος δια τον τόπον, και του άφηκε τον Νικηταρά· και

¹⁵³ Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, λήμμα Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, τομ. 18, Αθήνα, Δομή, 1996, σ. 13-14.

¹⁵⁴ Ο Νικηταράς ήταν ένας από τους τρεις χιλίρχους της Πελοποννήσου και είχε την έδρα του με εντολή του Καποδίστρια στη Μεσσηνία.

επήρε τα στρατεύματα και επήγε μέρος κατά την Κορώνη και μέρος κατά το Νεόκαστρον· και εγώ ανεχώρησα δια την Καρύταινα.¹⁵⁵

Στο παρακάτω απόσπασμα αναφέρεται η μόνη περίπτωση αντίστασης προς τους Γάλλους που συνέβη κατά την παράδοση του κάστρου του Ρίου, όπου υπήρξαν και τα μόνα θύματα αυτής της εκστρατείας. Ακολουθως, γίνεται λόγος για την αναχώρηση του Ιμπραήμ αλλά και της πλειοψηφίας του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της 4^{ης}/16^{ης} Νοεμβρίου 1828:

[...]Σαν εκουβέντιασε ο Μαιζών με τον Ιμπραήμη, έστειλε στρατεύματα εις την Πάτρα δια να αναχωρήσουν οι Τούρκοι της Πατρός, ή όσοι έχουν ιδιοκτησίαις, αν εύρουν μουστερίδες να ταις πουλήσουν· και έτσι επούλησαν μερικοί, όμως η πουλησία τους ήτον κακή· επειδή δεν ήτον ακόμα τρατάτο με τον Σουλτάνο, και αναχώρησαν οι Τούρκοι από την Πάτρα. Μερικοί Τούρκοι εργένιδες επίασαν το Καστέλι, και είπαν εις τους Φραντσέζους, δεν το δίνουμε, θέλομε τόσαις χιλιάδες γρόσια, ειτεμή έχομε τουφέκι· της ευθύς οι Γάλλοι αρχίνησαν με την πολεμική τους τέχνη και τους επήγαν ίσια με τα τείχη, και τους έβαλαν το κανόνι και εκρήμνισαν ένα μέρος του Καστελιού, και τότε επαρουσιάστηκαν κατούς 'πήραν τ' άρματα και τους επέρασαν εις τον Έπακτο εις το Καστέλι άντικρυς και έτσι ελευθερώθη η Πάτρα από τους Τούρκους και έμειναν Φραντσέζοι. Και ο Κυβερνήτης έστειλε φρουράν δια το κάστρο τον Βρεδ, και επίασε της Πάτρας το κάστρο, και έμειναν και οι Φραντσέζοι εκεί. Τον δε Ιμπραήμη τον εμβαρκάρησαν εις το Νεόκαστρον και ετράβιξε δια την Αλεξάνδρειαν. Το μεν Νεόκαστρον και Μοθώνη το εκράτησαν οι Γάλλοι, την δε Κορώνη έστειλε ο Κυβερνήτης τακτική φρουρά. Έτσι έμειναν οι Γάλλοι έως 3000 έως 'που ήλθεν ο βασιλέας και οι άλλοι εμβαρκαρίστηκαν δια τα Παρίσια.¹⁵⁶

Στη συνέχεια, ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρεται διεξοδικά σε μια παρεξήγηση που συνέβη μεταξύ αυτού και των ανδρών του με αποτέλεσμα να μην ενημερωθεί έγκαιρα για το πέρας του Μαιζών από την περιοχή του, τον οποίο, σύμφωνα με εντολή που είχε πάρει από τον Κυβερνήτη, έπρεπε να συνοδεύσει ως το Ναύπλιο. Το περιστατικό δεν υπάρχει σε άλλη πηγή και δε φαίνεται αν εσκεμμένα δεν εμφανίστηκε ο Κολοκοτρώνης ή αν όντως επρόκειτο για κακή συνεννόηση με τους άντρες του. Πάντως μετά, όπως λέει, πήγε να ζητήσει συγγνώμη από τον Μαιζών, ο οποίος τη δέχθηκε μεν, δε θέλησε όμως να τον συνοδεύσει ο Κολοκοτρώνης ως την είσοδό του στην πόλη του Ναυπλίου την επόμενη μέρα:

¹⁵⁵ Θ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, Αθήνα 1846, σ. 217.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 225-226.

Όσο ήταν ακόμη εις την Μεσσηνίαν, εσηκώθηκεν ο Μαιζών να έλθῃ εις το Ανάπλι και εγώ ευρισκόμεναι εις την Καρύταινα, και μου έστειλεν ο Κυβερνήτης να έβγω εις το δερβένι του Λονταριού με 100 ανθρώπους δια να τους συντροφεύσω έως εις τ' Ανάπλι. Και ήταν την μεγάλη εβδομάδα, και εγώ μην ηξεύροντας ποίαν ημέραν ήθελε να έλθῃ, έστειλα βάρδια εις το Δερβένι, και μαθαίνοντας ότι ο Μαιζών έρχεται να μου δώσουν είδησι με σενιάλο να έβγω εις το Λοντάρι. Τα φορτώματα του Μαιζών ήλθαν εις το ντερβένι, και ερώτησαν οι άνθρωποι μου και τους είπαν ότι επήγε εις την Μεσσηνία εις την Ιθώμη να ιδήταις παλαιότηταις, και αύριο θε να ελθῇ, και αυτός επήγε βίαια εις ταις παλαιότητες, και ώστε να μου κάμουν σινιάλο ότι έρχεται, επροσπέρασε εις την Τριπολιτσά, και έστησε τα τσαντήρια του εις του Αναπλιού την πόρτα, και δεν εμβήκε εις την χώρα· και επήγα και εγώ από κοντά και εκόνεψα εις την χώρα, και επήρα 5-6 κοντά μου και επήγα να του πάρω τα συμπάθια, ότι είχα προσταγή από τον Κυβερνήτην να τον περιμείνω εις τα Δερβένια του Λεονταρίου, και με εγέλασαν η βάρδιαις, και επροσπέρασε, και να με συμπαθήσης. Και μου είπε, ότι εγώ δεν πάω ως Γκενεράλης, υπάγω άγνωστος και δεν βλάβει. Την αυγή εκαβάληκε δια τ' Ανάπλι, και εγώ επήρα τους στρατιώτας μου και επήγα κοντά και τον επήγα έως εις το Παρθένι, και τότενες εξεκαβάληκε και με επαρακάλεσε πολύ δια να γυρίσω οπίσω, και εγώ λέγω του Κυβερνήτου, τον παρακάλεσα εγώ τον Κολοκοτρώνη και εγύρισε οπίσω. Επήγα εις την Καρύταινα οπού ήτον λαμπρή την άλλη μέρα, και ο Μαιζών επήγε εις τ' Ανάπλι και τον προϋπάντησε ο Κυβερνήτης, και του έκαμαν δεξιμάτα πολλά. Επήγε και εις την Αίγινα· έπειτα 'πάγει εις την Μεσσηνία και αναχωρεί.¹⁵⁷

Φυσικά, δε λείπει και αναφορά στα γεγονότα της Μάνης στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1831, λίγες μέρες πριν τη δολοφονία του Καποδίστρια. Συγκεκριμένα, αναφέρει την πολιορκία της Καλαμάτας, τη σύμπραξη των Μανιατών με τους Υδραίους και την παρουσία του Ρώσου ναυάρχου Ρίκορντ στο πλευρό του Κυβερνήτη. Σχολιάζει, ακόμα, την ανάμειξη του γαλλικού στρατεύματος στα γεγονότα αυτά, όπου φαινόταν όπως λέει, ξεκάθαρα η υποστήριξή τους προς την αντιπολίτευση, παρότι οι ίδιοι δήλωναν ότι κρατούσαν ίσες αποστάσεις. Τέλος, αναφέρει και τη σθεναρή άρνησή του να τους παραδώσει το Νησί, παρόλο που οι Γάλλοι τον απείλησαν εμμέσως πλην σαφώς με πόλεμο:

Ήμουν εις την Καρύταιναν, τότε έλαβα ένα γράμμα από τον Κυβερνήτην δια να στείλω στρατεύματα εις την Καλαμάταν, δια να φυλάξω αυτήν την πόλιν, από την λεηλασία των Μανιατών, έστειλα τον Γενναίο με ένα

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 226-227.

τάγμα ρουμελιώτικο και με πολλούς Πελοποννησίους. Επήγε εις την Καλαμάταν, ήλθαν οι Μανιάτες επολιόρκησαν τον Γενναίον. Το τάγμα το ρουμελιώτικο του Αλεξάκη, (και ο Κώστας δεν ήτον εκεί) απίστησε και εγύρισε με τους Μανιάτες· έρχεται ο Ρικόρδος τότε η ίδια επιτροπή [της Ύδρας] καίει τα δύο καράβια τα Εθνικά και ένα Υδραϊκό το περίλαβε ο Ρικόρδος. Κινώ με 400 καβαλαρέους τακτικούς και ατάκτους, και έστειλαν και ήλθαν έως 4000 από ταις επαρχίαις. Οι Φραντσέζοι σαν έμαθαν ότι εγώ εσύναξα στρατιώταις δια να βαρέσουν τους Μανιάταις, έστειλαν ένα τάγμα χωρίς πρόσκλησι της Ελληνικής Κυβερνήσεως και έπιασαν την Καλαμάτα και εκήρυξαν ότι ούτε του ενός ούτε του άλλου μέρους δέχονται. Επήγα εις το Νησί και ήλθε ένα τάγμα Γαλλικό, και μου είπε ο αρχηγός των, ότι είναι προσταγμένος από τον στρατηγόν του να έμβη μέσα εις το Νησί, εγώ του είπα όταν εσύ είσαι προσταγμένος από τον στρατηγόν σου εγώ είμαι από την Κυβέρνησιν μου να πιάσω το Νησί. Αν θέλετε, σας δέχομαι μέσα, και σας δίδω ό,τι σας χρειάζεται· αυτός μου λέει ότι είναι προσταγμένος να αναχωρήσετε και να εμβούμεν μέσα. Εγώ του είπα ότι είμαι διαταγμένος από την κυβέρνησίν μου να μείνω και αν θέλετε ας γράψη ο στρατηγός σας εις την Κυβέρνησιν, και αν με διατάξη ο Κυβερνήτης, αναχωρώ· εκείνοι με απεκρίθησαν, θα εμβούμεν και αν ακολουθήση πόλεμος είναι εις βάρος σου. Εγώ του απεκρίθηκα ότι αν αρχήσω εγώ τον πόλεμον είναι εις βάρος μου, ειδέ και αν αρχήσετε εσείς είναι το βάρος εδικόν σας. Ενόμιζαν να με φοβήσουν και να τραβιχθώ. Εκάθισαν τρεις ημέραις απέξω από το Νησί και έβρεχε, τους είπα να έμβουν και να πιάσουν ένα μαχαλά, και γράψετε εις την Κυβέρνησιν, και αν αυτή με διατάξη να αναχωρήσω, ευθύς αναχωρώ και από το σπήτι μου αν ήτο. Βλέποντες ότι δεν ημπορούν να με βγάλουν, ετραβήχθησαν όλοι εις την Καλαμάτα. Όταν ανεχώρησε ο Γενναίος από την Καλαμάταν, την έγδυσαν οι Μανιάτες, και μόνον εγλύτωσαν τα σπήτια μερικών συνταγματικών.¹⁵⁸

Μετά τα γεγονότα που επακολούθησαν της δολοφονίας του Κυβερνήτη, ο Θ. Κολοκοτρώνης σχολιάζει την απόφαση της τότε Διοικητικής Επιτροπής, της οποίας ήταν και ο ίδιος μέλος, να ζητήσει την παραίτηση του Ζεράρ εφόσον είχαν ισχυρές υποψίες, λέει, για ανάμειξη των Γάλλων στο γεγονός αυτό:

Τότε ημείς απεφασίσαμεν στρατιωτικόν δικαστήριον, τον έκρινε τον εκαταδίκασεν εις θάνατον, και εκτελέσθη η απόφασις εις την Πρόνοιαν. Οι δύο υπηρέται και ο Κακλαμάνος¹⁵⁹ εβάλλθησαν εις φυλακήν, οι οποίοι εμαρτύρησαν την εταιρίαν οπού είχαν να σκοτώσουν τον Κυβερνήτην· εβιάσαμεν τον Ζεράρ να κάμη την παραίτησίν του, εβάλλη εις φυλακήν και ο υιός του Καλαμογάρτη

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 233-234.

¹⁵⁹ Εννοεί τον πολιτάρχη Ναυπλίου Παναγιώτη Χρυσανθόπουλο ή Κακλαμάνο, γνωστό και ως Κουλοχέρη, που είχε την απόλυτη ευθύνη για τη φύλαξη των Γ. και Κ. Μαυρομιχάλη.

και οι άλλοι δεν εμαρτυριώντο από τον άλλο. Πολλοί τρελοί ήρχοντο και με εφορτόνοντο και μου έλεγαν, Κολοκοτρώνη εκδίκησιν κάμε, σκότωσε τους φονείς· και εγώ τους εμάλωσα και τους έδιωξα από το σπήτι, λέγοντάς τους, πηγαίνετε εις τα σπήτια σας, δεν είναι εδική σας δουλιά.¹⁶⁰

Ακολουθεί ένα απόσπασμα όπου φαίνεται ξεκάθαρα η αντίθεσή του με την απόφαση της τότε 7μελούς Διοικητικής Επιτροπής να αναθέσει τη φρούρηση των κάστρων του Ναυπλίου και της Πάτρας στους Γάλλους, θεωρώντας ταπεινωτική στην ουσία την παραδοχή ότι δεν ήταν ικανοί να διαφυλάξουν οι Έλληνες τα εδάφη τους καθώς και ότι θεωρούσαν ως αντίπαλους τους άλλους Έλληνες, (τους καποδιστριακούς). Δεν κάνει στη συνέχεια κάποιο σχόλιο, αλλά με απλή αναφορά παραθέτει την εκδίωξη του Τυπικού τάγματος από το Ναύπλιο από τους Γάλλους, γράφει μόνο αμέσως μετά ότι η προστασία που πρόσφεραν οι Γάλλοι στον Κωλέττη ήταν καθοριστική, διαφορετικά θα έπρεπε να καταφύγει στα δικά του μέρη εκτός Πελοποννήσου, λόγω της αποδοκιμασίας του από τον εκεί πληθυσμό:

Αυτή η διοίκησης είδε ότι αδύνατον να βασταχθή και εξήτησε από τους τρεις Αντιπρέσβεις δια να έλθουν Γαλλικά στρατεύματα να πιάσουν το Ανάπλι και την Πάτρα. Τέτοια κυβέρνησις ήτον, να δώση τα εθνικά φρούρια εις ξένους να τα φυλάττουν. Επήγε ο στρατηγός Γκενέκ με ένα σύνταγμα Γάλλων εις την Πάτρα. Ο Κίτσο Τζαβέλας δεν τους εδέχθηκε, και είπε ότι το φρούριον θέλει το παραδώσει όταν έλθη ο βασιλέας· και τους είπε ότι αν θέλετε να το πάρετε με βία θέλει έχουν πόλεμον, και έβαλε σημαίαν. Αφού είδε ο στρατηγός Γάλλος την επιμονήν και την απόφασιν του Κίτσου, ανεχώρησαν· Οι Γάλλοι επήγαν εις το Ανάπλι, και έβγαλαν το τυπικόν τάγμα, και έτσι εκλείσθησαν μέσα, και εκάθοντο· αν δεν επροσκαλούσαν τους Γάλλους, ο Κωλέττης ήθελε καταφύγει εις τον τόπον του, τα Γιάννινα.¹⁶¹

Εντύπωση προκαλεί στο απόσπασμα που ακολουθεί η απαθής περιγραφή των εχθροπραξιών του Άργους, τις παραμονές της άφιξης του Όθωνα, και η έμφαση που δίνεται στο να απομακρυνθεί η όποια ευθύνη βαρύνει τον ίδιο και τα στρατεύματά του. Έχει γραφτεί εκτενής αναφορά στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, οπότε εδώ θα σχολιαστεί μόνο ότι, όπως μαρτυρεί παρακάτω ο Μακρυγιάννης αλλά και η *Αθηνά*, ο Γενναίος Κολοκοτρώνης μαζί με τον Νότη, τον Κριτζιώτη και άλλους είχαν αποφασίσει να χτυπήσουν τους Γάλλους, πράγμα που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Ίσως γι' αυτό οι Γάλλοι, που είχαν πληροφορηθεί από τον Μακρυγιάννη την επικείμενη επίθεση, συνέλαβαν στη συνέχεια το γιο του Κολοκοτρώνη, Κολλίνο, για

¹⁶⁰ Θ. Κολοκοτρώνης, ό.π., σ. 240.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 247.

να μην υπάρξει αντεκδίκηση, όπως βλέπουμε στη διαμαρτυρία του Θ. Κολοκοτρώνη που ακολουθεί. Ο ίδιος, πάντως, ομολογεί ότι δεν εχθρεύεται τους Γάλλους και ότι εκείνοι, κακώς τον θεωρούσαν εχθρό τους, παρασυρόμενοι από ψευδείς πληροφορίες του Κωλέττη:

Απεφασίσθη να έλθη ένα τάγμα Φραντζέζοι δια να πιάση το Άργος δια να έβγη ο Βασιλέας εις τους Μύλους. Εκίνησαν από την Μεσσηνίαν, ήλθαν εις την Τριπολιτσα, τους περιποιήθηκα καθ'όλους τους τρόπους και έπειτα κατέβηκαν εις το Άργος. Εκεί δεν ηξερώ πώς έκαμαν και πιάνονται με τους ανθρώπους του Τσόκλη και Κριζιώτη, πολεμούν και σκοτώνουν περισσότερον από 200 ψυχαίς αθώαις, οι Φραντζέζοι έπιασαν το παιδί μου ως ενέχυρον δια να μην παν οι Έλληνες να τους κτυπήσουν. Έστειλε μίαν επιτροπή η Διοίκησης δια να ιδή αν είχα εγώ είδησιν· ήλθαν, εξέτασαν αυτά, έγραψα και εγώ εις τον Στρατηγόν και τους έλεγα ότι αν είχα κανένα σκοπόν να βαρέσουν τους Φραντζέζους δεν τους άφιναν να περάσουν από την Τριπολιτσα,-τους εκαρτέρηγα εις του Λεονταριού το Δερβένι- και δεν έχω καμμία αιτία δια να είμαι εχθρός των συμμαχικών στρατευμάτων, και τι έπιασαν το παιδί μου ενέχυρον, και έτσι επληροφορήθηκαν ότι δεν είχα είδησιν· οι Γάλλοι με ενόμιζαν εχθρόν τους, εγώ δεν τους είχα δώσει ποτέ αιτία. Ο Κωλέττης και το εναντίον κόμμα τους εγιόμηναν τα μυαλά, ότι εγώ ήμουν εναντίον τους και Ρωσολάτρης.¹⁶²

Στο τελευταίο απόσπασμα που παρατίθεται από τα *Απομνημονεύματά* του, ο Θ. Κολοκοτρώνης αναφέρεται σε ένα γεγονός που είχε παραλείψει να αναφέρει, σχετικά με τη σύλληψη του προέδρου της Γερουσίας, Τσαμαδού, από τα γαλλικά στρατεύματα. Γράφει ότι κάποια μέλη της Γερουσίας μετά το περιστατικό αυτό, το Νοέμβριο του 1832 διέφυγαν αρχικά στο Άστρος και στη συνέχεια στις Σπέτσες και προσπάθησαν να κάνουν ένα είδος πραξικοπήματος ανατρέποντας την Κυβέρνηση. Ο ίδιος αποποιείται οποιαδήποτε ανάμειξη του σε αυτό, ο Ν. Δραγούμης, όμως, όπως έχει προαναφερθεί, βεβαιώνει ότι ο Κολοκοτρώνης όχι μόνο γνώριζε αλλά ήταν και μέλος στην νέα Διοικητική Επιτροπή που θα ανέτρεπε την υπάρχουσα τριμελή:

Εις δέκα ημέραις φθάνει ο στόλος οπού έφερνε τον Βασιλέα εις τον κόλπον του Άργους. Πριν όμως τούτο οι Φραντζέζοι έστειλαν και έπιασαν το σπήτι του Τσαμαδού οπού ήτον πρόεδρος της Γερουσίας, και τον εκακομεταχειρίσθησαν· εξ αιτίας αυτής της περιστάσεως, και άλλαις βίαις οπού έκαμαν εις τους Γερουσιαστές απεφάσισαν να εβγούν από το Ανάπλι. Εγώ είχα καταβή εις το Άστρος, δια να ομιλήσω δια μίαν υπόθεσιν οπού έτρεχε. Μερικοί Γερουσιασταί είχαν σχέδιον να εβγούν εις το Άστρος, να εκλέξουν μία νέα

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 251-252.

διοίκηση συνθεμένη από τρεις, να προσκαλέσουν το Ζαήμη και Μεταξά, και να κάμουν πρόεδρον προσωρινόν τον Ρικόρδο, έως ότου να έλθη ο βασιλέας· έφυγε η Γερουσία, και έξαφνα μία αυγή τους βλέπω εις το Άστρος· δεν εδέχθηκα την πρότασίν τους, όμως είπα να σταθή το πράγμα έως εις τον ερχομόν του Βασιλέως, και η Γερουσία επήγε εις τας Σπέτζαις και έμεινε εκεί έως τον ερχομόν του Βασιλέως.¹⁶³

Γενναίος Κολοκοτρώνης (1805-1868)

Ο Ιωάννης ή Γενναίος Κολοκοτρώνης ήταν γιος του Θεόδωρου και γεννήθηκε στη Ζάκυνθο. Συμμετείχε από πολύ νωρίς στην Επανάσταση και έλαβε το 1830 το βαθμό του συνταγματάρχη. Επί Όθωνα αναμείχθηκε στην πολιτική και διετέλεσε πρωθυπουργός για σύντομο διάστημα, το 1862. Μας άφησε τα *Απομνημονεύματά* του που εξιστορούν τα γεγονότα της Επανάστασης, στα οποία συμμετείχε, αλλά και τα μετέπειτα ως το 1862.¹⁶⁴

Ο Γενναίος αφού κάνει μια επιγραμματική αναφορά στην άφιξη των Γάλλων, «ήρθαν και τα Γαλλικά στρατεύματα εις το Πεταλίδι»¹⁶⁵, λίγο μετά αναφέρει ότι η Γαλλία πριν την καθεστωτική αλλαγή του 1830 είχε μια ήπια στάση απέναντι στον Κυβερνήτη και τον ενίσχυε οικονομικά. Μετά την αλλαγή όμως τον εχθρευόταν, περιόρισε την οικονομική βοήθεια και το εκστρατευτικό σώμα αναμειγνυόταν ξεκάθαρα στα πολιτικά πράγματα ενισχύοντας τους αντικαποδιστριακούς. Ως αποτέλεσμα αυτής της στάσης τους, θεωρεί και την απομάκρυνσή τους από τον Καποδίστρια ύστερα από εισήγηση του Ρόδιου. Γράφει, συγκεκριμένα, ότι οι Γάλλοι σε συνεργασία με τους Μανιάτες εισέβαλαν στην Καλαμάτα το καλοκαίρι του 1831 και στη συνέχεια επιχείρησαν να πάρουν τον έλεγχο και στο Νησί αλλά απέτυχαν:

Ήλθε και η Ιουλιανή επανάσταση των Γάλλων, όπου έδιωξαν το Βασιλέα τους και έβαλαν τον Φίλιππον και ως εκ τούτου άρχισε και το εξωτερικόν Αγγλία και Γαλλία να αντιπολιτεύονται τον Κυβερνήτην και ερέθιζαν και τους Έλληνας και τα βοηθήματα όπου ερχόντουσαν από την Γαλλία, άρχισαν να λιγοστεύουν. Τότες ο Κυβερνήτης άρχισε να βρίσκει δυσκολίες...¹⁶⁶ και

Οι Γάλλοι όπου ήρθαν και έδιωξαν τον Ιμπραήμη, έμειναν εις τα φρούρια, δεν υπόφερναν τον Κυβερνήτην, αλλά δεν ήτον και αναφανδόν ενάντιοι, αλλά αφού έγινε η μεταβολή εις την Γαλλίαν, άρχισαν να είναι φανερά

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 252-253.

¹⁶⁴ Νέα Δομή, λήμμα Κολοκοτρώνης Ιωάννης, ό.π., τομ. 18, σ. 15.

¹⁶⁵ Γενναίος Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτης, Αθήνα 1955, σ. 200.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 208.

ενάντιοι, μάλιστα έγιναν πολύ περισσότερον, αφού τινές Γάλλοι ήτον εις την υπηρεσίαν των Ελλήνων, και ο Ρόδιος έχοντας πάθος εν γένει κατά των Γάλλων, ήτον υπουργός και έπεισε τον Κυβερνήτην και τους έδιωξε και εσκύλιασαν περισσότερον και εκείνοι ερέθισαν και επαρακινούσαν μάλλον τους Μανιάτας και αμέσως ωργάνισαν και έκαμαν αναφορές τινές και επροσκαλούσαν τους Γάλλους και ως εκ τούτου ήλθαν και οι Γάλλοι και εκάθεξαν τας Καλάμας και ήτον Μανιάτες και Γάλλοι μέσα ως σύμμαχοι και υβρίζοντες και τα δύο μέρη τον Κυβερνήτην, διότι αν δεν ήτον οι Γάλλοι, βέβαια οι Μανιάτες ήθελε τους αποβάλει ο Κολοκοτρώνης από τας Καλάμας και ήθελε εισβάλει εντός της Μάνης, διότι είχε 400 καβαλαραίους και 2 χιλιάδας απεζούς..... Ούτω εχόντων των πραγμάτων φαίνεται οι Γάλλοι να ωργάνισαν τινάς αντεθνικούς Έλληνες από το Νησί και τους έκαμαν πρόσκλησιν να πάνε οι Γάλλοι και επήγαν. Αλλά ήτον ο γέρων Κολοκοτρώνης μέσα εις την πόλιν το Νησί (και έλεγεν) ότι αυτός δεν είναι αντάρτης, είναι αρχηγός της Κυβερνήσεως του και ότι χωρίς διαταγής της Κυβερνήσεώς του δεν άδειαζε την πόλιν, ούτε συγχωρεί να εισβάλουν Γάλλοι. Εθύμωσε ο αρχηγός των Γάλλων, αλλά ολίγον εφρόντιζε ο Κολοκοτρώνης δια τον θυμόν των Γάλλων. Οι Γάλλοι ήτον 500 και εδιέταξε ο γέρων Κολοκοτρώνης, αν ήθελαν να μεταχειριστούν την φοβέραν οι Γάλλοι, να εμεταχειρίζετο και αυτός και επίστρεψαν άπρακτοι οι Γάλλοι εις Καλάμας.¹⁶⁷

Επισημαίνει, ακόμα, ότι οι Γάλλοι γνώριζαν για τη δολοφονία του Καποδίστρια και συνέδραμαν στα σχέδια των δολοφόνων:

Και εφόνευσαν τις 27 Σεπτεμβρίου τον Κυβερνήτην, όπου επήγαινε εις τον άγιο Σπυρίδωνα να εκκλησιαστή, ήτον ημέρα Κυριακή, όπου ως λέγουν και συνεννοημένοι όλοι οι Γάλλοι και η πρεσβεία και ο αρχηγός όλων των τακτικών στρατευμάτων ο Γάλλος Τζεράλ και έμειναν σύμφωνοι με τους φονείς, ότι να εβγάλη τα στρατεύματα από την πόλιν ως γενική επιθεώρησι, να είναι εύχαρη η πόλις από στρατόν και νομίζοντας ότι φονεύοντας τον Κυβερνήτη, οι πολίτες ήθελε τους ακολουθήσουν.¹⁶⁸

Μετά τη δολοφονία, αναφέρει ότι οι Μανιάτες επιχείρησαν εκ νέου να καταλάβουν το Νησί, με παρότρυνση των Γάλλων, χωρίς αποτέλεσμα όμως και αυτή τη φορά:

Ο Γενναίος έχοντας ανάγκη να υπάγη εις Καρύταινα επήγε και άφησε (στο Νησί) τον Χατζηχρήστον και Αποστόλη Κολοκοτρώνη αντιπροσώπους του, όπου ήλθε ο Κατζάκος να καθέξη τινά χωριά, οπού τους έσπρωχναν οι Γάλλοι να λαμβάνουν αιτία να κατέχουν περισσότερα μέρη, αλλά αντέκρουσε τους

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 211-212.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 212.

Μανιάτες ο Αποστόλης και σχεδόν και τους ίδιους Γάλλους, οπού δεν τους άφησε να καθέξουν τις θέσεις.¹⁶⁹

Τέλος, αναφέρει την άφιξη στο Ναύπλιο γαλλικών στρατευμάτων και την προσπάθειά τους να πάρουν και τον έλεγχο της Πάτρας, επίσης χωρίς αποτέλεσμα, λόγω της στάσης που κράτησε ο Τζαβέλας, την οποία φαίνεται εμμέσως να επιδοκιμάζει:

Δια τας ταραχάς ήλθαν Γάλλοι εις το Ναύπλιο και εφρουρούσαν και η Κυβέρνησις, μόλον οπού εφρουρείτο από Γάλλους, διότι εις τα στρατεύματα του Άργους ήτον σχεδόν αναρχία.¹⁷⁰ [...] Ούτως εχόντων των πραγμάτων, εις Πάτρας ήταν ο Κίτζος Τζαβέλας, όπου είχαν πάγει τα γαλλικά στρατεύματα να του πάρουν τα φρούρια και είπεν ότι εγώ δεν γνωρίζω Κυβέρνησιν, ειμή μόνον τον βασιλέα Όθων, όπου είχε έρθει η είδησις, ότι φθάνει γλήγορα. Οι Γάλλοι ιδόντας την αντίστασιν ετραβήχτηκαν εις τα Μεσσηνιακά φρούρια.¹⁷¹

Κάρπος Παπαδόπουλος (δεκαετία 1790-1871)

Ο Φιλικός Κάρπος Παπαδόπουλος καταγόταν από τον Αίνο της Θράκης. Πολέμησε με το σώμα του Οδ. Ανδρούτσου και μετά το θάνατο εκείνου υπηρέτησε με το βαθμό του λοχαγού στον τακτικό στρατό. Μας άφησε, μεταξύ άλλων, τα *Απομνημονεύματά* του από εκείνη την περίοδο.¹⁷² Στο έργο του, κατακρίνει και αυτός το ρόλο του γαλλικού στρατεύματος αφενός στην εκκαθάριση του Ναυπλίου από άτακτους ενόπλους και στον αφοπλισμό και την απομάκρυνση του Τυπικού τάγματος και αφετέρου στα γεγονότα του Άργους. Θεωρεί ότι το Τυπικό εκδιώχτηκε γιατί παρέμενε πιστό στον Καποδίστρια, και για τα γεγονότα του Άργους υποστηρίζει ότι ήταν απρόκλητα· παρουσιάζει μάλιστα σαν εντελώς παράλογη την κίνηση των Γάλλων να ανοίξουν πυρ στους δρόμους του Άργους:

Ο πρέσβυς δια να καθέξη και τα φρούρια της Ναυπλίας δεν εβράδυνε δια μέλλοντας σκοπούς να μεταφέρει δύο τάγματα του πεζικού και μία κανονομαχία, και κατέσχε την πρωτεύουσαν συν των φρουρίων αυτής. Η διοίκησις όθεν ισχυρά γενομένη δια της γαλλικής αυτής δυνάμεως, ήρχισε να ενεργή εντονώτερα τας αποτροπαίας πράξεις της και κατά πρώτον απέβαλε από το προάστειον του Ναυπλίου όλους τους στρατιωτικούς της άνδρας, μηδενός εξαιρουμένου δια της Γαλλικής λόγχης. Οι διαλυθέντες συν πρόμαχοι της πατρίδος μη έχοντες πού να επισκιασθώσι και τα προς το ζην, οι μεν απήλθον εις τα χωρία, οι δε εις Άργος και επισκίασαν. Μεθ'ών και ο Μ. Κριζιώτης, όστις

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 213.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 218.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 220.

¹⁷² Νέα Δομή, λήμμα Παπαδόπουλος Κάρπος, ό.π., τομ. 27, σ. 47.

είχε συντελέσει ενόπλως υποστηρίζας το ολέθριον σύνταγμα αυτών. Η διοίκησης δια να παρατείνη την εξουσίαν της, έπεμψεν εν γαλλικό τάγμα με την κανονομαχίαν εις Άργος, διευθυνόμενα παρά του στρατηγού Κορπέτ δια να αποδιώξη και εκείθεν τους επισκιάσαντας γεγυμνωμένους και νήστεις Έλληνας, αλλά δεν επρόβλεψε προηγουμένως να ειδοποιήση τον αιμοβόρον σκοπόν της εις τους Αργείους ν' αποσυρθώσι με τα γυναικόπαιδά των και εις τους βιομηχάνους ν' αποσυρθώσι από την πόλιν δια να μην πάθουν. Αλλ' εργαζόμενοι οι άνθρωποι εις τα έργα των, απροσδοκήτως έφθασε και ο στρατηγός Κορπέτ εις Άργος και ήρχισε παραχρήμα τα πυρά δια των όπλων του τάγματος και κανονομαχιών, εντός της πόλεως. Μέγας θρήνος και κλαυθμός ηγέρθη την ημέραν εκείνην εις Άργος, διότι οι βιομήχανοι εργαζόμενοι, αι γυναίκες πλένοντες, οι παίδες παίζοντες, ήρχοντο αι βολαί των κανονίων και τουφεκίων και κατέκοπταν αυτούς. Επομένως βλέπων ο Κορπέτ ότι ουδεμία αντίσταση έχει παρ' ουδενός, διέταξε το τάγμα δια της λόγχης, και εισήλθεν από το εν άκρον της πόλεως και εξήλθεν εις το άλλο. Ο στρατηγός Ν. Κριζιώτης, με όσους στρατιώτας ευρέθησαν εν τη πόλει, δια τους οποίους έγινε η παράφρονος ανθρωποκτονία, απεσύρθησαν έξω της πόλεως και έγιναν θεαταί της σκηνής ταύτης. Και όσοι στρατιώται ήσαν ασθενείς και αδύνατοι, ούτοι ελογχεύθησαν παρά των Γάλλων ως μη δυνάμενοι να εντοπισθώσι. Και αφού κατάθεσαν 400 πτώματα εν Άργει οι Γάλλοι, άνδρες τε και γυναίκες, απεσύρθησαν εν θριάμβω εις το Ναύπλιον.

Μεταξύ του τακτικού στρατού υπήρχε και εν τάγμα εξ εκλεκτών ανδρών, το οποίον είχαν αποκαταστήσει ο αείδημος Κυβερνήτης, ως παραδειγματική εικόνα του στρατού, όπερ εκαλείτο Τυπικόν Τάγμα. Τούτον όθεν, έχον υγιείς αξιωματικούς, δεν παρέλυσε να διαλυθή καθώς τα λοιπά τμήματα της γραμμής και υπηρετούσε πιστώς. Αλλ' η διοίκησης του προέδρου Γ. Κουντουριώτη, μην υποφέρουσα να βλέπη την ακεραιότητα του, και ως έργον του αιμινήτου Κυβερνήτου, απεφάσισε να καταστρέψη και αυτό, και δια να εύρη ευλογοφανή αιτίαν, το εκήρυξεν ως ύποπτον κατά των καθεστώτων της κυβερνήσεώς της, διότι ήκουον οι υπάλληλοι τους στρατιώτας εις τα κρασοπωλεία, να εκθειάζουν και υμνούν το όνομα του Κυβερνήτου. Εν απουσία όθεν του διοικητού του τάγματος, διέταξε η διοίκησης τον φρούραρχον Γάλλον να αποδιώξη έξω της πρωτευούσης το τυπικόν τάγμα και εν περιπτώσει παρακοής να πυροβολήση κατ' αυτού και φονεύση όσους δυνηθή εκ των τυπικών. Εν μια ημέρα ουν Σάββατον, καθ' ήν είχαν οι στρατιώται τα όπλα των λελυμένα δια να καθαρισθώσι, αίφνης πολιορκήθησαν εις τον στρατόνα των από τους δύο λόχους των Γάλλων εν ετοιμότητι πυροβολισμού, ο δε φρούραρχος ανέγνωσε την διαταγήν της διοικήσεως (διατάττουσα) να εξέλθη το Τυπικόν

Τάγμα όπως ευρεθή εκτός της πύλης του φρουρίου άνευ αναβολής καιρού, ειδάλλως θέλει διατάξη πυρ. Οι στρατιώται όθεν, επειδή άλλοι περιφέροντο εις την πόλιν, έτεροι δε είχαν τα όπλα τους λελυμένα, ως είπομεν, αφ'έτερου δε βλέποντες τους Γάλλους εν ετοιμότητι πυροβολισμού, ενέδωσαν και εξήλθον έξω της πρωτευούσης μετά των αξιωματικών αυτών και διατηρήθησαν συσσωματωμένοι, περιοδεύοντες εις τα χωρία, μέχρι της ελεύσεως του Βασιλέως.¹⁷³

Νικόλαος Κασομούλης (1795-1871)

Ο Ν. Κασομούλης γεννήθηκε στην Κοζάνη και ήταν ένας από τους σημαντικότερους αγωνιστές καθώς και ιστορικός της Επανάστασης του 1821. Μυήθηκε το 1820 στη Φιλική Εταιρεία, πολέμησε μεταξύ άλλων στο Μεσολόγγι,¹⁷⁴ και μετά την άφιξη του Καποδίστρια ανέλαβε διάφορα στρατιωτικά αξιώματα. Επί Όθωνα έφτασε μέχρι το βαθμό του συνταγματάρχη της Βασιλικής Φάλαγγας. Αφησε τις αναμνήσεις από την περίοδο του Αγώνα σε 2701 χειρόγραφες σελίδες που έχουν εκδοθεί σε τρεις τόμους. Ξεκίνησε να τις γράφει, με τα λιγοστά γράμματα που έμαθε, το 1832 όταν βρέθηκε σε καθεστώς αναγκαστικής αργίας και τις ολοκλήρωσε το 1842.¹⁷⁵

Ο Ν. Κασομούλης γράφει ότι οι συνταγματικοί ζήτησαν πριν την Συνέλευση της Πρόνοιας να έλθουν οι Γάλλοι από τη Μεσσηνία στο Ναύπλιο και την Πάτρα για να φρουρούν και εκείνοι αμέσως ανταποκρίθηκαν στο αίτημα. Φαίνεται να εγκρίνει τη στάση του Τζαβέλα και την άρνησή του να τους παραδώσει την Πάτρα:

Οι Γάλλοι όμως, έτοιμοι πάντα ευρισκόμενοι εις τα Μεσσηνιακά φρούρια, μόλις έφθασεν η διαταγή και η διαδήλωσης και εμβαρκαρισθέντα την... Ιουλίου, εντός δύο ημερών έφθασαν εις τον λιμένα της Πάτρας. Έως εδώ καλά τα προνόησαν να ζητήσουν την βοήθειαν τούτων, αλλά μη προνοήσαντες ότι ο Τζιαβέλας έμελλεν να κάμη την ιδίαν απάντησιν, την οποίαν και αυτοί εις Μέγαρο και Περαχώρα έκαμαν προς τους απεσταλμένους των τριών Δυνάμεων (ρητώς αρνηθέντες να υποταχθούν), απατήθησαν. Δεν γνωρίζομεν μέχρι τίνος εκτείνοντο αι οδηγίαι του αρχηγού των Γάλλων εκ μέρους των Αντιπρέσβων ως προς την συνδρομήν την οποίαν έμελλον να χορηγήσουν δια την υποστήριξιν (της Κυβερνήσεως)· γνωρίζομεν όμως ότι ο Τζιαβέλας, ενθαρρυνόμενος από τας

¹⁷³ Κάρ. Παπαδόπουλος, *Απάνθισμα του ιστορικού αγώνος των Ελλήνων*, Παπαζήσης, 1976, σ. 203-204.

¹⁷⁴ Οι σκηνές που δίνει από την πολιορκία είναι από τις δραματικότερες της φιλολογίας των απομνημονευμάτων του '21. Ανάλογης σημασίας είναι και η περιγραφή της εκστρατείας του Καραϊσκάκη στον Πειραιά.

¹⁷⁵ Νέα Δομή, λήμμα Κασομούλης Νικόλαος, ό.π., τομ. 16, σ. 194-195

συμφωνίας (τας μετά των άλλων) οπλαρχηγών τας οποίας έκαμεν (περί ειρηνικής συμβιώσεως), και αίτινες ακολουθούσαν (ισχύουσai)- και από την ηθικήν μεταβολήν του στρατού, όστις (αηδιάσας εκ των αδελφικών σπαραγμών και) τρέχων αγανακτισμένος (ανά τας επαρχίας), ζητούσεν μόνον ψωμί- και (σκεπτόμενος) ότι εις κάθε περίστασιν (ο στρατός), εναντίον του μέτρου τούτου, του να παραδοθούν τα φρούρια εις ξένην Δύναμιν, (ήθελεν δυσареστηθή, και αυτός) ήθελεν εύρει όλους τους πολεμικούς βοηθούς· έχων υψωμένην εις το φρούριον (των Πατρών) σημαίαν επ'ονόματι «του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος», όχι μόνον δεν edίστασεν να απαντήση εις τον απεσταλμένον του αρχηγού της μοίρας εκείνης, όστις τον επαρουσίασεν την διαταγήν της παραδόσεως του φρουρίου, ότι «δεν edύνατο να παραδεχθή διαταγήν προερχομένην από παράνομον και άρπαγον της εξουσίας του έθνους κυβέρνησιν», και να διαμαρτυρηθεί ακολούθως εάν ήθελον δοκιμάσει να τον βιάσουν δια των όπλων να το παραδώση, αλλά δικαιολογούμενος έθεσεν εις κατάστασιν τον αρχηγόν τούτον να (αντιληφθή το δίκαιον και) να αποποιηθή- με ευλογοφανείς λόγους (τους οποίους ο Τζιαβέλας ανέπτυξε- να παράσχη) μίαν τοιαύτην συνδρομήν εις κυβέρνησιν, της οποίας αι συνέπειαι δεν ήθελον είσθαι παρά δυσάρεστοι (εις) αποτελέσματα, από την χύσιν του αίματος μεταξύ Γάλλων και Ελλήνων.¹⁷⁶

Αναφέρει ότι και στο Ναύπλιο υπήρξε αντίδραση στον ερχομό των Γάλλων, ωστόσο, εκεί κατάφεραν να εγκατασταθούν:

Υποπευόμενοι από την φρουράν Ναυπλίου μήπως μιμηθή τον Τζιαβέλαν (και τους εκδιώξη εκείθεν), συνεπεία της πρώτης αιτήσεώς των περί (κατοχής) όλων των φρουριών προς τους Αντιπρέσβεις, επαναλαμβάνοντες μυστικά την αίτησίν των χάριν της ασφαλείας (δήθεν) της καθέδρας, εξήτησαν να προφθάσουν τα Γαλλικά στρατεύματα (και καταλάβουν το Ναύπλιον). Επειδή το Ναύπλιον, ως καθέδρα των κυβερνήσεων, χρεωστούσαν να το προφυλάττουν πάντοτε από τας ανωμαλίας- ενδώσαντες (οι Γάλλοι) εις την αίτησίν των- προσκαλέσαντες τον (εις Ναύπλιον) στρατηγόν να ενεργήση (αυτήν), δέκα ημέρας έπειτα έξαφνα εμφανισθέντα τα στρατεύματα προ των πυλών Ναυπλίας, και διαταχθέντα αμέσως να τοποθετηθούν εις τους στρατώνας Ακροναυπλίας, τα (δε) Α' και Δ' τάγματα της Γραμμής να κατεβούν, (τούτο) παρώξυνεν τόσον το πνεύμα των αξιωματικών ώστε το Δ' τάγμα, καθ' ην στιγμήν ανέβαινον (οι Γάλλοι), ενθαρρυνόμενοι από τους αξιωματικούς των άλλων ταγμάτων, κλείσαντες τας θύρας του φρουρίου υπό τους οφθαλμούς της Κυβερνήσεως, εναντίον (της θελήσεως και) του Κωλέττου- ενώ οι περισσότεροι των

¹⁷⁶ Ν. Κασομούλης, ό.π., σ. 563-564.

αξιωματικών (αισθηματικώς) ήσαν βοηθοί τούτων- αντιστάθησαν, δεν συγκατένευον εις τας προτροπάς των απεσταλμένων του Υπουργείου και του τυχοδιώκτου διοικητού των να εμβάσουν τα στρατεύματα ταύτα, και να εξέλθουν. Και, εάν, εξ άλλου, τα Γαλλικά στρατεύματα, (αν και) επιμένοντα να διατηρήσουν την αξιοπρέπειά των, δεν υπόμενον έξωθεν του φρουρίου να γίνη ειρηνικώς η έξοδος τούτων, και εδίδετο αφορμή τις ρήξεως, καθ' όσον ημείς γνωρίζομεν- και όχι η Κυβέρνησις ήτις τα εκάλεσεν- Κύριος οίδεν ποίον αποτέλεσμα ήθελον φέρει τα μέτρα ταύτα, και ποίοι σκώληκες ήθελον κατατρώγει (νεκρούς) και ημάς και εκείνους. Αλλ' όπως και αν ακολούθησεν (το πράγμα), περιορισθέν το κακόν έως αυτού- προδοθέν το πνεύμα του Κωλέττου, ότι συνεργούσεν να έλθουν προς υποστήριξιν μάλλον αυτού παρά της Κυβερνήσεως- μετά την έξοδον του Δ' τάγματος και την παραλαβήν του φρουρίου, την τοποθέτησιν δε των λειψάνων του Α' και Δ' εις τον στρατώνα του Πλατάνου, το Τυπικόν τοποθετηθέν (εκείθεν) εις τους στρατώνας (τους) προς την πύλην Ξηράς, αφού τα πάντα ησύχασαν εκείνο το εσπέρας, με δυσαρέσκειαν εν γένει των (Ελλήνων) αξιωματικών, και μόνον την ευχαρίστησιν του Γραλλιάρ και Τουρέτ, μη δυναμένη πλέον η Κυβέρνησις υλικώς να διατάξη κατ' αρεσκείαν αυτής εντός (του φρουρίου) δια την ασφάλειάν της, αλλά καθώς απαιτούσεν η φρουραρχική (γαλλική) υπηρεσία, κλίνουσα και εις την μίαν αίτησιν και εις την άλλην (του Γάλλου στρατηγού), και εις όσας πλέον ήθελον παρουσιασθή-αφού δια διαταγής της παρέλαβεν (ούτος) και τας κλεις των πυλών Θαλάσσης και Ξηράς από τον φρούραρχον Αλμέιδα- την επομένην απολύσαντες κ' αυτόν τον ίδιον της φρουραρχίας, εμμένων διευθυντής των Ελλην. Στρατευμάτων ο Γραγγιάρ, το δε φρουραρχείον (ανέλαβεν) ο Δεனுάγ-εκτός του επιθαλασσίου φρουρίου, εις το οποίον ο Νικόλαος Ζέρβας (όστις δεν τον εδέχθη) και εις Ναύπλιον κυβέρνησις Ελληνική, παρά μόνον (αναφερόμενος) εις το ρεγολαμέντον (κανονισμόν των φρουρίων), αγνοούμενον πλέον από όλους τους οποίους (η Κυβέρνησις) ως κυβέρνησις ήθελεν να προστάξη, είδεν και αυτή ότι έρριξεν εαυτήν εις ένα δίκτυ περιπλεγμένον, οπού ούτε δια εμπρός ούτε δια οπίσω ήτον να υπάγη.¹⁷⁷

Ακολούθως, περιγράφει την απομάκρυνση των ατάκτων από το Ναύπλιο, λέγοντας ότι οι Γάλλοι δε μπορούσαν να διακρίνουν ποιοι ανήκαν πού, αφού όλοι είχαν τον ίδιο οπλισμό και την ίδια ενδυμασία. Επειδή ο αριθμός των ατάκτων ήταν σημαντικός, περίπου 700, και επειδή μια μέρα συνέβη και μια μικροσυμπλοκή με ένα Γάλλο τραυματία και δύο πολίτες Έλληνες νεκρούς, εμπόδισαν την είσοδο, μετά από μια έξοδό του, στον πολιτάρχη υπεύθυνο για την ευταξία, Ν. Ζέρβα, και αμέσως

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 565-566.

μετά άρχισαν να βγάξουν έξω και όλους τους δικούς του. Στη συνέχεια, αποχώρησαν και οι άντρες του Ζέρβα από το Μπούρτζι, το μόνο που είχε παραμείνει σε ελληνική εξουσία, και έκτοτε όλο το Ναύπλιο ήταν υπό την εξουσία των Γάλλων:

Αφού (τους άνδρας) του Τυπικού και του Δ' τάγματος τους εγνώρισαν ως συνυπηρετούντες, μη δυνάμενοι να διακρίνουν τους Ζερβάτας από τους Γριβαίους, ετούτους από τους Γκριζιωταίους, και τους άλλους από άλλους, λαβόντες ως γενικόν μέτρον να μη συγχωρούν εις κανένα πλέον (φουστανελλοφόρον) στρατιωτικόν να εισέρχεται, συσσωρευόμενοι ούτοι εις Πρόνοιαν, εκλείσθησαν αι πύλαι πλέον δια όλους τους (Ελληνας) στρατιωτικούς.¹⁷⁸

Ωστόσο, εκτιμά ότι ο γαλλικός στρατός δεν αναμείχθηκε ως τότε στις εσωτερικές διαιρέσεις της χώρας και σε καμιά περίπτωση δεν έδρασε εκτός Ναυπλίου. Γεγονότα όμως, όπως το κόψιμο του νερού από το Ζέρβα προκειμένου να πιάσει ώστε να πληρωθεί τους μισθούς του, τους ερέθιζαν και απλώς περίμεναν, λέει, την κατάλληλη ευκαιρία για να εκδικηθούν.¹⁷⁹

Στη συνέχεια, παραδίδει με πολύ αναλυτικό τρόπο τα γεγονότα που οδήγησαν στον αφοπλισμό και στην απομάκρυνση από το Ναύπλιο του Τυπικού τάγματος, επειδή οι άνδρες του θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την τοιχοκόλληση του ψηφίσματος της Γερουσίας που μετέτρεπε την 7μελή Διοικητική Επιτροπή σε 3μελή. Η κατάσταση οξύνθηκε και συνεπλάκησαν συνταγματικοί με κυβερνητικούς, παρενέβησαν και Γάλλοι για την αποκατάσταση της τάξης: «ούτως αυξάνουσα η λογοτριβή, αφού οι χωροφύλακες των Γάλλων είδον ότι αντί να διαλυθή η συμπλοκή αύξανεν, και ότι εμπερδεύθησαν μεταξύ τούτων και οι Γάλλοι αξιωματικοί με περισσότερον πνεύμα από τους φύλακας διάγοντες(!), εκβαλόντες τα ξίφη και κτυπώντες αδιαφόρως όλους να χωρίσουν...». Θεωρεί ότι από καιρό η μερίδα του Κωλέττη έψαχνε αφορμή για να τους βλάψει: «Είπομεν ότι η μερίς του Κωλέττου, υποβλέπουσα το Τυπικόν, δεν εζήτει παρά αφορμήν να λάβη (δια) να ενεργήση ό,τι εδύνατο κατ' αυτού· και το εγνωρίζαμεν όλοι, εκτός των μεθυστών». Πιστεύει ότι δεν έπρεπε να αποδοθεί καμιά κατηγορία στο Τυπικό για τις συμπλοκές: «Είχαμεν την τύχην ομού με τον υπασπιστήν, (ως ευρεθέντες) εντός της συμπλοκής των παραφόρων, με το φέρσιμόν μας να δείξωμεν προς όλους ότι, μακράν από τας πολιτικάς ταύτας παραφοράς, εσυντρέξαμεν την ευταξίαν και (δίκαιον ήτο) να αποδοθή η ταραχή εις τους (πραγματικούς) πρωταιτίους». Ωστόσο, «τα Γαλλικά

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 567-568.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 589, σημ. 6

στρατεύματα άρχισαν να προετοιμάζονται από τα φρούρια του Παλαμιδίου και Ακροναυπλίας, και να ετοιμάζουν και τα πυροβόλα εις το Οπλοστάσιον», το Τυπικό όμως δεν αντέδρασε φοβούμενο ότι θα προκληθεί αιματοχυσία. Τελικά, τα γαλλικά στρατεύματα περικύκλωσαν το στρατώνα τους και ο Γραγιάρ τους πρόσταξε να βγουν έξω άοπλοι για επιθεώρηση:

Διατάξαντες λοιπόν την πρόσκλησίν των, καθ' ην στιγμήν οι στρατιώται εξερχόμενοι εν τω μέσω του δρόμου να τεθούν εις γραμμήν, και οι αξιωματικοί των λόχων ευρίσκοντο επί κεφαλής, οι Γάλλοι ορμήσαντες οι μεν από επάνω οι δε από κάτω εις τους στρατώνας να προκαταλάβουν αυτούς από τα οπίσθια.[...] Μετά μισή ώρα σχεδόν ελθούσα η διαταγή να εξέλθουν του φρουρίου μόνον οι αποπλισθέντες στρατιώται, οι δε αξιωματικοί να μένουν, αν θέλουν και να είναι ελεύθεροι εντός.

Οι αξιωματικοί, όμως, ακολούθησαν τους στρατιώτες τους στο χωριό Κοφίνι, όπου τους έστειλαν από το Ναύπλιο καθημερινά τροφή, και όταν τους πρότειναν λίγες μέρες μετά να επιστρέψουν δε δέχτηκαν για να μη χρειαστεί να συνεργαστούν ξανά με τον Γραγιάρ που θεωρούσαν υπεύθυνο για την τροπή αυτή των πραγμάτων: «Γνωρίζω μετά βεβαιότητας ότι η θέλησις της Κυβερνήσεως δεν ήτον αυτή, και ότι ο Γραγιάρ, εναντίον της διαταγής της Γραμματείας και από πάθος ατομικό και (πολιτικής) δοξασίας εκινήθη εις τούτο...».¹⁸⁰ Το Τυπικό στη συνέχεια διατάχτηκε να μεταφερθεί «εις του Τζιαφέραγα, χωρίον όπισθεν εις το Τολόν και περιθαλπόμενον από την Γραμματείαν, διέμενεν ως εν αγκάθι (εις τους οφθαλμούς των εχθρών του) πλησίον (του Ναυπλίου), αν και άοπλον».¹⁸¹

Στη συνέχεια, αναφέρονται τα γεγονότα του Άργους, αρχή των οποίων θεωρεί την προσπάθεια του Κωλέττη να διωχθούν οι άτακτοι και από το Άργος. Όλα έγιναν με πρόφαση, λέει, την ευταξία λόγω της επικείμενης άφιξης του Βασιλιά:

Άρχισεν πάλι να ταραττεται η χολή του Κωλέττου (ώστε) από τούτο να λάβη αφορμήν-λόγω να διατηρηθή η ευταξία επί της ελεύσεως του Βασιλέως, και να περιστοιχιστούν οι δρόμοι από τα Συμμαχικά στρατεύματα (δια να) μη συμβή αταξία-να παρακινήση την Κυβέρνησιν να ζητήση περισσοτέραν (Γαλλικήν στρατ.) δύναμιν, (η οποία) να προ(κατα)λάβη το Άργος, το οποίον εδύναντο να καθέξουν τα (Ελλην.) στρατεύματα, και να ενοχλούν (εκείθεν) την (νέαν βασιλικήν) κυβέρνησιν.[...]αμέσως εκδοθείσαι αι διαταγαί παρά του

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 591- 597.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 600.

(Γάλλου) Στρατηγού, κινηθέν τούτον από Μεσσηνίαν και διερχόμενον από (ένα Ελλην. επισταθμεύοντα) στρατόν...¹⁸²

Ακολουθεί η αφήγηση του περιστατικού της παρεξήγησης με την κυρία Καλλέργη, τον Καλλισγούρο και τη σημαία του Γαλλικού σώματος καθώς και της συμπλοκής την επομένη ημέρα:

Ενώ ταύτα ακολούθησαν αφέσπερας, ο Γκριζιώτης, Τζιόκρης, ο Σκουρτανιώτης, ο Ευθ. Στορνάρης και πολλοί άλλοι οπλαρχηγοί με τα σώματά των έως 1.500, μαθόντες την άφιξιν των Γάλλων, συναχθέντες όλοι ομού από τα χωριά το πρωί (της 4 Ιανουαρίου) δια τυμπάνων και σαλπιγγών, με την μεγαλύτεραν πομπήν διαβάντες απ'έμπροσθεν του στρατώνος (των Γάλλων).[...](έπειτα) το στράτευμα διαμερισθέν συμμορία-συμμορία, ανά τρεις, ανά πέντε, ανά δέκα- ως συσσιτούσαν- εξαπλώθησαν εις όλον το Άργος· εισερχόμενοι εις τα καφενεία παρωρισμένοι από την φρουράν Ναυπλίας (διαλύσασα βιαίως το Τυπικόν), σκόπτοντες τους Γάλλους δια διαφόρων (ασέμων;) κινημάτων, άρχισαν (και τα δύο μέρη) να παροξύνωνται μεταξύ των. Ασυλλόγιστα (ελληνικά) κινήματα. Εάν εισήλθον (εις την πόλιν) ως πολέμιοι των (Γάλλων), και ζητούσαν να δοθή αφορμή να τους κτυπήσουν, διατί, έπειτα από την πομπώδη είσοδόν των, δεν τοποθετούσαν και το στράτευμα εις τας πλέον οχυράς και καταλλήλους οικίας, και να δώσουν τας αναγκαίας οδηγίας (προς τους άνδρας των) πώς έπρεπε να φερθούν; Εάν δεν είχαν σκοπόν να δώσουν τοιαύτην αφορμήν πάλιν, αφού ήξευραν τον στρατόν πόσον ήτον παρωξυσμένος από την (Γαλλικήν) φρουράν Ναυπλίου, διατί να μην προλάβουν να παραγγείλουν να μη δώσουν την παραμικράν αφορμήν;[...] έγιναν πρόξενοι 300 θυμάτων, πολιτών αθώων, γυναικών και παιδιών, της ορμής των στρατιωτών Γάλλων· των οποίων το αίμα κραυγάζον θέλει ζητήσει από τους πρωταιτίους (εκδίκησιν) εις αιώνας αιώνων.¹⁸³

Εκτιμά, ότι οι πράξεις αυτές αμαυρώνουν την εικόνα της κατά τα άλλα θετικής γαλλικής παρουσίας στην Ελλάδα εκείνο το διάστημα:

Αντί να προξενήσουν το σέβας και την ευγνωμοσύνην ως ευεργέται (των Ελλήνων) διεγείροντες μάλλον το μίσος, άφησαν τόσα λυπηρά αισθήματα εις τας καρδίας των Ελλήνων, ώστε θέλει μνημονεύεται δια πολλούς αιώνας μεταξύ των ευεργεσιών της Γαλλίας η τραγική αύτη ημέρα και η απάνθρωπος σκληρότης του (Γάλλου) ταγματάρχου (Στοφφέλ) και των στρατιωτών (του), η οποία δεν ανταποκρίνεται με τα φιλόφθωπα αισθήματα του Γαλλικού

¹⁸² Στο ίδιο, σ. 601.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 602-603.

έθνους.¹⁸⁴[...]Όπως όμως και αν συνέβη (η ταραχώδης σκηνή του Άργους) οι Γάλλοι, ως φωτισμένον έθνος και δυνατόν, γνωρίζοντες καλύτερα να προλαμβάνουν (τας συνεπείας ατυχών σφαλμάτων) και σκεπάζουν τα τοιαύτα, εξήτουν να αναπαύσουν και την συνείδησίν των (προσποιούμενοι τους προσβεβλημένους). Δεν γνωρίζομεν πώς εδικοιολόγησαν έμπροσθεν της κυβερνήσεώς των την πράξιν και πώς υπερασπίσθησαν τον (σφαλέντα) ταγματάρχη· εκείνο το οποίον εβλέπαμεν ήτον: Επειδή εις το Άργος το στράτευμα με το οποίον έπεσαν εις συμπλοκήν ήτον μεμιγμένον από Συνταγματικούς και «Κυβερνητικούς», εξαгриωθέντες και δεικνύοντες μίσος αδιάλλακτον πλέον προς όλους (αυτούς)- δια να δικαιολογήσουν εαυτούς εις τον κόσμον- (όχι μόνον μένοντες αμετανόητοι, αλλά και διατηρούντες τα αυτά αισθήματα οργής και πάθους), αφού κατέλαβον και τους Μύλους και το Αγροκήπιον, και έστησαν(εκεί) την προφυλακτικήν γραμμήν των, (αν και) αλησμονημένη η τραγική σκηνή ημέραν παρ' ημέραν, δεν άκουγες άλλο εις τας πύλας του (Ναυπλίου) από τους (Γάλλους) φύλακας, όταν πλησίαζεν κανένας λερωμένος άοπλος (Άτακτος στρατιώτης) παρά: «Όξω, Κολοκοτρώνη, όξω, Τζιαβέλα, όξω, Γκριζιώτη, όξω, Γρίβα» και το «φουτρ» εκφωνούμενον ένα γόνα δια να δείξουν, ίσως, ότι από μόνον από αυτούς εκρέματο η γενική ευταξία...¹⁸⁵

Τέλος, αγανακτεί με την ελληνική Κυβέρνηση που δε ζήτησε δικαίωση για το θάνατο αμάχων και την τιμωρία των υπευθύνων από την πλευρά των Γάλλων:

Αλλά τι έγινε; Καταπλακωμένοι (οι κυβερνώντες από το βάρος των ευθυνών), σιωπήσαντες όλως διόλου την υπόθεσιν, (αντί) να την (ανα)κινήσουν κρυφομιλούντες (την) εις τας οικίας των, όχι μόνον δεν εκδίκησαν τους παθόντας, αλλά ενοχοποίησαντες τους Έλληνες ως πρωταιτίους (των ολεθρίων) συνεπειών (τούτων), δια να αναπαύσουν την συνείδησιν των Γάλλων (ίσως συναισθανομένων το σφάλμα των)-δικαιοιολογούντες μάλιστα δια των εφημερίδων (την πέραν παντός μέτρου κατάχρησιν της δυνάμεώς των)-κολακεύοντες τον Στρατηγόν Γκενού, υποκινημένοι τον ετοιμάζον και βραβείον (γραπτόν) ευγνωμοσύνης διότι εισήξεν την ευταξίαν εντός και εκτός του Ναυπλίου, (αλλά) και έσωσεν την Κυβέρνησιν (εκ της οργής του πεινώντος στρατεύματος).¹⁸⁶

Ιωάννης Μακρυγιάννης (1797-1864)

Αγωνιστής της Επανάστασης του '21, στρατηγός και πολιτικός από τη Φωκίδα. Το πραγματικό του όνομα ήταν Γιάννης Τριανταφύλλου ή

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 604.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 606-607.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 606.

Τριανταφυλλοδημήτρης. Το παρωνύμιο Μακρυγιάννης τού δόθηκε για το ψηλόλιγνο ανάστημά του. Τα *Απομνημονεύματά* του καλύπτουν κυρίως την περίοδο από το 1821 ως το 1851, και το μέρος που καλύπτει τα γεγονότα της Επανάστασης γράφτηκε μεταξύ των ετών 1829 και 1832. Θεωρούνται πολύ σημαντική πηγή για την τότε εποχή και παράλληλα σπουδαίο έργο της νεοελληνικής λογοτεχνίας.¹⁸⁷

Ο στρατηγός Μακρυγιάννης στα *Απομνημονεύματά* του διατυπώνει κρίσεις για τους Γάλλους κυρίως σε σχέση με τα γεγονότα του Άργους του Ιανουαρίου του 1833 και δίνει μια διαφορετική διάσταση στη συμπλοκή αυτή, ερμηνεύοντάς τη ως συνέχεια «παλαιών λογαριασμών» μεταξύ Γάλλων και Ελλήνων. Αναφέρει, επίσης, ότι ο Γενναίος Κολοκοτρώνης μαζί με το Νότη, τον Κριτζιώτη, το Χατζηχρήστο, το Τζαβέλα και άλλους σχεδίαζαν επίθεση κατά των Γάλλων η οποία απετράπη χάρη στον έξυπνο χειρισμό της κατάστασης από μέρους του.¹⁸⁸ Λέει ευθαρσώς ότι είναι με το μέρος των Γάλλων και κατά τα λεγόμενά του αυτός ειδοποίησε τους Γάλλους για την επικείμενη επίθεση εναντίον τους, ώστε να λάβουν τα μέτρα τους. Αν όντως είναι έτσι τα πράγματα, γίνεται κατανοητό γιατί τόσο ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης όσο και ο Γενναίος αποφεύγουν να σχολιάσουν το γεγονός, γιατί οι Γάλλοι συνέλαβαν στη συνέχεια ως ενέχυρο το γιο του Κολοκοτρώνη, Κολλίνο, και κυρίως γιατί αντέδρασαν με τέτοια μανία απέναντι σε κάτι που θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένα αυθόρμητο και τυχαίο περιστατικό. Προφανώς, οι Γάλλοι έχοντας λάβει τις πληροφορίες του Μακρυγιάννη, φοβήθηκαν ότι θα επακολουθήσει γενικευμένη επίθεση εναντίον τους:

Όταν ζούσε ο Κυβερνήτης οι λησταί είχαν γυμνώσει κάτι Γάλλους κι έναν αξιωματικό τον σκότωσαν εις το ξύλο κάτω εις την Μεσσηνίαν, όταν ήταν οι Γάλλοι εις τα κάστρα- τότε τους λήστεψαν κιόλα. Γύρευαν 'κανοποίηση οι Γάλλοι από την Κυβέρνηση. Η Κυβέρνηση για τα μάτια παίδεψε το διοικητή- κ' οι ένοχοι ήταν ελεύτεροι. Μαθεύτηκε αυτό τότε κι ακολούθησαν καμπόσα. Κι' όταν συνάχτηκαν εις τ' Άργος οι Κολοκοτρωναίοι και οι εδικοί μας, αυτό γύρευαν να το ρίξουνε γενικώς εις το έθνος.¹⁸⁹

Αφού έγιναν αυτά εις Ρούμελην, από τ' Άργος, οπού ήταν όλοι συνασμένοι οι στρατιωτικοί και βρίσκονταν και πολλά στρατεύματα, στείλαν μίαν ημέρα τον Τζόκρη και τον Στράτον ναρθούνε εδώ εις τ' Ανάπλι να μιλήσουνε κάτι εις την Κυβέρνησιν. Ο Τζόκρης είχε το σπαθί εκείνου του

¹⁸⁷ Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, λήμμα Μακρυγιάννης Ιωάννης, τομ. 21, Αθήνα, Δομή, 1996, σ. 64-65.

¹⁸⁸ Ο Τρ. Ευαγγελίδης αναφέρει ότι ο Χατζηχρήστος ήταν αυτός που απέτρεψε τελικά τον Κολοκοτρώνη από την σχεδιαζόμενη επίθεση κατά των Γάλλων, ωστόσο και οι Γάλλοι κάτι είχαν καταλάβει και «εβιάδιζον λίαν προφυλακτικούς», ό.π., σ. 26-27.

¹⁸⁹ Ιωάννης Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, εισαγωγή Γ. Βλαχογιάννης, Αθήνα 1907, σ. 289.

Φρατζέζου όπου γύμνωσαν εις την Μεσσηνίαν. Τότε αλκόντησαν τον Τζόκρη να τον ρωτήσουνε δια το σπαθί, πού το ήυρε. Τα μαθαίνει αυτό ο Γενναίος Κολοκοτρώνης, ο Τζαβέλας και η συντροφιά τους όλη, βάνουν εις το παιγνίδι και τον Νότη, Χατζή Χρήστον, Κριτζώτη κι άλλους δικούς μας και γίνονται ένα να πάνε εις την Πρόνοιαν κι αλλού και εις τ'Αγροκήπιον και Κιόσκι πλησίον εις τ'Ανάπλι να πολεμήσουνε τους Φρατζέζους. Οι Φρατζέζοι, της συμμαχίας άνθρωποι κ' εφοδιασμένοι με κανόνια, με καββαλαρία και μ'όλα του πολέμου, και οι Έλληνες χωρίς τα μέσα- να πάνε να τους σκοτώσουνε. Εις την ώρα εκείνη πήγα κ'εγώ εις τ'Άργος, όπου ήμουνε εις Κόρθο, μου λένε το κίνημά τους. Τους λέγω «Διατί θα πάτε να χαθείτε αδικώς; Τ' είναι το αίτιον;- Πιάσαν τους αξιωματικούς Τζόκρη και Στράτο εις τ'Ανάπλι.- Στείλετε να ιδήτε πώς τρέχει.- Λέγει ο Τζαβέλας, δεν έχομεν ανάγκη να στείλωμεν· κι'ό,τι θα κάμωμεν όλοι θα κάμης κ'εσύ», μου λένε. Ανθρώπους δεν είχα· μπορούν να με σκοτώσουν, είπα. Και φκειάναν ένα έγγραφον να το υπογράψουνε, ότ'είμαστε όλοι σύνφωνοι. «Ας γένη, τους λέγω κ'εγώ, υπογράφομαι». Εκεί όπου φκειάναν το γράμμα, κρυφά έφυγα, πήγα εις το κονάκι μου και κλείστηκα μέσα, αν με γυρέψουν ν'αντισταθώ. Έφκειασαν το γράμμα και ήταν όλοι σύνφωνοι να κινηθούν. Έστειλα κι' ανταμώθηκα με τον Χατζή Χρήστο και Κριτζώτη. Έβαλα και συνάχτηκαν κι' όλοι οι αξιωματικοί και τους λέγω· «Τ'είναι αυτά τα λάθη οπού κάνετε αδελφοί; Της Συμμαχίας τα στρατέματα θα βαρέσετε; Και θα ματαυπάρξη πατρίδα ελεύτερη; Κι'αυτείνοι έχουν τον καυγά' διαίτερον, και να τον πάρουμεν απάνου μας εμείς και να τον φορτώσουμεν της πατρίδος; Λέγω των αξιωματικών, εμείς, αδελφοί, τρελλαθήκαμεν από τα πάθη μας- εσείς τι μας τηράτε; Πού θα ζήσετε; Σε ποια πατρίδα θάστε αξιωματικοί αύριον; Εγώ δεν είμαι με τη γνώμη σας, είμαι με τους Φρατζέζους». Τότε ρίχτηκαν οι αξιωματικοί απάνου τους και στείλαν εις τους Κολοκοτρωναίους ότι δεν είναι σύνφωνοι. Και τραβήχτηκαν όλοι οι εδικοί μας. Αυτείνοι οληνύχτα πιάσαν τ'Αγροκήπιον και Κιόσκι. Εγώ πήγα ευτύς εις το κονάκι και πήρα τους ανθρώπους και ήρθα εις Ανάπλι. Τα είπα των Φρατζέζων. Αυτείνοι τόξεραν κ' ετοιμάζονταν. Τους είπα ότι οι εδικοί μας δεν είναι σύνφωνοι. Τότε γύρισαν τ'ασκέρια τους πίσου και οι Κολοκοτρωναίοι, ότι τράβησαν χέρι οι εδικοί μας.

Σε ολίγες ημέρες ανταίνει ο Κριτζώτης κι'ο Τζόκρης εις τ' Άργος· Και είχαν ένα σώμα μεγάλο- και οι Φρατζέζοι ολίγοι. Και τους δίνουν αιτίαν των Φρατζέζων - και βάνουν τα κανόνια και ντουφέκια και σκοτώνονται άντρες και γυναικόπαιδα περίτου από τρακόσιοι. Τότε μου είπε η Διοίκηση και πήρα τον Ντελγιώργη και Δανήλη Πανά και πήγαμεν κι'ανταμώσαμεν τους γκενεραλαίους κι' άλλους αξιωματικούς και τους μιλήσαμεν την μεγάλη λύπη οπού δοκίμασαν όλα τα μέλη της Κυβερνήσεως και οι πληρεξούσιοι κι'όλοι οι

κάτοικοι του Αναπλιού δι' αυτό το τρελλό κίνημα αυτεινών των ανόητων, όπου πάντοτε ταράττουν την ησυχίαν, και ήμαστε βοηθοί τους όλοι μας. Τότε ησύχασαν και ήρθαμεν όλοι μαζί εις το Ανάπλι - και αν κάμη χρεία να τους χτυπήσωμεν όλοι. Όμως εκείνοι οι γενναίοι ήρωες διαλύθηκαν κακώς κακού. Τότε και ο ευγενής Ζωγράφος βαλμένος από τους πολιτικούς, τους συντρόφους του, κι' από τα κακά του σπλάχνα έκαμεν μίαν προκήρυξη και λέγει· «Από τον μικρότερον στρατιωτικόν ως τον μεγαλύτερον είναι όλοι λησταί». Σύσταينه την ευγενείαν του – και οι σύντροφοί του καλοί και παστρικοί τώρα οπού θαρθή ο βασιλέας, κι' όλοι εμείς θερία. Τέτοιοι αγαθοί άνθρωποι είναι.¹⁹⁰

Ενώ, λοιπόν, ο Μακρυγιάννης δήλωνε αρχικά πως ήταν με το μέρος των Γάλλων και κατά της ομάδας του Κολοκοτρώνη, μετά το γεγονός του αφοπλισμού του, που επακολουθεί, διατυπώνει αρνητικά σχόλια για τον τρόπο που εξελίχτηκε η κατάσταση και δηλώνει τη δυσαρέσκειά του. Λέει, συγκεκριμένα, ότι με αυτά που κάνουν είναι σα να μη σέβονται οι Γάλλοι τους Έλληνες, ούτε τους νεκρούς τόσων χρόνων αγώνα, ούτε όσους συνεχίζουν να αγωνίζονται:

Τότε μπαίνοντας όλοι αυτείοι εις τ' Ανάπλι, είχαν και την προστασίαν των Γάλλων, αρμάτωσαν όλους τους μπακάληδες με σπαθιά και πιστιόλες και τους είχαν ουρά τους, οπού τους φύλαγαν. Και ξαρμάτωσαν όλους εμάς οι Φρατζέζοι· κι' αυτείοι γκιζερούσαν μ' εκατό, με πενήντα ο καθείς. Μίαν ημέρα εβήκα έξω, και είχε το παιδί παρμένο το σπαθί μου από κοντά. Το πήρε η βάρδια η Γαλλική το σπαθί· Το παιδί δεν τόδινε. Το πήρα και τόδωσα μόνος μου. Τότε παίρνω τον Κωνσταντίνο Κλωνάρη, οπούξερε τα Γαλλικά, και πήγαμεν εις τον κομαντάτη της πιάτζας, και του λέγω του Κλωνάρη· «Όσα θα ειπώ εγώ είναι εις βάρος μου, και τα καλά και τα κακά- πες του κομαντάτη· Ποίον βάρβαρον έθνος έκαμε όσα κάνει το Γαλλικόν έθνος σ' εμάς τους Έλληνες; Δεν σεβάστη τα αίματά μας εδώ μέσα όπου πατούνε, οπού αγνίζουν ακόμα; Όλους μας έκαμαν άτιμους κι' αναντρους και μας ξαρματώνουν με την δύναμή τους και μας κάνουν γυναίκες. Και της γυναίκες άντρες και φρουρά της Κυβέρνησής μας. Τα σπαθιά των μπακάληδων φυλάνε την Κυβέρνησίν μας, το σπαθί του Νότη Μπότζαρη, του Φωτομάρα, του Κριτζώτη κι' αλλουνών πολλών αγωνιστών τάχετε πεταμένα μέσα εις τα υπόγεια των Βενετζάνων- σπαθιά μας και ντουφέκια μας και πιστιόλες μας. Σήμερα πάμεν να πεθάνωμεν μ' εκείνους οπού μας κυβερνούνε, (μ' αυτούς τους ευγενείς), και να χαθούμεν όλοι εμείς (οι λησταί του Ζωγράφου)· κι' όταν πάμεν να πεθάνωμεν μ' εκείνους, κοπιάστε και η αφεντιά σας να μας τελειώσετε μίαν ώρα αρχύτερα». Σηκώνεται να με βαστήξη, έφυγα. Του λέγει τα αίτια ο Κλωνάρης. Σηκώνεται και πάγει ο

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 290-291.

κομαντάτης εις τον Ρουάν τον Αντιπρέσβυ της Γαλλίας, του λέγει αυτά, στέλνουν τον Κλωνάρη και μου μίλησαν να ησυχάσω. Ένα κάρτο βλέπω τους δύο γκενεραλαίους κι όλους τους αξιωματικούς- και το σπαθί μου το είχαν 'σ τη μέση, κ' έρχονται εις το σπίτι μου και μου λένε το «παρντόν» και μου δίνουν το σπαθί. «Δεν το θέλω, τους λέγω· αυτό το σπαθί είναι πολύ κατώτερον από του Νότη, από του Φωτομάρα, από του Κριτζώτη κι άλλουνών. Αν δώσετε και των άλλων Ελλήνων τα σπαθιά, πιστιόλες τους και ντουφέκια- να τα φορούμεν ελεύτερα, να μη μας πειράζει η βάρδια, αλλά να μας φέρνη κι όπλο όταν διαβαίνωμεν, ότ' είμαστε αξιωματικοί- κι αφού γένουν αυτά, να ξαρματώσετε και τους μπακάληδες, οπού σέρνουν ουρές κοντά τους οι πολιτικοί μας». Τότε όλα αυτά τάκαμαν ευτύς, τους ξαρμάτωσαν όλους και μου είπαν όσοι έρχονταν νέγοι, τους έδιναν ένα μπουλέτο και πήγαιναν εις τον κομαντάτη και φορούσαν τ' άρματά τους. Τότε πήρα το σπαθί μου, τους τρατάρησα και με πήραν και πήγαμεν εις το τραπέζι του και φάγαμεν.¹⁹¹

Στη συνέχεια, συγκρίνει τους αρχαίους Έλληνες με τους σύγχρονούς του Ευρωπαίους ισχυρούς άντρες και τους καταλογίζει (των σύγχρονων) αχαριστία και ιδιοτέλεια, ενώ παράλληλα τους κατηγορεί ευθέως για βοήθεια και ραγιαδισμό απέναντι στους Τούρκους κατά τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης. Εκτιμά ότι τα πράγματα θα είχαν εξελιχθεί υπέρ των Ελλήνων πολύ νωρίτερα αν οι ισχυροί Ευρωπαίοι, καίτοι χριστιανοί, δεν στήριζαν τους Τούρκους. Τέλος, τους κατηγορεί και για τη διαίρεση των Ελλήνων σε φατρίες-κόμματα, πιστεύοντας ότι την προωθούν για να τους χειραγωγούν ευκολότερα, σα μαριονέτες:

Χάριτες μεγάλες χρωστάγει η πατρίδα 'σ όλους τους ευεργέτες και καταξοχή 'σ αυτούς τους γενναίους κι αγαθούς άντρες. Ότι αυτείοι, αφού οι συνεισφορές τους ήταν κι όντως μεγάλες και μας ανάστησαν εις τα δεινά μας, δεν θυσιάσαν ποτές δόλο κι απάτη, να κατατρέχουν πεθαμένους ανθρώπους οι ζωντανοί και οι αντρείγοι· δεν θέλουν την γης και την θάλασσα να την ρουφήσουν αυτείοι, να μην ζήσουν άλλοι δυστυχείς και κατασκληρωμένοι και καταφρονεμένοι τόσους αιώνες. Αφού ο Θεός τους λυπήθη και θέλει να τους αναστήση, οι άνθρωποι τους καταπολεμούν να τους φάνε, να τους χάσουνε, να τους σβύσουνε να μην ξαναειπωθούν Έλληνες. Και τι σας έκαμεν αυτό τ' όνομα των Ελλήνων εσάς των γενναίων αντρών της Ευρώπης, εσάς των προκομμένων, εσάς των πλούσιων; Όλοι οι προκομμένοι άντρες των παλαιών Ελλήνων, οι γοναίγοι της ανθρωπότης, ο Λυκούργος, ο Πλάτων, ο Σωκράτης, ο Αριστείδης, ο Θεμιστοκλής, ο Λεωνίδας, ο Θρασύβουλος, ο Δημοστένης και οι επίλοιποι πατέρες γενικώς της ανθρωπότης κοπιάζαν και βασανίζονταν νύχτα και μέρα μ'

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 291-292.

αρετή, με ἑλκρινείαν, με καθαρὸν ενθουσιασμόν να φωτίσουνε την ανθρωπότη και να την αναστήσουν νάχη αρετή και φῶτα, γενναιότητα και πατριωτισμόν. Ὅλοι αυτεῖνοι οι μεγάλοι ἄντρες του κόσμου κατοικούνε τόσους αἰῶνες εις τον Ἀδὴ ὅς ἓναν τόπον σκοτεινόν και κλαίνει και βασανίζονται δια τα πολλά δεινά οπού τραβάγει η δυστυχισμένη μερική πατρίδα τους. Χάνοντας αυτεῖνοι, εχάθη και η πατρίδα τους η Ελλάς, ἐσβυσε τ' ὄνομά της. Αυτεῖνοι δεν τήραγαν να θησαυρίζουνε μάταια και προσωρινά, τήραγαν να φωτίσουν τον κόσμο με φῶτα παντοτινά. Ἐντυναν τους ανθρώπους αρετή, τους γύμνωναν ἀπὸ την κακή διαγωγή· και τοιούτως θεωρούσαν γενικῶς την ανθρωπότη και γένονταν δάσκαλοι της αλήθειας. Κάνουν και οι μαθηταὶ τους οι Ευρωπαῖοι την ανταμοιβή εις τους απογόνους εμάς- γύμναση της κακίας και παραλυσίας. Τέτοι' αρετή ἔχουν, τέτοια φῶτα μας δίνουν. Μια χούφτα ἀπογόνοι ἐκείνων των παλαιῶν Ελλήνων χωρὶς ντουφέκια και πολεμοφόδια και τ' ἄλλα τ' αναγκαία του πολέμου ξεσκεπάσαμεν την μάσκα του Γκραν Σινιόρε, του Σουλτάνου, οπούχε εις το πρόσωπόν του κ' ἐσκίαζε ἐσέναν τον μεγάλον Ευρωπαῖον. Και του πλέρωννες χαράτzi ἐσύ ο δυνατός, ἐσύ ο πλούσιος, ἐσύ ο φωτισμένος, και τον ἔλεγε Γκραν Σινιόρε, φοβόσουνε να τον ειπῆς Σουλτάνο. Ὅταν ο φτωχὸς ο Ἕλληνας τον καταπολέμησε ξυπόλυτος και γυμνός και του σκότωσε περίτου ἀπὸ τετρακόσες χιλιάδες ανθρώπους, τότε πολέμαγε και μ' ἐσένα τον χριστιανόν- με της αντενέργειες σου και τον δόλο σου και την ἀπάτη σου κ' ἐφοδίασμα της πρώτες χρονιές των κάστρων. Αν δεν τα' φοδίαζες ἐσύ ο Ευρωπαϊγός, ἤξερες πού θα πηγαίναμεν μ' ἐκείνη την ορμή. Ὑστερα μας γιομώσατε και φατρίες- ο Ντώκινς μας θέλει Ἀγγλους, ο Ρουγάν Γάλλους, ο Κατακάκης Ρούσσους· και δεν ἀφήσετε κανέναν Ἕλληνα- πήρε ο καθείς το μερίδιον του· και μας καταντήσατε μπαλαρίνες σας· και μας λέτε ἀνάξιους της λευτεριάς μας, ὅτι δεν την αιστανόμαστε. Το παιδί ὅταν γεννιέται, δεν γεννιέται με γνώση· οι προκομμένοι ἄνθρωποι το αναστήνουν και το προκόβουν. Τέτοια ἠθική εἴχετε ἐσεῖς και προκοπή, τέτοιους καταντήσατε κ' εμάς τους δυστυχεῖς.¹⁹²

Τελειώνοντας αὐτὸ το δριμύ «κατηγορώ», τους καθιστά υπεύθυνους και για την τωρινή κατάσταση, που η " ἐξουσία" βρίσκεται στα χέρια του Μαυροκορδάτου, του Μεταξά, του Κωλέττη και του Καποδίστρια, τους οποιούς, χωρὶς να τους κατονομάζει, τους υπονοεῖ ἐμμέσως πλην σαφῶς, διαχωρίζοντας παράλληλα τη θέση του ἀπὸ ὅλους αὐτούς:

[...] Με τη βοήθεια του Θεοῦ, αὐτὸ κ' ἐγίνε. Οι ξυπόλυτοι και οι γυμνοὶ τα σπαθιά των Τούρκων τα ντιμισκιά τα πήραν αυτεῖνοι οι ολίγοι με τας μαχαιρούλες, τα φλωροκαπνισμένα τους ντουφέκια τα πήραν μ' ἐκείνα οπούταν

¹⁹² Στο ἴδιο, σ. 292-293.

δεμένα με σκοινιά, τους πήραν και τους ζαϊρέδες κι' όλα τα' αναγκαία του πολέμου. Οι ανθρωποφάγοι φτόνησαν αυτό και μας έσπειραν την αρετή τους, διχόνοια, φατρία, κατασκοπεία, της ακαθαρσίες της δικές τους, κι' έφκειασαν την πατρίδα μας παλιόψαθα με τα φώτα του Φαναργιού, με την αρετή της Κεφαλλονιάς, με τον μαθητή του Αλήπασα, με τον μέγα φιλόσοφον των Κορφών. Τώρα, αφού μας γύμνωσαν από την αρετή και πατριωτισμόν και ταλαιπωρούνε όλους τους αγωνιστάς και χήρες των σκοτωμένων κι' αρφανά τους κι' όσους θυσιάσαν το δικόν τους δια την λευτεριά της πατρίδας, μας λένε ανάξιους της λευτεριάς, κι' ο ψευτογιατρός των Καλαβρύτων ο Ζωγράφος λέγει εις την προκήρυξή του ότι οι αγωνισταί είναι λησταί. Αυτός είναι σωτήρας! Τοιούτως συσταίνουν τους αγωνιστάς.¹⁹³

Κανέλλος Δεληγιάννης (1780-1862)

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, από τα Λαγκάδια Γορτυνίας, ήταν αγωνιστής, πολιτικός και απομνημονευματογράφος της Επανάστασης, καταγόμενος από οικογένεια προκρίτων. Τα *Απομνημονεύματά* του, σε τρεις τόμους, γράφτηκαν το 1854 και θεωρούνται έργο σημαντικής ιστορικής αξίας.¹⁹⁴

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης ξεκινά με μια αναφορά στην άφιξη του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος, παραθέτοντας παράλληλα και την εκτίμησή του για το παρασκήνιο αυτής της αποστολής. Η αφήγησή του αυτή αποκαλύπτει, με τις εύστοχες παρατηρήσεις που διατυπώνει, τη διεισδυτικότητα της σκέψης του και την ορθότατη αντίληψη που διέθετε για την πολιτική πραγματικότητα της εποχής εκείνης:

Βλέπουσα η Κυβέρνησις της Γαλλίας παρά πάσαν προσδοκίαν εκραγέντα τον κατά της Τουρκίας πόλεμον της Ρωσίας, και γνωρίζουσα ότι η Πύλη δεν συγκατένευεν εις τας μεσολαβήσεις των συμμάχων Δυνάμεων δια την ειρηνοποίησιν της Ελλάδος, και υποπευνομένη και αυτή και η Αγγλία, ότι ηδύνατο να υποχρεωθεί από μόνην την Ρωσίαν, εν περιπτώσει μιας ήττας, απεφάσισαν να στείλουν Αγγλογαλλικά στρατεύματα εις την Ελλάδα, να υποχρεώσουν τον Ιμπραήμ πασιάν να αναχωρήση από την Πελοπόννησον. Και η Γαλλία ανεδέχθη μόνη την αποστολήν edικών της στρατευμάτων, και κατά τας αρχάς Ιουλίου συνετάχθη συνθήκη από τους τρεις πληρεξουσίους των Δυνάμεων περί τούτου, να υπάγουν τα στρατεύματα αυτά εν ονόματι της Συμμαχίας, έκαμαν δε και πρωτόκολλον και έπεμψαν αγγελίαν εις την Πύλην. Και αμέσως συνήχθη το στράτευμα αυτό εις το Τουλόν, δεκαπέντε ως έγγιστα χιλιάδες,

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 296.

¹⁹⁴ Νέα Δομή, λήμμα Δεληγιάννης Κανέλλος, ό.π., τομ. 9, σ. 289.

εδιορίσθησαν δε να διοικούν αυτόν τον στρατόν, τρεις υποστράτηγοι, λεγόμενοι ο εις Σεμπασιάνης, ο έτερος Σνειδέρ και ο άλλος Χιγονέτ και αρχιστράτηγος ο Μαιζών. Το διήρεσαν δε εις τρεις μοίρας, και αι μεν δύο ανεχώρησαν κατά τας αρχάς Αυγούστου και έφτασαν περί τα μέσα του ίδιου μηνός εις το Πεταλίδι· επί κεφαλής αυτών ήλθε και ο αρχιστράτηγος Μαιζών, η δε τρίτη ανεχώρησε περί τα τέλη Αυγούστου και έφτασε και αυτή εις τας αρχάς Σεπτεμβρίου, όπου ηνώθησαν και αι τρεις.¹⁹⁵

Ακολουθως, αναφέρει τη Συνθήκη της Αλεξάνδρειας και την αναχώρηση του Ιμπραήμ, πράγμα που δείχνει, επίσης, την έγκυρη ενημέρωσή του για τις διπλωματικές εξελίξεις:

Προτού φτάσουν τα Γαλλικά στρατεύματα εις τα παράλια της Μεσσηνίας απήλθεν ο ναύαρχος Άγγλος Κοδριγκτών εις την Αλεξάνδρειαν, εβίασεν υποχρεωτικώς τον Μεχμέτ Αληπασιάν να επαναφέρει τον υιόν του και τα στρατεύματά του από την Πελοπόννησον εις την Αίγυπτον και να στείλει αυτός πλοία να τα μεταβιβάση υπό την επαγρύπνησιν και συνοδεία Αγγλογαλλικού στόλου. Συνεφώνησαν δε δι' ενός πρωτοκόλλου ότι τα φρούρια της Πελοποννήσου, τα οποία υπάρχουν υπό την κατοχήν του Ιμπραήμ πασιά, να διατηρηθούν υπό την τουρκικήν σημαίαν μεχρισότου αποφασίσουν αι συμμαχικά δυνάμεις μετά του Σουλτάνου δι' ενός συμβιβασμού και να ελευθερωθούν όλοι οι αιχμάλωτοι Έλληνες και Τούρκοι. Έκαμαν δε συνθήκην και δι' άλλα τινά αντικείμενα και ούτως εξαπέστειλεν ο Μεχμέτ Αληπασιάς τα αναγκαιούντα φορτηγά πλοία υπό τουρκικήν σημαίαν συνοδευόμενα από πολεμικά Αγγλογαλλικά και έφθασαν εις την Μοθώνην, αφού ήτον αποβιβασμένα τα Γαλλικά στρατεύματα εις το Πεταλίδι· ώστε αναγκασμένος πλέον ο Ιμπραήμ πασιάς και μη δυνάμενος να εναντιωθή εμβαρκάρισε την πρώτην μοίραν των Αιγυπτιακών στρατευμάτων κατά τας αρχάς του Σεπτεμβρίου και κατά τα τέλη ίδιου απέπλευσε και αυτός συνοδευόμενος από τον συμμαχικόν στόλον και με τας κατάρας και τους γοερούς αναστεναγμούς των Πελοποννησίων δια τας αισχροουργίας του προς αυτούς και άφησε αιωνίαν φρικαλέαν μνήμην εις τας καρδίας των επερχόμενων γενεών δια τη καταστροφήν της Πελοποννήσου.¹⁹⁶

Ακολουθεί αναλυτικότερη περιγραφή του τρόπου παράδοσης των προαναφερθέντων φρουρίων στα γαλλικά στρατεύματα, από την οποία διαπιστώνεται ότι όντως παραδόθηκαν χωρίς μάχη, με εξαίρεση την περίπτωση της παράδοσης του κάστρου

¹⁹⁵ Καν. Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, τ. 3, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, Αθήνα, Γ. Τσουκαλάς, 1957, σ. 175.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 179.

του Ρίου. Οι πληροφορίες του Δεληγιάννη είναι ακριβέστατες και τις συναντάμε απaráλλακτες στις αφηγήσεις των Γάλλων που ακολουθούν. Προφανώς, οι σχέσεις που διατηρούσε με αυτούς τού εξασφάλιζαν αυτή την ενημέρωση:

Μετά την αναχώρησιν δε του Ιμπραήμπασια, ως είρηται, οι εντόπιοι Τούρκοι ύψωσαν την τουρκικήν σημαίαν εις τα φρούρια της Πελοποννήσου· αλλ' επειδή ο Σουλτάνος μήτε παρεδέχετο μήτε παρεδέχθη ποτέ την μεσολάβησιν των συμμάχων Δυνάμεων δια την υπόθεσιν της Ελλάδος, ο αρχιστράτηγος Μαιζών με την συναίνεσιν των άλλων δύο συμμάχων δυνάμεων απεφάσισε να λάβη άπαντα τα Πελοποννησιακά φρούρια δια της βίας υπό την κατοχήν του, μεχρισότου ορισθή τι θετικόν μεταξύ Σουλτάνου και συμμάχων, και αμέσως απέστειλε τα στρατεύματά του κατά τα τέλη Σεπτεμβρίου να τα κυριεύση· αλλ' οι εν Μοθώνη και Νεοκάστρω Τούρκοι ησφάλισαν τας θύρας και είπον εις τους αξιωματικούς Γάλλους, ότι δεν δυνάμεθα ημείς δια να παραδώσωμεν τα φρούρια άνευ διαταγής του Σουλτάνου, αλλ' ούτε πολεμούμεν. Τότε διέταξαν οι δύο Συνταγματάρχαι τον στρατόν και άλλοι ανέβηκαν εις τας επάλλξεις δια κλιμάκων και άλλοι έσχισαν τας θύρας με τους πελέκεις και εισήλθον μηδαμώς εναντιωθέντων των Τούρκων. Κυριευθέντων των δύο τούτων φρουρίων, αφήσαντες οι Γάλλοι την ανήκουσαν εις αυτά φρουράν, εξεστράτευσαν κατά της Κορώνης και φθάσαντες εκεί ειδοποίησαν τους Τούρκους δια να παραδοθώσι αμαχητί, αλλ' αυτοί απάντησαν, ότι άνευ διαταγής του Σουλτάνου δεν παραδίδονται. Δυσανασχετήσαντες όθεν οι αξιωματικοί διέταξαν την ανάβασιν δια των κλιμάκων, αλλ' οι Τούρκοι χωρίς να πυροβολήσουν έρριπτον κατά των κλιμάκων μεγάλας πέτρας και έβλαπτον πολύ τους Γάλλους και δεν ηδύναντο να ανέβουν, ώστε την επιούσαν βεβαιωθέντες από άλλους Τούρκους ότι παρεδόθησαν αμαχητί η Μοθώνη και το Νεόκαστρον και ούτως ανοίξαντες τας θύρας παρεδόθησαν και αυτοί και υψώθηκαν και εις τα τρία αυτά φρούρια αι Γαλλικαί σημαίαι. Συγχρόνως έφτασε και ο συνταγματάρχης Σνείδερ εις τα φρούρια των Πατρών με την τρίτην μοίραν των Γάλλων και ειδοποίησε τους Τούρκους να παραδοθούν άνευ αιματοχυσίας, αλλ' αυτοί εναντιωθέντες απήντησαν, ότι άνευ πολέμου δεν θα τα παραδίδουν· αμέσως οι Γάλλοι αντιπαραταχθέντες ήρχισαν τον κατ' αυτών πυροβολισμόν δια ξηράς και θαλάσσης όλην εκείνην την ημέραν και την νύκταν· αλλά δειλιάσαντες οι Τούρκοι έστειλαν την επιούσαν ζητούντες ανακωχήν να συνθηκολογήσουν. Την παρεδέχθη ο Στρατάρχης και εξελθών ο φρουράρχος Χατσή Απτουλάς και οι ανώτεροι αξιωματικοί και έκαμαν τη συνθήκην και την υπέγραψαν αμφοτέρα τα μέρη κι εισήλθον οι Γάλλοι εις το φρούριο των Πατρών, αλλ' οι εν τω Ρίω Τούρκοι μεταμεληθέντες ειδοποίησαν τους Γάλλους,

ότι άνευ πολέμου το φρούριον αυτό δεν το παραδίδουν. Διετάχθησαν λοιπόν τα Γαλλικά στρατεύματα να προχωρήσουν και φθάσαντα πλησίον ήρχισεν ο κανονιοβολισμός και τουφεκοβολισμός ακατάπαυστος από το Ρίον και από τα Γαλλικά στρατεύματα. Συγχρόνως έφθασαν και τρία Γαλλικά και δύο Αγγλικά μεγάλα πολεμικά πλοία και ο στρατάρχης Μαιζών με το λοιπόν στράτευμα και ο πόλεμος απεκατάστη σοβαρός. Εννέα ημερονύκτια επεκράτησεν αύτη η μάχη με μανίαν και των δύο μερών. Αλλά βλέποντες οι Τούρκοι ετοίμην την έφοδον υπέκυψαν εις την συνθήκην και παρεδόθησαν. Εφονεύθηκαν και επληρώθηκαν από τους Γάλλους υπέρ τους πενήντα, από δε τους Τούρκους υπέρ τους εκατόν είκοσι. Και ούτως υψώθη και εις αυτό η Γαλλική σημαία. Άπαντες λοιπόν οι εναπολειφθέντες εντόπιοι Τούρκοι και ολίγοι ξένοι, οίτινες έμενον εις τα φρούρια της Πελοποννήσου, εμετρούντο τέσσαρες ως έγγιστα χιλιάδες, τους οποίους εμβαρκαρίσας ο Στρατάρχης Μαιζών εις διάφορα πλοία συνοδευόμενα και από τα της συμμαχίας, τους απεβίβασεν ασφαλώς άλλους εις την Πάργαν και άλλους εις την Πρέβεζαν και ούτως εκκαθαρίσθη η Πελοπόννησος από τον τουρκικόν μολυσμόν και από τον προαιώνιον αυτών βαρύν ζυγόν μετά τα μέσα του Οκτωμβρίου 1828.¹⁹⁷

Ακολουθεί αναφορά στην απόφαση της παραμονής μέρους των γαλλικών στρατευμάτων, αλλά και στην άρνηση της Αγγλίας να κινηθούν οι δυνάμεις αυτές εκτός Πελοποννήσου:

Αφού λοιπόν ηλευθερώθη η Πελοπόννησος από τα τουρκικά στρατεύματα, επρότεινεν η Γαλλία εις τας άλλας δύο Δυνάμεις να υποχρεώσουν τον Σουλτάνον να κηρύξη ανακωχήν του πολέμου της Ελλάδος μεχρισότου παραδεχθή η μεσολάβησις αυτών από τον Σουλτάνον να τελειώση εις συμβιβασμός και εις την μη παραδοχήν του Σουλτάνου ως και άλλοτε να τεθή η Πελοπόννησος υπό την εγγύησιν της Συμμαχίας ή να απέλθουν τα Γαλλικά στρατεύματα έξωθεν του Κορινθιακού Ισθμού εις την Αττικήν και την Εύβοιαν, να αποδιώξουν και εκείθεν τους Τούρκους προς ασφάλειαν της Πελοποννήσου από πάσης ενδεχόμενης κατ' αυτής εκστρατείας των Τούρκων, καθότι δεν είχεν τόσην ασφάλειαν αν δεν έθετεν έξωθεν αυτής προπύργια από ικανά στρατεύματα. Αλλά παρά πάσαν προσδοκίαν η Αγγλία απεδοκίμασεν αυτό το σχέδιον και διέταξεν ώστε να υποχρεωθή η Ελληνική Κυβέρνησις να ανακαλέσει τα στρατεύματά της εντός του Ισθμού της Κορίνθου. Πολλαί και διάφοραι συζητήσεις έγιναν περί αυτού του αντικειμένου μεταξύ των πληρεξουσίων των τριών συμμάχων Δυνάμεων και επί τέλους απεφάσισαν ότι να επιστρέψουν εις την Γαλλίαν τα Γαλλικά στρατεύματα και αν η Γαλλία κρίνη

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 180-181.

αναγκαίον, να αφήση εν μέρος εξ αυτών δια τινά καιρόν δύναται να τα αφήση· και εδέχθη, ώστε να τεθή η Πελοπόννησος υπό την εγγύησιν των τριών συμμάχων δυνάμεων· και συντάξαντες εν πρωτόκολλον κατά τας αρχάς Νοεμβρίου ειδοποίησαν περί τούτου την Πύλιν, αφού ανεχώρησαν οι πρέσβεις των από την Κωνσταντινούπολιν¹⁹⁸.

Βεβαίως, ξεχωριστή θέση κατέχει η αφήγηση της συνάντησης με τον Μαιζών και η φιλοξενία που του παρεσχέθη από την οικογένεια Δεληγιάννη κατά τη διάρκεια της περιοδείας εκείνου, πριν την αναχώρησή του από την Ελλάδα, το Μάιο του 1829. Όπως άλλωστε γράφει ο Β. Κρεμμυδάς, οι Δεληγιανναίοι ήταν μια οικογένεια που «ερωτοτροπούσε» με το γαλλικό στρατό και ο Βαλμύ προωθούσε ένα νεαρό Δεληγιάννη για σπουδές στη Γαλλία :

Αφού, ως προείρηται, αποφασίσθη η επάνοδος των Γαλλικών στρατευμάτων εις την Γαλλίαν από τας συμμαχικάς δυνάμεις, συνέλαβε την ιδέαν ο αγαθός και ενάρετος φιλέλλην και ευεργέτης της Ελλάδος ο στρατάρχης Μαιζών να περιηγηθή τας επαρχίας της παρ' αυτού ευεργετηθείσης και διασωθείσης Πελοποννήσου δια να την αποχαιρετήση· Συμπεριέλαβεν μετ' αυτού οκτώ καν δέκα αξιωματικούς ανωτέρους και τους υπασπιστάς του και διευθύνθη από την Μοθώνην εις τας επαρχίας της Μεσσηνίας. Εγώ κατοικών τότε οικογενειακώς εις Τριπολιτσάν και βεβαιωθείς την περιοδείαν του ταύτην, ωμίλησα μετά των εγκριτωτέρων πολιτών και εκρίναμεν δίκαιον να τον υποδεχθώμεν επισήμως χάριν ευγνωμοσύνης και να τον περιποιηθώμεν, όσον αι δυστυχείς εκείναι περιστάσεις μας εσυγχώρουν. Η οπωσούν καλυτέρα οικία ήτον τότε εις ην εκατώκουν εγώ, την οποίαν ετοιμάσας όσον ένεστι καλύτερα να τον υποδεχθώμεν εις αυτήν και να τον φιλοξενήσωμεν κατά χρέος. Άμα λοιπόν επλησίασεν εις την πόλιν, εξήλθομεν άπαντες και όλος ο λαός έξωθεν της πόλεως και τον υπεδέχθημεν με πολλές ανευφημίας και τον ωδηγήσαμεν συσσωματωμένοι εις την οικίαν και τον επεριποιήθημεν, όσον ηδυνάμεθα. Με ηρώτησε περί τινων αντικειμένων και επειδή τα περισσότερα εξ αυτών απέβλεπον τον Κυβερνήτην, επροσπαθούσα να τα καλύψω να μην προσβληθή η αξιοπρέπεια του αρχηγού του Έθνους και τα απέδιδον εις τας δολίους εισηγήσεις των συμβούλων του. Εξεφράσθη απείρους επαίνους υπέρ των Πελοποννησίων δια τον σταθερόν και ατρόμητον χαρακτήρα των και ότι οι Πελοποννήσιοι είναι άξιοι των ελευθεριών τους και άλλα πολλά τοιαύτα. Του εξέφρασα καγώ τας ανεκφράστους και απείρους ευγνωμοσύνας όλου του Ελληνικού Έθνους, εις τον ενάρετον και φιλόανθρωπον Βασιλέα Κάρολον, και εις τον στρατάρχην Μαιζών, και ότι τα ονόματα αυτά ενεχαράχθησαν εις τας καρδίας των Ελλήνων με

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 181-182.

ανεξαλείπτους χαρακτήρας, ου μόνον της παρούσης γενεάς, αλλά και εις των επερχομένων γενεών, όσον υπάρξη Ελληνικόν Έθνος, και υπερευχαριστήθη και αυτός και όλοι οι αξιωματικοί και απελθόντες την επιούσαν από την Τριπολιτσάν, υπήγον εις το Ναύπλιον και εκείθεν εις την Κόρινθον και διελθόντες την Αίγιναν, Πόρον και Ύδραν, υπέστρεψαν εις τα φρούρια της Μεσσηνίας και κατά τας αρχάς του Μαΐου ανεχώρησαν μετά των Γαλλικών στρατευμάτων και απήλθον εις την Γαλλίαν. Έμειναν δε εις την Πελοπόννησον υπέρ τας τρεις χιλιάδας κατ' αίτησιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Άφησε δε ο στρατάρχης Μαιζών και οι άλλοι υποστράτηγοι εις την Ελλάδα πολλά πολεμοεφόδια και άλλας στρατιωτικές αποσκευάς δωρεάν μετά την αναχώρησίν των.¹⁹⁹

Από τα *Απομνημονεύματά* του ακόμη, δε θα μπορούσε να λείψει η αναφορά στα γεγονότα που επακολούθησαν μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, επειδή ο Δεληγιάννης αρχικά είχε θεωρηθεί ύποπτος λόγω των συναναστροφών του με τους Μαυρομιχαλαίους:

Εγώ τότε ευρέθην εν τω μέσω της Σκύλλης και της Χαρύβδεως και δεν ήξευρα με ποίον τρόπον να σωθώ... Την επιούσαν έγινε τρομερά έρευνα δι'εμέ να με συλλάβουν ως ένοχον, αλλά δε με εύρον... Τότε ηύξησεν έτι μάλλον η κατ'εμού έρευνα και κατεπάτησαν πολλές οικίας να με εύρουν... Εύρον ενδύματα των Σκαπαρθιώτων κτίστων, οίτινες έκτιζον τότε την οικίαν του Κουντουμά, και την άλλην εσπέραν μετά την δύσιν του ηλίου εξήλθον μαζί με αυτούς βαστών εις τας χείρας και εν ψωμί και ολίγον τυρί και ευρών τον Μαγγίαν εις την θύραν εβγήκαμε έξω μαζί, χωρίς να με γνωρίση άλλος... Εξημερώθημεν άνωθεν της Κανδήλας και την εσπέρα εφθάσαμεν εις του Καρνέσι της Γόρτυνος... Και έφθασαν εις την εν Λαγκαδίοις οικίαν μου και με επολιόρκησαν στενώς απ'όλα τα μέρη... Και ούτως διασωθέντες απήλθομεν δια νυκτός εις εν όρος άντικρυ των Λαγκαδίων... Εγώ δε αναχωρήσας την νύκταν εκείνην και διαβάς τον Αλφειόν ποταμόν έφθασα εις του Πέρα Συριάμου και εκρύβην εις ένα δασώδη φάραγγα τρεις ημέρας... Ανεχώρησα λοιπόν και περί τα ξημερώματα έφθασα εις του Λάλα... και αναχωρήσας αυθωρεί έτρεξα προς το μέρος του Φλόκα και διέβην τον Αλφειόν και υπήγον εις το ιδióκτητόν μας χωρίον τα Μακρύσια και εκρύβην όλην εκείνην την ημέραν εις εν βαθύ δάσος... Εξεκινήσαμεν λοιπόν αμέσως και δύο ώρας προτού ξημερώσει απεράσαμεν ακωλύτως το Κλειδί και υπήγομεν εις εν παλαιοφρούριον Ελληνικόν και ετρυπώσαμεν εις τους θόλους και ούτω διεσώθημεν και εκείνην την ημέραν...Την εσπέραν αναχωρήσαντες εφθάσαμεν εις εν χωρίον της Τριφυλίας

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 188-189.

Πιτσά λεγόμενον... Εκοιμήθημεν εκεί... και προτού εξημερώση αναχωρήσαντες εφθάσαμεν μετά το δειλινόν έξωθεν του χωρίου Μελιγαλά, πλησίον εις την γέφυραν της Μοβροζούμενας, δια να αναπαυθώμεν ολίγον και δια να επέλθη η νύξ να απεράσωμεν από τον δημόσιον και δύσβατον εκείνον δρόμον του Αγίου Φλώρου εις την Σκάλαν να μην μας γνωρίσουν και να απέλθωμεν εις την Καλαμάτα να διασωθώμεν, όπου αυτήν την θέσιν την κατείχον τότε Γάλλοι και ήτον άσυλον των καταδιωκομένων.²⁰⁰

Από το παραπάνω απόσπασμα φαίνεται αυτό που έχει επισημανθεί και στο πρώτο κεφάλαιο, ότι δηλαδή τα γαλλικά στρατεύματα στην Καλαμάτα προστάτευαν τους συνταγματικούς, ακόμη κι αν αυτοί ήταν καταζητούμενοι για το φόνο του Κυβερνήτη. Προς επίρρωση του γεγονότος αυτού θα αναφερθεί ότι όταν τελικά ο Δεληγιάννης, τότε, συνελήφθη προτού φθάσει στην Καλαμάτα, κατόπιν προδοσίας του Γκρίτσιαλη και φυλακίστηκε αρχικά στο Μελιγαλά, κατάφερε και ειδοποίησε τους Γάλλους οι οποίοι προσπάθησαν να τον απαγάγουν αλλά δεν πρόλαβαν:

Αφού έπαυσε η συρροή των χωρικών οίτινες ήρχοντο και με επαρηγόρουν, είπον προς τον Θεοδωράκη Πουλόπουλον να στείλῃ ένα εκ των πιστών οικείων του εις την Καλαμάταν να ειδοποιήσῃ τον Συνταγματάρχην των Γάλλων Βαρθολομήν ότι με συνέλαβον και να προφθάσῃ το πρωί να ἔλθῃ να με σώσῃ. Επίσης έστειλε και ο Γκρίτσιαλης και οι λοιποί Ναπαίοι εις τον Χατζηχρίστον, σταθμεύοντα εις το Νησί με 150 ιππείς, να προφθάσῃ πολύ πρωί να με πάρει, υποπτευόμενοι να μην προφθάσουν οι Γάλλοι. Ο Χατζηχρίστος λοιπόν ως πιστός εις τους Ναπαίους έτρεξεν ευθύς και πριν εξημερώσῃ με ήρπασε και με απήγαγεν εις το Νησί, ότε καθ'οδόν είδομεν ερχομένους και 150 Γάλλους ιππείς δια να με πάρουν, αλλά τότε ήτον πλέον αργά και υπέστρεψαν.²⁰¹

Εντύπωση προκαλεί η απουσία αναφοράς στα γεγονότα του Άργους, παρότι αναφέρει ότι «Ευρέθηκαν δε τότε και τα Γαλλικά στρατεύματα σταθμεύοντα εις το Άργος, επέκεινα των τριών χιλιάδων. Δια να γένῃ δε η ετοιμασία δια την υποδοχὴν του βασιλέως και η πρέπουσα παράταξις...».²⁰²

Σπυρίδων Τρικούπης (1788-1873)

Ο Σπυρίδων Τρικούπης, ήταν πολιτικός και ιστοριογράφος από το Μεσολόγγι. Αρχικά, επί Καποδίστρια ήταν γενικός γραμματέας της Επικράτειας επί εξωτερικών θεμάτων και κατόπιν διορίστηκε πρώτος πρωθυπουργός της ελεύθερης Ελλάδας. Στη

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 221-225.

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 227.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 242.

συνέχεια, επειδή διαφώνησε με την πολιτική εκείνου, παραιτήθηκε κι προσχώρησε στην αντιπολίτευση της Ύδρας. Επέστρεψε στο Ναύπλιο μετά τη δολοφονία εκείνου και διετέλεσε υπουργός Εξωτερικών, συμμετέχοντας στις διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στην εκλογή του Όθωνα ως βασιλιά. Επί Αντιβασιλείας, έγινε πάλι πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών. Στο έργο του *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, μας δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την περίοδο εκείνη.²⁰³

Κατανοούσε ότι η γαλλική αποστολή είχε και άλλο σκοπό πέραν της εκδίωξης του Ιμπραήμ, που ήταν όπως λέει, η ισχυροποίηση της επιρροής της στην Ελλάδα έναντι της Ρωσίας. Η ανάλυση που κάνει θυμίζει την ανάλυση του Δεληγιάννη που προηγήθηκε:

Εκραγέντος του τουρκορωσσικού πολέμου, η Γαλλία θεωρούσα ότι ανένδοτος ήταν η Πύλη ως προς τα της Ελλάδος, και ότι ο θαλάσσιος αποκλεισμός ικανός δεν ήτο ν' αναγκάσει τους Αιγυπτίους εις αναχώρησιν, συνέλαβε την ιδέα αποστολής αγγλογαλλικών στρατευμάτων προς έξωσιν εκείνων. Αντέτεινεν εν πρώτοις η Αγγλία, επί λόγω, ότι τοιαύτη αποστολή ήτο πολέμιον έργον προς την Πύλην, και αντέβαινεν εις το γράμμα και εις το πνεύμα της ειρηνικής συνθήκης· αλλ' επιμενούσης της Γαλλίας συγκατετέθη· μόνη δε η Γαλλία ανεδέχθη την αποστολήν εν ονόματι της συμμαχίας, και την 7 Ιουλίου υπεγράφη πρωτόκολλον κανονίζον τα περαιτέρω και συνεπεγράφη και επίσημος περί τούτου αγγελία προς την Πύλην. Πρώτιστον δε σκοπόν έχουσα η εκστρατεία αυτή την αποπομπήν των Αιγυπτίων, είχε και δευτερεύοντα, την αντιστάθμισιν των παραδουναβίων δυνάμεων της Ρωσίας, και την ουδετέρωσιν της ένεκα του πολέμου ενδεχομένης εν Ελλάδι επιρροής αυτής.²⁰⁴

Γράφει για τη συνθήκη της Αλεξάνδρειας, αναφέρει όμως ότι ο Ιμπραήμ δεν την υπολόγιζε ιδιαίτερα και δεν φοβόταν την περίπτωση χρήσης βίας εις βάρος του. Στη συνέχεια, εξηγεί γιατί οι Γάλλοι παρά τον όρο της συνθήκης για παραμονή τουρκικών φρουρών στα κάστρα, επιδόθηκαν στην άμεση απομάκρυνσή τους:

Καθ'ον δε καιρόν επεβιάζοντο αι υπό τον Σεβαστιάνην και Χιγονέτον μοίραι, ο προ τινός καιρού μεταβάς εις Αλεξάνδρειαν Κοδριγκτών επιθανάγκασε τον Μεχμέτ- Αλήν, επί απειλή αποκλεισμού των παραλίων της Αιγύπτου, να συνυπογράψη την 25 Ιουλίου συνθήκην επί αμοιβαία απολύσει των εν Ελλάδι αιχμαλώτων Ελλήνων ή Αιγυπτίων... και επί διατηρήσει υπό σημαίαν τουρκικήν των φρουρίων Πατρών, Ρίου, Χλουμουτσίου, Μοθώνης, Κορώνης και Νεοκάστρου.[...] Αλλά, πριν ενεργηθώσι τα της συνθήκης ως προς

²⁰³ Νέα Δομή, λήμμα Τρικούπης Σπυρίδων, ό.π., τομ. 33, σ. 299-300.

²⁰⁴ Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τομ. Δ', Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1971 σ. 288-289.

την κένωσιν της Πελοποννήσου, έφτασεν εις Ελλάδα το γαλλικόν στράτευμα. Ο Ιβραήμης είχεν ήδη δεχθή την συνθήκην, αλλά παρενέβαλε δυσκολίας ως προς την αναχώρησίν του· εφαινετο δε ότι δεν εφοβείτο τους Γάλλους, νομίζων ότι τα εν Αλεξανδρεία συνομολογηθέντα τον επροφύλατταν από πάσης βίας· αλλ' επί τέλους απέπλευσεν η μεν πρώτη μοίρα του στρατεύματός του την 4 Σεπτεμβρίου, το δε υπόλοιπον και αυτός την 23.²⁰⁵ Αναχωρήσαντος δε του Ιβραήμη, έμειναν τα φρούρια της Πελοποννήσου υπό σημαίαν τουρκικήν κατά την συνθήκην της Αλεξανδρείας. Ο Κοδριγκτών έμαθε κατά πρώτον παρά του Μεχμέτ- Αλή, ότι οι εν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις, καθ' ον καιρόν επρόβαλαν την κένωσιν της Πελοποννήσου, έστερξαν να διαμείνωσι τα φρούρια υπό την εξουσίαν της Πύλης· δια τον λόγον τούτον, και διότι δεν ενέδιδεν άλλως ο Μεχμέτ- Αλής, ηναγκάσθη να δεχθή τον όρον αυτόν· αλλ' η συμμαχία δεν τον εθεώρησεν υποχρεωτικόν, διότι η Πύλη ούτε τον εδέχθη, καθ' ον καιρόν επροβλήθη, ούτε, και αφ' ου εγράφη εν τη κατά την Αλεξανδρείαν συνθήκη, απήτησε την εκτέλεσίν του, ως οφείλουσα να δεχθή και όσα άλλα οι πρέσβεις τη επρόβαλαν τω καιρώ εκείνω υπέρ της Ελλάδος, και προ πάντων την μεσιτείαν των αυλών και την παύσιν του πολέμου· δια τα αίτια ταύτα ο Μαιζών, συναινούσης της συμμαχίας, απεφάσισε να κενώση τα φρούρια δια της βίας, και την επαύριον του απόπλου του Ιβραήμη, ο έστι την 24 Σεπτεμβρίου, απέστειλε στρατεύματα, τα μεν υπό τον Δουρριόν τα δε υπό τον Χιγονέτον, εις κυρίευσιν των φρουρίων Νεοκάστρου και Μοθώνης.²⁰⁶

Ακολουθεί αναφορά στην παράδοση των κάστρων που έγινε αμαχητί εκτός από την περίπτωση του κάστρου του Ρίου, όπως αναφέρθηκε και στα *Απομνημονεύματα* του Καν. Δεληγιάννη. Αμέσως μετά, σχολιάζεται η παράταση της παραμονής ενός μέρους του γαλλικού στρατεύματος, που είχε ως στόχο την εξασφάλιση της τάξης:

Αφ' ου τα γαλλικά στρατεύματα ηλευθέρωσαν την Πελοπόννησον, επρότεινεν η Γαλλία εις εξασφάλισιν αυτής από πάσης έξωθεν εχθρικής προσβολής να ενεργηθή εν των τριών· ή η Πύλη να κηρύξη ανακωχήν, ή αι Δυνάμεις να παραλάβωσι την Πελοπόννησον υπό την προσωρινήν εγγύησίν των, ή η Πελοπόννησος να τεθή εις ασφαλή θέσιν δια της πέραν του Ισθμού εκστρατείας των Γάλλων προς έξωσιν των εν Αττική και Ευβοία Τούρκων, ως μη ασφαλιζομένη αν δεν είχε προπύργια· και την μεν υπερίσθμιον εκστρατείαν απεδοκίμασε το αγγλικόν υπουργείον υπό διαφόρους λόγους, και επρότεινεν εξ εναντίας να διαταχθή η ελληνική κυβέρνησις να φέρη εντός του Ισθμού τα εκτός στρατεύματά της· εδέχθη δε να τεθώσιν η Πελοπόννησος, αι παρακείμεναι

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 289-290.

²⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 291-292.

Νήσοι και αι Κυκλάδες υπό την προσωρινήν εγγύησιν της συμμαχίας άνευ ουδεμιάς βλάβης της μετά ταύτα διαγραφησομένης οροθεσίας. Πολλού δε λόγου περί των ζητημάτων τούτων γενομένου παρά τοις συμμάχοις, ενεκρίθη επί τέλους παρά πάντων η τελευταία αύτη γνώμη, και συνετάχθη και πρωτόκολλον την 4 Νοεμβρίου, δι' ου ανεκαλείτο και ο γαλλικός στρατός, μη εμποδιζομένης της Γαλλίας ν' αφήση εν Πελοποννήσω μέρος αυτού προς καιρόν, αν το ενέκρινεν, ως δείγμα και ενίσχυσιν εγγυήσεως.²⁰⁷

Στη συνέχεια, αναφέρεται με επικριτικό τόνο στη συμπεριφορά του Κυβερνήτη προς το Φαβιέρο, που εκτιμά ότι είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει η συμπεριφορά της Γαλλίας προς την Ελλάδα. Λέει ότι ο λόγος που δυσπιστούσε ο Κυβερνήτης προς τη Γαλλία ήταν οι φιλελεύθερες αρχές εκείνης. Θεωρεί, τέλος, αφιλοκερδή τη στάση της Γαλλίας, μολονότι στο προηγούμενο απόσπασμα έκανε λόγο και για πολιτικούς λόγους που υπαγόρευαν την αποστολή του στρατεύματος:

Ψυχρώς και αδιαφόρως ήρχισε να φέρεται προς αυτόν μετ' ολίγον και η Γαλλία δια τους εξής λόγους. Καθ' ας κατεγίνετο ο κυβερνήτης εις τα συνελεύσεως, επανήλθεν εις Ελλάδα ο συνταγματάρχης Φαβιέρος εκ Γαλλίας, όπου επήγεν επ' αδεία. Τον φιλέλληνα τούτον τον αφιλοκερδώς αγωνισθέντα και πολλά παθόντα υπέρ Ελλάδος συνίστα σπουδαίως το γαλλικόν υπουργείον ως τον ικανώτερον ν' ασχοληθή εις οργανισμόν και αύξησιν των τακτικών στρατευμάτων· υπέσχετο δε ν' αναδεχθή μέχρι τινός την προς τούτο απαιτουμένην δαπάνην. Αλλ' ο κυβερνήτης, αδίκως υποπτεύων την φιλελληνικήν πολιτικήν της Γαλλίας, μηδ' ευνοών τον Φαβιέρον, δεν εδέχθη την περί ης ο λόγος πρότασιν. Δυσηρεστήθη η Γαλλία, διέκοψε την τακτικήν χορηγίαν ημιεκατομμυρίου φράγκων κατά μήνα, και μόλις μετά επανειλημμένας παρακλήσεις του κυβερνήτου εχορήγησε τον Απρίλιον εν εκατομμύριον, αλλά το ήμισυ εις εμπύχωσιν ρητώς της γεωργίας κατά την Πελοπόννησον· ανεδέχθη δε να στέλλη κατά μήνα και εις το εξής 100.000 αντί των 500.000 εις χρήσιν του τακτικού. Αλλ' οποίοι και αν ήσαν οι φόβοι του κυβερνήτου ως προς την πολιτικήν της Γαλλίας, οποία και αν ήτον η προς τους Γάλλους δια τας φιλελευθέρας αρχάς των δυσμενής διάθεσίς του, επειδή εβοηθείτο η Ελλάς πολυειδώς και αφιλοκερδώς εκείθεν, ώφειλε να φέρεται περιποιητικώς προς τους εν Ελλάδι καταβάντας Γάλλους· αλλ' επολιτεύθη προς αυτούς τόσον κακώς, ώστε εφείλκυσε το μίσος και την κατακραυγήν όλων· αισθανθείς δ' επί τέλους ότι κακώς έπραξεν, απέστειλεν προς θεραπείαν του κακού εις Νεόκαστρον τον Μιαούλην επί της Ελλάδος προς χαιρετισμόν του αρχηγού του στρατού εν ονόματι της κυβερνήσεως και του έθνους. Η αποστολή αύτη εξιλέωσε τον

²⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 294-295.

Μαιζώνα· μετ'ολίγας ημέρας ανεχώρησε και αυτός ο κυβερνήτης εις έντευξίν του, και δια των προς αυτόν και τον στρατόν περιποιητικών του τρόπων εκέρδισε την εμπιστοσύνην των.²⁰⁸

Γενικά, η γνώμη του για τη Γαλλία ήταν ιδιαίτερα θετική, παρά τις αρχικές του επιφυλάξεις, όπως προαναφέρθηκε:

Γενναία η ιδέα, ην συνέλαβε ο Κάρολος ο Ι΄, αποστείλας στρατεύματα εις Ελλάδα και γενναίως την επραγματοποίησε. Θερμή και πάσης καθαρεύουσα ιδιοφελείας επιθυμία να ίδη αναξιοπαθούντα λαόν απηλλαγμένον των δεινών εξολοθρευτικού πολέμου τω ενέπνευσε την ιδέαν ταύτην· «Δεν ανέχομαι,» είπε προς τον Γεώργιον Κάννιγγα, «να βλέπω εν αδιαφορία τους ομοθρήσκους μου Έλληνας εξολοθρευομένους υπό των Τούρκων και των Αιγυπτίων· είμαι αποφασισμένος να ενεργήσω παν ό,τι αναγκαίον εις εμπόδιον τόσον αξιοθρηνήτου καταστροφής»· μηδενός δε των εις τούτο συντελούντων φεισθείς έφερεν εντός ολίγου εις αίσιον τέλος ό,τι επεθύμει επευφημούντος του γαλλικού λαού. Δεν ηρκέσθη εις τούτο· ενίσχυσεν δια πλουσίων δωρεών την παραλυθείσαν τακτικήν δύναμιν της Ελλάδος, εξωοποίησε την νεκρωθείσαν γεωργίαν, και εν τη μεγαλόφρονι φιλανθρωπίαν του απέστειλεν αξιωματικούς και λύτρα εις απελευθέρωσιν των εις Αίγυπτον δουλαγωγηθέντων Ελλήνων.²⁰⁹

Αθηνά

Η εφημερίδα *Αθηνά* πρωτοεκδόθηκε στα Μέγαρα τον Φεβρουάριο του 1832. Από τον Απρίλιο του ίδιου έτους εκδιδόταν στο Ναύπλιο και από το 1835 ως το 1864 στην Αθήνα. Ήταν τρίστηλη, τετρασέλιδη και εκδιδόταν δισεβδομαδιαίως. Ήταν το επίσημο όργανο των «συνταγματικών», αργότερα όμως, επί Όθωνα, αντιπολιτεύτηκε τον Κωλέττη που υπηρετούσε ως υπουργός Ναυτικών και Εσωτερικών. Εξέφραζε φιλελεύθερες και δημοκρατικές απόψεις και κάλυπτε ευρύ φάσμα θεμάτων από την εσωτερική και εξωτερική επικαιρότητα. Εκδότης της ήταν ο δημοσιογράφος Εμμανουήλ Αντωνιάδης (1791-1863), γνήσιος εκπρόσωπος του ελληνικού διαφωτισμού και μαχόμενος δημοκράτης, που αγωνίστηκε σθεναρά για την καθιέρωση της συνταγματικής τάξης. Δεν δέχτηκε ποτέ κρατική θέση ούτε δημόσιο αξίωμα, αποφασισμένος να διατηρήσει την ελευθερία του, αδέσμευτος από υποχρεώσεις και πειθαναγκασμούς.²¹⁰

Τις παραμονές της εισβολής των στρατευμάτων από την Περαχώρα στην Πελοπόννησο η εφημερίδα γράφει ότι δεν θα έπρεπε να εμποδιστεί η είσοδός τους

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 330.

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 330-331.

²¹⁰ Αικ. Κουμαριανού, λήμμα *Αθηνά* και *Αντωνιάδης Εμμανουήλ*, *Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου*. 1784-1974, Δρούλια Λουκία-Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ.), ΕΙΕ, Αθήνα 2008, σ. 122-123. και 242.

από τα γαλλικά στρατεύματα της Μεσσηνίας, ότι οι Γάλλοι εγγυώνται τη δικαιοσύνη και συνεπώς θα αρνούνταν να υλοποιήσουν μια τέτοια παρέμβαση, που θα ισοδυναμούσε με ενίσχυση του Αυγουστίνου:

Αδεται, ότι διάφοραι διακοινώσεις γίνονται αλληπαλλήλως εις την γνησίαν Κυβέρνησιν του έθνους από τους Κυρίους Αντιπρέσβεις των Συμμάχων Δυνάμεων δια να εμποδίση την είσοδον των στρατευμάτων της εις Πελοπόννησον, και, ότι εις το εναντίον θέλουν μεταχειρισθή τους ευρισκομένους εις τα Μεσσηνιακά φρούρια Γάλλους, δια να τα αποκρούσουν.[...] Μένει λοιπόν να παρατηρήσωμεν, αν είναι δίκαιον και συμφέρον, ή αν είναι σύμφωνος με τας εγνωσμένας προσπαθείας των υψηλών Συμμάχων Αυλών η παρέμβασις αυτή· χωρίς να θεωρήσωμεν το κοινώς αποδεδεγμένον δίκαιον της παρεμβάσεως εις το εσωτερικόν των εθνών.[...]Αλλά τα εθνικά ταύτα στρατεύματα δεν εμβαίνουν εις την Πελοπόννησον, δια να πολεμήσουν τους συναδέλφους των Πελοποννησίους.[...]εμβαίνουν μολαταύτα ως φρουρά των πληρεξουσίων των, δια να τους συντροφεύουν εις τον διορισθέντα τόπον της Συνελεύσεως.[...]δια τούτο τάχα είναι δίκαιον να διατηρήται η διαίρεσις του έθνους, και να δέσουν τα εθνικά στρατεύματά μας τας χείρας των, προς χάριν ενός τυχοδιώκτου, τον οποίον κανενός μέρους κάτοικοι δεν υπερασπίζουσιν; Ή να υποστηριχθή εναντίον της θελήσεως του έθνους με παρέμβασιν αλλοτρίας δυνάμεως; Όχι όχι, το τοιούτον δεν ελπίζομεν ποτέ ως από μέρους των Κυρίων Αντιπρέσβεων, αλλ' ούτε δυνάμεθα να φαντασθώμεν καν, πώς οι Γάλλοι, οίτινες υπεράσπισαν και υπερασπίζουσιν καθεκάστην το δίκαιον, θα καταδεχθούν τώρα να γένουν όργανον αδικίας, προς χάριν ενός αδίκου.²¹¹

Η εφημερίδα επαινεί τη στάση των Γάλλων στη σύγκρουση του Κατσάκου με το Νικήτα, γιατί διαφύλαξαν, γράφει, την ησυχία και απέτρεψαν την αιματοχυσία:

Αλλά μόλις είχε φθάσει εκεί ο Κατσάκος και έφτασεν προς βοήθειαν του Νικήτα ο Πιεράκος και Μητροπέτροβας, και ούτως αντί να πολιορκήση ο Κατσάκος επολιορκήθη· ο πόλεμος άρχισεν κάμποσον πεισματικώς· και από τα δύο μέρη· εις μάτην επεχείρησεν ο Καναρίνης και λ. να δώσουν εις τον Κατσάκον βοήθειαν· καθώς ακόμη και ο Γερμανός ακολούθως. Η σκηνή ήθελε καταντήσῃ τραγική, αν ο Συνταγματάρχης Βαρθόλεμυς δεν εμεσολαβούσε δια να αποχωρίση και τα δύο διαμαχόμενα μέρη. Προ του δε να καταπαύση τον πόλεμον ο διαληφθείς Συνταγματάρχης (λέγει το ίδιο γράμμα), ότι ο Γερμανός είχαν εφορμίσει κατά του Νικήτου και λοιπών και ότι τους είχαν διασκορπίσει·

²¹¹ Εφημ. *Αθηνά*, Παράρτημα 16.3.1832

όπως και αν έχη όμως το πράγμα χρεωστούμεν και δια τούτο μεγάλας χάριτας εις τους Γάλλους, διότι απάντησαν χύσιν εμφυλίου Ελληνικού αίματος.²¹²

Επαινεί τη στάση των Γάλλων και κατά τα γεγονότα που οδήγησαν στον αφοπλισμό του Τυπικού στο Ναύπλιο, (λόγω της θυροκόλλησης του ψηφίσματος της παυθείσης Γερουσίας που μετέτρεπε την 7μελη Διοικητική Επιτροπή σε 3μελή):

Το φάντασμα της Γερουσίας αφήσαν τας πύλας του άδου, ήλθεν ως άλλος Βουρκόλακας να ταραξή την ησυχίαν, την οποίαν από τον καιρόν του ενταφιασμού του η πόλις απήλαυε.[...] εις τα καταχθόνια του άδου εχάλκευσε ψήφισμα, δια του οποίου διέταττεν ότι δια την απουσίαν των άλλων Διοικητικών μελών, να ενεργώσιν ως Κυβέρνησις οι Κ. Ανδρέας Ζαήμης, Ιωάννης Κωλέττης, και Α. Μεταξάς.[...] Τινές εκ των τυπικών και ο Ζαχαρόπουλος προδιατεθέντες ωπλίσθησαν μετά μαχαιρών και ξύλων και περιερχόμενοι ετοιχοκόλλουν το αντίτυπον του ψηφίσματος τούτου εις διάφορα μέρη της πόλεως.[...]εκ τούτου συνέβη σύγκρουσις μεταξύ των αγανακτησμένων πολιτών, και των φυλαττόντων τα αντίτυπα, ήτις ήθελεν επιφέρει ολέθρια αποτελέσματα, αν αι Γαλλικαί φυλακαί δεν επρολάμβαναν το κακόν εις την πηγήν του. Ο Φρούραρχος Γάλλος, αφού διασκόρπισε τας διαφόρους συναθροίσεις των πολιτών, κατέσχευε όλα τα αντίτυπα τα ευρεθέντα εις την τυπογραφίαν του Ράλλη, τον δε Ράλλην ως δεχθέντα να τυπώση επαναστατικά έγγραφα και να τα διανέμη μάλιστα, έβαλεν εις φυλακήν. Οι Γάλλοι προνοούντες δια την ευταξίαν εδίωξαν σήμερον τινάς ταραχοποιούς έξω της πόλεως, εφυλάκωσαν μερικούς ως φέροντας όπλα, και έως αύριον, ελπίζεται, να καθαρισθή εντελώς από όλους τους ταραχοποιούς και να ασφαλισθή εις το μέλλον η ησυχία και η ευταξία της πόλεως. Χθες βράδυ μία γαλλική φυλακή εφύλαττεν όλην την νύκτα τον στρατώνα των τυπικών σήμερον δε εφυλάκωσαν τέσσαρας εκ των αξιωματικών αυτών ως πρωταιτίους του κινήματος τούτου.²¹³

Σε συνέχεια του ίδιου θέματος γράφει στο επόμενο φύλλο, επαινώντας εκ νέου τη στάση των Γάλλων και τη συμβολή τους στην αποκατάσταση της τάξης στο Ναύπλιο:

Οι Γάλλοι κρίνοντες και εκ των προλαβόντων και εκ των παρόντων, ότι η διαμονή του Τυπικού σώματος εις Ναύπλιον είναι επικίνδυνος εις την ησυχίαν και ευταξίαν, δια παν ενδεχόμενον επερικύκλωσαν εξαίφνης τον στρατώνα των και απαιτήσαντες έλαβαν τα όπλα των· επομένως, τους διέταξαν ν'αναχωρήσωσιν από την πόλιν, το οποίον και εμβήκεν αμέσως εις πράξιν.[...]έδιωξαν τον πρωτοταραξίαν Ζαχαρόπουλον, όλους σχεδόν τους

²¹² Εφημ. Αθηνά, 6.7.1832

²¹³ Εφημ. Αθηνά, 25.9.1832

διατελούντας επί τα ενταύθα Διοικητικά μέλη στρατιώτας.[...] και ούτω χάρις εις τας φιλανθρώπους φροντίδας των ενταύθα Γαλλικών στρατευμάτων η πόλις του Ναυπλίου εξασφαλίσθη από πάντα ενδεχόμενον κίνδυνον ταραχής.²¹⁴

Αναφέρει και μια εκδήλωση της γαλλικής φιλανθρωπικής διάθεσης από τον Γκενέκ:

Οι Έλληνες με μέγα θαυμασμόν των αναπολούν καθεκάστην εις την μνήμην των τας μεγάλας ευεργεσίας, τας οποίας προς τοις άλλοις η Γαλλία έκαμεν εις αυτούς πολυειδώς και πολυτρόπως. Το Ελληνικόν έθνος θέλει κοσμήσει την νέαν ιστορίαν του με τα σπάνια ταύτα ευεργετήματα των φιλανθρώπων και μεγαλοψύχων Γάλλων· και η ψυχή εκάστου Έλληνος εις την οποίαν είναι τόσον βαθέως εγχαραγμένα αι αγαθοεργίαι των γενικώς και μερικώς θέλει κινεί την γλώσσαν του, ώστε με στεντόριον φωνήν να διακηρύττει αιωνίως την προς αυτούς μεγίστην ευγνωμοσύνην του. Ερμηνείς των αισθημάτων του έθνους μας δεν ημπορούμεν ν' αποσιωπήσωμεν και τας ιδίας προς το έθνος ευεργεσίας του εις την Ελλάδα Αρχηγού των Γαλλικών στρατευμάτων Γκουενέκ, ος τις ενώ φροντίζη τόσον δια την ασφάλειαν και ησυχίαν των Ελλήνων, επισκεφθείς εσχάτως και τα πτωχά καταστήματά μας, το Στρατιωτικόν Κεντρικόν σχολείον, το Νοσοκομείον και Ορφανοτροφείον, και γνωρίσας την παντελή αυτών ένδειαν τα εβοήθησε χρηματικώς. Δεν γνωρίζομεν καλώς τας ποσότητας, τας οποίας εις έκαστον τούτων των καταστημάτων εχορήγησαν δια να τας γνωστοποιήσωμεν εις το Κοινόν. Και όμως κοινοποιούντες αυτό καθ'εαυτό το έργον της φιλανθρωπίας του κηρύττομεν δημοσίως την ευγνωμοσύνην μας· ευγνωμοσύνη ήτις εξέρχεται από τα ενδόμυχα της καρδιάς μας και ήτις θέλει διαμένει πολλά βαθέως εντυπωμένη και εις τας ψυχάς ακόμη των μεταγενεστέρων μας.²¹⁵

Αναφέρεται, ακόμη, η μετακίνηση στο Άργος, στις 3 Ιανουαρίου 1833, στρατευμάτων από το Ναύπλιο ενόψει της άφιξης του βασιλιά:

Δύω λόχοι εκ της Γαλλικής φρουράς εκβήκαν από την πόλιν μας και υπήγαν εις Άργος, όπου περιμένεται ακόμη και εν Τάγμα από τους Αβαρίνους το οποίον ομού με τους απ' εδώ μεταβάντας δύω λόχους θέλουν τοποθετηθή εις την πόλιν ταύτην. Το τάγμα τούτο μετά του συνταγματάρχου Κ... φθάνει σήμερον προς το εσπέρας.

Στο ίδιο φύλλο, στην τελευταία σελίδα συνεχίζει, λέγοντας ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης σκόπευε να εμποδίσει την έλευση των Γάλλων στο Ναύπλιο:

Πιθανόν οι Κύριοι Αντιπρέσβεις των Σεβαστών Συμμαχικών Δυνάμεων, καθώς και ο κατά την Πελοπόννησον Αρχηγός των Γαλλικών στρατευμάτων ότι

²¹⁴ Εφημ. Αθηνά, 29.9.1832

²¹⁵ Εφημ. Αθηνά, 9.11.1832

εθεώρησαν φρονιμώτατα, την ανάγκην του να καθαρισθή από αυτούς η πόλις του Άργους, όπου ήτο το κέντρον των ώστε να ήναι πρόσφορος εις αποδοχήν του Βασιλέως μας και των συντροφευόντων αυτόν στρατευμάτων και όπου ημπορεί να εξοικονομηθή και εν μέρος εκ των στρατευμάτων τούτων, καθ' ον καιρόν μάλιστα η πόλις μας δεν είναι δυνατόν να εξοικονομήση το στράτευμα τούτο του Βασιλέως μας και άλλα εξ αιτίας της μεγάλης στενοχωρίας και των ολίγων κοινών και μερικών οικοδομών· πιθανόν δε, ότι εθεώρησαν την ανάγκην του να προλάβουν την οποίαν εμελετούσαν συγκέντρωσιν τα άτακτα ταύτα στρατεύματα της μνημονευθείσης Στρατιωτικής Επιτροπής εις την διαληφθείσαν πόλιν του Άργους, των οποίων αι αταξίαι δεν ήτον δυνατόν να μην κατενοχλήσουν τον Σεβαστόν Βασιλέα μας, οπότεν μάλιστα ήθελον γίνονται πλησίον της προσωρινής Βασιλικής καθέδρας. Τοιουτοτρόπως λοιπόν ο Στρατηγός Γκιενώ εξεκίνησεν από τους Αβαρίνους τον Συνταγματάρχην Κύριον Στοφφέλον με περίπου 4 λόχους στρατιωτών, συνακούσθη δε και μετά του Στρατηγού Κορβέτου, ος τις προλαβών είχεν στείλει ως προείπομεν δύο λόχους στρατιωτών εις Άργος από την φρουράν της πόλεως ταύτης. Την απόφασιν ταύτην μαθών ο Δ. Τσόκρης μέλος της διαληφθείσης Στρατιωτικής Επιτροπής προετοιμάζετο να εμποδίση την εκτέλεσίν της, αλλ' έπειδή και ευρήκε τους Αργείους σχεδόν όλους εναντίους καθώς και τον συνάδελφόν του Κ. Ιωάννην Στράτον δεν ετόλμησε να αντισταθή εις την είσοδο των σταλέντων από την πόλιν μας δύο λόχων Γάλλων.[...]Λέγουν ότι ο πρόεδρος της ληστρικής ταύτης επιτροπής Κ. Θ. Κολοκοτρώνης, αφού ειδοποιήθη περί του πράγματος επροσκάλεσε τον Στρατηγόν Κριεζώτην ευρισκόμενον εις Κόρινθον, ομού και τον Χελιώτην, Στουρνάρην και άλλους, δια να προφτάσουν αμέσως εις Άργος και να ενωθούν με τον Τσόκρη, δια να διώξουν τους Γάλλους απ' εκεί.²¹⁶

Ακολουθεί το περιστατικό με την κυρία Καλλέργη και την άρνηση του Καλισγούρου να αφήσει τους Γάλλους να μπου, που κατέληξε στη συμπλοκή της επόμενης μέρας, την οποία υποβαθμίζει εντελώς:

Προς το εσπέρας έφθασαν και από την Κόρινθον ο Κριεζώτης, Στουρνάρης και Χελιώτης με περίπου 400 στρατιώτας, εμβήκαν εναντίον της διαταγής του Συνταγματάρχου Γάλλου εις Άργος. Χωρίς να σεβασθούν την ευεργέτριά μας ταύτην δύναμιν απετόλμησαν πρώτοι οι εξωσθέντες χθες από το οσπήτιον του Κ. Δ. Καλλέργη να τουφεκίσουν ως μανθάνομεν, σήμερον τινάς αόπλους Γάλλους στρατιώτας εις την αγοράν και αυτόν τον ίδιον Συνταγματάρχην, από τους οποίους λέγεται ότι επληγώθησαν έως 18, και εσκοτώθησαν δύο.[...] ο δε Τσόκρης εκλείσθη εις το οίκημά του, απ' όπου τέλος

²¹⁶ Εφημ. *Αθηνά*, 4.1.1833

πάντων και εδραπέτευσεν, ωφελούμενος από την φιλανθρωπίαν των Γάλλων, οίτινες ευσπλαχνιζόμενοι τας εις αυτό ευρισκομένας πολλὰς οικογενείας, δεν τον εκτύπησαν σπουδαίως· παρομοίως εδραπέτευσαν και οι άλλοι γενναιοτάτοί μας, καθώς και τινές ερχόμενοι προς βοήθειά των, ως λέγουν, ο Γιουρούκος και άλλοι εδιώχθησαν από τους Γάλλους πριν έμβουν εις Άργος.[...] Αι εχθροπραξίαι διήρκεσαν έως 4 ώρας, εφονεύθησαν και επληρώθησαν κάμποσοι εκ της στρατιωτικής επιτροπής, αλλά κατά δυστυχίαν και ικανοί πολίται αδύνατοι, οίτινες ευρέθησαν περιπλεγμένοι εις το μέσον του πυρός.²¹⁷

Τελειώνει, με αναφορά στη φυλάκιση του Κολίνου Κολοκοτρώνη, για τον οποίο θεωρεί ότι πήρε ενεργό μέρος στα γεγονότα:

Προς το εσπέρας σήμερον κατέσχε η φρουρά της πόλεώς μας τον Κωνσταντίνον, ή άλλως , Κουλίνον Κολοκοτρώνην ερχόμενον από Άργος και εμβαίνοντα εις την πόλιν μας· τον υπήγεν εις τον Φρούραρχον, ος τις διέταξε και τον εφυλάκωσαν. Ο νέος ούτος αφού, ως λέγουν, χθες έλαβε συνεντεύξεις μετά των απονενοημένων συμπατριωτών του των παλικάριών εκείνων, τα οποία ετόλμησαν να σηκώσουν και κατά των ευεργετούντων μας ακόμη Γαλλικών στρατευμάτων όπλα, ως να μην τους ήταν ικανόν συστατικόν και χαρακτηριστικόν η προς την καθεστώςα Κυβέρνησιν μας ανταρσία των, εκβήκε και σήμερον πρωί πρωί και υπήγεν εις Άργος.²¹⁸

Ακολουθως, αναφέρεται η σύλληψη και άλλων μελών της οικογένειας Κολοκοτρώνη, (που δεν αναφέρεται σε άλλη πηγή παρά μόνο στον *Ελληνικό Καθρέπτη*, όμως εκεί γίνεται λόγος για σύλληψη φίλων και υπηρετών, όχι συγγενών):

Την 4 του τρέχοντος, 6 ώρας μετά την μεσημβρίαν, η Γαλλική φρουρά κατέσχεν 7 από τους οικείους του Κολοκοτρώνη, οίτινες ετοίμαζον καρτούτσια εις το υποστατικόν του Αρχιναύαρχου Μιαούλη· μαζί μ' αυτούς, ως λέγουν, ήτο και ο Γεναίος Αγαλόπουλος, πλην δεν ηξεύρομεν αν εδραπέτευσεν, ή εφονεύθη· τον ίππον του όμως έφεραν εδώ.²¹⁹

Στο φύλλο της 18^{ης} Ιανουαρίου, που συνεχίζεται και στο επόμενο της 21^{ης} του ίδιου μήνα, παρατίθεται η έκθεση προς την Κυβέρνηση του Τοποτηρητή Άργους Δ. Καρατζά²²⁰ για τα γεγονότα της 4^{ης} Ιανουαρίου 1833. Παραδέχεται ότι οι Γάλλοι δεν μπορούσαν να ξεχωρίσουν τους στρατιώτες από τους πολίτες και ότι τους σκότωναν μέσα στα σπίτια τους γιατί όλοι είχαν όπλα, και για τους Γάλλους αυτό ήταν κάτι το ασυνήθιστο, καθώς και ότι σκότωσαν όλους όσοι βρίσκονταν στο σπίτι του

²¹⁷ Στο ίδιο φύλλο

²¹⁸ Στο ίδιο φύλλο

²¹⁹ Εφημ. *Αθηνά*, 7.1.1833

²²⁰ Ο Κασομούλης στα *Ενθυμήματά* του θεωρεί ότι τα στοιχεία του Καρατζά είναι ψευδή, ότι η έκθεσή του είναι μεροληπτική και την αποκαλεί ψευδολόγημα, (Ν. Κασομούλης, ό.π., σ. 605, σημ.1)

Τσόκλη.²²¹[...] Μιλά για 122 νεκρούς και πληγωμένους από ελληνικής πλευράς.²²² Ο συντάκτης σχολιάζει ότι άλλες εφημερίδες έχουν δημοσιεύσει τα γεγονότα διαστρεβλωμένα σκοπίμως:

Ηθέλομεν λυπηθή, και λυπηθή κατάκαρδα, αν αι φρικταί αύται συκοφανταί κατά των εις την Πελοπόννησον Γαλλικών στρατευμάτων εγίνοντο από Έλληνα. Αλλ' Έλλην αγωνισθείς υπέρ του αγώνος μας και απολαύσας τας μεγίστας προς ημάς ευεργεσίας των φιланθρώπων Γάλλων, δεν ήτο δυνατόν να φανή τόσον ποταπός ώστε να στιγματισθή με τοιαύτα στυγερά στίγματα της παραδειγματίστου αχαριστίας της του αναιδούς ψεύδους και της φρικτωτέρας συκοφαντίας. Και όμως αδικείται το έθνος και αδικείται, διότι εις τον τόπον μας συκοφαντούνται και αδικούνται των γενναιοτέρων μας ευεργετών ταύτα τα στρατεύματα.[...]²²³

Δημοσιεύει, στη συνέχεια, ευχαριστήρια έγγραφα των κατοίκων του Ναυπλίου προς τους Γάλλους Γκενώ, Κορμπέ και Δενοιάγ:

Προθυμούμενοι οι κάτοικοι της πόλεως ταύτης εις το να δείξουν και ιδίως την ευγνωμοσύνην των προς τον Γάλλον Στρατηγόν Κορβέτον και τους υπό την οδηγίαν του αξιωματικούς και στρατιώτας, δια τας φροντίδες τας οποίας κατέβαλλον και εις την πόλιν ταύτην και δια την επαγρύπνησίν των εις το να την φυλάξουν μετά των φρουρίων της και να διατηρήσουν την ευταξίαν και ησυχίαν, διεύθυναν, κατά συνέπειαν της προηγουμένης των εγγράφων 7 πράξεως δια του Αρχηγού αυτών Γκενώ τα ακόλουθα ευχαριστήρια έγγραφα προς τον Στρατηγόν Κορβέτον και φρούραρχον Κ. Δενοιάγ κλ.²²⁴

Αναγράφεται, τέλος, και η ανακοίνωση της αναβολής αναχώρησης του γαλλικού στρατεύματος, (που όπως έχει αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας ολοκληρώθηκε στις 7 Αυγούστου 1833):

Μανθάνομεν ότι τα εις Πελοπόννησον ευρισκόμενα Γαλλικά στρατεύματα υπό την οδηγίαν του Στρατάρχου Κυρίου Γκενώ θέλουν διαμείνει ακόμη εις Πελοπόννησον τέσσαρες μήνας. Το μεγαλόψυχον και ένδοξον έθνος των Γάλλων, αφού και ιδίως δεν εφείσθη ούτε αίματος ούτε πολλών μυριάδων χρημάτων δια να φέρη εις έκβασιν την φιλάνθρωπον της Σ Συμμαχίας απόφασιν θέλει να συντρέξη και τώρα εις το να καθαρισθή και από την αναρχίαν το μέρος εκείνο το οποίον τόσον γενναίως εκαθάρισαν από τους πολεμίους, και να συστήσουν εις αυτό την δύναμιν των νόμων, το μόνον μέσον της ευδαιμονίας παντός έθνους, και ούτω να εκπεραιώση το έργον του αξίως του υψηλού

²²¹ Εφημ. Αθηνά, 18.1.1833

²²² Εφημ. Αθηνά, 21.1.1833

²²³ Στο ίδιο φύλλο

²²⁴ Εφημ. Αθηνά, 4.2.1833

χαρακτήρος του, των βουλών της φιλανθρώπου συμμαχίας, και των ευχών των Ελλήνων εις τας καρδίας των οποίων ανεχάραζαν τόσον βαθέως ανεξάλειπτα σημεία ευγνωμοσύνης.²²⁵

Εθνική Εφημερίς

Η *Εθνική Εφημερίς* εκδόθηκε από τον Απρίλιο του 1832 ως τον Φεβρουάριο του 1833. Κυκλοφόρησαν συνολικά 65 φύλλα με 354 σελίδες. Εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα και ήταν τετρασέλιδη, συχνά όμως είχε και παραρτήματα. Αποτελεί συνέχεια της *Γενικής Εφημερίδος της Ελλάδος* και υπήρξαν και οι δύο επίσημα κυβερνητικά όργανα. Εκδότης της *Εθνικής Εφημερίδος* υπήρξε ο Γεώργιος Χρυσίδης από τον Πολύγυρο Χαλκιδικής (1801 ή 1803- 1873). Αρχικά είχε συνδεθεί με το καποδιστριακό καθεστώς γι' αυτό και για ένα διάστημα υπήρξε και εκδότης της *Γενικής Εφημερίδος*, μετά τον Θεόκλητο Φαρμακίδη. Στη συνέχεια όμως διαφώνησε και προσέγγισε την άλλη πλευρά.²²⁶

Στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας, στις 18 Απριλίου 1832, ο Χρυσίδης δηλώνει ότι θα δημοσιεύει έγκυρες ειδήσεις και δεν θα αναλώνεται σε ανώφελες αντιπαραθέσεις με τους συντάκτες άλλων εφημερίδων:

Αναδεχόμενοι και αύθις την έκδοσιν της *Εφημερίδος της Κυβερνήσεως*, μετονομάσαντες αυτήν αρμοδιώτερον *Εθνικήν*, κρίνομεν αναγκαίον να προειδοποιήσωμεν τους αναγνώστας αυτής ότι, ως ανέκαθεν συστημένη κυρίως δια την έκδοσιν των δημοσίων πράξεων της Κυβερνήσεως, θέλει περιέχει και του λοιπού επίσης το επί τούτο προσδιωρισμένον επίσημον αυτής μέρος. Εις δε τας ειδήσεις, τας οποίας θέλομεν δημοσιεύει, είτε εγχωρίους, είτε ξένας, θέλομεν καταβάλλει πάσαν επιμέλειαν εις το να τας κοινοποιούμεν εις τους αναγνώστας, όσον το δυνατόν ταχύτερα, και από αξιοπίστους πηγάς εξηγμένας. Ο δε κανών, τον οποίον και τώρα προτιθέμεθα, ως προς τα διάφορα υποκείμενα, περί των οποίων ήθελε γίνεσθαι εν αυτή λόγος, είναι το ν' αποφεύγομεν τας ματαιάς λογομαχίας και σατυρικές επικρίσεις, αι οποίαι γαργαλίζουν μεν ενίοτε τας ακοάς, παροξύνουν δε πολλάκις την ψυχήν, και ολίγον ή ουδαμώς ωφελούν. Θέλομεν δε ευγνωμόνως δέχεσθαι των πεπαιδευμένων τας διατριβάς και συζητήσεις, όταν ήθελον στρέφεσθαι περί τι λόγου και σπουδής άξιον.²²⁷

Αναφέρεται, αρχικά, η γιορτή που διοργανώθηκε στο Ναύπλιο στις 19 Απριλίου 1832 για την ονομαστική γιορτή του Γάλλου βασιλιά:

²²⁵ Εφημ. *Αθηνά*, 15.2.1833

²²⁶ Εφημερίδες της Ελληνικής Επανάστασεως (επιμ. Γ. Δημακόπουλου), Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1972, τομ. Α', Εισαγωγή, σ. iii-vi

²²⁷ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 18.4.1832

Την 19 του ενεστώτος ετελέσθη ενταύθα κατά διαταγήν της Κυβερνήσεως η εορτή του ονόματος του Μεγαλειοτάτου Βασιλέως των Γάλλων Λουδοβίκου Φιλίππου, ενός των τριών γενναίων ευεργετών της Ελλάδος.²²⁸ Το φρούριον, καθώς και τα εν τω λιμένι πολεμικά πλοία εχαιρέτησαν με τον πρόποντα πυροβολισμόν. Έγειναν δε και εις τον Κύριον Αντιπρόσβυν της Γαλλίας την ημέραν ταύτην αι ανήκουσαι επίσημαι επισκέψεις· και το εσπέρας εφωτίσθησαν όλα τα δημόσια καταστήματα, και διάφορα άλλα μέρη της πόλεως. Η Γαλλική σημαία υψώθη εις το μέσον της πλατείας των Τριών Ναυάρχων, όπου είχε στηθή εις σχήμα ναού όροφος τις μυρσινόπλεκτος και καταφώτιστος, φέρη άνωθεν την επιγραφήν, «Ζήτω Φίλιππος ο των Γάλλων Βασιλεύς και προστάτης της Ελλάδος!». ²²⁹

Αναφέρεται, ακολούθως, η άφιξη στο Ναύπλιο γαλλικών στρατευμάτων προκειμένου να το φρουρούν ενόψει της Εθνοσυνέλευσης, δεν γίνεται όμως καμιά αναφορά στην αντίδραση που υπήρξε προς τους Γάλλους και που αναφέρεται σε άλλες πηγές, όπως για παράδειγμα στον Κασομούλη:

Την κυριακήν το εσπέρας (8 Μαΐου) έφτασεν ενταύθα επί δύο πολεμικών πλοίων μέρος των Γαλλικών στρατευμάτων, τα οποία είχαν ζητηθή παρά της Σ. Κυβερνήσεως δια να συγκροτήσωσι την φυλακήν των φρουρίων τούτων, υπό την οδηγίαν του στρατηγού Κορβέ. Μέρος δε του 21 Συντάγματος με ένα πυροβολικόν λόχον ήλθε δια ξηράς, και κατόπιν έρχεται και το επίλοιπον του προσδιορισθέντος στρατεύματος. Την δευτέραν το πρωί εισήλθον τα Γαλλικά στρατεύματα εις το Παλαμήδιον, και κατέβη η πρώτη φρουρά, ήτις είχε χορηγηθή προσωρινώς εκ των πληρωμάτων των Συμμαχικών πλοίων. Μανθάνομεν ότι και ο στρατηγός Γκενώ διευθύνθη ταυτοχρόνως εκ των Μεσσηνιακών φρουρίων με έτερον σώμα προς τας Πάτρας.²³⁰

Σε επόμενο φύλλο γίνεται αναφορά σε γεύμα που, με αφορμή την άφιξη του Γκενώ,²³¹ παρατέθηκε στη Γαλλική στρατιά:

Χθες περί την 10 ώραν προ μεσημβρίας συνεκροτήθη λαμπρόν στρατιωτικόν συμπόσιον εις την πόλιν του Ναυπλίου. Οι ημέτεροι αξιωματικοί της φρουράς επρόσφερον αυτό, ως δείγμα της προς την Γαλλικήν στρατιάν ευγνωμοσύνης και αδελφότητος, εις τους αξιωματικούς της νεωστί ελθούσης

²²⁸ Ανάλογη γιορτή διοργανώθηκε και στις 16 Μαΐου 1832 προς τιμήν του Άγγλου βασιλιά , Γουλιέλμου Δ΄, επ΄ ευκαιρία των γενεθλίων του, αναφέρει το φύλλο της 18^{ης} Μαΐου.

²²⁹ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 22.4.1832

²³⁰ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 11.5.1832

²³¹ Το υπόλοιπο στράτευμα έφτασε στις 27 Μαΐου «Χθες ήλθον ενταύθα και τα επίλοιπα Γαλλικά στρατεύματα τα προσδιορισθέντα να συγκροτήσωσι την φυλακήν των φρουρίων τούτων. Συνίσταται δε όλη η φρουρά εις 1200, διατελούσα υπό τας διαταγάς του στρατηγού Κορβέτου», *Εθνική Εφημερίς*, 28.5.1832

ενταύθα Γαλλικής φρουράς. Το άριστον τούτο εδόθη επί του προμαχώνος της ξηράς υποκάτω ενός σκηνώματος, καλλωπισμένου με την Ελληνικήν και τας των Συμμάχων Δυνάμεων σημαίας, κατά μέσον του οποίου προέκειτο η εικών του Βασιλέως Λουδοβίκου του Φιλίππου.[...] 160 ήσαν οι προσκεκλημένοι εις το άριστον, εν οίς οι στρατηγοί Γκενώ και Κορβέ μεθ' όλων των επιτελών και των λοιπών αξιωματικών της Γαλλικής φρουράς, ο επί των πολεμικών Γραμματεύς της Κυβερνήσεως Κύριος Ζωγράφος, και ο φρούραρχος Αλμέδας μετά των επιτελών και των άλλων αξιωματικών της φρουράς. Προς το τέλος επρότεινεν ο επί των Πολεμικών Γραμματεύς να πώσιν εις υγείαν του Βασιλέως των Γάλλων, έπειτα δε ο στρατηγός Γκενώ, εις υγείαν του Πρίγκηπος Όθωνος, και μετά ταύτα ο στρατηγός Κορβέ εις υγείαν των Ελληνικών στρατευμάτων. Διήρκεσεν το άριστον μέχρι της 6 ώρας μετά την μεσημβρίαν, και καθ' όλον αυτό το διάστημα έψαλλεν η στρατιωτική μουσική διάφορα άσματα.²³²

Γνωστοποιείται, στη συνέχεια, και η διοίκηση των στρατευμάτων αυτών, στο φύλλο της 1^{ης} Ιουνίου, και στη συνέχεια, στο φύλλο της 25^{ης} του ίδιου μήνα παρατίθεται η προκήρυξη του Γραιγιάρ με αφορμή την ανάληψη των καθηκόντων του ως Γενικού Διευθυντή του τακτικού σώματος:

Τα υπό τας διαταγάς του στρατηγού Κορβέτου ευρισκόμενα ενταύθα στρατεύματα σύγκεινται εξ ενός ημιτάγματος του 21 συντάγματος των ελαφρών πεζών και του α' τάγματος του 57 συντάγματος του της γραμμής πεζικού. Το πεζικόν όλον διοικείται από τον αντισυνταγματάρχην Βόνουλσεν του 21· ο δε ταγματάρχης Βρουγνιέρης διοικεί το 57, και ο ταγματάρχης Νοδ την εν Παλαμηδίω φρουρούσαν απόμοιραν. Το τάγμα του 57 είναι διαμοιρασμένον εις το φρούριον ιτσαλέν και εις το προάστειον την Πρόνοιαν. Το τάγμα του πυροβολικού διοικείται από τον λοχαγόν Βράιμαν. Ο ταγματάρχης Νοϊαντος έχει την φρουράν του Ναυπλίου και των κανονοστασίων αυτού, βοηθούμενος από τους δύο αυτού υπασπιστάς, τους λοχαγούς Τροϊσμόντην και Ρεβερώνα.²³³

Αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και στρατιώται!

Η Σ. Κυβέρνησις ευηρεστήθη να με τιμήση με την αρχηγία του τακτικού σώματος. Αναδεχόμενος την τιμήν ταύτην δεν υποκρύπτω ποσώς το βάρος της ευθύνης, την οποίαν αναλαμβάνω προς την πατρίδα και προς υμάς· γνωρίζω το δεινόν των περιστάσεων και την ένδειαν των μέσων.[...] Γνωρίζετέ με ως τον καλήτερόν σας φίλον και θερμότερον υπερασπιστήν σας· και εντός ολίγου θέλετε πεισθή, ότι η διαγωγή μου και τα έργα μου θέλουν είναι σύμφωνα με τον

²³² Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 18.5.1832

²³³ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 1.6.1832

δεσμόν, εις τον οποίον εγώ σήμερον υποχρεούμαι προς την πατρίδα, προς την Κυβέρνησιν και προς υμάς.

Ο Γενικός Διευθυντής του Τακτικού

Φ. ΓΡΑΙΛΛΑΡΔΟΣ²³⁴

Γίνεται, βεβαίως, αναφορά και στη γιορτή των Γάλλων για την επέτειο της Επανάστασης του Ιουλίου του 1830:

Η τριήμερος επανάστασις του Ιουλίου 1830 εωρτάσθη ενταύθα υπό των Γάλλων μεγαλοπρεπέστατα. Την 16 το εσπέρας συνεκροτήθη εν τω κανονοστασίω της ξηράς, εις κατασκήνωμα φιλοκάλως κεκοσμημένον, χορός, εις τον οποίον παρευρέθησαν πλήθος ανδρών και γυναικών εκ των γνωριμωτέρων της πόλεως, και προσεφέρθη εις αυτούς δείπνον λαμπρότατον. Η ευθυμία διήρκεσεν έως εγγύς του όρθρου. Την αυγήν της επιούσης ήχησεν ο κανονοβολισμός από τον λιμένα και από τα φρούρια, όστις επανελήφθη κατά την μεσημβρίαν και το εσπέρας· έγεινε δε το πρωί εις το προ της πύλης της ξηράς πεδίον γενική επιθεώρησις των Γαλλικών στρατευμάτων, και το εσπέρας προς κοινήν τέρψιν έγειναν πολυποίκιλα και θαυμάσια πυροτεχνήματα έξωθεν της πόλεως, των οποίων η θέα εφείλκυσεν όλους σχεδόν τους κατοίκους του Ναυπλίου.²³⁵

Αναφέρεται και η φιλανθρωπική κίνηση του Γκενέκ προς το Ορφανοτροφείο στην Αίγινα, που την έχει αναφέρει και η *Αθηνά*:

Ευγνωμόνως, δημοσιεύομεν ενταύθα το προς την επιτροπήν του εν Αιγίνη Ορφανοτροφείου έγγραφον του Στρατηγού Λ. Γκεενώ, Διοικητού των εν Πελοποννήσω Γαλλικών στρατευμάτων, με το οποίον ο γενναίος και φιλόκαλος ούτος ανήρ ηυδόκησε να συνοδεύση την ποσότητα χιλίων Γαλλικών φράγκων, τα οποία επρόσφερεν εσχάτως βοήθειαν εις το κατάστημα τούτο εκ των εμπεπιστευμένων εις χείρας του χρημάτων παρά της Α.Μ.

Στη συνέχεια, παρατίθενται τόσο η επιστολή του Γκενέκ προς το Ορφανοτροφείο όσο και οι ευχαριστήριες απαντήσεις του ιδρύματος αυτού και του Γραμματέα επί των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης Ι. Ρίζου. Και στις δύο ευχαριστήριες επιστολές επισημαινόταν ότι πολλά από τα ορφανά αυτά βρίσκονταν αιχμάλωτα στην Αίγυπτο και απελευθερώθηκαν και επαναπατρίστηκαν χάρη στις ενέργειες του γαλλικού κράτους.²³⁶

Βεβαίως, στο φύλλο της 7^{ης} Ιανουαρίου γίνεται εκτενής αναφορά στα γεγονότα του Άργους, (τα οποία δε θα ξαναπαρατεθούν), η συμπλοκή χαρακτηρίζεται

²³⁴ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 25.6.1832

²³⁵ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 23.7.1832

²³⁶ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 26.11.1832

«αξιοδάκρυτος» και «καταχθόνιον έγκλημα προμελετημένον από ολίγους αλιτήριους» και αναφέρονται «φονευθέντες εκ των Ελλήνων περί τους εκατό, πολλοί των οποίων κατά δυστυχίαν, πολίται φιλήσυχοι και αθώοι». Ευθύνες καταλογίζονται μόνο στους Έλληνες, τους φιλοκαποδιστριακούς:

...το άκουσμά του μόνον, είμεθα παραβέβαιοι, θέλει καταπικράνει κάθε Ελληνικήν καρδίαν, θέλει κινήση την γενικήν αγανάκτησιν κατά των τεράτων της αχαριστίας, τα οποία αφ' ου κατασπαράττουν τόσον καιρόν τώρα την πολυπαθή πατρίδα των, μη φειδόμενοι μήτε του αίματος των αθών συμπολιτών των, μήτε της εθνικής υπολήψεως, ετόλμησαν να προστρίψουν εις τον χαρακτήρα του Ελληνικού έθνους, του οποίου απέδειξαν εαυτούς αναξίους να ονομάζονται μέλη, την αισχροτέραν κηλίδα, πυροβολήσαντες εναντίον των ειλικρινών υπερασπιστών της πατρίδος μας, με τους οποίους αιώνιος υποχρέωσις βαθυτάτης ευγνωμοσύνης ήνωσε δια πάντα το Ελληνικό έθνος. Αλλ' όχι! Το έθνος, πάντη αθών από το βδελυρόν τούτο έγκλημα, ηξεύρει να εκτιμήση όσα οι γενναιόφρονες Γάλλοι έπραξαν και πράττουν εισέτι δια την σωτηρίαν και ευτυχίαν του· αι ευλογίαι του θέλουν συνοδεύει τους ευεργέτας του πάντοτε και παντού· αι δε κατάραι και τ'ανάθεμα και του έθνους εν γένει και των συγγενών των φονευθέντων αθών εν μέρει θέλουν βαρύνει απ' αυτής της στιγμής εις την κεφαλήν των αλαστόρων κακούργων, οι οποίοι καν διέφυγαν χθες τον θάνατον, δεν θέλουν όμως διαφύγει ποτέ την αποστροφήν των Ελλήνων και την αυστηρότητα των νόμων. Η δε Γαλλική φρουρά και οι Αρχηγοί της, ελεεινολογούντες, δεν αμφιβάλλομεν, τα κατά το Άργος συμβάντα, καθώς και ημείς, θέλουν τα αποδώσει εις τους αληθείς των αιτίους, εις μίαν φούχταν απονενοημένων στασιαστών, των οποίων εσήμανεν ήδη η υστερινή ώρα.²³⁷

Στο επόμενο φύλλο της 14^{ης} Ιανουαρίου, η εφημερίδα δημοσίευσε την έκθεση του Διοικητικού Τοποτηρητή Άργους, Δ. Καρατζά για τα συμβάντα, για την οποία έχει γίνει ήδη αναφορά στην *Αθηνά*, και στο φύλλο της 28^{ης} του ίδιου μήνα δημοσιεύτηκαν τα ευχαριστήρια έγγραφα των κατοίκων του Ναυπλίου προς τους Γάλλους στρατηγούς Γκενώ και Κορμπέ και προς τον ταγματάρχη φρούραρχο Δενουάγ, για τα οποία επίσης έχει γίνει αναφορά στην ενότητα για την *Αθηνά*.

Ο Ελληνικός Καθρέπτης

Ο Ελληνικός Καθρέπτης ήταν μια δίγλωσση εφημερίδα που εκδιδόταν στα ελληνικά και γαλλικά από το Μάιο του 1832 ως τον Ιανουάριο του 1833, πρώτα στο Ναύπλιο και στη συνέχεια στο Άστρος και τις Σπέτσες. Οι εκδότες αρχικά ήταν δύο, ο νομικός,

²³⁷ Εφημ. *Εθνική Εφημερίς*, 7.1.1833

ακαδημαϊκός, συγγραφέας, δικαστής και πολιτικός Γ. Α. Ράλλης και ο ιατρός και συγγραφέας Α. Παπαδόπουλος Βρεττός, στη συνέχεια όμως έμεινε μόνος του ο δεύτερος.²³⁸ Εκδόθηκαν συνολικά 27 φύλλα, άπαξ εβδομαδιαίως, κατά κανόνα κάθε Σάββατο και η εφημερίδα ήταν συνήθως τετρασέλιδη. Η έκδοσή της διεκόπη για ένα διάστημα περίπου δυόμιση μηνών, (από μέσα Ιουνίου ως τέλος Αυγούστου 1832).²³⁹ *Ο Ελληνικός Καθρέπτης* έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι απηχεί τις πολιτικές θέσεις της αντιπολίτευσης κατά τη σκοτεινή περίοδο που επακολούθησε της δολοφονίας του Κυβερνήτη και μολονότι οι δύο εκδότες του δεν σταδιοδρόμησαν έκτοτε ως δημοσιογράφοι, το συγκεκριμένο δημοσιογραφικό τους έργο δεν είναι μικρής σημασίας γιατί υπήρξε «αληθής καθρέπτης παθών, τα οποία δυστυχώς δεν κατέλιπον την καθημαγμένην χώραν ουδέ καν κατά την υστεραία της λήξεως δεκαετούς περιόδου σκληρών πολεμικών και πολιτικών αγώνων».²⁴⁰

Στο πρώτο της φύλλο η εφημερίδα αναφέρει την άφιξη στο Ναύπλιο γαλλικών στρατευμάτων και την κατάληψη των φρουρίων από αυτά χωρίς περαιτέρω σχόλιο:

Κατά την αίτησιν της Κυβερνήσεως προς τους Κυρίους Αντιπρέσβεις των τριών συμμάχων Δυνάμεων, η Γαλλική Φρεγάτα η *Ιφιγένεια* και η Γαβάρρα η *Λέαينا* εισήλθον την 8 του τρέχοντος εις τον λιμένα μας και κατεβίβασαν εξακοσίους στρατιώτας της γραμμής, εξ ων εν μέρος κατέλαβε το φρούριον του Ιτς- Καλέ, και το άλλον το Παλαμήδιον.²⁴¹

Στο αμέσως επόμενο φύλλο, σε άρθρο με τίτλο «Υπόθεσις των Πατρών» δικαιολογεί την άρνηση του Τζαβέλλα να μην παραδώσει το φρούριο στους Γάλλους:

Η Κυβέρνησις είχε διορίσει τον Κ. Σονιέρον, ανώτερον φρουράρχον των Πατρών. Μόλις δε έφτασεν εις Πάτρας, και λαμβάνει τη διαταγή να παραδώση εις τα γαλλικά στρατεύματα, τα φρούρια Πατρών και Ρίου, και να ευγάλη την φρουράν των τακτικών στρατευμάτων. Καθώς αυτή η διαταγή εγνωρίσθη από την φρουράν, την έκαμε να συλλάβη μεγάλου φόβους περί της τύχης της. Τόσους μήνας χωρίς μισθόν, το πρόσφατον παράδειγμα της διαλύσεως του ιππικού, και του παραλυθέντος σχεδόν ολοκλήρου τακτικού σώματος, εδικαιολογούσαν οπωσούν τους φόβους της. Αποφασισμένη να διατηρήση ανέπαφα τα δικαιώματα, τα οποία απέκτησεν με το αίμα της, ωρκίσθηκε να ενταφιασθή μάλλον εις τα ερείπια του φρουρίου παρά να τα παραδώση εις κανένα. Σύμφωνοι λοιπόν οι αξιωματικοί με τους στρατιώτας, εξέθεσαν εκ συμφώνου την απόφασίν των εγγράφως, και επροσκάλεσαν τον Κ. Σονιέρον και

²³⁸ Εφημερίδες της Ελληνικής Επανάστασεως, ό.π., τομ. Β', Εισαγωγή, σ. θ'

²³⁹ Στο ίδιο, Πρόλογος, σ. iii

²⁴⁰ Στο ίδιο, Πρόλογος, σ. ix

²⁴¹ Εφημ. *Ο Ελληνικός Καθρέπτης*, 14.5.1832

τον Ταγματάρχη να την υπογράψουν. Αυτοί το απειποιήθησαν, και επομένως εκρατήθησαν και εβάλλησαν υπό φύλαξιν εις την ακρόπολιν. Η φρουρά εξήτησεν βοήθεια από τον στρατηγόν Τζαβέλλα, όστις δεχθείς την παράκλησίν της, τη έστειλε τον νεώτερον αδελφόν του με πενήντα στρατιώτας, και διέταξε το εις τα χωρία τοποθετημένον σώμα του να εισέλθη εις την πόλιν.²⁴²

Στη συνέχεια του άρθρου, αναφέρεται η άφιξη του Γκενέκ και η άρνηση του Τζαβέλλα να του παραδώσει το φρούριο. Ενώ επαινείται η ήρεμη αντίδραση του Γάλλου αρχιστράτηγου, παράλληλα εκφράζεται ανησυχία μήπως η διαφωνία Τζαβέλλα-Διοίκησης οδηγήσει σε νέο εμφύλιο:

Ο ένδοξος στρατηγός των Γάλλων ενόμισεν ότι, κατά τας αρχάς του δικαίου των εθνών, δεν ανήκεν εις αυτόν να επέμβη εις μίαν όλως διόλου ελληνικήν διαφοράν, και να γίνη κριτής της διαγωγής της φρουράς των Πατρών, του πρίγκιπος Δε Βρέδε, και του Τζαβέλλα. Όσον δια ημάς, χωρίς να θελήσωμεν να εξετάσωμεν κατά βάθος τα αίτια, τα οποία έκαμαν την φρουράν των Πατρών να κηρυχθή εναντίον της Διοικήσεως, λυπούμεθα ειλικρινώς δια τα θλιβερά αποτελέσματα, τα οποία αυτή η περίστασις ημπορεί να επιφέρει εις την πατρίδα μας, ανανεόνουσα ίσως πάλιν τα δεινά του εμφυλίου πολέμου.²⁴³

Στο φύλλο της 27^{ης} Μαΐου δημοσιεύεται σε συνέχεια των παραπάνω η επιστολή του Τζαβέλλα προς τον Γκενέκ, όπου δικαιολογεί τη στάση του και στην οποία επιστολή εσωκλείεται, (και δημοσιεύεται επίσης), η «Διαμαρτύρησις της φρουράς Πατρών», όπου φαίνεται ότι δεν υπάρχει αντίδραση κατά των Γάλλων, τους οποίους θεωρούν ευεργέτες της Ελλάδας, όπως και τους ηγεμόνες των άλλων δύο συμμάχων Δυνάμεων και τους ευχαριστούν για τη βοήθεια τους κατά τον Αγώνα και για τη φροντίδα τους ώστε να βρεθεί ηγεμόνας της χώρας. Όμως, με την παράδοση των φρουρίων τη δεδομένη στιγμή πιστεύουν ότι «βλάπτεται η εθνική αξιοπρέπεια» εφόσον «η διατάττουσα τα τοιαύτα δεν ημπορεί να νομισθή νόμιμος Κυβέρνησις».²⁴⁴

Ακολούθως, δημοσιεύεται στις 18 Νοεμβρίου, από το Άστρος, προκήρυξη της Γερουσίας προς τους Έλληνες όπου εξηγεί την αναχώρησή της από το Ναύπλιο για λόγους ασφαλείας και για «εξασφάλισιν της Εθνικής υπολήψεως», όπου και πάλι δεν καταφέρεται κατά των Γάλλων, αλλά θεωρεί ότι οι Γάλλοι εξαπατήθηκαν από όσους τους μετέφεραν τα γεγονότα και τελικά προέβησαν σε όσα προηγήθηκαν, με αφορμή την τοιχοκόλληση του ψηφίσματος για την εκλογή της 3μελούς:

²⁴² Εφημ. *Ο Ελληνικός Καθρέπτης*, 20.5.1832

²⁴³ Στο ίδιο φύλλο

²⁴⁴ Εφημ. *Ο Ελληνικός Καθρέπτης*, 27.5.1832

...εζήτησαν να αποσπάσωσι το ψήφισμα άνθρωποι μη χαίροντες ουδέ το δικαίωμα του Πολίτου εις την Ελλάδα, όργανα ετεροκίνητα υποβεβλημένα εις την παράνομον ταύτην πράξιν επί μόνω τω σκοπώ του να δείξωσι, ότι δεν είναι κατά την ευαρέσκειαν του λαού. Οι παρασυρθέντες τίμιοι Πολίται, και ολόκληρον το Εθνικόν Τυπικόν τάγμα αντέστησαν αυθόρμητοι εις το δημεγερτικόν τούτο κίνημα, παρά πάσαν ελπίδα όμως ενώ οι πρωταγωνισταί της ταραχής έμειναν ανενόχλητοι, το ψήφισμα απεσπάσθη παρά της Γαλλικής φρουράς, εξηπατημένης από δολίους σκευωρίας, αφωπλίσθη και edιώχθη το Τυπικόν Σώμα, εφυλακώθησαν μερικοί Αξιωματικοί του, και (πράγμα έτι μάλλον αυθαίρετον) κατεπατήθη το κατάστημα της Τυπογραφίας του *Ελληνικού Καθρέπτου*, αφηρέθησαν τα αντίγραφα του ψηφίσματος, και εφυλακώθη την ιδίαν νύκτα και ο Κ. Γ. Ράλλης²⁴⁵ ο εκδότης της ειρηνένης *Εφημερίδος*, διότι ετυπώθη το ψήφισμα εις την Τυπογραφίαν του.

Η προκήρυξη τελειώνει με την αναφορά στη φυλάκιση επί δύο ώρες του προέδρου της Γερουσίας Δ. Τσαμαδού στις 19 Οκτωβρίου «από στρατεύματα μάλιστα Συνταγματικής Δυνάμεως, της οποίας η μεγάλη φιλανθρωπία συνετέλεσε τα μέγιστα εις το να αποσπασθή η Ελλάς από τον προφανέστατον κίνδυνον της ολικής καταστροφής, και να στερεωθή η πολιτική ύπαρξις, και ανεξαρτησία της».²⁴⁶

Το τελευταίο φύλλο, από τις Σπέτσες, εκδόθηκε στις 9 Ιανουαρίου και έφερε μαύρο περίγραμμα στο περιθώριο κάθε σελίδας σε ένδειξη πένθους για τα γεγονότα του Άργους. Ο τίτλος του κύριου άρθρου ήταν «Σφαγή των Αργείων» όπου η 4^η Ιανουαρίου αναφέρεται ως «δευτέρα ημέραν αιωνίου πένθους δια τους αληθείς Έλληνας, μετά την απαισίαν της 27 Σεπτεμβρίου». Δεν καταφέρεται κατά των Γάλλων γενικά, παρά μόνο κατά κάποιων συγκεκριμένων που με τα λάθη τους αμαύρωσαν την εικόνα του γαλλικού έθνους: «Η Γαλλία ολόκληρος, εκείνο το ευγενές και γενναίον έθνος, και όλη η Ευρώπη, δεν θέλουν το ακούσει με ολιγωτέραν φρίκην και σπαραγμόν καρδιάς». Καταλογίζει λάθος στον Στοφέλ που δεν έστειλε πρώτα το γράμμα του Καλλέργη στη σύζυγό του παρά έστειλε εξαρχής το απόσπασμα για να καταλάβει το σπίτι και που μετά τις εξηγήσεις της κυρίας Καλλέργη και παρά τη δέσμευσή του να μην τιμωρήσει τον Καλισγούρο, που έκανε απλώς τη δουλειά που του ανάθεσαν, τον τουφέκισε την επομένη μαζί με άλλους δύο στρατιώτες του. Στη συνέχεια, όμως, αφηγούμενος το πώς ξεκίνησε η συμπλοκή την άλλη μέρα και η οποία κατέληξε στο θάνατο αμάχων, δεν παραθέτει τα γεγονότα

²⁴⁵ Στο φύλλο της 5^{ης} Δεκεμβρίου η εφημερίδα δημοσιεύει τη διαμαρτυρία του Ράλλη προς τους Αντιπρόσβεις για τη σύλληψή του.

²⁴⁶ Εφημ. *Ο Ελληνικός Καθρέπτης*, 18.11.1832

όπως τα είδαμε από όλες τις άλλες πηγές, που πράγματι καταλογίζουν στα ελληνικά στρατεύματα την αφορμή της συμπλοκής, αλλά μαρτυρά ότι αυτή ξεκίνησε από έναν οπλισμένο Γάλλο που έσπρωξε και έβρισε Έλληνες στρατιώτες και ο οποίος στη συνέχεια λιθοβολήθηκε από αυτούς. Δε βρισκόμαστε, λέει, στην εποχή του Αττίλα και των Βανδάλων.²⁴⁷

Τότε ο Γάλλος ρίψας το τουφέκι του τρέχει ογλίγωρα εις τον στρατώνα φωνάζων «εις τα όπλα έρχονται να μας κτυπήσουν»· έξαφνα ακούεται το κτύπημα του τυμπάνου της γενικής εξοπλίσεως και εν ω εύγαινον οι Γάλλοι στρατιώται από τον στρατώνα ηκούσθη η φωνή «Σπαθί χωρίς εξαίρεσιν». Και τωόντι το πεζικόν και το πυροβολικόν άρχησεν να πυροβολώσιν εναντίον του αθώου λαού της πόλεως, και να εισέρχονται οι στρατιώται, εις τας περί τον στρατώνα οικίας, και τας παρακείμενας, και να φονεύωσι χωρίς εξαίρεσιν, γυναίκας, παιδιά μικρά και γέροντας.[...]Οι δυστυχείς Αργείοι, οι επιζήσαντες μετά την φρικτήν εκείνην σφαγήν, συνελθόντες εις εαυτούς από θλιβερά έκπληξιν των, ερωτούσαν συναλλήλως την αιτίαν της σφαγής, και κανείς δεν ήξευρε τι να ειπή, και πώς να εξηγήση την διαγωγήν των Συνταγματικών στρατευμάτων ενός από τα πλέον εξευγενισμένα έθνη της Ευρώπης. Ως και εις το Ναύπλιον μέσα δεν γνωρίζεται ποία αιτία ηδυνήθη να ερεθίση τους Γάλλους εις τοιούτον βαθμόν, ώστε να λησμονήσουν, ότι είμεθα εις τον ΙΘ' αιώνα και όχι εις τον καιρόν του Αττίλα και των Βανδάλων.²⁴⁸

Στη συνέχεια του άρθρου, γράφει ότι οι Γάλλοι έπρεπε να στραφούν μόνο κατά των ενόπλων, να τους συλλάβουν και να τους παραδώσουν στην ελληνική δικαιοσύνη χωρίς να βλάψουν αθώους πολίτες, όμως υπενθυμίζει και στους Έλληνες να μη δυσανασχετούν με τους Γάλλους:

...μην αποδίδετε τοιαύτα απάνθρωπα προς σας αισθήματα εις όλους τους Γάλλους· όχι. Το μεγαλύτερο μέρος του Γαλλικού έθνους εστάθη πάντοτε γενναίον προς τους δυστυχείς Έλληνας. Ενθυμηθήτε, ότι πολλοί εναγκαλίσθησαν την ιεράν επιχείρησίν σας, και έχυσαν το αίμα των υπέρ της ελευθερίας σας· αι μεγαλόδωροι συνεισφοραί των διέσωσαν πολλές χιλιάδας ψυχάς από την εσχάτην αθλιότητα.[...] Όχι δυστυχείς Αργείοι, το επαναλαμβάνομεν, δεν είναι όλοι οι Γάλλοι σκληροί· ίσως αυτοί οι ίδιοι, οι οποίοι έγιναν αίτιοι των δακρύων, τα οποία εχύσατε, και θέλετε χύσει δια πολύν καιρόν, συνερχόμενοι εις εαυτούς και αναλαμβάνοντες δικαιότερα και φιλανθρωπότερα αισθήματα θέλουν μετανοήσωσι την πράξιν των, αγανακτούντες κατά εκείνων, οι οποίοι εξαπατήσαντες τους εξητραχήλισαν εις

²⁴⁷ Εφημ. *Ο Ελληνικός Καθρέπτης*, 9.1.1833

²⁴⁸ Στο ίδιο φύλλο

αυτό το μέγα και απαραδειγμάτιστον ανοσιούργημα εις την ιστορίαν τούτου του αιώνος.²⁴⁹

Τέλος, σε άλλο άρθρο του ίδιου φύλλου αναφέρει και τη σύλληψη του Κολίνου Κολοκοτρώνη που τη χαρακτηρίζει «αυθαίρετη και βίαια», σημειώνει ότι υπήρξε και ξυλοδαρμός του, ότι το γεγονός αυτό τάραξε όλο τον κόσμο στο Ναύπλιο και ακόμη ότι συνελήφθησαν στη συνέχεια πολλοί ακόμα φίλοι και υπηρέτες της οικογένειας Κολοκοτρώνη.²⁵⁰

Συμπεράσματα

Στα κείμενα που παρατέθηκαν, οι απόψεις για την παρουσία του γαλλικού στρατεύματος στο Μοριά ποικίλλουν και η έμφαση δινόταν στην στρατιωτική τους δράση και στην ανάμειξή τους στην πολιτική ζωή του τόπου. Οι βαθύτερες επιδιώξεις της γαλλικής κυβέρνησης, η ενίσχυση δηλαδή της παρουσίας τους στην Ελλάδα και στο χώρο της Αν. Μεσογείου, έγιναν αντιληπτές μόνο από τους Κ. Δεληγιάννη και Σπ. Τρικούπη.

Διαβάζοντας, αρχικά, τα *Απομνημονεύματα* του Θ. Κολοκοτρώνη και του Γενναίου φαίνεται μια συγκαλυμμένη εχθρότητα προς το γαλλικό στράτευμα και η αποποίηση οποιασδήποτε ευθύνης θα μπορούσε να τους καταλογιστεί για την όξυνση εκείνης της χαώδους κατάστασης που επικράτησε κυρίως μετά την απώλεια του Κυβερνήτη και ως την άφιξη του Όθωνα και ειδικά για τα γεγονότα του Άργους. Ο Γενναίος, επίσης, φαίνεται ότι θεωρεί ότι τα γαλλικά στρατεύματα σε πολλές περιπτώσεις στήριξαν την αντιπολίτευση αρχικά προς τον Καποδίστρια και προς τον Αυγουστίνο στη συνέχεια και εκτιμά ότι αν δεν βρίσκονταν στο Ναύπλιο να φρουρούν, ο λαός θα είχε ανατρέψει την Διοικητική Επιτροπή: «Αν δεν ήτον οι Γάλλοι εις το Ναύπλιον, να φρουρούν τη Ψωροκώστεινα λεγόμενη Κυβέρνησι, ήθελε τους συλλάβουν οι πολίτες και τακτικοί, όπου ήτον το φρόνημα με τους έξω».²⁵¹ Και στην αφήγηση του Κάρπου Παπαδόπουλου φαίνεται ξεκάθαρα ότι επιρρίπτονται ευθύνες στα γαλλικά στρατεύματα για τα έκτροπα που γίνονταν, επειδή στήριξαν τους αντικαποδιστριακούς. Μάλιστα, ο Παπαδόπουλος παρουσιάζει τα γεγονότα του Άργους ως αποτέλεσμα μιας αψυχολόγητης και απρόκλητης ενέργειας των Γάλλων, ενώ όλες οι άλλες πηγές μαρτυρούν το αντίθετο, ως προς την έναρξη τουλάχιστον της αιματοχυσίας.

²⁴⁹ Στο ίδιο φύλλο

²⁵⁰ Στο ίδιο φύλλο

²⁵¹ Γ. Κολοκοτρώνης, *ό.π.*, σ. 224.

Ακολούθως, ο Μακρυγιάννης, παρουσιάζει μια εικόνα για τον εαυτό του ως ενός γνήσιου, ευσεβούς και ανιδιοτελούς πατριώτη, που διαδραμάτισε καίριο ρόλο στις πιο σημαντικές στιγμές αυτού του πολύχρονου αγώνα για τη λευτεριά και που με θάρρος αντιμετώπισε όταν χρειάστηκε Έλληνες και ξένους, πάντα με γνώμονα το καλό της πατρίδας του. Τους Γάλλους, τους βλέπει σαν σύμμαχους, κάποιες φορές όμως τους καταλογίζει ευθύνες, περισσότερες ίσως από όσες τους αναλογούν, για τα δεινά που συνεχίζουν να κατατρύχουν την πολύπαθη πατρίδα του. Ο Κασομούλης, κρατά μια ενδιάμεση στάση, έχει θετική γνώμη για τους Γάλλους και αποδίδει ξεκάθαρα ευθύνες στα άτακτα στρατεύματα για τα γεγονότα στο Άργος επειδή έδωσαν αιτία για τη συμπλοκή. Θεωρεί, όμως, ότι και οι Γάλλοι στη συνέχεια επέδειξαν αγριότητα, συνεπώς έπρεπε και σε αυτούς να καταλογισθούν ευθύνες και ενδεχομένως κάποιοι να τιμωρηθούν· η 4^η Ιανουαρίου ήταν μια μαύρη σελίδα στη θετική εν γένει παρουσία τους. Ο Κ. Δεληγιάννης και ο Σπ. Τρικούπης γνωρίζουν με λεπτομέρειες όλες τις εξελίξεις σε ελληνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και τάσσονται ανεπιφύλακτα υπέρ της γαλλικής παρουσίας θεωρώντας τη βοήθειά της για το ελληνικό ζήτημα πολύτιμη.

Σε όλα αυτά τα κείμενα που αναφέρθηκαν, εκτός από τη στρατιωτική δράση των Γάλλων δεν μνημονεύεται ιδιαίτερα τίποτα άλλο που να αφορά τη δράση τους στη χώρα στους υπόλοιπους τομείς, (που αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας). Προφανώς, αυτές οι δράσεις δεν θα έγιναν ευρύτερα γνωστές, παρότι κάποιες δημοσιεύονταν στις εφημερίδες.

Η *Αθηνά*, από την πλευρά του Τύπου, θεωρεί ότι οι Γάλλοι ήταν οι εγγυητές της δικαιοσύνης και της ευταξίας και ότι μόνο ευγνωμοσύνη πρέπει να νιώθουν οι Έλληνες για την παρουσία τους στη χώρα. Η *Εθνική Εφημερίς* κινείται στην ίδια λογική, παρά τις συχνές διαφωνίες των δύο εφημερίδων. Αναφέρει συνεχώς ειδήσεις για τους Γάλλους, τις γιορτές, τις φιλανθρωπίες και λοιπά. Εντύπωση, ωστόσο, προκαλεί η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στο γαλλικό στράτευμα στην *Γενική Εφημερίδα* κατά το διάστημα από αρχές Ιανουαρίου 1832 ως την εισβολή του Κωλέττη στα τέλη Μαρτίου του ίδιου χρόνου, οπότε η εφημερίδα άλλαξε όνομα και διευθυντή. Ενώ στο διάστημα αυτό γίνεται συνεχώς αναφορά στο στράτευμα της Περαιώρας, δεν υπάρχει κανένα σχόλιο που να αφορά τη γαλλική στρατιά, πράγμα παράξενο αν αναλογιστεί κανείς ότι η εφημερίδα αυτή υπήρξε κυβερνητικό όργανο και ο Αυγουστίνος Καποδίστριας εκείνο το διάστημα καταφερόταν ανοιχτά εναντίον των Γάλλων. Και στον *Ελληνικό Καθρέπτη* όμως, όργανο φιλοκαποδιστριακό, δεν

υπάρχουν αρνητικές αναφορές στο γαλλικό στράτευμα, παρά μόνο ως εξαίρεση, που αφορούσε το ρόλο κάποιων λίγων στα γεγονότα του Άργους.

Κεφάλαιο 3: Μαρτυρίες Γάλλων

Νικολά Ιωσήφ Μαιζών- Nicolas Joseph Maison (1771-1840)

Ο Νικολά Ζοζέφ Μαιζών γεννήθηκε στο Epinay- sur- Seine. Η παιδεία που έλαβε στο σχολείο του χωριού του ήταν αρκετά πτωχή, σύμφωνα με δική του μαρτυρία. Λίγα πράγματα είναι γνωστά για την παιδική και νεανική του ζωή και ένα από αυτά είναι η βαθύτατη θρησκευτική του ευλάβεια. Οι γονείς του τον προόριζαν να ακολουθήσει το επάγγελμα του πατέρα του, που είχε ένα παντοπωλείο-ζαχαροπλαστείο. Όμως λίγο μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης, το 1792, ο Μαιζών κατετάγη εθελοντικά στο στρατό.²⁵² Έμεινε μόνιμα στο στρατό και συμμετείχε σε πενήντα μάχες όπου τραυματίστηκε πάνω από τριάντα φορές. Ήταν γενναίος και πολλές φορές ριψοκίνδυνος στρατιώτης που τα κατάφερνε εξίσου καλά τόσο στη στρατιωτική τακτική όσο και στη διπλωματία και την πολιτική. Το 1828 είχε ήδη αποσυρθεί στα κτήματά του και ιδιώτευε. Τότε ο βασιλιάς της Γαλλίας, Κάρολος Ι΄, που αναζητούσε έναν έμπειρο και έμπιστο στρατιωτικό για να ηγηθεί της εκστρατείας στο Μοριά, τον όρισε επικεφαλής. Μετά την επιστροφή του στη Γαλλία, ένα χρόνο μετά, υπηρέτησε ως πρέσβης στη Βιέννη και στη συνέχεια στην Αγία Πετρούπολη. Το 1835 ανέλαβε το υπουργείο Πολέμου.²⁵³ Ως άνθρωπος ήταν παρορμητικός και συναισθηματικός με απλά γούστα. Υπερηφανευόταν ότι ήταν αυτοδημιούργητος και ότι δεν όφειλε τίποτα στην καταγωγή του.²⁵⁴

Ο Μαιζών δεν έγραψε απομνημονεύματα ή κάποιο άλλου είδους κείμενο σχετικά με τη συμμετοχή του στην εκστρατεία αυτή. Μέσα όμως από τις επίσημες επιστολές του προς τη Γαλλία και την ιδιωτική του αλληλογραφία μπορούμε να σχηματίσουμε άποψη για τον τρόπο που έδρασε ως στρατάρχης καθώς και για τις απόψεις του σχετικά με το ρόλο της Γαλλίας αλλά και των άλλων δύο συμμάχων της στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία.

Φτάνοντας στη Μασσαλία στις 7 Αυγούστου 1828, έγραφε την επόμενη μέρα στον υπουργό Πολέμου: «Οφείλω να αναγνωρίσω το ζήλο και την προθυμία που βρήκα εδώ, στους ναύτες. Ο στρατηγός Picard με διαβεβαιώνει ότι η ίδια ζέση επικρατεί στις επιχειρήσεις στην Toulon· εν τούτοις φοβάμαι μήπως δεν είμαστε έτοιμοι για τις 15...» και στις 10 Αυγούστου έγραφε πάλι προς εκείνον: «Ο ζήλος όλων και η θαυμαστή αφοσίωσις των στρατευμάτων θα αναπληρώσουν ό,τι μέσον

²⁵² Ξ. Μπαλωτή, ό.π., σ. 21-23.

²⁵³ Ν. Τζανάκος, ό.π., σ. 81. και 84-87.

²⁵⁴ Ξ. Μπαλωτή, ό.π., σ. 23.

μας λείπει.[...]Είμαι πεπεισμένος ότι πρέπει να φτάσουμε κατευθείαν στον Ιμπραήμ...»²⁵⁵

Προς τη σύζυγό του, όμως, ήταν λιγότερο αισιόδοξος:

Όλα μου τα στρατεύματα της πρώτης αποστολής επιβιάστηκαν, εκτός από το ιππικό. Δεν ήθελα να φύγω πριν τις 20, για να ολοκληρώσω αρκετά πράγματα, αλλά ο βασιλιάς θέλει οπωσδήποτε να φύγουμε στις 15. Αύριο, λοιπόν, ανοίγω πανιά, όχι τόσο καλά εξοπλισμένος όσο αν είχαμε περιμένει ως τις 20· δε μας λείπουν όμως τα ουσιαστικά για την επιτυχία της επιχείρησης. Όσο για μένα, όλα μου λείπουν: οι μεταφορείς εμπορευμάτων που έπρεπε να μου είχαν παραδοθεί στις 12, δε μου παραδόθηκαν· τα άλογά μου δεν έφτασαν.[...] Οι στρατιώτες μου είναι γεμάτοι ζέση και πολύ χαρούμενοι. Όλος ο κόσμος μου δείχνει απόλυτη εμπιστοσύνη.[...] Οι στρατηγοί που έχω βρίσκονται όλοι, εκτός από τον αρχηγό του επιτελείου, στην ακμή της ηλικίας τους. Είναι καλοί αξιωματικοί.[...] Ο στρατός δεν είναι τόσο πολυπληθής που να μη μπορώ να τον διευθύνω όλον μόνος μου. Τα στρατεύματα είναι έτοιμα και καλύτερα απ' ό,τι πίστευα πως θα είχαμε.²⁵⁶

Πριν αναχωρήσει η εκστρατεία, ο Μαιζών εκφώνησε ένα σύντομο λόγο στα συγκεντρωμένα στρατεύματα, προκειμένου να τα εμψυχώσει και να τονίσει τη σημασία της εκστρατείας που αναλαμβάνουν, τόσο για την Ελλάδα, όσο και για τη Γαλλία:

«Στρατιώτες, ο Βασιλιάς σας σε συμφωνία με τους συμμάχους του σάς αναθέτει μέγα και ευγενές έργο. Κληθήκατε να θέσετε τέρμα στην καταδυνάστευση ενός μεγάλου λαού. Η επιχείρηση αυτή, που δοξάζει τη Γαλλία και προκαλεί το θαυμασμό όλων των γενναιοψύχων ανθρώπων, ανοίγει μπροστά σας πεδίο δόξας, το οποίο οφείλετε να εκπληρώσετε. Περί αυτού είμαι βέβαιος βλέποντας τα συναισθήματα και το σθένος που σας διακατέχουν. Από το δέκατο τρίτο αιώνα θα είναι σήμερα η πρώτη φορά, που οι απελευθερωτικές σημαίες της Γαλλίας θα εμφανιστούν στις ακτές της Ελλάδας. Στρατιώτες, το γόητρο του θρόνου και η τιμή της πατρίδος περιμένουν από τους θριάμβους σας νέα αίγλη. Προ οποιασδήποτε κατάστασης και αν βρεθείτε, δεν πρέπει να λησμονήσετε το πόσο προσφιλές είναι το έργο που σας εμπιστεύτηκαν. Στερήσεις και κόποι σας αναμένουν, να τις υπομείνετε με θάρρος και οι αρχηγοί σας θα σας δώσουν το παράδειγμα».²⁵⁷

²⁵⁵ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 56-57.

²⁵⁶ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 57.

²⁵⁷ Alexandre Duheume, *Souvenirs de la Morée, pour servir a l'histoire de l'expédition française en 1828-1829*, Paris, 1833, σ. 115-116.

Στο ναύαρχο Δεριγνύ έγραψε, εν πλω, στις 24 Αυγούστου, ανυπομονώντας να φτάσει και να επιτεθεί:

Επιθυμώ να μάθω το σημείον εις ο ευρίσκονται αι μετά του Ιμβραήμ διαπραγματεύσεις υμών, διότι έχω ρητή διαταγήν να προσβάλω αυτόν εν η περιπτώσει δεν ήθελε να εκκενώση τη χώραν. Σκέπτομαι να στείλω αυτό κήρυκα διερχόμενος παρά τας Σαπιέντζας νήσους, ν' άρξομαι δε παρευθύς των κατ' αυτού κινήσεων, εάν αρνείται ν' απέλθη.²⁵⁸

Όταν, όμως, συνομίλησε μαζί του και πληροφορήθηκε την υπογραφή της συνθήκης της Αλεξάνδρειας, έγραφε στη σύζυγό του στις 29 Αυγούστου 1828:

Μόλις πέρασα μπροστά από την Κορώνη και σκοπεύω να επιτεθώ σε 5 ή 6 μέρες. Είναι ένα άθλιο φρούριο που δεν μπορεί να αντισταθεί σε στρατεύματα σαν τα δικά μου. Ελπίζω, όμως, να πολεμήσουν οι αχρείοι που βρίσκονται μέσα, γιατί θα ήταν σκληρό να έχουμε έρθει από τη Γαλλία στην Ελλάδα, για να μην κάνουμε τίποτα το αξιοσημείωτο. Η χώρα έχει όψη φοβερή· υπάρχει μεγάλη αθλιότητα, αυτό μου λένε όσοι την γνωρίζουν. Βλέπω ότι η εκστρατεία μας θα είναι επίπονη εξαιτίας των στερήσεων και των κόπων. Αν, τουλάχιστον, υπήρχε κάποια δόξα.[...] Τα στρατεύματά μας είναι χαρούμενα, γεμάτα ορμή. Ελπίζω να διατηρηθούν σ' αυτή την κατάσταση.²⁵⁹

Στις 5 Σεπτεμβρίου 1828, βλέποντας ότι ο Ιμπραήμ κωλυσιεργεί, συνομιλεί με το Σεμπασιάνι και εύχεται να γίνει σύγκρουση μαζί του παρά τα συμφωνηθέντα, αισθανόμενος ότι η στάση του Ιμπραήμ αποτελεί προσβολή για το στράτευμά του:

Δε θέλω μετά των θαυμασίων πολεμικών μέσων άπερ έχω εν χερσί δράσης, να επιτρέψω εις αθλίους Άραβας να με χλευάζωσιν. Θα επιτεθώ ισχυρώς κατά της Κορώνης, ευθύς δε μετά τούτο κατά της Μεθώνης και του Ναυαρίνου. Εάν δ' ο Ιμπραήμ επιθυμή να μετρηθή μεθ' ημών άνευ κομπορρημοσύνης, θέλω θεωρήση τούτο ως ευτύχημα. Μη παρακαλείτε υπέρ το μέτρον τούτον τον Αιγύπτιο ν' απέλθει, θέλω μετά μικρόν απογοητεύση αυτόν από των μεθ' ημών σχέσεων· της σπάθης άπαξ ανελκυσθείσης, το διακηρύττω όμως, μόνο η τύχη των όπλων, θέλει αποφασίση μεταξύ αυτού και εμού. Ουδέν λαμπρότερον της ευδιαθεσίας και ορμής των ημετέρων στρατευμάτων. Η εν Παρίσιους βασιλική φρουρά δεν τα υπερβάλλει. Μη πιέζετε λίαν, το επαναλαμβάνω τον πεφυσιωμένον Ιμπραήμ. Υπόσχομαι υμίν ότι θέλη λάβει σκληρόν μάθημα, εάν αποτολμήση να συμπλακή μεθ' ημών μας.²⁶⁰

²⁵⁸ De la Gravière Jurien, *La station du Levant*, μτφ. Κ. Ράδου, με τον τίτλο *Ιστορία του υπέρ της ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος κυρίως του ναυτικού*, Αθήνα, Νοτάρης, 1894, σ. 319.

²⁵⁹ Παρατίθεται σε Ξένη Μπαλωτή, ό.π., σ. 59.

²⁶⁰ De la Gravière Jurien, ό.π., σ. 320.

Ανησυχεί λόγω της καθυστέρησης τακτοποίησης του στρατού του στα κάστρα, γιατί οι καιρικές συνθήκες προκαλούν προβλήματα υγείας στους άνδρες του. Έγραφε στο Δεριγνύ:

Μοι είναι αδύνατον να μένω ενταύθα πλειότερον άνευ μονίμου εγκαθιδρύσεως. Ήρχισα έχων ασθενείς τινάς. Η προχτεσινή βροχή έβλαψε λίαν τας ζωοτροφάς ημών και ο χειμών πλησιάζει. Ανάγκη λοιπόν να λάβω τα μέτρα μου. Εξέλεξα το Ναυαρίνον, προς εγκατάστασιν των νοσοκομείων μου και των αποθηκών μου. Παραλαβών σύμπαντα τον ενταύθα στρατόν θέλω πορευθή προς την διεύθυνσιν ταύτην άνευ ουδεμιάς καθ'οιουδήποτε εχθρικής εκδηλώσεως. [...] Γινώσκω καλώς ότι η κυβέρνησις θέλει ευχαρίστως ίδη την εκτέλεσιν της εν Αλεξανδρεία συμβάσεως· επιθυμεί να φείδεται του Μεχμέτ Αλή. Ουδέποτε εσκέφθην ν' αντιταχθώ εις τούτο. Νομίζω εν τούτοις ότι διετάξατε μικρόν τι αποτόμως την απομάκρυσιν των φρεγατών υμών από της Κορώνης. Είμεθα βεβαίως κύριοι να τοποθετώμεν τας δυνάμεις ημών κατά την ιδίαν ημών βούλησιν.²⁶¹

Ακολουθεί μια λεπτομερέστατη περιγραφή των ενεργειών του για την παράδοση των φρουριών, μετά την αναχώρηση του Ιμπραήμ, που εστάλη από το Ναυαρίνο στις 11 Οκτωβρίου 1828 προς τον Υπουργό Στρατιωτικών της Γαλλίας και αφορά στα κάστρα του Ναυαρίνου, της Μεθώνης, της Κορώνης και της Πάτρας. Η περιγραφή είναι υπερβολική, αν αναλογιστεί κανείς ότι δεν υπήρχε περίπτωση να γίνει μάχη και ότι οι διοικητές των φρουριών αρνούνταν μεν να τα παραδώσουν, χωρίς να έχουν, όμως, και σκοπό να αμυνθούν:

Την πρωίαν της 6, διέταξα τον στρατηγόν Ιγκονέ να τεθή επί κεφαλής του 16 συντάγματος της γραμμής, μιας ίλης πυροβολικού και ενός λόχου μηχανικού, να λάβη θέσιν πλησίον του οχυρού και να ζητήσει από τον Τούρκον φρούραρχο την παράδοση του φρουρίου. Ο στρατηγός Ιγκονέ μετέβη ο ίδιος προς συνάντησιν του φρουράρχου, ο οποίος ισχυρίζετο ότι ήτο ασθενής. Ο ναύαρχος Ντερινύ, όστις είχαν έλθει εκεί, μετέβη επίσης. Αλλά λαβόντες και οι δύο απάντησιν προφασιστικήν, ήτοι ότι «η Πύλη δεν εβρίσκετο εις εμπόλεμον κατάστασιν μετά των Γάλλων ούτε μετά των Άγγλων, επομένως δεν θα προβώσιν εις ουδεμίαν πράξιν εχθροπραξίας, αλλά και δεν θα παραδώσωσιν το φρούριον», έδωσαν διαταγήν επιθέσεως κατά του φρουρίου, ήτις και εξετελέσθη αμέσως. Ο συνταγματάρχης υποκόμης ντε Λα Ιτ, όστις μόλις είχαν αναρρώσει εκ βαρείας ασθενείας, ετέθη επί κεφαλής μιας ίλης του πυροβολικού του και ο αντισυνταγματάρχης Ωντουά διώκει εν απόσπασμα σκαπανέων, και ο

²⁶¹ Στο ίδιο, σ. 321-322.

συνταγματάρχης ντ' Ιζόν, του 16^{ου} της γραμμής, ήτο επί κεφαλής τεσσάρων λόχων επιλέκτων του συντάγματος του. Πολλοί αξιωματικοί του αγγλικού ναυτικού είχαν ενωθή μετά των στρατευμάτων μας δια να πολεμήσωσι παρά το πλευρόν των. Οι σκαπανείς του συνταγματάρχου Ωντουά ηύρυναν το παλαιόν ρήγμα του τείχους. Ο στρατηγός Ιγκονέ το διέβη επί κεφαλής των στρατευμάτων άτινα ανέφερα, εισήλθεν εις την πόλιν, και εκείθεν εις το φρούριον, χωρίς να συναντήσει ουδέ μίαν αντίσταση. Απόλυτος τάξις επεκράτησεν εις αυτήν την επιχείρησιν. Εύρωμεν εις το Ναβαρίνον 60 πυροβόλα, εξ ων τα 50 πλήρη, αποθήκας τροφίμων δια πολλούς μήνας, 800.000 φυσίγγια και ύδωρ δια 30 ημέρας. Η φρουρά απετελείτο εκ του 49^{ου} Αιγυπτιακού τάγματος με δύναμιν 400 ανδρών, εξ 70 πυροβολητών και 60 Τούρκων Μοραϊτών. Θα επιβιβαστή αμέσως δια την Αίγυπτον μετά των όπλων και των αποσκευών της. Διέταξα όπως αι σημαίαι των τριών συμμάχων Δυνάμεων υψωθώσιν επί ενός πύργου του φρουρίου. Αι οχυρώσεις του Ναβαρίνου είναι εις αθλίαν κατάστασιν, καθώς και το πυροβολικόν το οποίον εύρωμεν. Η πόλις δεν είναι παρά εις σωρός δυσωδών ερειπίων και δεν διαθέτει ουδέν οίκημα εξ όσων μας είναι απαραίτητα. Πρέπει να κατασκευάσωμεν τα πάντα.

Την 6^{ην} ενώ η κατάστασις εξελίσσετο εις Ναβαρίνο, απέστειλα τον αρχηγό του επιτελείου μου στρατηγόν Ντυριέ δια να ζητήσει από την Μοθώνην να παραδοθή. Ο Αχμέτ-μπέης διώκει εκεί τους Αιγυπτίους και ο Χασάν-πασάς τους Τούρκους και το φρούριον. Επειδή απήντησαν όπως είχαν απαντήσει και οι εν Ναβαρίνω, την επομένην 7, έστειλα το 35^{ον} σύνταγμα της γραμμής, υπό τον συνταγματάρχη Ρυγιέρ, εν απόσπασμα σκαπανέων και μίαν ίλην πυροβολικού. Διέταξα τον στρατηγόν Ντυριέ να διευθύνη αυτήν την εκστρατείαν, και ν' ανατινάξη τας πύλας του φρουρίου, του οποίου τα τείχη είναι εις καλήν κατάστασιν, και δεν παρουσιάζουν, όπως εις το Ναβαρίνο, κανέν σημείον προσαναβάσεως. Την μεσημβρίαν, τα στρατεύματα είχαν φτάσει ενώπιον του φρουρίου, εις απόστασιν ημισείας βολής τηλεβόλου, καλυπτόμενα από μίαν χαράδραν. Το βασιλικόν πλοίον «Μπρεσλάου» υπό τον πλοίαρχον Μαιγιάρντ, και το αγγλικόν πλοίον «Γουήλεσλυ», υπό τον πλοίαρχο Μαίτλαντ, είχαν λάβει θέσιν δια να κανονοβολήσωσι το φρούριον εις το πρώτον σήμα. Ο στρατηγός Ντυριέ επεβίβασεν ένα λόχον ελαφρών εις τας λέμβους των πλοίων, μετά ναυτών δια να παραβιάση την πύλην της θαλάσσης. Εις άλλος λόχος ηκροβολίσθη έναντι των κανονοθυρίδων, με την διαταγήν να πυροβολήση εναντίον των πυροβολητών εάν ήρχιζον πυρ. Τέλος, δύο άλλοι λόχοι επιλέκτων έλαβον θέσιν έμπροσθεν της γεφύρας ήτις οδηγοί εις την πύλην του φρουρίου, έχοντες επί κεφαλής τον συνταγματάρχη Ρυγιέρ. Τέσσαρες λόχοι ήσαν εν

εφεδρεία δια να τους υποστηρίξωσιν αν παρουσιάζετο ανάγκη. Αφού εκανονίσθησαν όλα δοθέντος του συνθήματος αι λέμβοι διηυθύνθησαν προς την πύλην της θαλάσσης και οι σκαπανείς προυχώρησαν επί της γεφύρας μέχρι της πύλης της ξηράς, την οποίαν ήρχισαν να παραβιάζωσι, επί παρουσία της φρουράς, ήτις δεν ετόλμα να κάμη κίνημα τι αμυντικόν, αλλ' εξήτησεν επανάληψιν των συνεννοήσεων. Έφτασα αυτήν την στιγμήν εις την πύλην. Μία ισχυρά θύελλα είχεν επιβραδύνει την πορείαν μου. Προυχώρησα δια ν' ακούσω τον Χασάν-πασάν και τον Αχμέτ-μπέην, οίτινες κατήλθον εις εν προκεχωρημένον φυλάκιον, πλησίον της πύλης. Ο πασάς μοι εδήλωσεν εκ νέου ότι δεν ηδύνατο να παραδώση το φρούριον, αλλ' ότι ανεγνώριζε την αδυναμίαν του ν' αντισταθή. Ότι αν το εκυρίευν παρά την θέλησιν του, ήλπιζεν ότι θα τω παρεχώρουν τους ιδίους όρους ους και εις την φρουράν του Ναβαρίνου. Τω το υπεσχέθην και χωρίς ν' αναμένω άλλας εξηγήσεις, κατέρριψα την πύλην. Εκείνη την οποία είχαν αναλάβει οι ναύται και οι ελαφροί να παραβιάσωσι παρουσίασε μικροτέραν αντίστασιν, και οι πλοίαρχου Μαίτλαντ και Μαιγιάρντ, οίτινες είχαν εισέλθει επί κεφαλής αυτών, εφάνησαν την ιδίαν στιγμήν επί των επάλξεων, εν τω μέσω των Τούρκων, και ευρέθημεν ούτω κύριοι της Μοθώνης, όπως και του Ναβαρίνου.

Η Μοθώνη είναι εν φρούριον ισχυρότατον το οποίον διαθέτει, πράγμα σπάνιον εις την Ανατολήν, ένα προφυλακτήριον δρόμον πασσαλωτόν, μίαν τεράστιαν τάφρον, διπλούν περίβολον και τείχη με ισχυράς επάλξεις. Έτο εφωδιασμένη με τρόφιμα πλέον των εξ μηνών, πολεμοφόδια δια δύο πολιορκίας, 100 τηλεβόλα και φρουράν 1078 ανδρών, εξ ων 508 Τούρκοι και 570 Άραβες του 4^{ου} τάγματος.

Η Κορώνη υπέκυψε την ιδίαν ημέραν με τα άλλα δύο φρούρια· αλλ' η φρουρά εδείχθη ολιγώτερον διατεθειμένη να παραδοθή. Τα μέσα άτινα μετεχειρίσθημεν τόσον επιτυχώς εις την Μοθώνην και εις το Ναβαρίνον και τα οποία είχαν διατάξει τον στρατηγόν Σεμπαστιανί να χρησιμοποιήση, δεν είχαν την ιδίαν επιτυχίαν εις την Κορώνην. Ο στρατηγός ούτος παρουσιάσθη την 7 έμπροσθεν της πύλης αυτής της πόλεως, αγγέλων ότι το Ναβαρίνον και η Μοθώνη ήσαν εις την κατοχήν μας· αλλ' ο Τούρκος φρούραρχος επέμεινεν εις την αντίστασιν του. Βλέπων ότι αι διαπραγματεύσεις δεν ωδήγουν εις αποτέλεσμα, ο στρατηγός Σεμπαστιανί, συμφώνως ταις διαταγαίς μου, απεφάσισε ν' αποπειραθή έφοδον την επομένην 8. Λίθοι ριπτόμενοι εκ του ύψους των τειχών ετραυμάτισαν τινάς σκαπανείς και τον λοχαγόν του μηχανικού Μπουτώ. Είχον απαγορεύσει να πυροβολήσωσι πρώτοι, εκτός αν λάβωσι ειδικήν διαταγήν μου. Ο στρατηγός Σεμπαστιανί, μολοντί ωργίσθη δια την προσβολήν των στρατευμάτων του, βλέπων τους στρατιώτας του έτοιμους ν' αψηφήσωσι

τας διαταγάς του, είχε την ψυχραιμίαν να τους αποσύρη εκτός βολής· απέφυγεν ούτω μίαν ανώφελη συμπλοκήν. Τω οφείλω ευγνωμοσύνην δι' αυτό το σώφρον μέτρον, διότι το πυροβολικόν ήτο ήδη έτοιμον, η «Αμφιτρίτη» είχε λάβει θέσιν εις απόστασιν ημισείας βολής, και ήτο βέβαιον ότι εντός ελαχίστου χρονικού διαστήματος θα συνετρίβετο πάσα αντίστασις των Τούρκων· αλλά τότε ο πόλεμος θα ήρχιζε μεταξύ αυτών και ημών. Τα «Μπρεσλάου» και «Γουήλεσλν» έφτασαν το εσπέρας έμπροσθεν της Κορώνης και ηνώθησαν μετά της «Αμφιτρίτης». Οι κυβερνήται των απεβιβάσθησαν αμέσως και συνεφωνήθη όπως ειδοποιήσωσι τον Τούρκον διοικητήν να στείλη έναν αξιωματικόν του δια να βεβαιωθή δια την κατάληψιν της Μοθώνης, και εν τέταρτον της ώρας μετά την επιστροφήν του αξιωματικού αυτού το φρούριον να παρεδίδετο εις τα γαλλικά στρατεύματα, άλλως θα υφίστατο επίθεσιν από ξηράς και από θαλάσσης και θα κατεστρέφετο μετά της φρουράς του. Τα μέτρα αυτά έφερον το αποτέλεσμά των και την 9 η Κορώνη ήνοιξε τας πύλας της. Το φρούριον αυτό είναι, από απόψεως οχυρώσεως, εις καλύτεραν κατάστασιν από την του Ναυαρίνου· αλλ' όπως και τα άλλα δύο φρούρια, δεν παρέχει παρά σωρούς ερειπίων τους μεν επί των δε. Έχω την πρόθεσιν να παραδώσω την Κορώνην εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν ευθύς μόλις στείλη στρατεύματα τακτικά δια να την καταλάβωσι. Εύρομεν εις αυτήν, όπως και εις τα άλλα δύο φρούρια, τροφάς, πολεμοφόδια και άφθονα μέσα αμύνης· ο οπλισμός της συνίσταται εξ 80 τηλεβόλων και όλμων. Η Υ. Ε. πληροφορήθη παρά των τελευταίων αναφορών μου ότι ευθύς ως ωργάνωσα την τρίτην μεραρχίαν την απέστειλα δια θαλάσσης προς τον κόλπον της Ναυπάκτου, με την διαταγήν να εκδιώξη τους Τούρκους από τας Πάτρας και το φρούριον του Μορέως. Η μεραρχία αύτη απεβιβάσθη την 4. Την ιδίαν ημέραν ο στρατηγός Σνάιντερ ήλθεν εις διαπραγματεύσεις μετά του Χατζή – Αμπντουλά, πασά των Πατρών και του φρουρίου του Μορέως. Μετά πολλάς συζητήσεις, αίτινες δεν κατέληγον εις τίποτα, και αφού εξέπνευσεν η εικοσιτετράωρος προθεσμία ην είχε δώσει ο στρατηγός Σνάιντερ εσχημάτισε τα τρία συντάγματά του εις τρεις φάλαγγας, το πυροβολικόν του συρόμενον δια των χειρών μεταξύ των φαλάγγων αυτών, και εβάδισε κατ' ευθείαν εναντίον του φρουρίου, έμπροσθεν του οποίου τας ανέπτυξεν εις απόστασιν βολής τηλεβόλου και το επολιόρκησε. Η τολμηρά αύτη κίνησις επέτυχε το προσδοκώμενον αποτέλεσμα της συνθηκολογήσεως. Ο στρατηγός Σνάιντερ εξεδήλωσε την ευαρέσκειάν του δια την γενναιότητα και την πειθαρχίαν των στρατευμάτων του. Εν συνόλω, αφ' ης ο Ιμπραήμ ανεχώρησε και είχομεν την ευκαιρίαν δράσεως, αι επιχειρήσεις μας επέτυχον: δεν εύρομεν την δόξαν, ασφαλώς· αλλ' ο σκοπός δι'ον ήλθομεν, η απελευθέρωσις της Ελλάδος, επετεύχθη και ο Μορέας απηλλάγη των εχθρών του. Ο Ιμπραήμ επεβίβασεν 21.000 άνδρας· άφησεν εις

τα φρούρια της Μεσσηνίας πλέον των 2.500 ανδρών, Τούρκων και Αιγυπτίων. Ο στρατηγός Σνάνιντερ εύρε 300 περίπου άνδρες εις τα φρούρια των Πατρών και του Μορέως· 26.000 έως 27.000 άνδρας λοιπόν ηναγκάσθησαν να εγκαταλείψωσι την χώραν και τα φρούρια εντός ολίγων ημερών. Οφείλω όμως να υπομνήσω εις την Υ.Ε. ότι το εκστρατευτικόν σώμα, μ' όλον ότι δεν έδωσε μάχας, είχε να υπερνικήση μεγάλα εμπόδια, και έδειξε μίαν επιμονή και μίαν γενναιότητα αξιέπαινον ενώπιον των στερήσεων και των κόπων ους υπέστη. Θα υποβάλω εις την Υ.Ε., ευθύς μόλις συμπληρωθώσι, καταστάσεις των όπλων και των εφοδίων άτινα ευρέθησαν εις τα διάφορα φρούρια.²⁶²

Από το Ναυαρίνο έγγραφε στον Δερινγύ και στον Καποδίστρια, αντίστοιχα, στις 5 Οκτωβρίου 1828 για την εκστρατεία στην Αττική:

Νομίζω ωφέλιμον να μεταβώμεν ταχέως εις Αττικήν· θέλω αποστείλῃ δια θαλάσσης εις Σαλαμίνα ή εις έτερον τι της ακτής σημείον τρεις χιλιάδας πεντακοσίους περίπου άνδρας και πενηκοντάδα ιππέων. Ο στρατηγός Σεμπασιάνης μεταβήσεται δια Τριπόλεως εις Άργος. Επεθύμουν όπως η διπλή αύτη κίνησις εκτελεσθή από της 18 μέχρις 20 τρέχοντος το βραδύτερον.²⁶³

Ποια είναι η γνώμη σας για τον τρόπο που πρέπει να φέρω τα στρατεύματα στην Αττική; Εάν η χώρα προσέφερε τα προς το ζην, τίποτε δε θα ήταν ευκολότερο, αλλά δεν έχω ούτε αρκετά μεταφορικά μέσα ούτε πόστα ανεφοδιασμού στο δρόμο... Περιμένοντας να αντιμετωπίσω το θέμα του κόλπου των Πατρών και σκέπτομαι την Αττική. Τα γεγονότα ίσως από μόνα τους να μας οδηγήσουν στην Εύβοια. Αλλά πρέπει πρώτα να φτάσουμε στην Αττική. Ενημερώστε με έγκαιρα... προκειμένου να μεταφέρω 7.000 άνδρες... Όλη μου η επιθυμία είναι να φανώ χρήσιμος στην Ελλάδα... Ότι ετοιμαζόμουν να κλείσω αυτή την επιστολή έλαβα γράμματα από τον υπουργό του Πολέμου... δε μου επιτρέπεται να εκκενώσω την Αττική και την Εύβοια...²⁶⁴

Στις 18 Οκτωβρίου ενημερώνει τον Καποδίστρια, από τη Μεθώνη, για την τροπή που πήραν τα πράγματα στο κάστρο του Μοριά και για την ανάγκη να εκστρατεύσει και ο ίδιος εκεί:

Κύριε κόμη,
...έλαβα διαταγές που με υποχρεώνουν να ανακαλέσω την προετοιμασία που ετοίμαζα, ώστε τα στρατεύματά μου να πάνε στην Αττική και στην Εύβοια... Ο Adji Abdallah, πασάς της Πάτρας, στο κάστρο του Μοριά συγκατατέθηκε να επιστρέψει τα δύο φρούρια, αλλά οι αγάδες που διευθύνουν τους Τούρκους στο

²⁶² Ζακ Μανζάρ, *Αναμνήσεις από τον Μοριά*, Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21, τ. 20, μτφ. Γ. Τσουκαλάς, Αθήνα, Βιβλιοθήκη, 1957, σ. 213-216.

²⁶³ Παρατίθεται σε De la Gravière Jurien, ό.π., σ. 324.

²⁶⁴ Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 115.

εν λόγω κάστρο αρνούνται να εκτελέσουν τη συνθήκη για ό,τι αφορά στο κάστρο και ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να το υπερασπιστούν. Σπρώχτηκαν προς αυτή την απόφαση από τον πασά της Ναυπάκτου και της Ρούμελης που τους υποσχέθηκε και ήδη τους έστειλε βοήθεια. Ανακοινώθηκε πως θα γίνει πολιορκία που θα υποστηριχθεί από τους Τούρκους που θα έρθουν από την άλλη μεριά του κόλπου της Πάτρας. Πήρα την απόφαση να συγκεντρώσω σε αυτό το σημείο περισσότερες δυνάμεις και να πάω και εγώ ο ίδιος.²⁶⁵

Ακολουθεί μια ακόμη επιστολή από το στρατόπεδο του κάστρου του Μοριά, στις 28 Οκτωβρίου 1828, προς τον Γάλλο υπουργό Στρατιωτικών τον οποίο και ενημερώνει για τις δυσκολίες που πρόεκυψαν κατά την παράδοση του κάστρου αυτού:

Εξοχώτατε,

Η συνθήκη δια την εκκένωσιν των Πατρών και του φρουρίου του Μορέως, αντίγραφον της οποίας απέστειλα εις την Υ.Ε., εφαινότο ότι θα ετερμάτιζεν επιτυχώς το έργον μας εις Μορέαν, απελευθερούσα αυτόν εξ όλων των εχθρών του· αλλά την ημέραν την καθιερωθείσαν παρά της συνθήκης μεταξύ του στρατηγού Σνάιντερ και του Χατζή Αμπντουλά πασά δια την παράδοσιν του φρουρίου του Μορέως εις τα στρατεύματά μας, οι αγάδες εστασίασαν κατά των αρχηγών των, ηρνήθησαν την παράδοσιν του φρουρίου, και εδήλωσαν σαφώς ότι επροτίμων να ταφώσιν υπό τα ερείπιά του μάλλον παρά να το παραδώσωσι. Όλα τα μέσα συνδιαλλαγής τα χρησιμοποιηθέντα παρά του στρατηγού Σνάιντερ απέτυχον προ της επιμονής των στασιαστών, οίτινες ήρχισαν μάλιστα τας εχθροπραξίας εναντίον μας, πυροβολούντες τον στρατηγόν και τον λοχαγόν του πυροβολικού Τουβενέν, οίτινες είχαν πλησιάσει δια να κάμωσι αναγνώρισιν του εδάφους· όθεν ο στρατηγός Σνάιντερ απεφάσισε να καταλάβη το φρούριον του Μορέως δια της βίας, και, την νύκτα της 19, ήρχισε τας προετοιμασίας της επιθέσεως. Την 18 επληροφορήθη εν Ναβαρίνω την κατάστασιν των πραγμάτων εις τον κόλπον της Ναυπάκτου· εξήτησα από τον ναύαρχον Ντερινύ μεταφορικά μέσα δια 1.500 άνδρας, και μερικά πλοία της γραμμής, και έστειλα αμέσως δια ξηράς το 3^{ον} των κυνηγών μας και τα δύο συντάγματα της μεραρχίας του στρατηγού Ιγκονέ, όστις δεν επρόκειτο να επιβιβασθή των πλοίων. Ο ναύαρχος Ντερινύ ηθέλησε να έλθη ο ίδιος· ανήλθον επί του πλοίου συνοδευόμενος από υπονομοποιούς και όλον το πυροβολικόν. Την 20, όλα τα στρατεύματα ήσαν εν πορεία· εκείνα τα οποία ώδευον δια ξηράς είχαν να διανύσωσι οκτώ σταθμούς λίαν δυσχερείς· απητήθησαν απίστευτοι προσπάθειαι δια να τοις εξασφαλισθώσι τρόφιμα δια την διαδρομήν· έφθασαν χθες εν καλή καταστάσει. Ο στόλος, το 46^{ον} σύνταγμα, το πυροβολικόν και οι υπονομοποιοί,

²⁶⁵ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 116.

ως και το γενικόν επιτελείον έφθασαν δια θαλάσσης εις τριάκοντα εξ ώρας. Το εσπέρας της 22, ήμην έμπροσθεν του φρουρίου του Μορέως, και την πρωίαν της 23 έκαμα αναγνώρισιν του οχυρού και επεθεώρησα τα σημαντικά έργα άτινα είχαν γίνει εις τόσον μικρόν χρονικόν διάστημα· το φρούριον αυτό είναι αρκετά ισχυρόν· μια πυροβολαρχία εκ δεκατεσσάρων πυροβόλων ναυτικών και εκστρατείας, στηθείσα εις απόστασιν διακοσίων πενήκοντα οργυίων, είχε κατασιγάσει μέγα τμήμα του πυρός του φρουρίου. Προητοιμάζον μίαν άλλην πυροβολαρχίαν εις εκατόν τριάκοντα οργυίων απόστασιν, δι' ης ήλπίζον ότι θα εσχημάτιζον εν ρήγμα. Διέταξα να την μετακινήσωσι εις τεσσαράκοντα ή πενήκοντα οργυίων απόστασιν το πολύ. Εστήθη εις αυτήν την απόστασιν από της χθες, και ήρχισα να τοποθετώ και άλλας εις την ιδίαν απόστασιν. Διέταξα τα συνήθη έργα· θα είμεθα το εσπέρας της 28 εις τους πρόποδας του προμαχώνος, τον οποίον θέλω να ανοίξω με τεσσαράκοντα πυροβόλα, εκ των οποίων τα εικοσιδύο δια την δημιουργίαν του ρήγματος και τα δεκαοχτώ άλλα δια να κρημνίσωσι τας επάλλξεις. Τα στρατεύματα ειργάσθησαν πολύ· η Υ.Ε. θα το διαπιστώσῃ όταν της αποστείλω λεπτομερή έκθεσιν· έδειξαν μέγα ζήλον και ενθουσιασμόν αξιέπαινον. Το ναυτικόν μάς εβοήθησε δι' όλων των μέσων· έχει 14 πυροβόλα εις την ξηράν[...] Τα έργα μας είναι σημαντικά και απομένουν ακόμα αρκετά να πράξωμεν, αλλ' ελπίζω συντόμως να εορτάσωμεν την εορτήν του βασιλέως δια της υποταγής του φρουρίου του Μορέως. Οι πυρετοί εξακολουθούν να προσβάλλουν ένα αρκετά μεγάλον αριθμόν στρατιωτών. Μετά λύπης μου προσθέτω ότι η ανάρρωσις των είναι βραδεία και φοβούμαι ότι η περίοδος των βροχών ήτις πρόκειται να αρχίσῃ θα είναι δυσμενής δια τους ασθενείς μας. Το μηχανικόν ιδίως υπέφερε πολύ· αι απώλειαι των είναι πολύ ανώτεραι των υπολοίπων σωμάτων. Αποδίδεται η δυσμενής αύτη κατάστασις εις τα δύσκολα έργα άτινα επετέλεσαν με τον συνήθη ζήλον των. Οι τέσσαρες λόχοι των σκαπανέων δεν διαθέτουν ήδη πλέον των 200 ανδρών ικανών να βαδίσωσι.²⁶⁶

Ακολουθεί άλλη επιστολή που συνεχίζει την αναφορά, με το ίδιο ύφος, στις 31 Οκτωβρίου 1828. Η μικρή αντίσταση που συνάντησαν δικαιολογεί, κάπως, στην περιγραφή αυτή το συγκεκριμένο ύφος:

Εξοχώτατε,

[...]εξηκολούθησαν άνευ διακοπής και με ζήλον αξιέπαινον τα έργα άτινα είχαν διατάξει, εστήθησαν αι πυροβολαρχίαι, και ήνοιξα πυρ την έκτην πρωινήν· το αποτέλεσμα υπήρξεν άμεσον και τρομερόν· εντός τεσσάρων ωρών είχε δημιουργηθή εν ρήγμα αρκετά πλατύ, και ο εχθρός δεν ετόλμα πλέον να

²⁶⁶ Παρατίθεται σε Ζ. Μανζάρ, ό.π., σ. 216-217.

εμφανισθή επί των επάλξεων· διέταξα τότε να ελαττωθή το πυρ όλων των πυροβολαρχιών, εκτός εκείνης την προορισμένης δια το ρήγμα, της οποίας εξηκολούθησε σφοδρότατον. Θα ηδυνάμην να δώσω ευθύς διαταγήν εφόδου· ανέμενον όμως όπως το πυροβόλον ευρύνη το ρήγμα, ότε εις απεσταλμένος εξήλθε του φρουρίου, όπου μετ' ολίγον ανεπετάσθη σημαία λευκή. Εδήλωσα εις τον αντιπρόσωπον όστις εξήτει να διαπραγματευθή την παράδοσιν, ότι δεν θα την παρεχώρουν εις ανθρώπους οίτινες την είχαν ήδη παραβή· ότι έπρεπε να τεθώσιν εις την διάθεσίν μου, άλλως θα τους εξωλόθρευον όλους προ της παρελεύσεως δύο ωρών· τους έδιδον δε ημισείας ώρας προθεσμίαν δια ν' ανοίξουν τας πύλας και να παρουσιασθώσιν άοπλοι ενώπιον μου. Υπήκουσαν αμέσως, λέγοντες ότι εφ' όσον ευρίσκοντο ενώπιον ενός εκπροσώπου του ισχυρού βασιλέως της Γαλλίας, παρεδίδοντο εις χείρας του και εις την διάθεσίν του. Δύο λόχοι του 16^{ου} της μεραρχίας Ιγκονέ, και εις του 42^{ου} της μεραρχίας Σνάιντερ, κατέλαβον την πύλην. Η παράδοσις των όπλων, μεταξύ των οποίων ευρίσκοντο μερικά ξίφη και γιαταγάνια ωραιότατα, εστοίχισε πολύ εις τους Τούρκους· αλλ' ήθελον να τους τιμωρήσω δια την αντίστασίν των, και υπήρξα αμείλικτος. Διένειμα τα όπλα εις τους στρατηγούς και τους ανωτέρους αξιωματικούς του πεζικού, του πυροβολικού καθώς και του ναυτικού, γαλλικού και αγγλικού.[...] Αν ώφειλον ν' αναφέρω όλους τους αξιωματικούς οίτινες επέδειξαν ζήλον και αφοσίωσιν εις την υπηρεσίαν του βασιλέως, θα έπρεπε να κατονομάσω όλους όσοι έλαβον μέρος εις αυτήν την περίστασιν, αλλά δεν πρέπει να παραλείψω το όνομα του στρατηγού Σνάιντερ, όστις διηύθυνε την επίθεσιν· των στρατηγών Ιγκονέ και Ντυριέ· του συνταγματάρχου Λα Ιτ, ασθενούντος εκ πυρετών, όστις δεν έμεινεν επί του «Μπρεσλάου» αλλ' ήτο παντού την ημέραν της επιθέσεως· του συνταγματάρχου Ωντουά, διοικητού του μηχανικού, όστις εδείχθη ακούραστος, του διοικητού του πυροβολικού Αμάρ, όστις ως επιτελάρχης του πυροβολικού αντεκατέστησεν τον συνταγματάρχην Λα Ιτ. Το πυροβολικόν και το μηχανικόν εδείχθησαν όπως πάντοτε γενναία και ακούραστα. Οι νεαροί στρατιώται μας εφλέγοντο από την επιθυμίαν να προβώσιν εις έφοδον. Όλος ο στρατός εκραύγαζε «ζήτω ο βασιλεύς» ότε ο εχθρός ανεπέτασσε λευκήν σημαίαν ως σημείον υποταγής.[...] Δεν μοι υπέβαλον εισέτι κατάστασιν των φονευθέντων αξιωματικών και οπλιτών. Πιστεύω όμως ότι δεν θα υπερβαίνωσι τους 25, μεταξύ των ποίων οι δέκα του πυροβολικού.[...] ²⁶⁷

²⁶⁷ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 217-219.

Φαίνεται πως δυσανασχετούσε λόγω της ματαίωσης της εκστρατείας στην Αττική γιατί θεωρούσε ότι έτσι ωθείται η Ελλάδα στην επιρροή της Ρωσίας, πράγμα που το αποτιμούσε ως ταπεινωτικό για τη χώρα του αλλά και για την Αγγλία:

Όταν απεστάλημεν ενταύθα, αναμιβόλως επεδιώκετο η απομάκρυνσις του κινδύνου της από της Ρωσίας αναλήψεως του ελληνικού ζητήματος· μήπως θέλουσι νυν να την αναγκάσωσιν εις τούτο; Τούτο συμπίπτει ως άριστα μετά του δικαιώματος του εμπολέμου το αναγνωρισθέν τη Δυνάμει ταύτη. Ούτω το υφ' ημών δημιουργηθέν έμβρυον μεγαλυνθήσεται εν χερσί της Ρωσίας. Τοιούτον έσται το μέγα έργον όπερ ήλθομεν να εκπληρώσωμεν εν Ελλάδι! Ιδού τι τη αληθεία θέλει περιάψη μεγίστην τιμήν και ημίν και τη Αγγλία!²⁶⁸

Ο Μαιζών, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αναχώρησε από την Ελλάδα στις 10/22 Μαΐου 1829 και ως τότε ασχολούνταν με την οχύρωση των φρουρίων του Μοριά. Κατά το διάστημα αυτό, απέλαυσε πολλές τιμές που του αποδόθηκαν από την Κυβέρνηση αλλά και τον απλό λαό ως ένδειξη ευγνωμοσύνης. Αλλά και αρκετά χρόνια μετά, ο Όθωνας του απένειμε στις 25 Ιανουαρίου/ 6 Φεβρουαρίου 1834 το «Μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος της Ελλάδος».²⁶⁹

Αλεξάντρ Ντυώμ - Alexandre Duheume

Ο λοχαγός Αλεξάντρ Ντυώμ συμμετείχε στην εκστρατεία και αναχώρησε με την πρώτη νηοπομπή στις 15 Αυγούστου 1828. Έφτασε στις 27 του ίδιου μήνα στον κόλπο της Κορώνης και αναχώρησε μετά από ένα χρόνο, στις 4 Αυγούστου του 1829. Συμμετείχε στην πολιορκία του κάστρου του Μοριά και στη συνέχεια στις εργασίες αποκατάστασής του. Μπόρεσε να βρει τρόπους να ταξιδέψει και να γνωρίσει πολλές περιοχές για τις οποίες, σαν άλλος Ηρόδοτος, στο χρονικό που συνέγραψε λίγο αργότερα, μας δίνει πολλές πληροφορίες. Περιγράφει τις ομορφιές του Μοριά στις πρώτες κιόλας σελίδες του χρονικού του, πράγμα που δείχνει ότι οι Γάλλοι είχαν μελετήσει καλά τη χώρα πριν την αποστολή του στρατεύματος, ίσως γιατί σκόπευαν να παραμείνουν εκεί ή να εγκαταστήσουν, αν μπορούσαν, αποίκους:

Αυτή η επαρχία, η πιο γόνιμη της Ελλάδας ενώνει τις πιο ποικίλες καλλιέργειες: κοιλάδες με ελαιώνες, κήποι καλλιεργημένοι με αμυγδαλιές, λεμονιές, πορτοκαλιές, τα αμπέλια παράγουν σταφύλια εξαιρετικής ποιότητας και μια ποικιλία γνωστή με το όνομα κορινθιακή σταφίδα. Τα φρούτα είναι γευστικότερα, ειδικά τα σύκα. Τα πεπόνια όλων των ειδών, κολοκύθες, καρπούζια, αγγούρια μεγαλώνουν εκεί με θαυμάσια ευκολία. Τα δημητριακά

²⁶⁸ Παρατίθεται σε Jurien de la Gravière, ό.π., σ. 327-328.

²⁶⁹ Ξένη Μπαλωτή, ό.π., σ. 67-68.

είναι άφθονα· το ρύζι, το μετάξι, τα μέλι, ο καπνός, το κερί, η πίσσα, η κάνναβη, το λινάρι διατήρησαν ένα σημαντικό εμπόριο· τα βοσκοτόπια είναι εξαιρετικά· οι αγρότες χρησιμοποιούν εξίσου βόδια, άλογα, γαϊδούρια και μουλάρια για να καλλιεργούν. Αυτό το κεντρικό τμήμα μπορεί να προσφέρει ξύλα για ναυπήγηση πλοίων. Κοπάδια σκύλων, αλεπούδων και πολλά αρπακτικά πτηνά αφανίζουν σχεδόν όλα τα θηράματα. Σε αντάλλαγμα, αποδημητικά πουλιά, όπως ορτύκια και μπεκάτσες εμφανίζονται κατά χιλιάδες στην εποχή της αποδημίας τους προς την Αφρική. Ο κόλπος των Πατρών είναι γεμάτος ψάρια πολλά και νόστιμα και η εξαγωγή τους αποτέλεσε αντικείμενο σπουδαίας εμπορικής δραστηριότητας. Ο καθαρός ουρανός και η θερμοκρασία συνεχώς υψηλή κατά τα τρία τέταρτα του έτους συμπληρώνουν τα πλεονεκτήματα αυτής της όμορφης χώρας. Το φθινόπωρο ξεκινά με τρομακτικές καταιγίδες, φυσικό αποτέλεσμα της υψηλής θερμοκρασίας των μηνών που προηγήθηκαν. Ο χειμώνας δεν ξεκινά πραγματικά παρά τον Ιανουάριο και τελειώνει στα τέλη Μαρτίου. Υπάρχουν συνεχώς βροχές αναμεμειγμένες με χαλάζι και χιονόνερο. Οι βίαιοι κεραυνοί ακολουθούνται από τσουχτερό κρύο και τέλος η αναγέννηση της άνοιξης κάτω από μια μεταβλητή θερμοκρασία τον πρώτο μήνα, ύστερα ένας υπέροχος καιρός με τις προοδευτικές ζέστες του καλοκαιριού.²⁷⁰

Ακολουθεί η περιγραφή της πρώτης συγκέντρωσης στην Τουλών του συντάγματός του στις 6 Δεκεμβρίου 1827, που στον απόηχο της ναυμαχίας του Ναυαρίνου γέμισε χαρά τους στρατιώτες που είχαν κουραστεί από την αδράνεια. Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι η Γαλλία είχε ξεκινήσει τόσο νωρίς την προετοιμασία, ενώ επισήμως οι συζητήσεις ξεκίνησαν τους αμέσως επόμενους μήνες. Η συγκέντρωση στρατευμάτων και η οργάνωση της εκστρατείας εντάθηκε κατά τον Απρίλιο του 1828:

(Η ναυμαχία ενν.) ήταν ένα πολεμικό γεγονός που ζέστανε υπέρμετρα τις κουρασμένες από τη μακρά αδράνεια ψυχές μας: στρατιώτες, χαιρετίζουμε με όλη τη δύναμη της φωνής μας τη φήμη μιας υπερπόντιας εκστρατείας που φαινόταν προγραμματισμένη για την προσεχή άνοιξη.²⁷¹

Η άφιξη των ανώτατων αξιωματούχων και του στρατάρχη Μαιζών έγινε τον Αύγουστο του 1828 και τους γέμισε χαρά:

Αξιωματικοί και στρατιώτες χαιρέτησαν με ενθουσιασμό το μαρκήσιο Μαιζών, αρχηγό της εκστρατείας, που φανέρωσε στους αξιωματικούς που τον υποδέχτηκαν τα πλεονεκτήματα αυτής της στρατιωτικής επιχείρησης για την απελευθέρωση ενός λαού διάσημου κατά το παρελθόν και ένδοξου για τους

²⁷⁰ Alexandre Duheume, ό.π., σ. 5-7.

²⁷¹ Στο ίδιο, σ. 7.

Γάλλους, όφειλαν λοιπόν να υπομείνουν την κόπωση και τις κάθε είδους στερήσεις για τις οποίες ο ίδιος θα δώσει το παράδειγμα.²⁷² Μια διακήρυξη σύντομη αλλά γεμάτη ενέργεια διαβάζεται στο συγκεντρωμένο στράτευμα την παραμονή της επιβίβασης.²⁷³

Αποβιβάστηκαν στο Μοριά στις 31 Αυγούστου 1828, «ξεχνώντας αμέσως τις δυσκολίες του ταξιδιού[...]καθένας από εμάς νιώθει ευτυχής και καίγεται να προσορμιστεί για να έρθει στα χέρια με τον εχθρό».²⁷⁴

Η πρώτη συνάντηση με τους Έλληνες τον απογοήτευσε, (επρόκειτο για εμπόρους που κερδοσκοπούσαν), αλλά δεν τον πτόησε γιατί ένιωθε ότι έχει αναλάβει μια σπουδαία αποστολή:

Μερικοί Έλληνες που προσελκύονται από το δέλεαρ των χρημάτων μας πουλούν πολύ ακριβά τα σταφύλια, σύκα, καρπούζια, κολοκύθια και τις επόμενες μέρες πρόβατα και μερικές κότες που καλυτερεύουν την καθημερινή μας διατροφή. Κάτω από τον όμορφο ελληνικό ουρανό, ο ενθουσιασμός χωρίς να μειώνεται, εξάπτεται και εμπνέει τη σταθερή επιθυμία να βάλει τέλος στην καταπίεση κάτω από την οποία στενάζει αυτό το παλιό λίκνο της ελευθερίας. Δεν ονειρευόμασταν παρά μάχες και επιθέσεις[...]

Η έκβαση των πραγμάτων τού προξένησε λύπη γιατί κατανόησε ότι ο Ιμπραήμ θα αναχωρούσε χωρίς να χρειαστεί να πολεμήσουν:

Αλλά η ευρωπαϊκή διπλωματία αντιστρέφει πολύ γρήγορα αυτές τις τόσο σύντομες ψευδαισθήσεις που είχαν γεννήσει οι πρώτες διαθέσεις του στρατηγού, σχεδιάζοντας ταυτόχρονα επιθέσεις στην Κορώνη και το Ναυαρίνο και διατάζοντας την αναχώρηση των ταξιαρχών μετά από μια εξαιρετική επιθεώρηση επιδέξια κανονισμένη για να επιδείξει σε κάποιους Έλληνες οπλαρχηγούς τα μέσα της νίκης. Στην πραγματικότητα, η βεβαιότητα των στρατιωτών μας και η καλή τους παρουσίαση παρήγαγαν μια ισχυρή εντύπωση στους άνδρες με τις ζεστές καρδιές και με τη γενναιότητα σε κάθε δοκιμασία. Στον ενθουσιασμό του ο Νικήτας αναφώνησε «με τέτοιους άνδρες θα ήθελα να κάνω να τρέμει από φόβο η περήφανη Σταμπούλ».²⁷⁵ Μας ανακοινώνουν την εκκένωση του Μοριά και την αναχώρηση του Ιμπραήμ. Αυτό το νέο συγκεκριμένο ποιώνται τις επόμενες μέρες και μια γενική ανησυχία εξαπλώνεται στο στράτευμα: το κανόνι που έπρεπε να εκδικηθεί τους Άπιστους ακούγεται επί μια ολόκληρη μέρα για να χαιρετήσει τους ναυάρχους, τους στρατηγούς και τους πρέσβεις. Ο στρατάρχης Μαιζών είδε για δεύτερη φορά όλα τα στρατεύματα,

²⁷² Στο ίδιο, σ. 9.

²⁷³ Παρατέθηκε παραπάνω στην ενότητα για τον Μαιζών.

²⁷⁴ Alexandre Duheume ό.π., σ. 15.

²⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 17-18.

παρατάσσοντάς τα μπροστά στους διπλωμάτες, μεταξύ των οποίων δεν υπάρχει ο κ. Στράτφορντ Κάννιγκ, λόγω της δυσαρέσκειας που εκδήλωσε μαθαίνοντας την άφιξή μας.²⁷⁶

Προσπαθώντας να γεμίσουν τη μέρα τους, πολλοί στρατιώτες όπως και ο Ντυώμ, έβγαιναν από το στρατόπεδό τους και έκαναν περιπάτους για να γνωρίσουν τον τόπο, συναντούσαν, όμως, ερημιά και ερείπια παντού:

Πολλοί από μας φεύγουν από το στρατόπεδο διασχίζοντας άσκοπα την εξοχή καλυμμένη από ερείπια: παντού ακαλλιέργητα χωράφια, δέντρα ξεριζωμένα, κομμένα ή μαυρισμένα από φωτιά· μερικοί κάτοικοι ρακένδυτοι, χλωμοί και ταλαιπωρημένοι, κατασκηνώνουν κοντά στις αναποδογυρισμένες στέγες τους, αυτή είναι η θλιβερή εικόνα που προσφέρεται καθημερινά στις ωραίες όχθες του Πάμισσου, όπου παλιότερα συναντούσε κανείς την αφθονία και την ειρήνη. Όχι μακριά από τη δεξιά όχθη, το Νησί είναι επίσης ερειπωμένο.[...] Μη βρίσκοντας ίχνη αρχαιοτήτων μπαίνουμε σε μια εκκλησία. Το λιβάνι έκαιγε ακόμα στην Αγία Τράπεζα· ο ιερέας μόλις είχε ευλογήσει τα οστά που είχαν πρόσφατα συλλεγεί για να τοποθετηθούν σε κοινό τάφο που περιείχε μεγάλη ποσότητα. Αυτά τα απομεινάρια αποδεικνύουν καθαρά την ηρωική αντίσταση των κατοίκων.²⁷⁷

Πηγαίνοντας για εγκατάσταση στο Ναυαρίνο μετά την αναχώρηση του Ιμπραήμ, ο Ντυώμ μίλησε για τη ναυμαχία που έγινε δέκα μήνες πριν: «αυτή η ναυμαχία έσωσε την Ελλάδα: ο Ιμπραήμ ενώνοντας τα καλύτερα στρατεύματα, σκόπευε την επόμενη άνοιξη να επιτεθεί στην Αίγινα και να εξοντώσει τον υπόλοιπο ελληνικό πληθυσμό».²⁷⁸ Καθώς περνούσαν όμως οι μέρες άρχιζαν τα προβλήματα:

Η φυσική μας κατάσταση δεν είναι η καλύτερη· το μυαλό μας κουρασμένο από την βραδύτητα της διπλωματίας, ένιωθε την έλλειψη της Γαλλίας, αν και ήταν γνωστό κατά την ομολογία του ναύαρχου Μάλκολμ ότι χωρίς την παρουσία μας ο Ιμπραήμ δε θα συναινούσε ποτέ να αναχωρήσει. Ο Αιγύπτιος πρίγκιπας ύστερα από μια μακρά συνομιλία στο πλοίο «Ο Πορθητής» παρουσία του Μαιζών και των τριών συμμάχων ναυάρχων υπέγραψε οριστική συνθήκη για προσεχή εκκένωση. Ο αραβικός στρατός γύρω στους 15 ως 18 χιλιάδες άντρες ξεκίνησε να αναχωρεί στις 27 Σεπτεμβρίου. Η ταξιαρχία του στρατηγού Σνάιντερ φτάνει για να ενισχύσει το μικρό στρατό μας που εξασθενεί καθημερινά από το μεγάλο αριθμό όσων προσβάλλονται από πυρετό.[...] ο αριθμός των θυμάτων αυξάνεται με ρυθμό που ρίχνει το ηθικό του

²⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 18.

²⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 19-21.

²⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 22-23.

στρατεύματος· είναι λυπηρό να αναφερθεί ότι τα πιο βασικά φάρμακα ξεχάστηκαν στην Τουλών.[...] σχεδιάστηκε για τους αρρώστους υπαίθριο νοσοκομείο, κάτω από τέντες σ' ένα ύψωμα τριγυρισμένο από νερό, που είναι ένα θλιβερό καταφύγιο για τους δυστυχισμένους στρατιώτες, που στρατοπεδευμένοι κοντά σε λίμνες υπόκεινται στην επιβλαβή επίδραση των πολλών και επίπονων αγγαρειών, του παστού κρέατος, των ποτών και της μονοτονίας που αυτό το είδος της ζωής την κάνει πιο έντονη.²⁷⁹

Αναφέρεται κι αυτός, στη συνέχεια, στις επισκέψεις που γίνονταν στο αραβικό στρατόπεδο χωρίς την παραμικρή εχθρότητα, σα να επρόκειτο για στρατόπεδο συμμαχικής δύναμης, πράγμα που προκαλεί ερωτηματικά σχετικά με τον πραγματικό σκοπό αυτής της εκστρατείας:

Ξέρουμε ότι σιωπηρά επιτρέπεται στους αξιωματικούς να δουν το αραβικό στρατόπεδο. Περίεργοι να το επισκεφτούμε, ερχόμαστε το μεσημέρι: είναι ένα αηδιαστικό θέαμα βρωμιάς και ακαθαρσίας. Αυτοί οι δυστυχισμένοι στρατιώτες, στοιβαγμένοι ανά 15 και 20 σε σπίτια ευθυγραμμισμένα, με σάπιες κεραμιδόστεγες, είναι υποχρεωμένοι να μένουν αδιάκοπα ξαπλωμένοι.[...] Θύματα επιδημικών ασθενειών ενός θερμού κλίματος βασανίζονταν από οφθαλμία και αποδεκατίζονταν από τους πυρετούς, τη δυσεντερία και την ελονοσία και λιμοκτονούσαν. Μια χούφτα αλεύρι ή ρύζι το συσσίτιό τους. Το νερό γλυφό και βορβορώδες. Περιφερόμενα φαντάσματα οι στρατιώτες υποφέρουν χωρίς να παραπονιούνται. Και μόνο το όνομα του Ιμπραήμ, μπορεί κάνει έναν ετοιμοθάνατο Άραβα να σηκωθεί και αφού κάνει δυο βήματα να ξεψυχήσει!²⁸⁰

Αναφέρει, βεβαίως, και την επίσκεψη του Ιμπραήμ στο γαλλικό στρατόπεδο:

Την 1^η Οκτωβρίου γύρω στις 7 το πρωί, κατά την έξοδό μας από το στρατόπεδο, δυο Άραβες συγκεντρώνουν την προσοχή μας: είναι ο πασάς με το διερμηνέα του, τον Άμπρο. Ο πρίγκιπας, ειδοποιημένος από την προηγούμενη μέρα από το στρατάρχη Μαιζών ήρθε ινκόγκνιτο. Ο στρατηγός, πληροφορούμενος αμέσως την άφιξη, δίνει εντολή: τα συντάγματα βρίσκονται σε παράταξη μάχης, η επιθεώρηση ξεκινά. Ο Ιμπραήμ είναι το τιμώμενο πρόσωπο· τοποθετημένος μπροστά από τον αρχιστράτηγο, πλαισιωμένος από τους τρεις ναυάρχους που ακολουθούνται από το πολυάριθμο επιτελείο στρατού, διέτρεξε όλη την παράταξη, παρατηρεί ως ειδήμων και με πολλή αξιοπρέπεια.

Η περιγραφή τελειώνει με την επίδειξη του σώματος των «κυνηγών» και την ανταλλαγή δώρων μεταξύ Ιμπραήμ και του διοικητή τους, ντε Φωντουά-M. de

²⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 23-24.

²⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 25-26.

Faudoas.²⁸¹ Στις 6 Οκτωβρίου 1828 έγινε η παράδοση της Κορώνης και του Ναυαρίνου, χωρίς εχθροπραξίες, πράγμα που του προκαλεί έκπληξη και δυσαρέσκεια:

Ο ταξίαρχος Ιγκονέ καλεί τον Τούρκο διοικητή του Ναυαρίνου να παραδοθεί και τον απειλεί μεγαλόφωνα πως θα ανατινάξει τις πύλες αν δεν του τις ανοίξει. Καμιά απάντηση. Επεμβαίνει αμέσως το μηχανικό· κανείς δεν τους εμποδίζει. Ο στρατηγός κάνει το γύρο της ακρόπολης και πλησιάζει σε απόσταση ενός βήματος ένα παλιό ρήγμα του κάστρου.²⁸² Νέα ειδοποίηση. Απόλυτη σιωπή από την τούρκικη πλευρά. Τότε, χωρίς δισταγμό, ο Ιγκονέ ακολουθούμενος από πολλούς ανώτερους αξιωματικούς, ένα τμήμα μηχανικού και ένα λόχο πεζικού με σκοινιά, δίνει το σύνθημα της επίθεσης. Ρίχνονται όλοι ταυτόχρονα και ανεβαίνουν στην κορφή του τείχους. Στο πλησίασμά τους, οι Τούρκοι αξιωματούχοι οπλισμένοι με μικρά εβένινα μπαστούνια, απομάκρυναν τους στρατιώτες τους. Οι Γάλλοι τους ακολουθούν φτάνοντας την ίδια στιγμή στο εσωτερικό του κάστρου. Το μέρος καταλαμβάνεται χωρίς να ριχτεί ούτε μια τουφεκιά.

Την επομένη, η Μεθώνη, μια από τις καλύτερα οχυρωμένες πόλεις, και εξοπλισμένη με σημαντικό εξοπλισμό ανοίγει τις πόρτες της στο 35° σύνταγμα και στα πληρώματα των πλοίων ύστερα από μια παρόμοια επίθεση. Ο διοικητής της Κορώνης απωθεί μια απόπειρα σκαρφαλώματος πετώντας μια βροχή από πέτρες στους άνδρες του μηχανικού που προσπαθούσαν να τοποθετήσουν τις σκάλες και δεν συγκατατέθηκε να παραδοθεί παρά μόνο όταν βεβαιώθηκε για την παράδοση των άλλων δύο διοικητών. Λένε ότι ο Ιμπραήμ πριν την αναχώρησή του είχε ορκίσει τους κλεισμένους Τούρκους στα τρία κάστρα να μην προβάλουν καμιά αντίσταση στους Γάλλους· μόνο για να σώσουν τα προσχήματα να ριχτούν κατά την επίθεση. Οι μουσουλμάνοι, με κατεστραμμένα πυρομαχικά, έλλειψη τροφίμων και εγκαταλελειμμένοι από τις κυβερνήσεις τους ενήργησαν με σύνεση παραδιδόμενοι στο Μαιζών ο οποίος τους επέτρεψε μια τιμητική αποχώρηση. Ωστόσο, αυτός ο τρόπος πολέμου ήταν καινούριος για μας.²⁸³

Αμέσως μετά, στις 12 Οκτωβρίου 1828, τους ανακοινώνεται πως θα βαδίσουν προς την Αθήνα: «αυτή η ευτυχισμένη είδηση μεταδίδει στο στρατόπεδο γενική ικανοποίηση, μικρής διάρκειας από την ξαφνική άφιξη των υπουργικών τηλεγραφημάτων που διατάζουν αυταρχικά να περιοριστούμε στα όρια της συνθήκης

²⁸¹ Στο ίδιο, σ. 27.

²⁸² Δεν το είχαν κλείσει όταν αφίχθηκε το γαλλικό σώμα, άρα δεν ένιωθαν κανένα φόβο για επίθεση.

²⁸³ Alexandre Duheume, ό.π., σ. 28-29.

της 6^{ης} Ιουλίου 1827»²⁸⁴. Τουλάχιστον, υπήρχε η ελπίδα σύγκρουσης στο κάστρο του Μοριά:

Στις 14 Οκτωβρίου η κορβέτα L' Oise ανοίγει πανιά για Γαλλία έχοντας μαζί το γιο του στρατάρχη μεταφέροντας τα έγγραφα που ανακοινώνουν στο βασιλιά την παράδοση των κάστρων Μεθώνης, Κορώνης, Ναυαρίνου και Πάτρας. Ένα ακόμα είναι στην εξουσία των Τούρκων, το κάστρο του Μοριά. Η φρουρά, αποφασισμένη να αντισταθεί, απορρίπτει τις προτάσεις του στρατηγού Σνάιντερ· ο τελευταίος περικυκλώνει το μέρος και ετοιμάζεται να ανοίξει τάφρο περιμένοντας το βαρύ πυροβολικό. Σε αυτή την είδηση, ο Μαιζών, διατάζει τα συντάγματα 16^ο, 46^ο και 58^ο να ετοιμαστούν για αναχώρηση. Οι πρώτες ταξιαρχίες των δύο πρώτων σωμάτων καθώς και όλοι οι άρρωστοι θα πρέπει να μπουν στα πλοία για να πάνε δια θαλάσσης στην Πάτρα. Στις 20 του μηνός, στις 7.30 το πρωί δίνεται το σήμα της αναχώρησης: αξιωματούχοι, στρατιώτες, απομακρύνονται με χαρά από τους τόπους που εδώ κι ένα μήνα δεν τους πρόσφερε παρά θλιβερές σκέψεις· στη θέση των μαχών, οι πυρετοί!...Πορευόμαστε κατά μήκος των ακτών ...²⁸⁵

Ακολουθεί μια κοπιαστική πορεία κάποιων ημερών που μας την περιγράφει αναλυτικά από την 31 ως τη 40 σελίδα του χρονικού του, ένα ταξίδι διάρκειας 7 ημερών κατά το οποίο καλύφθηκε απόσταση 53 λευγών:²⁸⁶

Οι κάτοικοι συγκεντρωμένοι στο κατώφλι των θυρών τους μας χαιρετούν και μας ευλογούν»,²⁸⁷ στα Φιλιατρά «οι κάτοικοι βγαίνουν από τα ερειπωμένα σπίτια τους, μαζεύονται γύρω μας και παρατηρούν με σιωπή την παράταξή μας. Παρατηρούμε πιο συγκεκριμένα στα πρόσωπα των γυναικών μια έκφραση γενικευμένης θλίψης και ταλαιπωρίας²⁸⁸.

Στην πορεία αυτή, κάποιιοι που μένουν πίσω εξαφανίζονται και παρά τα διαβήματα προς τις ελληνικές αρχές δεν έμαθαν ποτέ, λέει, τι απέγιναν.²⁸⁹ Φτάνοντας στο κάστρο του Ρίου οι τουρκικές φρουρές αντιστέκονται:

Οι Τούρκοι θέλουν για να σώσουν το κεφάλι τους να κερδίσουν τις τιμές του πολέμου. Από καιρό σε καιρό ρίχνουν μερικές κανονιές χωρίς να προκαλούν κανένα κακό. Τα χτυπήματα από τα όπλα τους είναι πιο σταθερά. Μια βροχή από σφαίρες πέφτει στα έστω και λίγο ορατά σημεία των τάφρων μας που απέχουν όχι περισσότερο από 80 μέτρα από το σημείο.[...] οι βολές από το

²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 29-30.

²⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 30-31.

²⁸⁶ Μονάδα μήκους που ισοδυναμεί με 4.452 μέτρα, στην ξηρά

²⁸⁷ Alexandre Duheume, ό.π., σ. 34.

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 32.

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 34-35.

πυροβολικό μας γίνονται πιο έντονες, έχουν κάνει να σιωπήσουν εκείνες του εχθρού.[...]Τοποθετημένοι σε τόσο κοντινή απόσταση ακούγαμε ξεκάθαρα τις φωνές των πολιορκημένων Τούρκων: οι φτωχοί διάβολοι δεν είχαν προβλέψει το φοβερό ξύπνημα που τους ετοιμάσαμε.[...] είναι έξι η ώρα (ενν. το πρωί της 30^{ης} Οκτωβρίου)· η απόλυτη ησυχία βασιλεύει στην τάφρο· καθένας περιμένει το σύνθημα.[...] ως τις εννέα το πυρ είναι συνεχές και τα ρήγματα διαβατά. Ο τρομοκρατημένος εχθρός υψώνει τη λευκή σημαία και έρχεται κατά βούληση. Τρεις Τούρκοι αρχηγοί έρχονται στον γενικό αρχηγό, ο οποίος τους υπαγορεύει τους όρους του. Η φρουρά, 600 άνδρες χωρίς οπλισμό, θα μουν στα πλοία για να οδηγηθούν όπου επιθυμούν. Το πολεμικό υλικό και ο εξοπλισμός ανήκουν στους νικητές.²⁹⁰

Μια ώρα πριν την παράδοση του κάστρου, πολλοί από μας έκπληκτοι από τη σιωπή των Τούρκων, ανεβαίνουν στα προχώματα και διασκεδάζουν βλέποντάς τους να τρέχουν γύρω από τα ερείπια. Η μεγάλη απεισκευσία μας ερεθίζει τον εχθρό· στο μισοσκοτάδο αρχίζει ένας τουφεκισμός που μας κάνει να επιστρέψουμε στην τάφρο. Ένας πυροβολητής πέφτει άσχημα τραυματισμένος· ένας στρατιώτης τραυματίστηκε ελαφρά στο αυτί και ένας λοχίας της ομάδας μου χρωστάει τη ζωή του σε κέρματα που είχε στην τσέπη του, που χτυπήθηκε από σφαίρα. Το μεσημέρι επιστρέφουμε στο στρατόπεδο πολύ κουρασμένοι.²⁹¹

Αυτή η πολιορκία τερματίζει την ιστορία του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στο Μοριά· ο εντελώς ειρηνευτικός του ρόλος θα περιοριστεί σε μια μακρά κατοχή, τη στιγμή που μια απόσταση περίπου 1800 μέτρων μας χωρίζει από έναν εχθρό επίσης κακά οπλισμένο, επίσης αποθαρρυνμένο όσο και οι κατακτημένοι αδελφοί του.²⁹²

Συνεχίζοντας, οικτίζει για μια ακόμη φορά το πεπρωμένο τους που δεν ήταν η δόξα αλλά ο θάνατος: «οι διαλείποντες και εγκεφαλικοί πυρετοί αραιώνουν καθημερινά τις τάξεις μας και παίρνουν αδιακρίτως τα θύματα από όλα τα όπλα. Οι περισσότεροι στρατιώτες, πολλοί αξιωματικοί, η ελπίδα της πατρίδας, κείτεται στις ακτές του Ναυαρίνου, στις πεδιάδες και στους λόφους της Πάτρας».²⁹³

Συνεχίζοντας το χρονικό του, και μη έχοντας άλλα στρατιωτικά γεγονότα να αναφέρει, μας δίνει πληροφορίες για τη χώρα και τους κατοίκους. Αρχικά, δίνει την περιγραφή από τις φορεσιές ανδρών, γυναικών καθώς και των πολεμιστών, περιγράφει τα χτενίσματά τους, το χαρακτήρα τους: «ο χαρακτήρας των Ελλήνων

²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 41-43.

²⁹¹ Στο ίδιο, σ. 43.

²⁹² Στο ίδιο, σ. 44.

²⁹³ Στο ίδιο, σ. 45.

έχει μια ομοιότητα: μεγάλη λεπτότητα στη γλώσσα, ατελείωτη εξυπνάδα και φυσικό πνεύμα, ευχέρεια στον τρόπο έκφρασης, άνεση και ευγένεια στους τρόπους· μεταξύ τους μεγάλη οικειότητα που μετριάζεται από το υπερήφανο βλέμμα και την υπεροψία των επικεφαλής αρχηγών ή των πλούσιων κατοίκων», αλλά και τις καθημερινές τους ασχολίες, τις θρησκευτικές τελετές όπως το γάμο και τις κηδείες, τη διατροφή τους και τους περιγράφει ως φιλόξενους και με ιδιαίτερο σεβασμό για τους μεγαλύτερους.²⁹⁴

Αναφέρει την έναρξη της αναχώρησης των στρατευμάτων στις αρχές του Ιανουαρίου 1829 και μας δίνει λεπτομέρειες για την αναχώρηση του Ιγκονέ:

Οι ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές, ο κλήρος και ένα πλήθος κατοίκων που πληροφορήθηκαν την αναχώρησή του φτάνουν εν πομπή να τον συναντήσουν και τον συνοδεύουν ως την ακτή. Ο νομάρχης του δίνει στο όνομα του έθνους μια τελευταία ένδειξη σεβασμού, με τις επαναλαμβανόμενες κραυγές «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω ο στρατηγός!». Στο τέλος οι κληρικοί τον ευλόγησαν και αυτός αμέσως μετά επιβιβάστηκε στο πλοίο «Η πόλη της Μασσαλίας».²⁹⁵

Ο ίδιος ο Ντυώμ, παίρνει εντολή στις 10 Ιανουαρίου 1829 να εγκατασταθεί μαζί με την ταξιαρχία του στο κάστρο του Μοριά και να αναλάβει εργασίες επιδιόρθωσης. Ο Σνάιντερ που τους επέβλεπε, ήταν πολύ ικανοποιημένος. Τους ρώτησαν αν θα επιθυμούσαν να μείνουν στην Ελλάδα στην υπηρεσία του ελληνικού κράτους αλλά αρνήθηκαν όλοι.²⁹⁶ Εκμεταλλεύεται μια ευκαιρία που του δόθηκε και ταξίδεψε σε πολλά μέρη, τα οποία περιγράφει κάνοντας αναφορές στην ιστορία αλλά και στη μυθολογία. Επισκέφτηκε, μεταξύ άλλων, κατά το Μάρτιο, την Αθήνα, την Αίγινα, το Ναύπλιο, την Επίδαυρο, τις Μυκήνες την Κόρινθο, το Αίγιο και το Μάιο το Μεσολόγγι, τους Δελφούς, τα Σάλωνα, ακόμα και την Κασταλία πηγή. Συναντήθηκε με προσωπικότητες όπως ο Μιαούλης, ο Γ. Τζαβέλλας αλλά και με τον ίδιο τον Καποδίστρια, όταν εκείνος επισκέφτηκε την Πάτρα στις 19 Απριλίου 1829:

Ο κόμης Καποδίστριας κοντός και λεπτός, μια ξεχωριστή φυσιογνωμία, φαινόταν καμιά πενηνταριά χρονών· τα σχιστά μαύρα μάτια του, του δίνουν μια λαμπρή όψη, διερευνητική και φίνα· τα γαλλικά του, με ξένη προφορά, τα μιλά με ευκολία και ευγένεια. Τον ακούμε με θρησκευτική ευλάβεια να αναπτύσσει τους τρόπους εκπολιτισμού, να αναλύει ίσως υπερβολικά τις δυσκολίες που

²⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 46-52.

²⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 60.

²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 60-61.

έπρεπε να νικήσει για να ολοκληρώσει την αναγέννηση των συμπατριωτών του, πρόβλημα που θα λυθεί με την εκπαίδευση της νέας γενιάς.²⁹⁷

Ο Ντυώμ, αναχώρησε τελικά στις 4 Αυγούστου 1829. Κάνοντας αργότερα έναν τελικό απολογισμό, θεωρεί ότι παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξαν πολεμικές συγκρούσεις, ο ευγενής σκοπός της εκστρατείας έχει εξασφαλίζει μια λαμπρή σελίδα στη γαλλική ιστορία:

Η μέρα της επιβίβασης ήταν το σύνθημα μιας γενικής χαράς και η λύπη που αφήνουμε τη Γαλλία ήταν μια φυσική αντίδραση που γρήγορα έσβησε μπρος στην ανυπομονησία να φτάσουμε στις ελληνικές ακτές. Βρισκόμενοι σε αυτή τη φημισμένη χώρα μια τιμητική συνθηκολόγηση μας στερεί τη δυνατότητα να πολεμήσουμε τον Αιγύπτιο πρίγκηπα. Οι Τούρκοι εγκαταλελειμμένοι από την απαραίτητη υποστήριξη υποτάσσονται στους γεμάτους ανθρωπιά όρους του στρατάρχη και η φρουρά του κάστρου του Μοριά, που μόνο αυτή θέλησε να αντισταθεί, έθεσε τα όπλα στα πόδια του νικητή. Μια μονότονη ζωή διαδέχεται μια τόσο εύκολη νίκη. Κατοικώντας σε άθλιες καλύβες, απομονωμένοι στο μέσο ενός πληθυσμού με τον οποίο δεν έχουμε άλλες σχέσεις παρά μόνο ενδιαφέρον· τα ερείπια, μια βαθιά φτώχεια για ψυχαγωγία και η πιο τρομακτική εικόνα μιας σκληρής επιδημίας που θέρισε 1600 άντρες σε λιγότερο από τρεις μήνες, κάνουν τις σκέψεις μας να γυρίζουν οδυνηρά στη Γαλλία και όλοι επιθυμούν να επιστρέψουν στη χώρα τους που δεν ήταν ποτέ τόσο αγαπητή όσο κατά την απουσία αυτή, αφού η διπλωματία δεσμεύει τη θέλησή μας και αναστέλλει το αποτέλεσμα των όπλων μας. Παρόλα αυτά, αυτή η ευγενής αποστολή σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε από το υπουργείο τότε, που κατάλαβε καλά τις επιθυμίες της Γαλλίας· διατηρείται και συνεχίζεται από τους τελευταίους υπουργούς με μια επίμονη σταθερότητα, εξασφαλίζει μια ωραία σελίδα στην ιστορία της χώρας μας. Μακάρι η εκλογή του Όθωνα της Βαυαρίας στο θρόνο της Ελλάδας που κυρώθηκε και στηρίχτηκε από τις τρεις Δυνάμεις να καταπνίξει τις εσωτερικές διαφωνίες αυτών των άτυχων ανθρώπων και να βάλει τέρμα στα πιο μακρά και σκληρά βάσανα.²⁹⁸

Ζακ Μανζάρ– Jacques Mangeart (1805-1870 ή 1874)

Για την διευκόλυνση της επικοινωνίας του γαλλικού σώματος λειτουργούσε ταχυδρομική υπηρεσία και παράλληλα για την ενημέρωση των ίδιων αλλά και των συγγενών τους στο εξωτερικό καθώς και άλλων φιλελλήνων εκδίδονταν και γαλλόφωνες εφημερίδες στην Ελλάδα. Μία από αυτές ήταν η *Courrier d' Orient*, με

²⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 86.

²⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 111-112.

εκδότη τον Maxime Raymbaud.²⁹⁹ Ο Ρεμπώ έφτασε στην Ελλάδα, (για τέταρτη φορά), τον Αύγουστο του 1828 συνοδευόμενος από τέσσερις Γάλλους που επρόκειτο να στελεχώσουν το τυπογραφείο. Ένας από αυτούς ήταν ο Ζακ Μανζάρ, στον οποίο οφείλουμε πολλές πληροφορίες για την τότε εποχή, χάρη στο βιβλίο που έγραψε *Souvenirs de la Morée recueillis pendant le séjour des Français dans le Péloponèse* το οποίο επανεκδόθηκε επτά φορές από το 1830 ως το 1850.³⁰⁰ Αν και δεν ήταν μέλος του εκστρατευτικού σώματος, επειδή έφτασε μαζί του στην Ελλάδα και κινήθηκε στα ίδια μέρη με εκείνο, οι πληροφορίες που δίνει είναι τόσο ακριβείς που νομίζει κανείς ότι προέρχονται από κάποιον συμμετέχοντα.

Ο Ζακ Μανζάρ είχε το βαθμό του δεκανέα το 1828, όταν ήρθε στην Ελλάδα σε ηλικία 23 ετών. Είχε σπουδάσει αρχικά νομική αλλά μετά την επιστροφή του στη Γαλλία σπούδασε και φιλοσοφία και στη συνέχεια εργάστηκε ως καθηγητής σε κολλέγιο και παράλληλα μετέφρασε πολλά κείμενα αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων. Ο ίδιος γράφει ότι η απόφασή του να έλθει στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα των φιλελληνικών κυρίως αισθημάτων του και επιδοκιμάζει την απόφαση των Δυνάμεων να βοηθήσουν πιο δραστικά τη χώρα αυτή:

Η φωνή του ανθρωπισμού ακούστηκε τέλος από τις πιο πολιτισμένες δυνάμεις της Ευρώπης: η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία, που επί πολύ διάστημα έμειναν αναίσθητες στις ικεσίες των δυστυχισμένων τέκνων της Ελλάδος, δεν εκώφευσαν στην τελευταία της κραυγή: την κραυγή της καταστροφής. Η Γαλλία, πρώτη, συγκέντρωσε πάνω από δεκαπέντε χιλιάδες άντρες προορισμένους να σπεύσουν προς βοήθεια των τέκνων του Λεωνίδα και να σφογγίσουν τα αιματηρά δάκρυα που επί τόσον καιρόν αυλάκωναν τα άθυμα πρόσωπά τους.

Ήτανε στις αρχές του μηνός Αυγούστου 1828, η εκστρατεία του Μοριά ήτανε το θέμα των συζητήσεων. Ήδη η Τουλόν έβλεπε μέσα στα τείχη της το άνθος του στρατού μας έτοιμο να επιβιβαστεί για να πάει να εκδικηθεί τους άτυχους ήρωες. Είχεν επικεφαλής τον στρατηγόν Μαιζών, που μόνο το όνομά του ήταν αρκετό ώστε να μη χρειάζεται κανέναν έπαινο.

Η επιθυμία να δω αυτή την τόσο πολυύμνητη χώρα, να υπερασπίσω όσο μου ήτανε δυνατό την ιερή υπόθεση που έβαλε στα χέρια των κατοίκων της το σπαθί, να συμπονέσω τις δυστυχίες τους γνωρίζοντάς τους καλύτερα, και μαθαίνοντάς τους από το ίδιο το στόμα των θυμάτων, αυτά ήσαν τα κίνητρα που

²⁹⁹ Raymbaud, Jean François Maxime (1795-1894). Γάλλος φιλέλληνας, στρατιωτικός, διπλωμάτης και εκδότης των εφημερίδων *Courrier d'orient* και *Courrier de la Grèce*

³⁰⁰ Γ. Δημακόπουλος, «Αι εφημερίδες *Courrier d'orient* - *Courrier de la Grèce*», ΔΙΕΕ 21 (1978), σ. 477.

μ'έκαμαν ν' αποφασίσω να εγκαταλείψω το Παρίσι, με τις ηδονές του και τις διασκεδάσεις του, και να πάω με την αποστολή στο Μοριά, όπου δεν περίμενα να συναντήσω παρά οδύνες και στερήσεις, και μπόρεσα να βεβαιωθώ ότι ως προς αυτό το σημείο δεν είχα καθόλου γελαστεί.³⁰¹

Εγκατέλειπα, λοιπόν, το Παρίσι στις 11 Αυγούστου 1828. Οφείλω να πω ότι η επιθυμία να μάθω τη νεοελληνική γλώσσα, που είχα ήδη αρχίσει να μελετώ, η ελπίδα ν' αποκτήσω καινούριες γνώσεις επισκεπτόμενος μια χώρα τόσο πλούσια σε αναμνήσεις, κι ίσως και πιο πολύ ακόμα η αγάπη των ταξιδιών, που τη συγχωρεί μια φλογερή φαντασία ενός νέου εικοσιτεσσάρων ετών, συνέτειναν να πάρω την απόφασή μου. Δε θα ακολουθούσα ούτε ως στρατιωτικός, ούτε ως αποσπασμένος σε καμιά υπηρεσία τη γαλλική αποστολή. Φύγαμε τρεις άλλοι νέοι κι εγώ, για να βοηθήσουμε στη δημιουργία ενός γαλλοελληνικού τυπογραφείου, που εσκόπευε να εγκαταστήσει στον Μοριά ο υπολογαγός κ. Ρεμπώ, διευθυντής και ιδιοκτήτης του.[...] Την 1^η Σεπτεμβρίου επιβιβαστήκαμε στο μπρίκι «Ευτυχία», ναυλωμένο από το Κράτος, που συμμετείχε στη δεύτερη εφοδιοπομπή της εκστρατείας του Μοριά.[...] Η εφοδιοπομπή αποτελείται από εξήντα σχεδόν πλοία μεταγωγικά, συνοδευόμενα από εννιά με δέκα πολεμικά.³⁰²

Η πρώτη του, ωστόσο, επαφή με τους Έλληνες, εμπόρους, κατά την άφιξή του το Σεπτέμβριο του 1828 στην Καλαμάτα τον απογοητεύει· εκτιμά πως είναι απατεώνες και εντελώς αγάριστοι απέναντι στους Γάλλους ευεργέτες τους. Λέει:

Μόλις, την παραμονή, ρίξαμε την άγκυρα, είκοσι ελαφρές βάρκες διευθύνθηκαν προς τα καράβια της εφοδιοπομπής. Τις κυβερνούσαν Έλληνες, κι ήσαν φορτωμένες με σταφύλια, καρπούζια, ρώδια, σύκα και κρασί. Δεν είναι ανάγκη να πω ότι παντού ήσαν καλοδεχούμενοι, κι ότι δεν άργησαν να ξεπουλήσουν το εμπόρευσμά τους. Ήσαν οι άνθρωποι που ερχόμαστε να προστατέψουμε και να υπερασπίσουμε· ήσαν αυτοί οι γενναίοι ήρωες που πήραν τα όπλα για την ελευθερία και που, τόσον ανδρείοι όσο και δυστυχισμένοι, είχαν ορκιστεί να πεθάνουν καλύτερα παρά να είναι σκλάβοι. Έτσι τουλάχιστον τους είχαμε κρίνει. Έχασαν γρήγορα όταν τους εγνωρίσαμε, και ιδίως όταν, βγαίνοντας στη στεριά, είδαμε την αγορά που είχανε στήσει στην ακρογιαλιά· τότε, επαναλαμβάνω, επεισθήκαμε για την κακοπιστία τους, την αχαριστία τους και για την αρπακτικότητά τους. Ήσαν οι περισσότεροι από τη Ζάκυνθο ή από την Κέρκυρα, και μιλούσαν πιο πολύ ιταλικά παρά ελληνικά. Ήσαν όμως και πολλοί από το Μοριά, αλλ' ούτε αυτοί έδειχναν περισσότερη καλοπιστία ούτε

³⁰¹ Ζακ Μανζάρ, ό.π., σ. 31.

³⁰² Στο ίδιο, σ. 32.

περισσότερη ευγνωμοσύνη για τους Γάλλους στρατιώτες που ερχόντουσαν να τους υπερασπιστούν. Τα μαγαζιά τους δεν ήσαν παρά καλύβες φτιαγμένες με χόρτα και μερικά κλαριά. Τα εμπορεύματά τους ήσαν κυρίως καρποί σαν αυτούς που ανέφερα πιο πάνω, σαπούνη, καπνός, κρασιά και ρακή. Εύρισκε επίσης κανείς και μερικές τράπουλες. Φυλάγονταν να παραδώσουν το εμπόρευσμά τους, προτού να πληρωθούνε προκαταβολικά. Αν τους παρουσίαζες ένα νόμισμα των 3 ή των 5 φράγκων, κι έπαιρνες εμπόρευμα μικρότερης αξίας, προτιμούσαν να μην πουλήσουν, προφασιζόμενοι ότι δεν είχαν ψιλά· αυτό έγινε αφορμή πολλών διαπληκτισμών ανάμεσα σ' αυτούς και στους στρατιώτες μας, που δε μπορούσαν να καταλάβουν πώς, με τα λεφτά στο χέρι, τους αρνιόντουσαν τα πράγματα που έβλεπαν.³⁰³

Προς επίρρωση της πρώτης άσχημης εντύπωσης, αναφέρει και ένα περιστατικό εξαπάτησης ενός Γάλλου αξιωματικού με αφορμή την πώληση ενός αλόγου:

Πολλοί Γάλλοι αξιωματικοί είχανε πάει στην αγορά, με την ελπίδα να προμηθευτούν άλογα αραβικά. Οι Έλληνες των βουνών κατέβαιναν φορτωμένοι σύκα και σταφύλια. Μερικοί από αυτούς είχαν αρκετά ωραία άλογα, που τάχανε πάρει από τους Αιγύπτιους κι από τους Τούρκους. Ήταν ανάμεσα στ' άλλα ένα, που η ομορφιά του έκανε εντύπωση σ' έναν αξιωματικό του επιτελείου, που ρώτησε τον Έλληνα πόσο ήθελε για τ' αλόγό του.- Σαράντα τάλληρα, είπε ο Μοραΐτης.- Ο αξιωματικός προσφέρει τριάντα, κι ο Έλληνας δέχεται να του το πουλήσει σ' αυτή την τιμή. Παίρνει έναντι δεκαπέντε τάλληρα από το Γάλλο αξιωματικό, που τον παρακαλεί να κρατήσει το άλογο και να το ταΐση, ώσπου να πάη στο καράβι να φέρη και το υπόλοιπο ποσό που συμφώνησαν· δεν θ' αργούσε παραπάνω από είκοσι λεπτά. Τι κάνει ο Έλληνας; Κρίνει συμφερότερο να κρατήσει τα δεκαπέντε τάλληρα και το άλογο, και τρέχει με καλασμό στο Ναβαρίνο, όπου βρισκόταν ήδη ένα τμήμα του στρατού μας, με την ελπίδα να το πουλήση εκεί ακριβώτερα.

Πούλησε πραγματικά το άλογο που το αναγνώρισε αργότερα ο Γάλλος λοχαγός που το είχε αγοράσει στην Καλαμάτα· μπορεί να πιστέψει κανείς, πως αν υπήρχαν τότε στο Μοριά είκοσι θέσεις κατειλημμένες από τους Γάλλους, αυτός ο θρασύς Έλληνας θαβρίσκε τον τρόπο να εισπράξει είκοσι φορές την αξία του αλόγου του προτού το παραχωρήσει.

Οι άνθρωποι αυτοί, που τους κατέτρωγα με τα μάτια όταν έφτασα, για τους οποίους ένιωθα εκτίμηση κι ένα είδος σεβασμού, όπως μπροστά σε άτυχους ήρωες, μου φάνηκαν τότε ένα σύνολο αγρίων, κλεφτών, αχαρίστων που δεν edίσταζαν να γδύσουν τους ευεργέτας των, αρκεί να ήσαν βέβαιοι ότι το

³⁰³ Στο ίδιο, σ. 36-37.

μπορούσαν, γιατί νόμιζα πως διέκρινα σ' αυτούς μιαν ανανδρία αρκετά χαρακτηριστική, ώστε να μη φοβάμαι να το πω αυτό.³⁰⁴

Ωστόσο, λίγο παρακάτω, βλέποντας τον καμένο τόπο από την βαρβαρότητα των Αιγυπτίων δείχνει πιο συγκαταβατικός. Άλλωστε, όπως θα δούμε στο τέλος των *Αναμνήσεών* του ανασκευάζει εντελώς αυτή την εικόνα. Λέει λοιπόν:

Όσο κι αν παραπονιόμαστε για την αχαριστία των Ελλήνων, τους οικτίραμε για τα δεινά τους· καταριόμαστε τη βαρβαρότητα και την απανθρωπιά του Ιμπραήμ, που, εκτός από τη σφαγή τόσων ανθρώπων, δεν είχε διστάσει να προβή και στην ολοκληρωτική αποψίλωση του εδάφους που τους έτρεφε, και να κάνει στάχτη ως και το τελευταίο σπίτι που βρήκε σ' αυτό το τμήμα του Μοριά.³⁰⁵

Παρότι σχημάτισε αυτή την αλγεινή εντύπωση για τις τέτοιου είδους ενέργειες του Ιμπραήμ, δε δίστασε να πάει να περάσει τη νύχτα στο στρατόπεδο εκείνου, όταν κατά τη διάρκεια μιας βόλτας του, μαζί με κάποιον άλλο στρατιώτη, απομακρύνθηκε αρκετά και δεν πρόλαβε την καθορισμένη ώρα να επιστρέψει στο πλοίο του. Η εικόνα που μας μεταφέρει ως προς τη φιλοξενία που του προσφέρθηκε, μάλλον είναι του παραλόγου αν σκεφτεί κανείς ότι αυτοί οι Γάλλοι είχαν έλθει ως εχθροί για να τους εκδιώξουν. Αν στη συνέχεια αναλογιστούμε ότι τα όσα λέγονταν περί σκηνοθετημένης εκστρατείας δε μπορεί να τα γνώριζε και ο τελευταίος στρατιώτης, συμπεραίνει κανείς ότι οι Αιγύπτιοι ήταν τόσο εξοικειωμένοι με τη γαλλική παρουσία, που συμμετείχε στο στράτευμα αυτό, ώστε δεν ένιωθαν καμιά εχθρότητα, πόσο μάλλον απειλή, (αν είχαν πάει, για παράδειγμα, ως κατάσκοποι), στη θέα δύο στρατιωτών που είχαν ξεστρατίσει. Προφανώς το ίδιο οικεία ένιωθε και ο Μανζάρ, σε καμιά περίπτωση δεν αισθανόταν ότι προσέγγιζε εχθρικό στρατόπεδο :

Πού να την περάσουμε αυτή τη νύχτα; Μήπως ανάμεσα στους εξήντα ή ογδόντα Έλληνες της αγοράς; Όχι, δεν θάμαστε ασφαλείς εκεί. Καθώς βρισκόμαστε σχεδόν σε ίσην απόσταση από το στρατόπεδο του Ιμπραήμ κι από την αγορά των Ελλήνων, προτιμήσαμε να πάμε προς τα αιγυπτιακά στρατεύματα.[...] Δε συναντήσαμε στην είσοδο του στρατοπέδου κανένα φρουρό προς τον οποίο ν' αποταθούμε. Ο ύπνος είχε ήδη κλείσει τα μάτια των περισσοτέρων στρατιωτών του Ιμπραήμ. Το έδαφος ήταν στρωμένο από κορμιά, ξαπλωμένα ανάκατα μέσα στη σκόνη. Προχωρούσαμε χωρίς να λέμε τίποτα σε κανένα, και χωρίς κανείς να μας εμποδίσει. Το πόδι μου προσέκρουσε ξαφνικά στο πόδι ενός Άραβος, που κοιμότανε ξαπλωμένος πάνω στα χαλίκια, έτσι που

³⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 37-38.

³⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 38.

να σχηματίζει ένα είδος σταυρού με το κορμί του και το τουφέκι του, που πάνω του ακουμπούσε το κεφάλι του (σ' αυτή τη θέση βρίσκονταν σχεδόν όλοι οι κοιμισμένοι). ξύπνησε· ανασήκωσε βαρειά το κεφάλι του, και, χωρίς να τρομάξει που είδε τόσο κοντά του δύο Γάλλους, για να μην πω δύο εχθρούς, το ακούμπησε πάλι πάνω στο τουφέκι του και ξανακοιμήθηκε.[...] Τους είπα Ελληνικά πως είμαστε Γάλλοι, πως η νύχτα μας βρήκε μακριά από το στρατόπεδό μας, κι ότι τους παρακαλούσα να μας προσφέρουν τη φιλοξενία τους, που δεν την αρνούνται ποτέ στους ξένους που τη ζητούν.[...] Μπήκαμε λοιπόν και βρήκαμε πραγματικά έξι Γάλλους, δύο Πιεμοντέζους και τρεις Ιταλούς. Όλοι προθυμοποιήθηκαν να μας ετοιμάσουν χαλιά για ν' αναπαυθούμε. Δεν ήξαιραν ποιος να μας πρωτοπεριποιηθή· ο ένας άναψε αμέσως το τσιμπούκι του και μας το πρόσφερε γεμάτο από γλυκό και μυρωδάτο καπνό· ο άλλος μας προσφέρει το φλυντζάνι τον καφέ όπου απομένει ένα κατακάθι πηχτό και μαύρο. Εδώ μας δίνουν ένα ποτηράκι πιωτό· εκεί χαιρετούν την άφιξή μας με χαρούμενα τραγούδια.³⁰⁶

Παραθέτει και μια εικόνα που προκαλεί αμηχανία, καθώς αφορά Ελληνίδες αιχμάλωτες που δείχνουν να μη νοιάζονται για τη σκλαβιά τους, ίσα- ίσα να είναι από ένα σημείο και μετά επιλογή τους. Φαίνεται, μάλιστα, να μιλά επικριτικά γι' αυτές, ότι δηλαδή αυτοί ήρθαν για να τις ελευθερώσουν ενώ εκείνες επιλέγουν τη σκλαβιά. Μάλλον η εικόνα που παρουσιάζει εδώ ο Μανζάρ δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αδικεί και προσβάλλει τις γυναίκες αυτές, τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους:

Ήσαν επίσης μέσα στη σκηνή, ή μάλλον στην αποθήκη του κ. Κόστα³⁰⁷ πολλές γυναίκες, Ελληνίδες σχεδόν όλες, που είχανε πιαστή κυρίως στην πολιορκία του Μεσσολογγίου. Δεν μου φάνηκαν καθόλου λυπημένες για τη σκλαβιά τους αν πραγματικά μπορούμε να πούμε σκλάβες γυναίκες που μόνες τους λένε πως είναι ερωμένες ή σύζυγοι των κυρίων τους, γυναίκες που για να τους ακολουθήσουν απέρριψαν σταθερά την πρόταση που τους έγινε να τις αποδώσουν στις οικογένειές τους, στ' αγαθά τους, στην πατρίδα τους στην ελευθερία· γυναίκες που απαρνήθηκαν ως και τους γονείς τους και τ' αδέρφια τους, για να συνοδέψουν, κάτω από το φλογερό ουρανό της Αιγύπτου, εκείνους που εμείς τους αποκαλούμε τυράννους των: και δεν έδειξαν μόνο στο Ναβαρίνο αυτή τη διαγωγή· παντού ήτανε το ίδιο, και στην Κορώνη, και στη Μοθώνη, και στις Πάτρας, και στο κάστρο του Μοριά.³⁰⁸

³⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 41-43.

³⁰⁷ Κορσικανός έμπορος στην υπηρεσία του Ιμπραήμ.

³⁰⁸ Ζακ Μανζάρ, ό.π., σ. 43.

Ακολουθεί η παρουσίαση της επιθεώρησης του γαλλικού στρατεύματος από τον Ιμπραήμ, άλλη μια σκηνή παραλόγου, αν αναλογιστεί κανείς ότι η συμπεριφορά των Γάλλων μοιάζει να απευθύνεται σε φίλο και σύμμαχο και όχι σε εχθρό:

Την 1 Οκτωβρίου έγινε σε κάποια απόσταση από το Ναβαρίνο, και σχεδόν στην ακτή της θάλασσας, η επιθεώρηση των γαλλικών στρατευμάτων που είχανε φτάσει προσφάτως στο Μοριά. Ο στρατηγός Μαιζόν, περιβαλλόμενος από το πιο λαμπρό επιτελείο, διέτρεχε έφιππος τις γραμμές των φαλάγγων μας, που ο θάνατος κι οι αρρώστειες δεν τις είχαν ακόμα προσβάλει.[...] Ο Αιγύπτιος πρίγκιψ είχε φτάσει στο γαλλικό στρατόπεδο χωρίς πομπή και χωρίς συνοδία, ακολουθούμενος μόνο από τον κ. Άμπρο, τον διερμηνέα του. Ο στρατηγός Μαιζόν, μαθαίνοντας την απρόοπτη άφιξη του γιου του Μωχάμετ, του έστειλε μ' έναν από τους υπασπιστές του ένα άλογο πάνω στο οποίο τον παρακαλούσε νάρθη να τον συναντήσει.[...] Ο Ιμπραήμ συνεχάρη τον στρατάρχη για το παράστημα και την ακρίβεια των κινήσεων των στρατευμάτων του· αλλά δε μπόρεσε να συγκρατήσει τον ενθουσιασμό του και το θαυμασμό του όταν είδε να ελίσσονται οι έφιπποι κυνηγοί μας.[...] Ο Ιμπραήμ συνεχάρη ιδιαιτέρως τον συνταγματάρχη αυτού του συντάγματος, που του πρόσφερε μια πλήρη στολή κυνηγού, χωρίς να λησμονήσει και την ιπποσκευή· η Υψηλότης του, με τη σειρά του, έκαμε δώρο στο κ. ντε Φοντουά ένα δαμασκηνό σπαθί που εκτιμήθηκε 10.000 φράγκα.³⁰⁹

Το παράξενο αυτό σκηνικό συνεχίστηκε με την άφιξη του Νικήτα Σταματελόπουλου, που αρχικά κανείς δεν τον πρόσεξε καθώς απέδιδαν τιμές στον εχθρό που είχαν έρθει να εκδιώξουν. Η εικόνα αυτή προκάλεσε την έκπληξη και του ίδιου του αφηγητή:

Η είδηση της επιθεώρησης των γαλλικών στρατευμάτων είχαν εξάψει επίσης την περιέργεια των Ελλήνων στρατιωτών που βρίσκονταν εκεί κοντά. Ο στρατηγός Νικήτας Σταματελόπουλος.[...] θέλησε κι αυτός ν'απολαύσει το καινούριο εκείνο θέαμα. Έφτασε στα μέσα της επιθεωρήσεως, τη στιγμή που ο στρατηγός Μαιζόν διέτρεχε, μαζί με τον Αιγύπτιο στρατηγό, τις γραμμές των λαμπρών λεγεώνων μας. Τον ακολουθούσαν καμιά δωδεκαριά Έλληνες ντυμένοι το ίδιο φτωχικά όπως αυτός. Ψηλός, όσο ο Ιμπραήμ είναι κοντός, φαίνεται επίσης τόσο αδύνατος και τόσο καταβεβλημένος, όσο εκείνος είναι παχύς και καλοζωισμένος.[...] Στάθηκε για να ιδή τους στρατηγούς που περνούσαν συνοδεύοντας το γιο του Μωχάμετ. Εκείνος τον διέκρινε, και τον εκόιταξε μ' ένα ύφος περιφρονητικό, και μ' ένα χαμόγελο ειρωνικό, σα να ήθελε να συγκρίνη τις τιμές που του απέδιδαν με τον παραμερισμό στον οποίον άφηναν

³⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 52-53.

αυτόν, Έλληνα στρατηγό, που ωστόσο την υπόθεσή του την είχαν αγκαλιάσει και την είχαν υπερασπίσει. Ο Νικήτας, πειραγμένος, κάρφωσε απάνω του τα μάτια, που σπίθιζαν από την οργή, κι ανάγκασε τον Ιμπραήμ να χαμηλώσει τα δικά του. Είχε ήδη χουφτώσει τη λαβή του σπαθιού του, αλλά, συγκρατώντας την παραφορά του, προχώρησε λίγα βήματα, ώστε να τον αντιληφθούν ο στρατηγός Μαιζόν, ή οι άλλοι στρατηγοί που τον συνόδευαν. Ο στρατηγός Σνάνιντερ τον επρόσεξε· πήγε αμέσως κοντά του, του έσφιξε το χέρι, του απηύθυνε μερικά κολακευτικά λόγια, και του πρόσφερε ένα άλογο, που ο Έλληνας καπετάνιος το αρνήθηκε. Μετά την επιθεώρηση δυο στρατηγοί ήρθαν πάλι να τον συναντήσουν, και τον παρεκάλεσαν να τους συχωρέσει καθώς και τον στρατάρχη που δεν τον είχε αντιληφθή.³¹⁰

Στη συνέχεια των *Αναμνήσεών* του ο Μανζάρ, αναφέρει για τις παραδόσεις των κάστρων που έγιναν αμαχητί με μόνη εξαίρεση το κάστρο του Μοριά· μας παραδίδει αρχικά μια σύντομη περιγραφή της παράδοσης του κάστρου της Πάτρας και μετά από μερικές σελίδες επανέρχεται και κάνει λεπτομερέστατη αναφορά στην παράδοση του κάστρου του Μοριά. Παρατίθενται σύντομα αποσπάσματα και από τα δύο σημεία, δεδομένου ότι τα γεγονότα αυτά έχουν παρατεθεί και σε προηγούμενες αφηγήσεις:

Σε μιας λεύγας περίπου απόσταση απ' αυτά τα ψηλά βουνά, είναι ένα οχυρό αρκετά σημαντικό που το λένε κάστρο της Ρούμελης.³¹¹ Από την άλλη πλευρά του κόλπου, κι ακριβώς αντικρύ απ' αυτό, είναι το κάστρο του Μοριά όχι λιγότερο σημαντικό από το πρώτο· είναι το μόνο σημείο όπου τα στρατεύματά μας συνήντησαν μιαν αντίσταση αληθινή, αν και μικρής διάρκειας.[...] Την επομένη της αποβάσεως των στρατευμάτων μας, ο στρατηγός διοικητής της τρίτης ταξιαρχίας εδέχτηκε τους Τούρκους απεσταλμένους του διοικητού του κάστρου της Ρούμελης. Είχαν επικεφαλής τους τους κ. κ. Γκρην και Μπερτινί, τον έναν Άγγλο και τον άλλο Γάλλο· ο πρώτος ήτανε πρόξενος της Αγγλίας στις Πάτρας· ο δεύτερος είχε ονομασθή, τον Μάρτιο του 1829, προσωρινός πρόξενος του γαλλικού έθνους.[...] Στις 30 Οκτωβρίου, στις εφτά το πρωί, δόθηκε το σημείο της επιθέσεως που επρόκειτο να είναι η τελευταία και να μας κάνει κυρίους του κάστρου, όπου ήσαν κλεισμένοι οι εχθροί του Σταυρού, οι δυνάστες της δυστυχισμένης Ελλάδος.[...] Ύστερα από ένα συνεχές πυρ τεσσάρων ωρών, έγινε ένα ρήγμα αρκετό ώστε να προετοιμαστούμε για την επίθεση. Οι Τούρκοι ύψωσαν για χλευασμό μιαν άσπρη σημαία βουτηγμένη σε ακαθαρσίες, που την έστησαν ανάμεσα στα λάβαρά τους. Η επίθεση έγινε τότε ζωνρότερη· οι βάρκες

³¹⁰ Στο ίδιο, σ. 53-54.

³¹¹ Εννοεί το Αντίρριο.

των πολεμικών πλοίων, φορτωμένες με σκάλες, πλησίαζαν στην ακτή για να τις ξεφορτώσουν. Θα τις έστηναν σε λίγο στα τείχη. Οι στρατιώτες μας ζητούσαν με δυνατές φωνές να γίνη η επίθεση, όταν οι Τούρκοι, τρομοκρατημένοι απ'αυτές τις προετοιμασίες, αντικατέστησαν τις σημαίες τους με τη γαλλική, κι άνοιξαν τις πύλες.³¹²

Φθάνοντας, λοιπόν, στην Πάτρα, όπου θα εγκαθίστατο το τυπογραφείο, μας δίνει μια πρώτη εικόνα της πόλης αλλά της εικόνας των Γάλλων στα μάτια των Ελλήνων· μιλά για μίσος και απορεί με τη στάση των κατοίκων. Ωστόσο, οι Έλληνες θα έβλεπαν στην παρουσία τους τους οργανωτές της στρατιάς του Ιμπραήμ:

Τα πρώτα σπίτια, αν μπορούμε να πούμε έτσι εκείνα τα ερείπια τα καμωμένα από ξύλο, από χώμα κι ασβέστη, τα πρώτα σπίτια που αντικρύσαμε ήταν τρία ή τέσσερα.[...] Σε καθένα απ' αυτά τα σπίτια, υπήρχαν όμορφες γυναίκες κι εκείνο που τις έκανε πιο όμορφες στα μάτια μας, ήταν το ότι δεν είχαν το πρόσωπο ζηλότυπα σκεπασμένο με πέπλο, όπως αυτές που ακολουθούσαν τους Τούρκους. Θυμάμαι μια που είδα να κοιτάζει από μια τρύπα που χρησίμευε για παράθυρο στο σπίτι του Αυστριακού προξένου. Την κοιτούσα με καλοσύνη· ένιωθα ένα αίσθημα που δε θα τολμούσα να το πω έρωτα, αλλά που δεν μπορούσα να το καθορίσω: και τι δεν θάδινα για να ρίξη επάνω μου μια ματιά τόσο ακαθόριστη όπως η δική μου; Αλλά ποια υπήρξε η κατάπληξή μου! Αφού μας έκαμε ένα φριχτό μορφασμό, τραβήχτηκε από το παράθυρο, φωνάζοντάς μας «άντε, σκύλε Φράγκε». Σημειώστε ότι η γυναίκα αυτή ήταν Ελληνίδα, κι ότι αυτοί που τους έβριζε έτσι ήσαν ελευθερωταί της δύστηνης πατρίδας της. Διευθύνουμε τα βήματά μας προς το κάστρο, χωρίς να μπορούμε να εξηγήσουμε την αφορμή του μορφασμού και της κατάρας της κοπέλας εκείνης.³¹³

Στη συνέχεια, μας δίνει κάποιες πληροφορίες για τη ζωή στην Πάτρα εκείνη την εποχή, που ήτανε δύσκολη για τους Γάλλους στρατιώτες, καθώς μετά την αναχώρηση των Τούρκων δεν είχαν κάποια πολεμική δραστηριότητα και τους έλειπαν όλες οι ανέσεις και οι διασκεδάσεις που είχαν στην πατρίδα τους:

Τα τρόφιμα, εκτός από το ψωμί και μερικά χόρτα, όπως οι πατάτες, πουλιόντουσαν άμφηνα, κι ιδίως το ψάρι, που ήτανε περίφημο.[...] Το κρασί, αρκετά καλό, αν και κάπως γλυκό, και με μια γεύση ρετσίνας, πουλιότανε δυο πιάστρα η μποτίλια.³¹⁴ Λένε πως κι αυτό συνέτεινε στις αρρώστιες που έστειλαν στον τάφο ένα μέρος από το στρατό μας. Οι στρατιώτες μας δεν

³¹² Ζακ Μανζάρ, ό.π., σ. 72-74.

³¹³ Στο ίδιο, σ. 58.

³¹⁴ Στη σελίδα 171 του ίδιου έργου παρατίθεται κατάλογος με τιμές πολλών ειδών διατροφής, με ημερομηνία 1/13 Ιανουαρίου 1829.

εύρισκαν στις Πάτρας άλλες διασκεδάσεις εκτός από του Βάκχου.[...] Το ψωμί του συσσιτίου, που ήτανε τρεις λίβρες, πωλήθηκε 15 και 16 σολντιά.[...] Ο καφές, με ζάχαρη, πουλιότανε στην αρχή μια πεντάρα το φλυτζάνι, και χωρίς ζάχαρη τρεις παράδες μονάχα.[...] Ποια υπήρξε η έκπληξή μας όταν, δύο μέρες μετά, είδαμε ν'ανοίγει ένα καινούριο καφενείο, πλουτισμένο με μπιλιάρδο. Δε χρειάζεται να πω ότι δεν άργησε να γίνη της μόδας, κι οι στρατιώτες μας εύρισκαν εκεί μέσα τον πολύτιμο τρόπο να σκοτώνουν την ώρα τους και να διασκεδάζουν τις στενοχώριες τους. Το τεράστιο βήμα που έκαναν ξαφνικά οι Έλληνες προς τον πολιτισμό, μας έδινε την ελπίδα ότι σύντομα θα είχαμε κι άλλες διασκεδάσεις. Αλίμονο όμως! η Αφροδίτη κι η χαρούμενη συνοδία της είχαν από πολύ καιρό απομακρυνθή απ' τα μέρη αυτά, όπου δεν εύρισκε πια κανείς χαρές παρά μόνο στις αναμνήσεις, και παρηγοριά στις ελπίδες.³¹⁵

Και σε ένα άλλο σημείο λέει σχετικά με το ίδιο θέμα, παρομοιάζοντας την Πάτρα με το Παρίσι:

Περάσαμε, όπως συνήθως, τη βραδυά μας σε δύο - τρία καφενεία, όπου τα μπιλιάρδα, τα χαρτιά, το ντόμινο και το ζεστό κρασί ιδίως δεν έλειπαν. Ήσαν οι μόνες διασκεδάσεις που μπορούσε κανείς να βρη στο Μοριά· και πάλι δεν τις εύρισκαν εύκολα στ' άλλα μέρη που κατείχαν τα στρατεύματά μας. Αι Πάτραι ήσαν, κατά την ομολογία των όσων τις εγνώρισαν, η προνομιά πόλη, το Παρίσι αυτής της καινούριας Γαλλίας.³¹⁶

Όσο κι αν οι Έλληνες ένιωθαν αμήχανα βλέποντας τους Γάλλους, η επίσημη πολιτεία εξέφραζε με κάθε ευκαιρία την ευγνωμοσύνη της προς τη χώρα και το βασιλιά της:

Την άλλη μέρα, όλες οι γαλλικές καρδιές σκιρτούσαν από χαρά. Ήταν η 4 Νοεμβρίου (1828), εορτή του Αγίου Καρόλου.[...] παρά τη βροχή και τον απαίσιο καιρό που έκανε, οι ελληνικές αρχές της επαρχίας και της πόλεως, έχοντας επί κεφαλής τον κ. Μαυρομάτη, έπαρχο της Αχαΐας, επεσκέφθησαν εν σώματι τους Γάλλους στρατηγούς με την ευκαιρία της βασιλικής εορτής. Ο γιατρός κ. Σ. Πυλαρινός, ένας από τους επιτρόπους της Κυβερνήσεως στο γαλλικό στρατό, με φωνή συγκινημένη, κι εξ ονόματος όλων, απηύθυνε στο στρατηγό Σνάνιντερ, φρούραρχο, την ακόλουθη προσφώνηση:

«Στρατηγέ,

Ερχόμαστε, με την ευκαιρία της επετείου που εορτάζουμε, να σας υποβάλουμε τις ευχές μας για τη μακροήμερευση της Α.Μ. του Καρόλου Ι', και για την ευδαιμονία της Γαλλίας. Τα νικηφόρα όπλα του μονάρχου σας απήλλαξαν, μέσα σε λίγες μέρες, την Πελοπόννησο από την παρουσία των

³¹⁵ Ζακ Μανζάρ, ό.π., σ. 78-79.

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 164-165.

βαρβάρων εναντίον των οποίων αγωνιζόμαστε εδώ κι εφτά χρόνια[...] Γάλλοι, επιτρέψτε στα τέκνα της Ελλάδος να συμμεριστούν τη χαρά σας· κι η χαρά που αισθάνονται ας είναι μια διαβεβαίωση της ευγνωμοσύνης που πλημμυρίζει τις καρδιές των. Ζήτω ο βασιλεύς των Γάλλων! Ζήτωσαν οι σεβαστοί σύμμαχοι!». ³¹⁷

Ενθουσιασμός και συγκίνηση επικράτησε, σύμφωνα με την περιγραφή που ακολουθεί, και κατά την ημέρα της επιβίβασης του βαρώνου Ιγκονέ, στις 9 Ιανουαρίου 1829, από το λιμάνι της Πάτρας, στο πλοίο «Πόλη της Μασσαλίας». Γράφει ο Μανζάρ:

Η είδηση της αναχωρήσεως του γενναίου αυτού στρατηγού διαδόθηκε στην πόλη κι οι κάτοικοι έτρεξαν από παντού να τον κατευοδώσουν. Σ' όλο το διάστημα που έμεινε στις Πάτρας, είχε αποσπάσει το σεβασμό, την αγάπη και την ευγνωμοσύνη των Ελλήνων ώστε δε μπορούσαν να μείνουν αδιάφοροι τη στιγμή που επρόκειτο να τους εγκαταλείψει. Δεν είχανε ξεχάσει με πόση αφοσίωση είχε αψηφήσει τη δριμύτητα του καιρού και τόσους άλλους κινδύνους, όταν ξεκίνησε ο ίδιος επικεφαλής των στρατιωτών του για να εμποδίσει την επέκταση της πανούκλας στα Καλάβρυτα. Θέλησαν λοιπόν, την ώρα που θάφευγε μακριά τους, να του εκδηλώσουν όλο τους το θαυμασμό κι όλη τους την ευγνωμοσύνη.

Είχε φτάσει ήδη στην παραλία, ακολουθούμενος από πολυάριθμους Γάλλους αξιωματικούς. Οι αρχές των Πατρών έσπευδαν να τον κατευοδώσουν. Κι η εκκλησία θέλησε να τιμήσει τον ανθρωπισμό του και την αφοσίωσή του· όλος ο κλήρος της πόλης τον είχε συνοδέψει, προηγουμένου του ιερού συμβόλου της θρησκείας του Χριστού. Προτού ο γενναίος στρατηγός μπει στη βάρκα, που τον περιέμενε για να τον μεταφέρει στο πλοίο, ένας παπάς απήγγειλε μια συγκινητική προσευχή ευλογώντας το ταξίδι του. Το πλήθος που συνωστιζότανε γύρω του εξέφρασε επανειλημμένως με δυνατά «ζήτω» την ευγνωμοσύνη του και τη λύπη που του ενέπνεε η αναχώρηση ενός στρατηγού Γάλλου. Ο γενναίος στρατοπεδάρχης δε μπόρεσε να κρύψει τη συγκίνησή του μπροστά σε μια τέτοια σκηνή, κι ευχαρίστησε θερμά τον έπαρχο των Πατρών. ³¹⁸

Ακολουθεί η περιγραφή της άφιξης του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην πόλη. Δε φαίνεται να σχηματίζει καλή εντύπωση γι' εκείνον· τον αποκαλεί περίφημο για τις μηχανορραφίες του και ανατρέχει στα χρόνια του πρώτου ελληνικού εμφυλίου:

³¹⁷ Στο ίδιο, σ. 82-83.

³¹⁸ Στο ίδιο, σ. 166.

Αν αι Πάτραι είχαν ένα Γάλλο στρατηγό λιγότερο,³¹⁹ μπορούσαν να υπολογίσουν έναν επί πλέον Έλληνα καπετάνιο, τον άλλοτε περίφημο για τις μηχανορραφίες του και για τη δύναμή του. Είχε έρθει ο στρατηγός Κολοκοτρώνης. Στα 1823 είχε προσπαθήσει να καταλάβη την Προεδρία της Ελλάδος, κι είχε μάλιστα κλειστεί στο κάστρο του Αναπλιού, δηλώνοντας ότι δεν θα παρέδιδε τα κλειδιά στη Γερουσία παρά μόνον υπό τον όρο να παραδεχτούν το αίτημά του. Παρ' όλες τις απειλές του ωστόσο, υποτάχτηκε και παρέδωσε τα κλειδιά του φρουρίου στον Πέτρο Μαυρομιχάλη, που είχε εκλεγεί Πρόεδρος. Και τότε ανακηρύχτηκε αρχιστράτηγος της Πελοποννήσου.

Όταν τον είδαμε στις Πάτρας, τον ακολουθούσαν καμιά δωδεκαριά Έλληνες, οπλισμένοι ως τα δόντια και ντυμένοι αρβανίτικα. Δεν μπορούμε να παραλείψουμε την περιγραφή αυτής της στολής, που είναι κοινή στους Έλληνες και στους εχθρούς τους[...] αυτή είναι η συνηθισμένη στολή των Αλβανών στρατιωτών. Τέτοια ήταν ακριβώς και των Ελλήνων που ακολουθούσαν τον Κολοκοτρώνη. Όσο γι' αυτόν, η στολή του δε διέφερε απ' αυτήν που περιγράψαμε παρά με τον πλούτο της και τα στολίδια με τα οποία ήτανε φορτωμένη, χωρίς ν' αναφέρουμε τις δύο επωμίδες από επιχρυσωμένο ασήμι, που παρουσίαζαν δύο κεφάλια λιονταριού.³²⁰

Σχετικά με την αντιπαλότητα του Κυβερνήτη με το Φαβιέρο, ως προς τη δημιουργία τακτικού στρατού, θεωρεί υπεύθυνο τον Καποδίστρια για την αποτυχία αυτής της συνεργασίας και τον κατηγορεί για μεροληψία υπέρ των Ρώσων και επιφύλαξη προς τους Γάλλους σε αντίθεση με τον απλό λαό που θα ήθελε, λέει, εάν θα επέλεγε εκείνος, ακόμα και Γάλλο βασιλιά:

Επρόσθεταν πως ο συνταγματάρχης είχε ζητήσει, αλλά του κάκου, από τον Καποδίστρια την ακύρωση πολλών διορισμών που είχαν γίνει στο στρατό, μετά την αναχώρησή του, σε πρόσωπα εντελώς ξένα προς τις γνώσεις που απαιτούντο, κι ότι είχε δείξει κατάπληξη βλέποντας να έχουν επανέλθει στο στρατό, και μάλιστα προαγόμενοι, άνθρωποι που τους είχε διώξει γιατί έφυγαν μπροστά στον εχθρό, ή για άλλες ποταπότητες επίσης ασυγχώρητες. Όπως κι αν είναι, ο συνταγματάρχης Φαβιέ δεν άργησε να εγκαταλείψη την Αίγινα για να επιστρέψη στο στρατηγείο της γαλλικής στρατιάς. Έλεγαν πως ο Κυβερνήτης της Ελλάδος ζητούσε ν' απομακρύνει από τη διοίκησή του όλους τους ξένους αξιωματικούς, εκτός από τους Ρώσους. Διατείνονταν μάλιστα κι ότι είχε πη πως δεν ήθελε από τη Γαλλία παρά μόνο το χρήμα της. Ας μην πιστευθή όμως πως οι κάτοικοι της Ελλάδος εμπνέονταν από τέτοια αισθήματα: αντιληφθήκαμε

³¹⁹ Εννοεί μετά την αναχώρηση του Ιγκονέ.

³²⁰ Ζακ Μανζάρ, ό.π., σ. 167-168.

τουναντίον σ' αυτούς πολλήν εκτίμηση κι ευγνωμοσύνη προς τα στρατεύματά μας. Συχνά μάλιστα έλεγαν πως αν οι τρεις Δυνάμεις ήθελαν να τους επιβάλουν ένα βασιλιά ξένο, παρακαλούσαν το Θεό να είναι Γάλλος, και πρόσθεταν ότι θα προτιμούσαν την κυριαρχία των Τούρκων από την προστασία της Αγγλίας. Προαισθάνονταν ήδη άραγε πως ο βασιλιάς που επρόκειτο να τους δώσουν θα ήταν ένας πρίγκιπας απ' αυτό το έθνος που δεν τους ενέπνεε απόλυτη εμπιστοσύνη;³²¹

Αναφέρεται, ακόμα, και σε εκδηλώσεις φιλανθρωπίας των Γάλλων που επίσης είχαν ως αποτέλεσμα την ευγνωμοσύνη των Ελλήνων προς εκείνους και μάλιστα τονίζεται η ανησυχία τους για την κατάσταση που θα επακολουθήσει μετά την αναχώρηση της στρατιάς αυτής. Συνεπώς, εκτιμά ότι η αρχική, αρνητική εντύπωση των κατοίκων απέναντι στους Γάλλους, έχει πλέον αλλάξει:

Τις πρώτες μέρες του Φεβρουαρίου ένα ποσό 2.447 φράγκων εστάληκε από το στρατάρχη Μαιζόν στον στρατηγό Σνάιντερ και προστέθηκε στις δωρεές της δευτέρας και της τρίτης μεραρχίας. Είχε συγκεντρωθή με έρανο στο στρατό που έμενε στη Μοθώνη και στο Ναβαρίνο, και θα μοιραζότανε στον πληθυσμό που είχε πληγή από την πανούκλα· μια μεγάλη ποσότητα ασπρόρουχα και φορέματα συνόδευε αυτή την αποστολή. Η διανομή έγινε από τις τοπικές αρχές, υπό την επίβλεψη ενός αξιωματικού του γαλλικού επιτελείου.

Έτσι τα στρατεύματά μας εκέρδιζαν πιο πολύ την ευγνωμοσύνη των Ελλήνων. Αυτοί πάλι ευλογούσαν τη γενναιοδωρία των σωτήρων τους κι έδειχναν ότι το μεγαλύτερο γι' αυτούς ήταν ότι σύντομα θα μας έχαναν. Μιλούσαν πραγματικά για την προσεχή αναχώρηση και των υπόλοιπων στρατευμάτων μας. Ο στρατηγός Σεμπαστιανί κι ο συνταγματάρχης του πυροβολικού υποκόμισ ντε λα Ιτ, είχανε φύγει από το Ναβαρίνο επιστρέφοντας στη Γαλλία με τη φρεγάτα « Δούκισσα του Μπερύ».³²²

Δε θα μπορούσε να μην αναφέρει και τις εργασίες των Γάλλων στον τομέα της επιδιόρθωσης των κάστρων. Στην επιστολή ενός μηχανικού που μας μεταφέρει, επικρίνεται η Κυβέρνηση που δεν έστειλε Έλληνες να βοηθήσουν τους Γάλλους. Εντύπωση, επίσης, προκαλεί το ότι θεωρείται πιθανή μια νέα εισβολή των Τούρκων και τονίζεται ότι όλες αυτές οι επισκευές θα ήταν πολύ χρήσιμες σε μια τέτοια περίπτωση:

Οι εργασίες της επιδιόρθωσης του κάστρου του Μοριά εξακολουθούσαν πάντοτε με μεγάλη ταχύτητα. Εκτός από τους λόχους του μηχανικού που εχρησιμοποιούντο σ' αυτές, είχανε πάρει κι όλους τους στρατιώτες που είχαν

³²¹ Ζακ Μανζάρ, ό.π., σ. 177-178.

³²² Στο ίδιο, σ. 180.

ιδέα από οικοδομικές εργασίες από τα συντάγματα που στάθμευαν στις Πάτρας. Επειδή δεν επεσκέφθηκα ο ίδιος λεπτομερώς αυτό το κάστρο, μεταφέρω εδώ ένα άρθρο σχετικό που τόσπειλε στη διεύθυνση του «Ταχυδρόμου της Ανατολής» ένας αξιωματικός του μηχανικού που είχε αναλάβει την επιδιόρθωση αυτού του οχυρού, που οι μπόμπες μας του είχαν χαλάσει τα τείχη:

[...] Εκτός όμως απ' αυτά τα έργα που θα διπλασιάσουν την αμυντική δύναμη του κάστρου, το μηχανικό ασχολήθηκε με την επιδιόρθωση των κτιρίων υπηρεσίας: μετέβαλε σε στρατώνια για τριακόσιους άντρες το πρώτο πάτωμα μιας μεγάλης αποθήκης, επιδιόρθωσε τρεις πυριτιδαποθήκες, πρόσθεσε μια τέταρτη σε μιαν από τις πολυάριθμες θολωτούς υπονόμους του φρουρίου κ.λπ. [...] Θάπρεπε και η Ελληνική Κυβέρνηση να προσθέσει ντόπιους εργάτες, που αργότερα θα συντηρούσαν αυτά τα έργα που έφτιασαν οι Γάλλοι. Γιατί δεν εβοήθησαν κι αυτοί τους στρατιώτες μας, που, αφού απελευθέρωσαν την πατρίδα τους, χρησιμοποίησαν και το υπόλοιπο χρονικό διάστημα που θάμεναν ανάμεσά τους για να τους εξασφαλίσουν από τυχόν καινούριες επιθέσεις των εχθρών τους;».³²³

Εκείνος, πάντως, νιώθει περήφανος που η χώρα του συντέλεσε σε αυτή την ανθρωπιστική, όπως λέει, πράξη της εκδίωξης των Τούρκων και δηλώνει αισιόδοξος για την πρόοδο των Ελλήνων, κατακρίνοντας όσους τους κακολογούν χωρίς να αναλογίζονται τι έχουν περάσει:

Αυτό ήταν το τέλος της εκστρατείας του Μοριά. Δεν θα ξαναϊδούμε ποτέ πια πάνω σε κανένα κάστρο της χερσονήσου να κυματίζει η σημαία της ημισελήνου. Οι σημαίες των τριών συμμάχων Δυνάμεων, ενωμένες πάνω σ' όλα τα φρούρια, θα δείξουν στον κόσμο ότι για να κερδίσεις την επιτυχία πρέπει να βαδίζεις κάτω απ' την ασίδα της ευρωπαϊκής συνείδησης. Η επιτυχία εξασφαλίστηκε κι είναι τόσο τέλεια όσο και γρήγορη. Μια μεγάλη ανθρωπιστική πράξη επετελέσθη με την ακριβή εκτέλεση των συνθηκών. Τιμή στους γενναίους μας όλων των υπηρεσιών κι όλων των βαθμών! Τιμή στις τρεις Δυνάμεις που υπεράσπισαν τόσο γενναιόφρονα την υπόθεση της δικαιοσύνης και της ελευθερίας!

Ας επιστρέψουμε τώρα μέσα στις Πάτρας, όπου δεν θάχουμε πια να συναντήσουμε παρά διαρκώς αυξανόμενες προόδους του πολιτισμού, σ' ένα λαό που η σκλαβιά τον είχε αποκτηνώσει χωρίς να τον αποθαρρύνει, και που τον

³²³ Στο ίδιο, σ. 180-181.

ακούμε σήμερα να δυσφημίζεται άδικα από ανθρώπους που δε μπορούν να καυχηθούν ότι τον έχουν γνωρίσει καλά.³²⁴

Και σε ένα άλλο σημείο, προσθέτει στον απολογισμό που κάνει για τη γαλλική παρουσία και τη βοήθειά της χώρας του στην επιστροφή Ελλήνων αιχμαλώτων που είχαν μεταφερθεί στην Αίγυπτο:

Σ' αυτό το αναμεταξύ, οι Γάλλοι αξιωματικοί που στάθμευαν στις Πάτρας εχάρηκαν για την άφιξη σ' αυτήν την πόλη του κ. κόμητος Σαιν Λεζέ Μπεμποστά, που ερχόταν από την Αίγινα[...]. Ο νεαρός αυτός λοχαγός, καθώς και ο κ. Λεγκρό, απεσπασμένος στο Υπουργείο των Εξωτερικών στη Γαλλία, είχανε σταλή, κατόπιν επιθυμίας του βασιλέως, στην Αίγυπτο για ν' απελευθερώσουν κι επαναπατρίσουν τους Έλληνες που θάβρισκαν σκλάβους. Η διαμονή τους στην Αλεξάνδρεια και στο Κάιρο δεν υπήρξεν άκαρπη[...]. Αναζητούσε παντού λεπτομερείς καταλόγους όλων των Ελλήνων που στέναζαν στη σκλαβιά, ελπίζοντας να ξαναγυρίσει σύντομα στην Αίγυπτο και ν' απελευθερώσει μερικές εκατοντάδες άτομα απ' αυτούς τους δυστυχισμένους που οι βάρβαροι αφέντες των τους πουλούσαν σ' όποιον πρόσφερνε τα πιο πολλά και τους τραβολογούσαν από σκλαβοπάζαρο σε σκλαβοπάζαρο.

[...] Αυτά ήσαν τα ευχάριστα αποτελέσματα της παρουσίας των Γάλλων στην Πελοπόννησο. Όχι μόνον οι ελευθερώτριες σημαίες μας ήρθαν να την απελευθερώσουν· όχι μόνο, βάζοντας τέρμα στη σκλαβιά των τέκνων της, εθέσαμε τέρμα και στα δεινά τους και τους εδώσαμε την ελπίδα ενός μέλλοντος ευτυχέστερου· η μεγαλοφροσύνη της Γαλλίας θέλησε να επεκταθή περισσότερο. Δεν της αρκούσε να εμποδίσει τις μελλούμενες δυστυχίες, ήθελε ακόμα και να επουλώσει όσο μπορούσε τις πληγές του παρελθόντος. Κι έτσι είδαμε ότι δεν παρέλειψε τίποτα για να παρηγορήσει τόσες δυστυχισμένες οικογένειες, αποδίδοντάς τους εκείνους που βάρβαρο χέρι είχεν αποσπάσει από τους κόλπους των και τους κρατούσε μακριά απ' αυτές.³²⁵

Τελειώνοντας το έργο του, μιλά με πολύ καλά λόγια για τους Έλληνες, λέγοντας ότι η αρχική του άσχημη εντύπωση άλλαξε εντελώς ύστερα από όλο αυτόν τον καιρό που τους έζησε από κοντά:

Εκείνοι που μιλούν έτσι μπορούν να καυχηθούν ότι γνωρίζουν καλά το ελληνικό έθνος; Πού το μελέτησαν; Μήπως στα παραθαλάσσια κάστρα που παραδόθηκαν στους Γάλλους από τους Τούρκους και τους Αιγύπτιους; Μα τι βρήκανε σ' αυτά τα κάστρα εκτός από τα ίχνη της βαρβαρότητας και της απανθρωπιάς τους; Δίνουν ίσως το όνομα Έλληνες σ' εκείνη την ορδή των

³²⁴ Στο ίδιο, σ. 77.

³²⁵ Στο ίδιο, σ. 168-170.

ξένων απ' όλες τις χώρες που ήρθαν να εγκατασταθούν εκεί αμέσως μόλις μας παραδόθηκαν; Αλλά αυτοί δεν ήσαν τίποτε άλλο παρά ένα πλήθος από αλήτες που είχαν ξεφύγει από τα Ιόνια νησιά, από τη Σικελία, από την Ιταλία, κι ακόμα κι από τις ακτές της Γαλλίας, με την ελπίδα να βρουν κάτι ν' αρπάξουν στην Πελοπόννησο. Αυτοί ήσαν σχεδόν, κατά το διάστημα της διαμονής των Γάλλων στο Μοριά, οι μόνοι κάτοικοι των παραθαλασσίων κάστρων που κατελάβαμε. Εκεί λοιπόν οι αξιωματικοί μας έμαθαν να γνωρίζουν τους Έλληνες; Αι Πάτρας, συγκεντρώνοντας έναν μεγάλο αριθμό από νησιώτες και ξένους, που τους είχε τραβήξει απ' όλα τα μέρη η παρουσία του μεγαλύτερου μέρους των στρατευμάτων μας, κι η ελπίδα να κερδίσουν χρήματα, υπήρξε σχεδόν η μόνη παραθαλάσσια θέση που την ετιμούσε με την παρουσία του ένας αρκετά μεγάλος αριθμός οικογενειών αληθινά Ελληνικών. Σ' αυτές τις οικογένειες κυρίως εμελετήσαμε τα ήθη και τον χαρακτήρα αυτού του λαού, που η σκλαβιά τον έπληξε αλλά δεν τον συνέτριψε, και μπορούμε να διαβεβαιώσουμε ότι δεν είναι καθόλου αλήθεια πως οι Έλληνες δε θα μπορέσουν ποτέ ν' ανυψωθούν από την κατάσταση της αποκτηνώσεως στην οποία έχουνε πέσει. Εκατό φορές είχαμε την απόδειξη του εναντίου βλέποντας την πρόοδο προς τον πολιτισμό των Μοραΐτικων οικογενειών στις Πάτρας, καθώς και των Αθηναϊκών και των Μεσολογγίτικων που είχανε καταφύγει σ' αυτή την πόλη.[...] Αν είχαν μπορέσει, όπως εμείς, να εισχωρήσουν μέσα σε οικογένειες πραγματικά ελληνικές, θ' αντιλαμβάνονταν ότι δεν είχαμε βοηθήσει αχάριστους. Ας σηκωθούν ν' αποσείσουν μια τέτοια κατηγορία εκείνοι από τους αξιωματικούς που είδαν αυτές τις αξιοσέβαστες οικογένειες να στερούνται τα χαλιά τους και τα στρώματά τους για να τα δώσουν στους Γάλλους, που ήσαν αναγκασμένοι να κοιμηθούν απάνω σ' ένα υγρό έδαφος.[...] Όσο για μας, μπορούμε να διαβεβαιώσουμε πως οι καρδιές τους, αντί να είναι κλεισμένες σε κάθε αίσθημα ευγνωμοσύνης κι ανθρωπισμού, ξαίρουν τουναντίον ό,τι πιο ζωντανό και πιο λεπτό έχει η ευγνωμοσύνη.³²⁶

Ζαν Πιέρ Πελλιόν-Jean Pierre Pellion (1793-1864)

Ο λοχαγός Πελλιόν εργαζόταν στο Επιτελείο του εκστρατευτικού σώματος του Μοριά. Όταν ο υποστράτηγος Τρεζέλ ανέλαβε τη διεύθυνση των τακτικών στρατευμάτων, μετά την παραίτηση για λόγους υγείας του βαρώνου Έυντεκ, ο Πελλιόν πήγε μαζί του ως αρχηγός του επιτελείου του και διοικητής του ιππικού. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, ο Αυγουστίνος ζήτησε την παραίτησή του (όπως και του Ζεράρ). Τις αναμνήσεις του από αυτή την περίοδο, τις άφησε στο έργο

³²⁶ Στο ίδιο, σ. 211-212.

που εξέδωσε το 1855, με τίτλο *La Grece et les Capodistrias pendant l'occupation française de 1828 a 1834*.

Αναφέρει, λοιπόν, παραθέτοντας τα σχέδια της Γαλλίας, ότι η χώρα του έβλεπε με ανησυχία την εισβολή των ρωσικών στρατευμάτων στις τουρκικές επαρχίες που θα μπορούσαν να φτάσουν ως την Κωνσταντινούπολη, καθώς και τις προφάσεις που καθημερινά εύρισκε ο Ιμπραήμ για να αναβάλει την αναχώρησή του από την Πελοπόννησο. Αποφάσισε, έτσι, αφενός για να τον αναγκάσει να φύγει, αφετέρου για να αποκτήσει μεγαλύτερη επιρροή στα πράγματα της Ανατολής και να βάλει την Ελλάδα υπό την προστασία της, να στείλει στρατό στην Πελοπόννησο. Αυτό ήταν το μέσο για να αποκτήσει μια υπεροχή ανάλογη με την κατοχή της Μάλτας και των Ιόνιων νησιών από την πλευρά της Αγγλίας και να εξισορροπήσει την υπεροχή της Ρωσίας ως προς τη γεωγραφική της θέση.³²⁷ Άλλωστε, εκτιμούσε ότι αν δεν ήταν η συνθήκη της 6^{ης} Ιουλίου που οδήγησε στο Ναυαρίνο, στη συνέχεια, λόγω του Ρωσοτουρκικού πολέμου, οι Έλληνες θα έπεφταν στην αγκαλιά της Ρωσίας, γεγονός που προσπαθούσε η Γαλλία εδώ και πολύ καιρό να αποτρέψει.³²⁸ Την ίδια ανησυχία, σχετικά με την αυξανόμενη επιρροή της Ρωσίας στην Ελλάδα, είχε διατυπώσει και ο Μαιζών, όπως έχει ήδη αναφερθεί στη σχετική ενότητα.

Στο τρίτο κεφάλαιο του έργου του, αναφέρεται αρχικά στην αναχώρηση της εκστρατείας και στη δύναμη που αριθμούσε, και στη συνέχεια στην άφιξη και στις πρώτες εντυπώσεις από τη χώρα:

Ο γαλλικός στρατός, υπό τις διαταγές του μαρκήσιου Μαιζών, μια δύναμη περίπου 14000 ανδρών και με 1500 άλογα χωρισμένος σε τρεις ταξιαρχίες, αναχώρησε από την Τουλών στις 17 Αυγούστου του 1828 και έφτασε στα νερά του Ναυαρίνου στις 27 του ίδιου μήνα και άρχισε στις 30 την αποβίβαση στο Πεταλίδι, χωρίς αντίσταση, της πρώτης και δεύτερης ταξιαρχίας[...] Στην Πελοπόννησο συναντούσε κανείς μόνο ερείπια και καταστροφή. Οι πόλεις, τα χωριά και οι μεγάλοι ελαιώνες είχαν πυρποληθεί από τους Άραβες. Εδώ κι εκεί, κάποιες περιπλανώμενες οικογένειες προσπαθούσαν να επιβιώσουν, ενώ ο υπόλοιπος πληθυσμός είχε καταφύγει στα νησιά και στα βουνά. Οπλισμένες ομάδες διέτρεχαν τη χώρα κάνοντας μικρής έκτασης μάχες, φιλονικώντας με τον εχθρό για την ισχνη σοδειά της ελιάς και του καλαμποκιού.³²⁹

³²⁷ Pellion J.P., *La Grece et les Capodistrias pendant l'occupation française de 1828 a 1834*, Paris, Librairie Militaire, 1855, σ. 82.

³²⁸ Στο ίδιο, σ. 80.

³²⁹ Στο ίδιο, σ. 85-86.

Οι Έλληνες, έγραφε, μαθαίνοντας την άφιξη του στρατεύματος έτρεξαν στην παραλία και ο Καποδίστριας πήγε επίσης να τους συναντήσει λίγο μετά:

Μαθαίνοντας από αναμμένες φωτιές ενώ βρίσκονταν στα βουνά την άφιξη των Γάλλων έτρεξαν ομαδικά στον τόπο της αποβίβασης και λίγες μέρες μετά ο Καποδίστριας συνοδευόμενος από κάποιους οπλαρχηγούς, μεταξύ των οποίων ήταν ο Κολοκοτρώνης και ο Νικήτας συναντήθηκε με το Γάλλο στρατάρχη.³³⁰

Εξηγεί, στη συνέχεια, πως έπρεπε να εγκατασταθούν στο συγκεκριμένο σημείο, παρά την ακαταλληλότητα λόγω των ασθενειών που ξεσπούσαν εκεί, γιατί κατά τα άλλα τους εξασφάλιζε πολλά πλεονεκτήματα:

Η εγκατάσταση του γαλλικού στρατοπέδου στα όρια της Γιάλοβας επιβλήθηκε από την απόλυτη ανάγκη να στηρίζονται στο στόλο ο οποίος ήταν η βάση των επιχειρήσεων, μετέφερε τον οπλισμό, τα εφόδια, τα τρόφιμα και περιέθαλπε και τους ασθενείς. Έπρεπε επίσης να μεταφέρουν το απαραίτητο νερό και τα ξύλα για το στράτευμα. Δεν υπήρχε θέμα επιλογής: ήταν το μόνο βολικό σημείο και παρά την ακαταλληλότητα για την υγεία του στρατεύματος ήταν υποχρεωμένοι να το αποδεχθούν σαν ένα αναπόφευκτο καθήκον και ρίσκο του πολέμου. Η νοσηρότητα αυτής της θέσης όπου και οι Αιγύπτιοι είχαν επίσης χάσει πολύ κόσμο από αρρώστιες οφείλεται στις αναθυμιάσεις των ελών της παλιάς Πύλου. Κι άλλες αιτίες συνεισέφεραν εξίσου, με ένα τρομακτικό τρόπο, στην αύξηση της θνησιμότητας: το δριμύ ψύχος τις νύχτες που το διαδεχόταν θερμές μέρες· ένα άθλιο σύστημα υγιεινής, κι επιπλέον η μη συνετή κατανάλωση φρούτων εκ μέρους των στρατιωτών, του κρασιού και των δυνατών λικέρ παρά τις προειδοποιήσεις. Τέλος, οι μολυσμένες αναθυμιάσεις των προσφάτως εγκαταλελειμμένων τούρκικων στρατοπέδων και των νεκροταφείων τους όπου τα πτώματα, σκεπασμένα με μικρή ποσότητα χώματος ξεθάβονταν συχνά τις νύχτες από τα τσακάλια που υπήρχαν εκεί πολυάριθμα. Επειδή δεν υπήρχαν εγκαταστάσεις νοσοκομειακές οι ασθενείς συσσωρεύονταν στα καράβια τα μεταγωγικά, όπου αφήνονταν στη φροντίδα των νοσηλευτών που ήταν σχεδόν αδύνατον να τους επιβλέπουν. Κι όταν γέμιζαν τα καράβια τούς συγκέντρωναν σε σκηνές που στήνονταν στην καλή μεριά του πιο καλά οργανωμένου στρατοπέδου, όπου ξάπλωναν σε υγρό έδαφος πάνω σε μια λεπτή ψάθα, εκτεθειμένοι σε όλες τις αλλαγές της περιόδου των βροχών. Συχνά ανεμοστρόβιλοι αναποδογύριζαν τα αδύναμα δέντρα που προστάτευαν αυτούς τους δυστυχείς.³³¹

³³⁰ Στο ίδιο, σ. 87.

³³¹ Στο ίδιο, σ. 89- 90.

Πιστεύει ότι η εκστρατεία αυτή ήταν απαραίτητη, παρότι οι ναύαρχοι έλεγαν ότι, μετά το Ναυαρίνο και την καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου, ο Ιμπραήμ δε θα μπορούσε να ανεφοδιαστεί και θα έφευγε. Εξηγεί ότι τα πράγματα δεν ήταν έτσι, γιατί ο ανεφοδιασμός του Ιμπραήμ από τα Επτάνησα γινόταν κανονικά και ο Ιμπραήμ είχε σπείρει τη γη, άρα με τη νέα σοδειά δε θα αντιμετώπιζε επισιτιστικό πρόβλημα.³³²

Αλλά ο Ιμπραήμ είχε σπείρει τη γη και έψαχνε να δημιουργήσει πόρους επιβίωσης στην ίδια τη χώρα. Αν μπορούσε να περιμένει την εποχή της συγκομιδής θα μπορούσε να παραμείνει για καιρό στο Μοριά. Η γαλλική εκστρατεία του πήρε κι αυτή την τελευταία ελπίδα και τον έκανε να μπλοκαριστεί και στη στεριά όπως και στη θάλασσα.³³³

Καμιά εχθρότητα, έγραφε, δεν υπήρχε μεταξύ των δύο στρατοπέδων ως την αναχώρηση του Ιμπραήμ, ίσα- ίσα που αντηλλάγησαν και επισκέψεις, περισσότερες της μιας. Είναι και αυτό ένα από τα σημεία που στηρίζει την άποψη πολλών περί σκηνοθετημένης εκστρατείας, και που αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής:

Καθ' όλο το διάστημα που διήρκεσαν οι συζητήσεις στον Πόρο, οι δύο στρατοί βρίσκονταν σε επαφή. Δεν υπήρχε όμως καμιά εχθρότητα ούτε από το ένα μέρος ούτε από το άλλο. Ο Ιμπραήμ επισκέφτηκε πολλές φορές το γαλλικό στρατόπεδο, βοήθησε στην επιθεώρηση, εξέτασε την αρμονία και την τάξη που βασίλευε στο στράτευμα. Ήταν καλός συνδαιτημόνας όσο και καλός παρατηρητής, παρουσιαζόταν στο τραπέζι, μεταξύ άλλων, να εγκαταλείπει ειλικρινώς τις προκαταλήψεις του έθνους του.³³⁴

Αναφέρει επίσης, όπως και ο Μανζάρ παραπάνω, ότι κατά την αναχώρηση του Ιμπραήμ πολλές Ελληνίδες αιχμάλωτες δε θέλησαν αν απελευθερωθούν, ενώ τα παιδιά, τα κάτω των δεκατεσσάρων ετών, δεν είχαν δικαίωμα να αποφασίσουν μόνα τους:

Οι γυναίκες ήθελαν σχεδόν όλες να τους ακολουθήσουν, προτιμώντας τη γλυκύτητα του χαρεμιού από τη ζωή που θα αναγκάζονταν να ζήσουν στην πατρίδα τους. Αντιθέτως η απόφαση της παραμονής ή της αναχώρησης των παιδιών κάτω των δεκατεσσάρων ετών δε μπορούσε να ληφθεί από τα ίδια. Η γαλλική κυβέρνηση ήδη είχε εξαγοράσει από την Αίγυπτο σκλαβωμένα παιδιά

³³² Ωστόσο, όλες οι μαρτυρίες μιλούν για έρημη και χέρσα γη και η όποια σοδειά δε θα μπορούσε να επαρκέσει για ένα τόσο μεγάλο στράτευμα και, βεβαίως, υπήρχε πια και η συνθήκη της Αλεξάνδρειας.

³³³ Pellion J.P., ό.π., σ. 91.

³³⁴ Στο ίδιο, σ. 92, σημ. 1

που όμως πολλά από αυτά δεν ξαναεύρισκαν επαναπατριζόμενα τις οικογένειές τους και μένοντας χωρίς φροντίδα ξαναγύριζαν πίσω στην Αίγυπτο.³³⁵

Περιγράφει, στη συνέχεια, την απογοήτευση των Γάλλων στρατιωτών για την αναίμακτη αναχώρηση του Ιμπραήμ και την χωρίς μάχη παράδοση των κάστρων, στα οποία είχαν απομείνει τουρκικές φρουρές. Η στέγαση των στρατιωτών στα κάστρα ήταν πολύ μεγάλη αναγκαιότητα, λόγω της έναρξης της περιόδου των βροχών:

Ο στρατός εγκατέλειψε το Μοριά διαψεύδοντας τις ελπίδες των Γάλλων στρατιωτών, που πέθαιναν από τον πυρετό στις ακτές όπου υπολόγιζαν να βρουν τη δόξα. Ο Ιμπραήμ –Πασάς είχε αφήσει φεύγοντας φρουρές στα κάστρα της Μεσσηνίας. Η Πάτρα και το κάστρο του Μοριά ήταν ακόμη στην εξουσία των Τούρκων. Άρχισε η περίοδος των βροχών, ξεκίνησαν και οι αρρώστειες και η κατάσταση του στρατεύματος θα γινόταν πολύ ανησυχητική αν έπρεπε να περιμένουν περισσότερο καιρό την παράδοση των τοποθεσιών αυτών. Για λόγους υγείας ήταν επιτακτική ανάγκη να βρουν τόπο να ξεχειμωνιάσουν. Γίνονταν προετοιμασίες λοιπόν για την κατάληψη των φρουρίων κατόπιν συμφωνίας ή με χρήση βίας. Αλλά η χαρά του στρατεύματος που είχε δεχτεί με επευφημίες την ιδέα της μάχης ήταν σύντομη. Το Ναβαρίνο, η Κορώνη και η Μεθώνη διαδοχικά παραγγελμένα να παραδοθούν, το έκαναν χωρίς αντίσταση και τα απομεινάρια τους μολυσμένα από νοσογόνα παράσιτα και μιάσματα παραδόθηκαν στους Γάλλους στις 5, 6 και 8 Οκτωβρίου.³³⁶

Κι ενώ η Πάτρα παραδόθηκε, ύστερα από την επίθεση του Σνάιντερ, κάποιοι Τούρκοι φεύγοντας από εκεί κατέφυγαν στο κάστρο του Μοριά και πρόβαλαν αντίσταση. Ο Σνάιντερ, κατανοώντας τη σημασία της θέσης αυτής που επικοινωνούσε με το Αντίρριο και θα μπορούσε να γίνει στήριγμα νέας τουρκικής επίθεσης, ειδικά αν ανακαλούνταν τα γαλλικά στρατεύματα, το περικύκλωσε και άνοιξε τάφρο. Μετά από λίγες μέρες τοποθετήθηκε πυροβολικό και ήρθε και αγγλική ναυτική δύναμη. Τελικά, το φρούριο παραδόθηκε μετά από 11 μέρες.³³⁷

Ακολούθως, αναφέρει ότι ενώ ήταν πρόθεσή τους να περάσουν τον Ισθμό για να εκκαθαρίσουν την Αττική και την Εύβοια, δεν προχώρησαν σε αυτή την επιχείρηση λόγω της άρνησης των άλλων δύο συμμάχων:

Τέθηκε το ζήτημα της μεταφοράς των στρατευμάτων στην Κόρινθο για να καταδιώξουν τους Τούρκους στην Αττική, την Εύβοια και στο βόρειο παραθαλάσσιο κόλπο της Ναυπάκτου[...] Η επιτυχία ήταν βέβαιη, οι Τούρκοι

³³⁵ Στο ίδιο, σ. 92-93.

³³⁶ Στο ίδιο, σ. 93-94.

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 94-95.

είχαν λίγους στρατιώτες, οι θέσεις τους βρίσκονταν σε κακή κατάσταση[...] αλλά οι πρέσβεις της Αγγλίας και της Ρωσίας αντιτάχτηκαν σε αυτή την κίνηση αναφέροντας ότι η αποστολή των γαλλικών στρατευμάτων δεν είχε άλλο σκοπό παρά την εκκένωση του Μοριά και αυτά όφειλαν να παραμείνουν εκεί. Ο Μαιζών υπάκουσε.³³⁸

Κατηγορεί τον Καποδίστρια ότι εναντιωνόταν στην ιδέα για αποικισμό κάποιων περιοχών, παρόλο που η χώρα ήταν αραιοκατοικημένη. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι η Γερουσία, κυρίως, ήταν αυτή που αντιδρούσε σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, (που απαιτούσε παραχώρηση των εθνικών γαιών), για να μη χάσουν οι πρόκριτοι την επιρροή τους στο λαό, την οποία στήριζαν στην έγγαιο ιδιοκτησία τους. Εκτιμά, ότι ο Κυβερνήτης έβλεπε αυτούς τους πιθανούς αγοραστές ως δυνάμει αντιπάλους του:

Ο Κυβερνήτης αρνιόταν σταθερά να προτείνει ένα νόμο για πώληση εδαφών για καλλιέργεια αναφέροντας ότι δεν ήθελε να δημιουργηθούν ξένοι μεγαλοϊδιοκτήτες στη χώρα ενώ οι φτωχοί ντόπιοι θα γίνονταν εκμισθωτές στη γη που γεννήθηκαν. Αυτό θα ήταν πιθανό αν δεν ήταν εύκολο να διορθωθεί αυτή η δυσχέρεια με νομοθετικά μέτρα. Ο πραγματικός λόγος ήταν ο φόβος να προσελκυσθούν στη χώρα άνθρωποι πλούσιοι και φωτισμένοι που η παρουσία τους θα έβλαπτε τον Κυβερνήτη.³³⁹

Μετά την απελευθέρωση της Πελοποννήσου ο γαλλικός στρατός έπρεπε να αναχωρήσει και θα έμενε μόνο μια ταξιαρχία «κατοχής» υπό το Σνάιντερ. Αναφέρει, λοιπόν, ότι οι Έλληνες έβλεπαν με δυσπιστία την παραμονή αυτής της ταξιαρχίας³⁴⁰ και ότι αυτό οφειλόταν κυρίως σε όσα διέδιδε το ρώσικο κόμμα:

Η αποστολή του στρατού αυτού θεωρήθηκε ότι είχε τελειώσει και ένα μεγάλο μέρος των στρατευμάτων επέστρεψε στη Γαλλία. Λίγο καιρό πριν ο γενικός διοικητής Μαιζών έλαβε ως βραβείο για τις ένδοξες υπηρεσίες του τη ράβδο του στρατάρχη και έφυγε επίσης αφήνοντας ως διοικητή της Πελοποννήσου τον Σνάιντερ με ένα μικρό σώμα στρατού που πήρε την ονομασία ταξιαρχία κατοχής. Είχε τη συγκατάθεση της Συνόδου στο Λονδίνο με το Πρωτόκολλο της 16^{ης} Νοεμβρίου 1828. Είχε επιφορτιστεί, στο όνομα των συμμάχων, με την προστασία της χώρας και τη διατήρηση της τάξης. Συγκεντρώθηκε στη Μεθώνη και το Ναυαρίνο για να διευκολύνει τη διοικητική υπηρεσία. Το κάστρο του Μοριά και η Κορώνη ξαναδόθηκαν στους Έλληνες για να αποδείξουν την αφιλοκερδή στάση της Γαλλίας και να καθησυχάσουν τους κατοίκους, στους οποίους προκαλούσε ανησυχία η παράταση της παραμονής

³³⁸ Στο ίδιο, σ. 95-96.

³³⁹ Στο ίδιο, σ. 102.

³⁴⁰ Στην ενότητα για τον Ζ. Μανζάρ είδαμε διαφορετική εκτίμηση της κατάστασης.

των Γάλλων λόγω της κακόβουλης στάσης του ρώσικου κόμματος.³⁴¹ Έγιναν εργασίες επισκευής πριν παραδοθεί το κάστρο του Μοριά, κυρίως όμως επισκευάστηκαν τα κάστρα στις Μεθώνες και του Ναυαρίνου. Μάλιστα στο Ναυαρίνο μόλις είχαν τελειώσει οι επισκευές έγινε μια έκρηξη από κεραυνό το Δεκέμβρη του 1829, που κόστισε και τη ζωή σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Στη συνέχεια, ξαναχτίστηκε.³⁴²

Περιγράφει, στη συνέχεια, την επίσκεψη του Καποδίστρια στο γαλλικό στρατόπεδο τον Ιούλιο του 1831, τη συνάντηση με το Σνάιντερ και τη συμμετοχή του στις εκεί εορταστικές εκδηλώσεις παρά την αντιπάθειά του για την καθεστωτική αλλαγή της Γαλλίας. Ήταν, λέει, μια πολιτική κίνηση για να έχει στη διάθεσή του τη γαλλική δύναμη, λόγω της αντιπολίτευσης που εκδηλωνόταν όλο και πιο έντονα, ωστόσο, λέει, δε γινόταν αγνοηθεί το γεγονός ότι ο Καποδίστριας, που υπήρξε υπουργός της Ρωσίας, δε θα μπορούσε να γίνει ένθερμος οπαδός των ελευθεριών της Γαλλίας και των Γάλλων.³⁴³ Πράγματι, η συνάντηση αυτή αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας και ερμηνεύτηκε ως προσπάθεια του Καποδίστρια να διερευνήσει τις προθέσεις του Σνάιντερ και να εξακριβώσει αν θα μπορούσε να υπολογίζει στην υποστήριξή του, προκειμένου να διασφαλίσει την τάξη στη χώρα:

Η αναχώρηση του Σνάιντερ έγινε τη στιγμή που το πολιτικό κλίμα της Ελλάδας σκοτεινίαζε όλο και περισσότερο. Η αντιπολίτευση έκανε τρομακτική πρόοδο και παρά τις επίσημες διακηρύξεις των αντιπρέσβων, όλοι ήξεραν πως κανείς τους δεν αγνοούσε τις ραδιουργίες των κομμάτων.³⁴⁴

Πριν τη δολοφονία οι Μανιάτες προσπάθησαν να κυριεύσουν στην Καλαμάτα. Αφού πολέμησαν με το Γενναίο, άρχισαν να λεηλατούν αλλά ο στρατηγός Γκενέκ μη μπορώντας να αντέξει ότι αυτή η ωραία περιοχή θα αφανιζόταν μπροστά στα μάτια του, έστειλε ένα απόσπασμα, του οποίου και μόνο η παρουσία έκανε τους επαναστάτες να επιστρέψουν στη Μάνη. Τα γαλλικά στρατεύματα κατέλαβαν την Καλαμάτα και τα νευραλγικά σημεία της για να εμποδίσουν νέες εισβολές.³⁴⁵ [...] Η Ρωσία διέδιδε τη φήμη ότι οι Γάλλοι είχαν σκοπό να κυριεύσουν την Ελλάδα. Η κατοχή της Καλαμάτας που είχε ένα τόσο αξιόπαινο στόχο, τόσο φυσικό εκ μέρους μιας προστάτιδας δύναμης και που είχε δώσει τόση βοήθεια στην κυβέρνηση, παρουσιάστηκε σαν η αρχή της εκτέλεσης αυτού του σχεδίου. Οι Γάλλοι δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τις θέσεις που κατείχαν χωρίς τον κίνδυνο να δεχθούν επίθεση. Τους δήλωναν ότι

³⁴¹ Στο ίδιο, σ. 126-127.

³⁴² Στο ίδιο, σ. 126, σημ.1

³⁴³ Στο ίδιο, σ. 196.

³⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 197.

³⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 226.

θεωρούνταν εχθροί που ξεπερνούσαν τα όρια. Ο Γκενέκ δέχτηκε πυροβολισμούς κατά τη διάρκεια βόλτας στα περίχωρα του στρατοπέδου και χάρη στην ψυχραιμία του και στην παρουσία κάποιων από το ιππικό του Χατζηχρήστου απέφυγε τον βίαιο όχλο.³⁴⁶

Θεωρεί ότι ο Καποδίστριας εκμεταλλευόταν τα φιλελληνικά αισθήματα της Γαλλίας και ήθελε μόνο τα χρήματα που του έστελνε. Του καταλογίζει ανέντιμη και φιλορωσική στάση και αποδίδει την εχθρότητά του στην ουδετερότητα που επεδείκνυε το γαλλικό στράτευμα:

Δήλωνε ότι προτιμούσε να εγκαταλείψει την Ελλάδα παρά να πάνε Γάλλοι στο Ναύπλιο για τη διατήρησης της τάξης. Παράξενη στάση στ' αλήθεια! Την ίδια στιγμή που συμπεριφερόταν τόσο άσχημα στα γαλλικά στρατεύματα, ζητούσε βοήθεια με τα χρήματα της Γαλλίας.³⁴⁷ [...] Ηθελε να συμπεριφέρονται τα γαλλικά στρατεύματα στην ξηρά σαν το στόλο του Ρίκορντ[...] ο στρατός κατοχής έπρεπε να περιοριστεί να στηρίξει την τάξη, το χρέος του ήταν να επέμβει για να εμποδίσει την αιματοχυσία και όχι για να κάνει προπαγάνδα προς όφελος του αρχηγού της χώρας, που κάθε μέρα αποδεικνυόταν όλο και πιο καθαρά άνθρωπος του κόμματος και εχθρικός προς τη Γαλλία. Τα χρήματα της Γαλλίας είχαν χρησιμοποιηθεί για να δημιουργηθούν οπαδοί της Ρωσίας.³⁴⁸

Αμφισβητεί ακόμη και την ενοχή του Γ. Μαυρομιχάλη λέγοντας ότι μπορεί και να ήταν αθώος, γιατί τα πιστόλια στη ζώνη του ήταν γεμάτα χωρίς ένδειξη ότι είχαν πυροβολήσει και γιατί η φουστανέλλα και οι μανσέτες του δεν είχαν βρωμιά ούτε λεκέ από αίμα, και ίσως αυτό να σήμαινε ότι δεν είχε πάρει ενεργό μέρος στη δολοφονία.³⁴⁹

Όσο για τη φήμη ότι οι Γάλλοι ήταν πίσω από τη δολοφονία του Καποδίστρια, εκτιμά ότι διαδόθηκε από τους Ρώσους, που ήθελαν να μειώσουν την επιρροή των Γάλλων αλλά και των Άγγλων.³⁵⁰ Λέει ότι ο Αυγουστίνος τους κατηγορούσε δημόσια για να αποκτήσει πιο εύκολα τον έλεγχο της χώρας και, μιλώντας για προδοσία, επαναλάμβανε συνεχώς ότι η μόνη ελπίδα των Ελλήνων ήταν η προστασία του Τσάρου.³⁵¹

Για τον Κολοκοτρώνη έχει άσχημη γνώμη λέγοντας ότι ήταν «άπληστος για χρήμα και εξουσία», ήταν ο αρχηγός της εμφύλιας διχόνοιας και πάντα τοποθετούσε

³⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 227-228.

³⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 228-229.

³⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 231-232.

³⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 247-248, σημ. 1

³⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 262.

³⁵¹ Στο ίδιο, σ. 265-266.

το συμφέρον της πατρίδας του κάτω από το δικό του και από τα πάθη του. Ήταν η ψυχή του ρώσικου κόμματος, επικίνδυνος άντρας και το μέτρο του πατριωτισμού του δόθηκε όταν για ένα ολόκληρο χρόνο λεηλατούσε την Πελοπόννησο. Πίστευε ότι ο Κωλέττης ήταν ο μόνος στον οποίο μπορούσαν να βασιστούν, με σοφία, οξυδέρκεια και μεγάλη ικανότητα. Ασκούσε επιρροή στους Ρουμελιώτες και η τιμιότητά του έμεινε ανεπηρέαστη από τα αξιώματά του. Ήταν πράγματι, λέει, ένας πολιτικός.³⁵²

Πριν την εισβολή των Ρουμελιωτών από τα Μέγαρα, εξηγεί την αναγκαιότητα να καταλάβουν τα γαλλικά στρατεύματα του Γκενέκ το Νησί, που το έλεγχαν τα στρατεύματα του Κολοκοτρώνη, υποστηρίζοντας ότι ήταν σε νευραλγικό σημείο γι' αυτούς, μεταξύ Μεθώνης και Καλαμάτας και η συμπεριφορά των εκεί Ελλήνων γινόταν όλο και πιο εχθρική απέναντί τους. Ο Κολοκοτρώνης αρνήθηκε να εγκαταλείψει τη θέση, όπως του ζητήθηκε και οι Γάλλοι μετέφεραν εκεί στρατεύματα από τη Μεθώνη, το Ναυαρίνο και την Καλαμάτα και τελικά οι άντρες του Κολοκοτρώνη, αρχές Φεβρουαρίου, υποχώρησαν χωρίς να γίνουν εχθροπραξίες.³⁵³

Περιγράφει, επίσης, την άφιξη στο Ναύπλιο γαλλικών στρατευμάτων υπό το στρατηγό Κορμπέ στις 7/19 Μαΐου 1832, που αντιμετωπίζονταν ως προδότες και εισβολείς από αρκετούς αξιωματικούς του ελληνικού τακτικού στρατού που επηρεάζονταν ακόμα από τις συκοφαντίες των καποδιστριακών: «Είχαν πάρει όρκο το ίδιο πρωί να μην παραδώσουν το φρούριο και απειλούσαν να το ανατινάξουν, τέτοιες δηλώσεις ωστόσο δεν είχαν καμιά συνέχεια». Μάλιστα, τόσο οι Έλληνες αξιωματούχοι όπως και οι στρατιώτες αδελοποιήθηκαν ειλικρινώς με τους Γάλλους και την επόμενη μέρα τοποθετήθηκε γαλλική φρουρά και στο Παλαμήδι. Έτσι, προστατεύτηκε το Ναύπλιο και στο εξής δεν κυκλοφορούσε κανείς οπλισμένος πλην του τακτικού στρατού.³⁵⁴ Ωστόσο, στην Πάτρα τα πράγματα πήραν άλλη τροπή, γιατί οι καποδιστριακοί κατηγορούσαν ως παράνομη την κυβέρνηση του Ναυπλίου και διέδιδαν ότι θέλει να παραδώσει τη χώρα στους Γάλλους. Έδωσαν κι εδώ όρκο να θαφτούν στα συντρίμια παρά να παραδώσουν το μέρος. Κατηγορεί για παθητική στάση τον διοικητή του κάστρου Σωνιέρ και ακολουθούν τα γνωστά γεγονότα με την

³⁵² Στο ίδιο, σ. 255-256.

³⁵³ Στο ίδιο, σ. 287-289.

³⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 305-306.

άφιξη του Τζαβέλα που πήρε τον έλεγχο του κάστρου διακηρύττοντας πως θα το παρέδιδε στο βασιλιά που θα έφτανε.³⁵⁵

Συνεχίζοντας, διατυπώνει ένα σχόλιο για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε το στράτευμα αυτό στην Ελλάδα, γράφοντας:

Οπλισμένοι μεσολαβητές ανάμεσα στα κόμματα, εκτεθειμένοι κάποιες φορές στην απέχθεια των μεν, στο φθόνο των δε, στη δυσπιστία και των δύο και προ πάντων των συμμάχων, των οποίων διαχειρίζονταν τις οδηγίες, ασκούσαν τη διπλωματία της λόγχης στην άκρη του τουφεκιού και βρίσκονταν μέσα στην αδυναμία να κάνουν το καλό και να εμποδίσουν το κακό. Όχι μόνο δεν θεωρούνταν στρατός συμμαχικός αλλά τοποθετούνταν με τρόπο που να μη μπορούν ούτε να δράσουν ούτε να κερδίσουν σεβασμό.³⁵⁶

Στη συνέχεια, θέλοντας να αναφερθεί ξανά στην κατάσταση στη Μεσσηνία, κάνει και μια αναφορά στις ομορφίες της περιοχής αυτής, όπου όπως περιγράφει τα χωριά διακρίνονταν από τα «άσπρα σπίτια μέσα σε μικρά δάση από ελιές, πορτοκαλιές και συκιές και μερικοί φοίνικες ψιλόλιγνοι σα μιναρέδες αναπηδούν από την αγκαλιά αυτής της ρωμαλέας βλάστησης και αποκόπτονται στο βαθύ μπλε ενός λαμπερού ουρανού. Η θάλασσα και το γραφικό περίγραμμα των βουνών περιορίζουν το περίγραμμα αυτού του θαυμάσιου ορίζοντα».³⁵⁷ (Όπως και στην περιγραφή του Ντυώμ αλλά και του Μανζάρ, αυτή η περιοχή φαίνεται να ενδιέφερε τους Γάλλους για εγκατάσταση αποίκων). Εκτιμά ότι οι ενέργειες των Γάλλων εκεί, προς έλεγχο της κατάστασης, γίνονταν για να ικανοποιηθούν οι εκκλήσεις των κατοίκων, που ζητούσαν τη μεσολάβηση και την προστασία τους, όπως συνέβη στην περίπτωση της Κορώνης. Ωστόσο, διαβεβαιώνει ότι η συμπεριφορά των Γάλλων ήταν πάντα μετριοπαθής και συμφιλιωτική προς όλους, γι' αυτό και τα κόμματα, χωρίς φόβο, ραδιουργούσαν· αναφέρει χαρακτηριστικά τη σύγκρουση του Πιερράκου Μαυρομιχάλη με τον Κατσάκο στην περιοχή αυτή, στην οποία οι Γάλλοι απέφυγαν ν' αναμειχθούν.³⁵⁸

Γυρνώντας ξανά την αφήγησή του στο Ναύπλιο, γράφει ότι λόγω έλλειψης χρημάτων δε γινόταν καθόλου πληρωμές και παντού βασίλευε η ραδιουργία και η χειρότερη τρέλα. Πουλούσαν τα κανόνια και κάθε τι για το οποίο θα μπορούσε να βρεθεί αγοραστής και στο φτωχό στρατιώτη έλειπε ως και το ψωμί. Προσπάθησαν ως και τα εθνικά κτήματα να πουλήσουν κρυφά, αλλά οι Γάλλοι, μαθαίνοντάς το,

³⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 309-310.

³⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 313.

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 315.

³⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 334-335.

απαγόρευσαν αυτές τις αγορές στις περιοχές που κατείχαν.³⁵⁹ Ωστόσο, είναι γνωστό ότι οι Γάλλοι επιθυμούσαν να βρουν μια τέτοια ευκαιρία αλλά η κυβέρνηση δεν τους την έδωσε, συνεπώς η κατάσταση δεν μεταφέρεται όπως πραγματικά ήταν.

Στη συνέχεια, παρουσιάζεται ο αποπλισμός του Τυπικού στο Ναύπλιο σαν μια ενέργεια που θα προστάτευε το ελληνικό κράτος. Μετά το θάνατο του Υψηλάντη και την αναχώρηση της αντιπροσωπίας, η οποία θα προϋπαντούσε το βασιλιά που ερχόταν, η διοίκηση ανατέθηκε από τη Γερουσία, (που πάντα διατηρούσε καλές σχέσεις με το κόμμα του Κολοκοτρώνη), σε τρία μέλη: τον Κωλέττη, το Ζαΐμη και το Μεταξά.

Ο Κωλέττης βρέθηκε υποχρεωμένος να επικυρώσει τις δαπάνες από την κυβέρνηση του Αυγουστίνου, πράγμα που ενδιέφερε πολύ τον Κολοκοτρώνη γιατί επρόκειτο να τακτοποιήσει την διασπάθιση χρημάτων για την οποία έπρεπε να λογοδοτήσει στην Αντιβασιλεία. Αλλά αυτό το σχέδιο/πρόθεση, που θα έφερνε ταραχές στην πρωτεύουσα, δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της οξύνειάς του Κωλέττη και της επαγρύπνησης των γαλλικών αρχών. Το Τυπικό τάγμα που ήθελε να διογκώσει την ταραχή αποπλίστηκε και διώχτηκε. Ένα άλλο τακτικό σώμα, της ίδιας άποψης, στάλθηκε στην Αίγινα και ο πρόεδρος της Γερουσίας μπήκε υπό την εποπτεία της γαλλικής αστυνομίας.³⁶⁰

Αναφέρει στη συνέχεια την κρυφή αναχώρηση μελών της Γερουσίας από το Ναύπλιο με ρωσικό πλοίο, αρχικά στο Άστρος και μετά στις Σπέτσες, οι οποίοι έφτασαν στον «παραλογισμό», λέει, να εκλέξουν πρόεδρο της Ελλάδας τον Ρίκορντ. Ήταν πράγματι κάτι το «γελοίο η εκλογή ως προέδρου του Ρώσου ναύαρχου από περιπλανώμενα μέλη της Γερουσίας», η οποία μάλιστα στάλθηκε από τον Ρίκορντ στην Αγία Πετρούπολη, χωρίς να ειπωθεί ότι επρόκειτο για εκλογή/αναγόρευση μόνο από 7 μέλη. Στη συνέχεια, βέβαια, παραιτήθηκε.³⁶¹

Για τα γεγονότα του Άργους, λέει, ότι αρχικά μετακινήθηκαν στρατεύματα από το Ναύπλιο στο Άργος, κατόπιν εντολής του στρατηγού Κορμπέ, (που έγινε κατόπιν πρότασης της ελληνικής κυβέρνησης), για να ελευθερωθούν καταλύματα για τους Βαυαρούς που θα έφταναν με το βασιλιά. Το Άργος ήταν γεμάτο από οπλισμένους άντρες του Τσώκρη και του Γκριτζιώτη.³⁶² Μια ομάδα πηγαίνοντας μέσω Τριπολιτσάς συναντήθηκε με τον Κολοκοτρώνη που φαινόταν ευχαριστημένος από τη συνάντηση μαζί τους ωστόσο είχε απαγορεύσει στους κατοίκους να τους

³⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 347.

³⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 348-349.

³⁶¹ Στο ίδιο, 349-350. και σημ. 1

³⁶² Στο ίδιο, σ. 355-356.

υποδεχθούν. Κάποιοι Γάλλοι, όμως, που καταλάβαιναν ελληνικά αντιλήφθηκαν να λένε οι άντρες του απειλητικά λόγια. Έλεγαν προς τους Γάλλους στρατιώτες: «δόλιοι στρατιώτες, πόσοι από σας δε θα δουν το καινούριο φεγγάρι!». Κατάλαβαν ότι ο σκοπός του Κολοκοτρώνη ήταν να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους ώστε μετά να τους επιτεθεί. Ωστόσο, η επίθεση δεν έγινε στο δρόμο για Άργος.³⁶³ Η αφήγηση εδώ πράγματι συμφωνεί με όσα παραδίδει και ο Μακρυγιάννης για ύπαρξη σχεδίου από πλευράς του Κολοκοτρώνη για επίθεση στα γαλλικά στρατεύματα.

Αναφέρονται μετά τα γνωστά γεγονότα, με την άρνηση του Καλισγούρου να επιτρέψει τη φιλοξενία του Στοφέλ στο σπίτι του Καλλέργη, και την αντίδραση των Γάλλων που μπήκαν τελικά στο σπίτι με τη βία αλλά χωρίς θύματα. Στις 11 το πρωί της επομένης άοπλοι Γάλλοι στην αγορά δέχτηκαν επίθεση Ελλήνων ατάκτων και είχαν κάποιους νεκρούς και τραυματίες. Νόμιζαν, λέει, οι Έλληνες, συνηθισμένοι από μάχες με Τούρκους ότι οι Γάλλοι θα απομονώνονταν στο στρατόπεδο αλλά ο διοικητής Νωδ έδωσε εντολή επίθεσης. Οι άλλοι έτρεξαν να κρυφτούν σε σπίτια αλλά στάθηκε αδύνατο να σταματήσει η μανία των Γάλλων που μπουχτισμένοι από ύβρεις εδώ και καιρό ήταν στο τέρμα της υπομονής και της μετριοπάθειας και ήξεραν να δώσουν ένα σκληρό μάθημα σ' αυτούς που τόσες φορές τους είχαν προκαλέσει. Για τρεις ώρες τα κανόνια σάρωσαν τους δρόμους και η πόλη εκκενώθηκε από τους άτακτους. Ο Κορμπέ και ο Στοφέλ επιστρέφοντας εσπευσμένα από το Ναύπλιο σήμαναν τελικά τη λήξη της επίθεσης για να σταματήσει η αιματοχυσία. Ο Καλισγούρος, με απόφαση του Κορμπέ τουφεκίστηκε για εκφοβισμό των παρακινήτων σε αταξία μαζί με έναν ακόμα, ο οποίος είχε επιχειρήσει να δολοφονήσει τον Νωδ. Η ντροπή αυτής της επίθεσης, λέει, βαραίνει εξ ολοκλήρου αυτούς που παρουσίαζαν τους Γάλλους σαν εχθρούς στους οποίους οφειλόταν ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής τους ύπαρξης. Σκοτώθηκαν 40 Γάλλοι, οι Έλληνες είχαν 160 νεκρούς κι άλλους τόσους τραυματίες.³⁶⁴

Στη συνέχεια, παραθέτει την ελληνική προκήρυξη, στην οποία δηλώνεται από ελληνικής πλευράς ότι όλη η ευθύνη βαρύνει κάποιους άτακτους, ανάξιους να ονομάζονται Έλληνες, και τους οποίους καταδικάζει παραδίδοντάς τους στο ανάθεμα του έθνους. Και αποτιμά αυτήν τη συμπλοκή ως «μια θλιβερή, τελευταία υπηρεσία που πρόσφεραν οι Γάλλοι στη δημόσια τάξη και στο βασιλιά», μια και έτσι επετεύχθη η ησυχία.³⁶⁵

³⁶³ Στο ίδιο, σ. 356-357.

³⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 358-362.

³⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 363-365.

Κλείνοντας, γράφει κάνοντας έναν απολογισμό της παρουσίας των γαλλικών στρατευμάτων ότι:

Η αποστολή των γαλλικών στρατευμάτων έληξε με την άφιξη του Όθωνα. Οι τελευταίες αποδεσμεύσεις των δυνάμεων κατοχής αποβιβάστηκαν στην Τουλόν στα μέσα του Αυγούστου του 1833. Έτσι έληξε η κατάληψη της Πελοποννήσου που κράτησε πέντε χρόνια. Η θέση των Γάλλων στην Ελλάδα που υφίσταντο τις κακές και τις υπόκωφες μηχανορραφίες μιας ζηλόφθονης πολιτικής, ήταν από τις πιο περίπλοκες. Ευρισκόμενοι εν μέσω δύο μετώπων που αλληλοσπαράσσονταν, η ουδετερότητά τους δυσανεστούσε όλους τους ταραχοποιούς. Η μετριοπάθειά τους δε, ελήφθη ως αδυναμία και η αυστηρότητά τους ως αδικία και παρόλο που είχαν έρθει ως αρωγοί τελικά κατέληξαν εχθροί. Αυτή η επικίνδυνη κατάσταση απαίτησε από την πλευρά των αρχηγών, τόσο αποφασιστικότητα όσο και διακριτικότητα, και από την πλευρά των αξιωματικών και των στρατιωτών, μια μετριοπάθεια και ένα πνεύμα πειθαρχίας που μόνο από το γαλλικό στρατό μπορούσαν να περιμένουν»³⁶⁶ και ότι «μπορεί να πει κανείς, σχετικά με τη γαλλική εκστρατεία στο Μοριά, ότι ήταν η πράξη ενός έθνους που μπορεί να μιλήσει δυνατά, αλλά δεν ξέρει πάντα τον τρόπο να το κάνει».³⁶⁷

Ζυριέν ντε λα Γκραβιέρ-Jurien de la Gravière (1763-1836)

Ο Ζυριέν ντε λα Γκραβιέρ³⁶⁸ ξεκίνησε να υπηρετεί στο γαλλικό ναυτικό ως υπασπιστής του Γάλλου πλοιάρχου Lalande. Είχε, λέει, την τύχη αργότερα να του δοθεί η αλληλογραφία του ναυάρχου Δεριγνύ καθώς και να του επιτραπεί από το Υπουργείο Ναυτικών η μελέτη των αρχείων του. Καρπός της μελέτης των παραπάνω ήταν η συγγραφή του έργου του *La station du Levant*³⁶⁹, στον πρόλογο του οποίου αναφέρει ότι η αποστολή του γαλλικού ναυτικού στις θάλασσες της Ανατολής από το 1816 ως το 1830 ήταν από τις σπουδαιότερες που είχε αναλάβει η Γαλλία τα τελευταία 60 χρόνια, από πλευράς της φροντίδας των συμφερόντων της και της διεθνούς ισχύος της, και εκτιμά ότι υπάρχει στενός σύνδεσμος μεταξύ της ανάστασης της Ελλάδας και της αναγέννησης του γαλλικού ναυτικού.³⁷⁰

Ο ντε λα Γκραβιέρ, αρχικά, σχολιάζει αρνητικά την εκλογή του Καποδίστρια αλλά και την αναγόρευση των Τσωρτς ως αρχιστράτηγου και Κόχραν ως αρχιναυάρχου το 1827, θεωρώντας τες ως ρωσικές και αγγλικές διπλωματικές

³⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 398-399.

³⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 83.

³⁶⁸ De la Gravière, Jean Pierre Edmond Jurien (1812- 1892). Γάλλος αντιναύαρχος.

³⁶⁹ Το έργο εκδόθηκε στο Παρίσι το 1876

³⁷⁰ Jurien de la Gravière, ό.π., σ. 1-2.

επιτυχίες αντίστοιχα. Γράφει: «Ο πρώην υπουργός του Τσάρου ανεκηρύχθη κυβερνήτης της Ελλάδος.[...] και οι Έλληνες, μετά εξ ετών εσωτερικούς σπαραγμούς, κατήντησαν να φέρωσιν εξ Αγγλίας στρατηγούς και εκ Ρωσίας πρόεδρον της εαυτών πολιτείας».³⁷¹ Πράγματι, η εκλογή του Καποδίστρια ανέκαθεν εθεωρείτο επιτυχία της Ρωσίας και συχνά συναντάμε στη βιβλιογραφία τον άδικο χαρακτηρισμό του ως «Ρώσου ανθύπατου».³⁷² Στη συνέχεια, ο ντε λα Γκραβιέρ αναφέρει πώς δημιουργήθηκε η πρώτη σκέψη για αποστολή στρατού προς εκδίωξη του Ιμπραήμ. Το αναφέρει ως ένα γεγονός αναγκαίο προκειμένου να επιτευχθεί η ειρήνευση στην Ανατολή και δε σχολιάζει καθόλου ότι η εκστρατεία θα αντιστάθμιζε τις προαναφερθείσες διπλωματικές «απώλειες» της Γαλλίας. Προκαλεί εντύπωση ότι ακόμα και σε αυτό το πρώτο στάδιο σχεδιασμού αυτής της επιχείρησης, δεν γινόταν λόγος για άσκηση βίας εναντίον του Αιγύπτιου στρατηλάτη ούτε για διάπραξη εχθροπραξιών, εφόσον βέβαια, δεν υφίστατο εμπόλεμη κατάσταση με την Οθωμανική αυτοκρατορία:

Εάν η ειρήνη της Ευρώπης εξηρτάτο εκ της ειρηνεύσεως της Ανατολής δεν υπήρχε λόγος δισταγμών, η δε απελευθέρωσις έπρεπε να πραγματοποιηθεί ολοσχερώς· αλλ' επί του πεδίου τούτου ήτο δύσκολος των δυτικών δυνάμεων η συμφωνία. Η ιδέα εν τούτοις αγγλογαλλικής εκστρατείας ήρξατο φυομένη εν τοις πνεύμασι. Το τοιούτον δεν θ'απετέλη πόλεμον· το πολύ πολύ δε, θα ήτο ένοπλος επίδειξις.³⁷³

Η συνεννόηση που προηγήθηκε με τον Μωχάμετ Άλη είναι επίσης χαρακτηριστική και συμφωνεί με τα όσα αναφέρει η βιβλιογραφία περί σκηνοθετημένης επιχείρησης. Ο Μωχάμετ Άλη, μάλιστα, έβαλε, λέει, και όρους ως προς τον αριθμό του εκστρατευτικού αυτού σώματος, προκειμένου να φανεί ότι ο γιος του δε μπορούσε παρά να υποχωρήσει και δήλωνε ότι υπολόγιζε στη συμπαράσταση των Ευρωπαίων εάν η υποχώρηση αυτή επέσυρε τη μήνι της Υψηλής Πύλης:

Μεθ' όλα ταύτα, εάν, εν τη εκτελέσει της λονδινείου συνθήκης, αι τρεις δυνάμεις περιήρχοντο εις την ανάγκην να προβώσιν εις στρατείαν επί σκοπώ στρατιωτικής κατοχής της Πελοποννήσου, εάν διεκήρυττον σαφώς ότι περιορίζουσι εν τούτω τας αξιώσεις αυτών, ο αντιβασιλεύς (της Αιγύπτου) ήτο διατεθειμένος να συνεννοηθή μετά των ναυάρχων περί των καταλλήλων προς εκκένωσιν υπό των αιγυπτιακών στρατευμάτων της χερσονήσου ταύτης μέσων. Εζήτει μόνον όπως το έργον τούτο εκτελεσθή μετά της προσηκούσης προς την

³⁷¹ Στο ίδιο, σ. 244.

³⁷² Π. Καρολίδης, ό.π., σ. 197.

³⁷³ Jurien de la Gravière, ό.π., σ. 309.

τιμήν του στρατού αυτού και την στρατιωτικήν φήμην του υιού του ευλαβείας· προς τον διπλούν δε τούτον σκοπόν ενόμιζεν ότι η ευρωπαϊκή στρατιά, η κατά του Ιμβραήμ προωρισμένη, δεν έπρεπε να είναι ελάσσων των δωδεκακισχιλίων ή δεκαπεντακισχιλίων ανδρών. Καίτοι δε η Πύλη όπως παραθαρρύνη αυτόν εις νέας θυσίας προσέφερεν αυτό το πασσαλίκι της Δαμασκού, αντικείμενον των διακαεστάτων αυτού πόθων, δεν ενέδιδεν εις το δέλεαρ και ανελάμβανε την υποχρέωσιν ν'ανακαλέση τον υιόν αυτού· τουλάχιστον όμως έπρεπε να δύναται να υπολογίξη επί την ημιεπίσημον προστασίαν των τριών Δυνάμεων, εν η περιπτώσει η εις τας επιθυμίας αυτών προσχώρησις εφείλκυε κατ'αυτού την μήνιν του ηγεμόνος του και του μουσουλμανικού έθνους.[...] Πώς λοιπόν ηδύνατο να μακρυνθή του αγώνος, να εκκενώση τον Μωρέαν χωρίς ν'αναγκασθή υπό ακαταμαχήτου βίας; Εις τίνα θα παρέδιδε τα φρούρια της Μεθώνης, της Κορώνης, του Ναυαρίνου; Εις τους Έλληνας; Οι Έλληνες όμως ευρίσκοντο νυν εις τελείαν ανικανότητα να παρατάξωσι δυνάμεις δυναμένας να δικαιολογήσωσιν εις τα όμματα των Τούρκων την μηδαμινωτάτην συνθηκολόγησιν του Ιμπραήμ. Τα αιγυπτιακά επομένως στρατεύματα δεν δύνανται ν'αποσυρθώσιν ή ενώπιον της αποστολής ευρωπαϊκού σώματος επαρκώς σπουδαίου όπως παράσχη εις την εκουσίαν ταύτην υποχώρησιν την όψιν της ανάγκης.³⁷⁴

Στη συνέχεια, παρατίθεται η ανακοίνωση του Πολινιάκ στους δύο ομολόγους του περί της εκστρατείας και ο ντε λα Γκραβιέρ δεν κρύβει την ικανοποίησή του για την εξέλιξη αυτή που θεωρεί ότι δίνει στη χώρα του τη δυνατότητα να ανακτήσει την επιρροή της, στο διπλωματικό πεδίο. Νιώθει ακόμα περήφανος γιατί παρότι η Γαλλία είχε πολλές δράσεις εκείνη τη χρονική στιγμή, κατάφερε να οργανώσει και αυτή την αποστολή: «παρά τον αποκλεισμόν ον εξηκολουθούμεν εν Αλγερία, παρά την παρουσίαν ημών εν άпасι τοις απομεμακρυσμένοις σταθμοίς, τα πληρώματα της γραμμής ηδυνήθησαν να χορηγήσωσι προσέτι, εντός βραχυτάτου χρόνου, ναύτας και στελέχη επί τη νέα στρατεία»³⁷⁵ Φυσικά, ενημερώθηκε η Υψηλή Πύλη ότι δεν υπάρχει πρόθεση εχθροπραξιών προς τα δικά της στρατεύματα και δηλώνεται σαφέστατα ότι μόλις απομακρυνθεί ο Ιμπραήμ θα αναχωρήσουν όλες αυτές οι στρατιωτικές δυνάμεις. Αναφέρεται, τέλος, η αρχική επιφύλαξη του Έλληνα Κυβερνήτη, που στη συνέχεια όμως κάμφθηκε, αφού ήταν πλέον αδύνατο μόνο με τις ελληνικές δυνάμεις να επιτευχθεί η εκδίωξη του Ιμπραήμ:

³⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 313-315.

³⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 318.

Τη 19 Ιουλίου 1828, ο πρίγκηψ Πολινιάκ επεφορτίσθη ν'αναγγείλῃ τῷ πρίγκηπι Λήβεν καὶ τῷ κόμητι Αβερδὴν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τοῦ Κεραμεικοῦ προέτεινε τὴν ἀποστολὴν γαλλικοῦ σώματος εἰς Πελοπόννησον. Ὁ κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος εφάνη κατ'ἀρχὰς οὐχὶ τοσοῦτον εὐνοῶν τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἀνεπαισθήτως ὅμως μετέβαλε γνώμην ἀναγνωρίσας ὅτι ἡ θαλασσία δύναμις δὲν ἐπὶ ἥρκει ἴσως ν'ἀναγκάσῃ τὸν Ἰμβραήμ εἰς υποχώρησιν, κρατοῦντα τὰς πολεμικὰς αὐτοῦ θέσεις καὶ ἀψηφόντα τὰς προσπάθειάς τῶν Ἑλλήνων, λίαν ἀδυνάτων καταστάντων ὅπως παρενοχλήσωσι τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα. Ἡ πρότασις τοῦ πρίγκηπος Πολινιάκ ἐγένετο δεκτὴ παρὰ τῶν δύο ἐτέρων πληρεξουσίων· συνεφωνήθη δὲ ὅπως τὸ ταχύτερον ἐν σώμα στρατοῦ ἀποβιβασθῇ εἰς Πελοπόννησον. Ἡ αὐτοῦ Λίαν Χριστιανικὴ Μεγαλειότης ἐκαλεῖτο μόνῃ ν'ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μέτρου. Ἡ ἐκστρατεία δὲ διενεργεῖτο ἐν ὀνόματι τῶν τριῶν Δυνάμεων καὶ ὁ σκοπὸς ἀνεκοινοῦτο ἀπὸ κοινού τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, διακηρυσσομένου συγχρόνως αὐτῇ ὅτι ἡ ἀπόβασις συμμάχου δυνάμεως ἐν Πελοποννήσῳ δὲν διεξήγετο ἐπὶ σκοπῷ ἐχθρικῷ κατ'αυτῆς. Ὡς ὁ Ἰμβραήμ ἠθέλε καταλείπει τὸν Μωρέαν, τὰ γαλλικὰ στρατεύματα ἀμέσως ἠθέλον πράξῃ τὸ αὐτό. Ἐάν αἱ δυνάμεις τοῦ πασσά ἀπεχώρουν διὰ ξηράς, ἐν ἐπιτηρητικόν τμήμα ἠθέλεν ἴσως τότε ταχθῇ πρὸς τὸν κορινθιακὸν ἰσθμὸν, ὅπως ἐμποδισθῇ ἡ ἐπάνοδος αὐτῶν.³⁷⁶

Σύμφωνα, λοιπόν, με τὶς ἐξαγγελίες περὶ μὴ διάπραξης ἐχθροπραξιῶν, ἡ παράδοση τῶν φρουρίων ἐγένε χωρὶς συμπλοκές, με μόνῃ ἐξαίρεση τὸ κάστρο στο Ρίο:

Τὰ φρούρια τοῦ Ναυαρίνου, τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, προσκληθέντα εἰς παράδοσιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἰμβραήμ, ἤνοιξαν τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τοὺς στρατηγούς Ἰγκοννέ καὶ Σεβαστιάνην· τὸ παράδειγμα δ' αὐτῶν ἠκολούθησαν καὶ αἱ Πάτραι. Μόνον ἡ φρουρά τοῦ Ρίου εφάνη διατεθειμένη εἰς ἀντίστασιν.³⁷⁷

Τὰ στρατεύματα, ὅμως, ποὺ δὲ γνώριζαν τὶς συμφωνίες καὶ ἀναχώρησαν μέσα σὲ κλίμα ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ τὴν Τουλὼν, ὅπως προαναφέρθηκε, δυσαρεστήθηκαν τόσο ἀπὸ τὴν ἀναίμακτη ἀναχώρησι τοῦ Ἰμβραήμ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν χωρὶς σύγκρουση παράδοσι τῶν κάστρων. Μόνῃ ἐλπίδα τοὺς, λέει, ἦταν τὸ Ρίο:

Οὕτως αἱ ευκαιρίαι τῆς δόξης διωλίσθαινον ἡ μὲν μετὰ τὴν δὲ ἐκ τῶν χειρῶν τῆς ἀνδρείας ταύτης στρατιάς ἐν ἣ ἔχον συναντηθῇ παν ὅ,τι τὰ γαλλικὰ ἐπιτελεῖα περιελάμβανον τότε ὁρμητικῆς, νεότητος καὶ ἱκανῶν ἀξιοματικών. Εἴχομεν τότε ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὲρ τὰς δεκατέσσερας χιλιάδας ἀνδρῶν, χιλίους ἵππους, δεκαοχτὼ πυροβόλα, δέκα οβιδοβόλα, τέσσαρας ὄλμους, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ

³⁷⁶ Στὸ ἴδιο, σ. 317.

³⁷⁷ Στὸ ἴδιο, σ. 324.

της εκστρατείας ένα των αρίστων στρατηγών της Ευρώπης, - και ο μόνος εχθρός παρουσιάσθη προς μάχην, ήτο ο καταστρέψας πλειοτέρους ή ο σίδηρος και το πυροβόλον στρατιώτας, ο ελειογενής πυρετός. Υπελείπετο, αληθώς, το Ρίον· αν όμως κι τούτο υπετάσσετο αμαχητεί, αν υπέκυπτεν εις αιφνίδιον τι εγχείρημα! Ελπίς τις εγεννήθη όταν εγνώσθη ότι ο στρατηγός Σνέιδερ κατήρξατο της πρώτης παραλλήλου. Τα συντάγματα 16^{ov}, 46^{ov} και 58^{ov} λαμβάνουσι την διαταγήν να παρασκευασθώσιν εις πορείαν.[...] Από της 18 Οκτωβρίου, ο στρατηγός Σνέιδερ είχεν εκφράση την επιθυμίαν όπως εκάστη των φρεγατών αποβιβάση τέσσαρα πυροβόλα των 18. Τη 22 Οκτωβρίου, περί την ενάτην πρωινήν ώραν, πυροβολείον ιδρυθέν και υπηρετούμενον υπό των ναυτών των δύο στόλων, κατήρξατο της προσβολής.[...] κατά την στιγμήν όμως αυτήν η εξ εξακοσίων ανδρών συγκροτούμένη φρουρά θεωρούσα ότι ικανά έπραξε προς περίσωσιν της τιμής των όπλων αναπεττανύει την λευκήν σημαίαν και παραδίδεται άνευ όρων.[...] Η άλωσις του Ρίου υπήρξεν το μόνον πολεμικόν επεισόδιον εκστρατείας ήτις εν τούτοις εστοίχισεν ημίν σκληράς απωλείας.³⁷⁸

Διαφωνεί με τις εντολές περί μη περαιτέρω προέλασης του στρατού προς την Αττική όπως διατυπώνονται από το Γάλλο βασιλιά προς τους αρμόδιους υπουργούς και ναυάρχους και πιστεύει ότι έτσι θα έμενε ημιτελής η προσπάθειά τους να βοηθήσουν την Ελλάδα· και φυσικά προστίθεται άλλη μια απογοήτευση στο στράτευμα που διψούσε για μάχες και δόξα: «Η πολιτική αυτή ήτο βεβαίως έντιμος· δεν εκινδυνεύομεν όμως ούτω να ιδώμεν την Ελλάδα παραγνορίζουσαν, εν τη ανυπομονησία αυτής, την αξίαν της παρασχεθείσης αυτή εκδουλεύσεως;»³⁷⁹ και «Οι Άραβες είχαν διαφύγει ημίν, εμέλλομεν όμως νυν να εύρωμεν καλλιτέρους· διότι ήτο σχεδόν τόση τιμή να διασκορπίσης τας ίλας του Ρεσσίτ-πασσά, να καταπολεμήσης τους Αλβανούς του Ομέρ Βρυώνη, όση ήτο ποτέ να νικήσης τους περιλαλήτους Μαμελούκους εν τοις αιγυπτιακοίς πεδίοις».³⁸⁰

Υπήρξε, ωστόσο, μια μικρή παρηγοριά και αυτή ήταν η αναβολή της αναχώρησης, η οποία επετεύχθη όπως λέει, αφού κάμφθηκαν οι άδικες δυσπιστίες των Άγγλων. Ωστόσο, δεν θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει τις επιφυλάξεις αυτές άδικες:

Η εν Λονδίνω συνδιάσκεψις, μετά μακράς συζητήσεως, απεφάσισε τέλος να ευρύνη τα όρια της Ελλάδος, μέχρι παγασητικού κι αμβρακικού κόλπου, εξήτει δ'αντί τούτου την ανάκλησιν του γαλλικού στρατού. Παρακλήσει του Καποδιστρίου ο λόρδος Ουέλλινγκτων παραιτών αδίκους δυσπιστίας συγκατένευσεν όπως παραμείνωσιν εν Πελοποννήσω δύο ή τρεις χιλιάδας

³⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 325-327.

³⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 327.

³⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 324.

ανδρών τουλάχιστον, υπό τον όρον όμως η γαλλική κατοχή να μη εκταθή πέραν του Ισθμού, επ' ουδεμιά προφάσει.³⁸¹

Τέλος, κάνει μια αποτίμηση της γαλλικής παρουσίας, σε σχέση με την ανάμειξή της στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας, αποκαλώντας την ανώφελη, πράγμα που αποκαλύπτει ότι οι Γάλλοι μάλλον είχαν και άλλους στόχους, οι οποίοι δεν επετεύχθηκαν:

Η ταξιαρχία της κατοχής υπό τον στρατηγό Σνέιντερ, συνεκροτείτο εκ τεσσάρων συνταγμάτων, του 27, 42, 54 και 58· εστάθμευε δ' εν Ναυαρίνω, Μεθώνη και Πάτραις. Το έργον αυτής δεν έπαυσε καθιστάμενον ενίστε δυσχερές. Δεν κατωρθώσαμεν όντως ν' αφιστάμεθα εντελώς των εσωτερικών διενέξεων του υπό τοσούτων διαιρέσεων κατατρυχομένου δυσμοίρου τούτου κράτους. Η εγκαθίδρυσις μοναρχίας ηδυνήθη μόνη να απαλλάξη ημάς, μετά τετραετή εν Ελλάδι διαμονήν, της ανωφελούς ταύτης αποστολής. Ουχί δ' άνευ κόπων ηδύνατο να ευρεθή ξένος ηγεμονόπαις συγκαταθιμένος να κατακλιθή επί της κλίνης ταύτης του Προκρούστου.³⁸²

Σχολιάζει, τέλος, την αντιπολίτευση στον Καποδίστρια, που είχε ως αποκορύφωμα τη δολοφονία του, λέγοντας ότι οι ναύαρχοι προσπάθησαν να την καταστείλουν βοηθώντας τον Ρίκορντ, ενώ είναι γνωστό ότι στα γεγονότα του Πόρου δεν αναμείχθηκαν. Ωστόσο, εκτιμά ότι ο «ακέραιος και ικανός» Καποδίστριας ήταν η καλύτερη επιλογή τότε για την Ελλάδα, όμως στη συνέχεια τον αδικεί λέγοντας ότι στην Πετρούπολη τον έκλαψαν περισσότερο. Είναι γνωστό ότι ο θρήνος στην Ελλάδα για το χαμό του υπήρξε ειλικρινής και διάχυτος:

Η Μάνη, η Ύδρα, η Σύρος, ολόκληρον σχεδόν το Αιγαίον ανεπέτασαν την σημαίαν της ανταρσίας. Αφ' ενός μεν ετάχθησαν ο Μιαούλης και ο Πετρόμπεης, αφ' ετέρου ο Κολοκοτρώνης και ο Κανάρης. Η αξιοθρήνητος αύτη κρίσις, δυσχερώς κατασταλείσα δια της ζωηράς παρεμβάσεως του ναυάρχου Ρικόρντ, δια των μάλλον αμερολήπτων συμβολών του πλοιάρχου Λάυενς και του πλοιάρχου Λαλάνδ, κατέλιπεν εν τοις πνεύμασι ουχί ολίγα μίσους υποκαύματα. Τη 9 Οκτωβρίου 1831, ο Κυβερνήτης εδολοφονήθη υπό δύο αρχηγών Μανιατών, του Γεωργίου και του Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη. Ο θάνατος αυτού εθεωρήθη πένθος εθνικόν εν Πετροπόλει· έπρεπε να θεωρηθεί ωσαύτως πένθος δια την Ελλάδα, διότι δεν είναι βέβαιον αν μη η κυβέρνησις του ακεραίου και ικανού τούτου ανδρός δεν υπήρξεν το άριστον μέσον όπερ ηδύνατο να εξευρεθή προς παρασκευήν του εδάφους προς την μοναρχίαν.³⁸³

³⁸¹ Στο ίδιο, σ. 328.

³⁸² Στο ίδιο, σ. 333.

³⁸³ Στο ίδιο, σ. 334.

Βεβαίως, δεν κάνει κανένα σχόλιο περί γαλλικής ανάμειξης στη δολοφονία του και περί αλλαγής της στάσης απέναντί του μετά την Ιουλιανή επανάσταση στη Γαλλία. Δεν υπάρχει τέλος καμιά αναφορά στα γεγονότα του Άργους.

Εντγκάρ Κινέ-Edgar Quinet (1803-1875)

Ο Εντγκάρ Κινέ ήταν αρχαιολόγος, ιστορικός και συγγραφέας. Ήταν θερμός φιλέλληνας και συμμετείχε ως βοηθός στο αρχαιολογικό τμήμα της εξερευνητικής επιστημονικής αποστολής. Λέγεται ότι αυτός ήταν ο εισηγητής της αποστολής αυτής προς τη Γαλλική κυβέρνηση το 1828 και ότι επίμονα ζήτησε να συμπεριληφθεί σε αυτή. Αποφάσισε στη συνέχεια, όμως, να ανεξαρτητοποιηθεί, λόγω αντιπάθειας που ένιωθε προς τα υπόλοιπα μέλη και να κάνει μόνος του μια μεγάλη περιοδεία που διήρκεσε 39 μέρες. Αρχές Μαΐου 1829 ξεκίνησε το ταξίδι της επιστροφής του στη Γαλλία επειδή αρρώστησε. Καρπός του οδοιπορικού του είναι το έργο του *De la Grèce modern et de ses rapports avec l' Antiquité*, το οποίο κυκλοφόρησε το 1830 και επανεκδόθηκε το 1857 και το 1984. Θα παρατεθούν αποσπάσματα από τη μετάφρασή του στα ελληνικά με τίτλο *Η Ελλάδα του 1830 και οι σχέσεις της με την Αρχαιότητα*.³⁸⁴ Το ενδιαφέρον του δεν προσείλκυσαν μόνο οι αρχαιολογικοί χώροι αλλά και το κοινωνικό πρόσωπο της Ελλάδος, με έντονα τα σημάδια της φτώχειας, της δυστυχίας αλλά και της υπερηφάνειας και αξιοπρέπειας των κατοίκων της: «Εμένα, ίσως θα έπρεπε να το πω, όλα αυτά που είχα δει με είχαν κάνει αδιάφορο για την Αρχαιότητα. Οι τόσο πολλές δυστυχίες με είχαν κάνει σχεδόν να ξεχάσω το παρελθόν αυτής της χώρας».³⁸⁵ Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσής του, στις 11 Ιουλίου 1857, γράφει:

Ποιος θυμάται σήμερα τη συγκίνηση που προκαλούσε το όνομα και μόνο της Ελλάδας, από το 1821 ως το 1829; Εγώ συμμετείχα σ' αυτόν τον ενθουσιασμό. Επιθυμούσα διακαώς να είμαι ένας από τους στρατιώτες του ιερού πολέμου. Δόξα τω Θεώ, έφτασα εγκαίρως για να παραβρεθώ στις τελευταίες μέρες της πολιορκίας της Αθήνας[...] Ήμουν κι εγώ ανάμεσα στο πλήθος συμμετέχοντας σ' ένα από τα περιστατικά που θα αποτελέσουν τη μεγαλύτερη δόξα του αιώνα μας, την απελευθέρωση ενός έθνους. Αυτό το πανόραμα είναι το θέμα αυτού του βιβλίου.[...] Δεν ήταν ανώφελο το ότι απεικόνισα την καταστροφή και συνάμα την επανάσταση του Ελληνικού Κράτους το 1829.³⁸⁶

³⁸⁴ Εντ. Κινέ, *Η Ελλάδα του 1830 και οι σχέσεις της με την Αρχαιότητα*, (μτφ. Λ. Γκινάκα), Αθήνα, Τολίδη, 1988

³⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 40.

³⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 23.

Θέλησε με το έργο του να υπερασπιστεί την Ελλάδα που δυσφημιζόταν άδικα, όπως λέει, εκείνη την εποχή στην Ευρώπη ως αντάξια της λευτεριάς της:

Αν το ελληνικό έθνος δε μπόρεσε να ικανοποιήσει ως τώρα τις ελπίδες που είχε κυοφορήσει η φαντασία του λαού, δε θα υποκύψω στη μανία της δυσφήμισής του, που συγκλόνισε την εποχή μας. Δεν θ'απαρνηθώ αυτά που ένιωσα. Δε θα καταραστώ την ανάσταση ενός λαού.[...] Για πέστε μου ένα έθνος της Ευρώπης που δεν είχε τις πτώσεις του; Και ποιο απ'αυτά είναι το αναμάρτητο για να ρίξει το λίθο στην Ελλάδα; Η Ευρώπη, που κατηγορεί τον ελληνικό λαό, του έχει ξεπληρώσει όλα όσα του όφειλε; Του παραστάθηκε μόνο την τελευταία στιγμή. Αυτό είναι αλήθεια. Από τότε, όμως, τι έχει κάνει;³⁸⁷[...] Άλλωστε το γεγονός ότι οι Έλληνες άρχισαν να υπάρχουν ως κράτος δεν αποτελεί ευεργέτημα των ξένων, όπως συχνά τους το καταλογίζουν, αλλά κάτι που το οφείλουν στον ίδιο τους τον εαυτό. Είναι το έργο των χεριών τους. Η Ευρώπη δε μεσολάβησε παρά εφτά χρόνια αργότερα, κι αφού είχε πια χορτάσει από το θέαμα του μακελειού. Μια τόσο μακροχρόνια εξολόθρευση δίνει κάποιο δικαίωμα σ'αυτόν που έχει επιζήσει. Ένα δέντρο ποτισμένο με τόσο αίμα δε μπορεί να το ξεριζώσει κανείς. Σε πείσμα της κακολογίας και της απραξίας του κόσμου, θα μεγαλώσει, και κάτω απ'αυτό η ελληνική φυλή θα βρει καταφύγιο μια μέρα.³⁸⁸

Μας δίνει περιγραφές πολύ χαρακτηριστικές για την εικόνα της χώρας και των κατοίκων της αρχικά από τη Μεθώνη και μετά από την Κορώνη και την αρχαία Μεσσήνη, το Μαυρομάτι. Παντού ερήμωση:

Ένα βράδυ πήρα το ενετικό μονοπάτι της Μεθώνης, ανάμεσα από στοίβες στάχτη και καμένους κορμούς από ελιές, που γέμιζαν άλλοτε με τον ίσκιο τους την κοιλάδα. Πάνω στο δρόμο συναντάς σπηλιές που σου προκαλούν θλιβερή αίσθηση. Στη θέση των χωριών, κιόσκια και πυργίσκοι μισογκρεμισμένοι. Δε βλέπεις πια παρά ατελείωτα τείχη χαλασμένα και καλύβες, που χρησιμοποιούσαν τα στίφη του πασά.[...] ³⁸⁹ Ακολουθώντας συνέχεια το δρόμο της πυρκαγιάς φτάσαμε το βράδυ πάνω στο στρογγυλό λόφο της Κορώνης, αρκετά νωρίς, ώστε να δούμε την ελληνική σημαία να κυματίζει πάνω απ' το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου. Στρατιώτες αποτελείωναν το γκρέμισμα των λίγων ακατοίκητων σπιτιών, για να ζεσταθούν στη διάρκεια της βροχής. Τα πυροβόλα, που με τόση φροντίδα είχαν συναρμολογηθεί από τους Γάλλους, μούχλιαζαν και πάλι πάνω στα οχυρά. Ένας δημογέροντας ακρωτηριασμένος μας έβαλε να εγκατασταθούμε μέσα στις ζωγραφισμένες και

³⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 24.

³⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 26.

³⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 37.

πλουμισμένες με χρυσά στολίδια κάμαρες και γαλαρίες του γυναικωνίτη του Ιμπραήμ.³⁹⁰

Το τζάκι ήταν αναμμένο σε μια γωνιά, κι ο καπνός έφευγε μέσα από τις φαρδιές χαραμάδες ανοιγμένες πάνω στη σκεπή. Αυτή η έλλειψη στέγης είναι γενική σήμερα, και είναι αυτό που ο ταξιδιώτης συνηθίζει τόσο δύσκολα, εξαιτίας της διαπεραστικής υγρασίας της νύχτας, από την οποία είναι αδύνατο να προστατευτεί. Για να υποφέρει κανείς λιγότερο ξαπλώνει καταγής γύρω στη φωτιά, που συντηρείται με βάρδιες ακόμα και μετά την ανατολή του ήλιου. Ύστερ' από τη Μεθώνη, δεν πέρασα ούτε μια νύχτα στο Μοριά, εκτός από λίγες μέρες στο Άργος που να μη βλέπω τ' άστρα να λάμπουν πάνω από το κεφάλι μου. Ο άνεμος μου χτυπούσε το πρόσωπο ή έμπαινε κάτω από το παλτό μου. Κάθε μέρα σηκώνόμουν με τα νεύρα και τα μπράτσα μου δύσκαμπτα από το διαπεραστικό πρωινό αέρα.³⁹¹

Η εικόνα, κυρίως των γυναικών, φανέρωνε, λέει, εύγλωττα τα βάσανα που είχαν περάσει:

Η οικοδέσποινα ήτανε λιγότερο σκυθρωπή, αν και αρκετά σιωπηλή. Περνούσε τη μέρα της γνέθοντας βαμβάκι στη ρόκα, ανακαθισμένη μέσα στις στάχτες ή στο κατώφλι της πόρτας. Εξάλλου, πρέπει κανείς να έχει δει αυτό το είδος του πόνου και της εξουθένωσης, κοινό σε όλες τις γυναίκες της Πελοποννήσου, για να νιώσει ίσαμε πού μπορεί να φτάσει η επίδραση μιας αδιάκοπης δυστυχίας. Όταν έφτασα εκεί, ο αριθμός των γυναικών ήτανε πολύ ελαττωμένος, συγκριτικά με τους άντρες. Ήτανε μάλιστα πράγμα σπάνιο να συναντήσεις γυναίκες, όπως και γέρους, στους αγρούς ή στις καλύβες. Ένα μεγάλο μέρος απ' αυτές τις είχανε πάρει σκλάβες, ή είχανε πεθάνει από την πείνα. Αυτές που είχανε επιζήσει είχανε πληγεί με τέτοιο τρόπο που δε θα συνερχόντανε ποτέ.[...] Τα μάλλινα μακριά και κυματιστά τους φορέματα, τα μάλλινα υφάσματα που τα τυλίγουν γύρω από τα κεφάλια τους σαν σαρίκια και που ένα μέρος τους πέφτει ατημέλητα στους ώμους τους προσθέτουν κάτι στη φυσική τους αξιοπρέπεια, που η δυστυχία δεν την κατέβαλε ακόμα. Ωστόσο η θερμότητα των μεσογειακών τους χαρακτηριστικών, τα μαύρα μάτια τους σαν σκοτεινές σπηλιές, ακίνητα και πληγωμένα, το ευγενικό αλλά αποκαμωμένο τους βάδισμα προκαλούν βαθύ οίκτο. Η φυσιογνωμία τους σκληρή και σκυθρωπή θα φανέρωνε απάθεια χωρίς τη συνήθεια των αναστεναγμών, που σε πολλές καταντά σαν μια χρόνια αρρώστια.³⁹²

³⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 41.

³⁹¹ Στο ίδιο, σ. 51.

³⁹² Στο ίδιο, σ. 52.

Βαδίζοντας από Σπάρτη προς Σκλαβοχώρι, μέσω Μυστρά, σχολιάζει με μελανά χρώματα την ερήμωση που άφησε πίσω του ο Ιμπραήμ:

Πάντως, τίποτα δεν είναι πιο θλιβερό από τη σιωπή αυτών των χωριών, όπου το πλησίασμα των ανθρώπων δεν αναγγέλλεται από καμιά φωνή κατοικίδιου ζώου. Όλες οι καλύβες είναι κλειστές, και κανείς απ' έξω, εξόν κάποιο λαγωνικό, που, δίχως να γανγίσει, ορμάει πάνω σου ξαφνικά, και δε σ' αφήνει αν δεν πάρει μαζί του ένα κουρέλι από τα ρούχα σου. Αυτή η ερήμωση από ζώα, πιο μεγάλη ακόμα κι απ' των ανθρώπων.[...] Είναι ένα γεγονός να συναντήσει κάποιος ταξιδιώτης στη διάρκεια της μέρας ένα βόδι. Κι αυτά ακόμα έχουν αποδεκατιστεί. Οι γαίδαροι και τα γουρούνια, προπαντός τα τελευταία, έχουν αποδεκατιστεί. Μερικά κοπάδια κατσίκες, λίγα κοκαλιάρικα άλογα, που δεν κάνουν για όργωμα, είναι όλα κι όλα τα ζώα που έχουν απομείνει. Δε χρειάζεται να πούμε ότι σ' ολόκληρη την Ελλάδα δε θα βρises ούτε ένα κάρνο με δύο ρόδες. Όσο για τα πουλιά, κοπάδια κοράκια κάνουν έφοδο στη Μεσσηνία, κοντά στους καταυλισμούς του Ιμπραήμ και στους σκελετούς που απλώνονται στις ακρογιαλιές.³⁹³

Υπήρχε απόλυτη ασφάλεια, λέει, κατά τις μετακινήσεις, ωστόσο, η κατάσταση ήταν διαφορετική απ' ό,τι την περιγράφει:

Οι δικοί μου σύντροφοι στο ταξίδι πήραν ένα βράδυ κάποια γράμματα, που τους υποχρέωναν να επιστρέψουν το συντομότερο στο αρχηγείο. Από τότε που έφυγαν έμεινα μόνος, πράγμα που θα ήθελα να τονίσω, γιατί έτσι έμαθα ότι η ασφάλεια που νιώθαμε ως τότε δεν οφειλόταν στον αριθμό μας, αλλά σε κάτι άλλο. Θα μου ήταν λίγο δύσκολο να περιγράψω εκείνο το συναίσθημα έκπληξης και σχεδόν ευγνωμοσύνης που νιώθει ένας ξένος όταν απομακρύνεται από τους οδηγούς του και μένει μόνος μέσα σ' αυτά τα στενά περάσματα, όπου, σύμφωνα με τις φήμες που κυκλοφορούσαν στην Ευρώπη, νόμιζε ότι θα είχε να αντιμετωπίσει εκεί πέρα χίλιους δυο κινδύνους, ακόμα και κάτω από την προστασία συνοδείας. Πότε πότε, στη στροφή ενός φαραγγιού, συναντάς βοσκούς που φυλάνε κοπάδια κατσίκες με τουφέκια, πιστόλια και σπαθιά ή περιπλανώμενα παλικάρια που, καθώς περνάνε, σε χαιρετάνε φιλικά και με σεβασμό. Ελάχιστοι από αυτούς γυρίζουν να τον κοιτάζουν, είτε γιατί διακατέχονται από ανατολίτικη αξιοπρέπεια, είτε γιατί, έχοντας πρόσφατα μπουχτίσει από σπαραχτικά θεάματα, κι έχοντας τόσο άμεσες άλλες ανάγκες, η περιέργειά τους έχει σχεδόν μηδενιστεί. Ζητιάνους δε βλέπεις πουθενά.³⁹⁴

³⁹³ Στο ίδιο, σ. 116.

³⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 69.

Εξιδανικευμένη είναι και η εικόνα που περιγράφει στη συνέχεια και αφορά την ανυπαρξία εγκληματικότητας, την οποία μάλιστα αποδίδει στο ότι τα γαλλικά στρατεύματα στήριζαν τον Καποδίστρια:

Αλλά παραμένει ακόμα σ'ένα τέτοιο βαθμό, που είναι ν' απορεί κανείς πώς συμβαίνει να γίνονται τόσο ελάχιστα αδικήματα. Το γεγονός ότι, ενώ έχουν τόσο πολλά μέσα για να δημιουργήσουν ταραχές, διατηρούν την εντιμότητά τους, αυτό πραγματικά τιμά και δοξάζει τη σύγχρονη Ελλάδα. Ξέρω από τον αδελφό του προέδρου, ότι στη χώρα δεν έγιναν παρά δύο ανθρωποκτονίες, το 1827 και το 1828. Και, μάλιστα, έγιναν στο στρατό. Την άνοιξη υπήρχαν μόνο τριάντα άντρες μέσα στις κυβερνητικές φυλακές[...] Αναμφισβήτητα, ο γαλλικός στρατός, κι η ηθική υποστήριξη που βρήκε από αυτόν η κυβέρνηση, έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο σ' αυτό το θαυμάσιο αποτέλεσμα, στο οποίο κανένα πολιτισμένο έθνος δεν κατορθώνει να φτάσει σε καιρό ειρήνης και μάλιστα σε τέτοιες αναλογίες. Αλλά κι αυτή η πρόσθετη αιτία δε θα αρκούσε, αν δεν είχαν προηγηθεί άλλοι λόγοι πιο βασικοί. Σε πρώτη σειρά θα τοποθετήσω την τόσο μεγάλη ανάγκη για ανάπαυλα, που οδηγεί στην εμπέδωση της τάξης ως μοναδικού μέσου για να συνέλθει κανείς από τη μακρά πολεμική κόπωση.³⁹⁵

Και ο ίδιος δείχνει να εγκρίνει την πολιτική του Κυβερνήτη και να εξιδανικεύει για μια ακόμα φορά την ησυχία που επικρατούσε. Είναι γνωστό ότι η αντιπολίτευση είχε αρχίσει να «κινείται», συνεπώς, αυτή η αρμονική εικόνα που περιγράφει δεν αποδίδει σε καμιά περίπτωση την πραγματικότητα:

Μόλις βρέθηκε μια κυβέρνηση που προσφέρθηκε να οργανώσει το κράτος και να διατηρήσει την ειρήνη, βρήκε παντού κατανόηση και βοήθεια, γιατί μίλησε στο λαϊκό ένστικτο.[...] Η ευκαιρία που είχαν για κάμποσον καιρό να ζήσουν δίχως νόμο τους φάνηκε τελικά τόσο άκαρπη και τόσο ολέθρια, που καθένας τους, για να μπορέσει επιτέλους να πάρει ανάσα, υποτάσσεται με τη θέλησή του σε κάποια τάξη. Πρέπει, όμως, να ομολογήσουμε ότι αυτή τους η διάθεση ευνοήθηκε ιδιαίτερα από την ανάγκη για ενότητα, που την έκαναν απαραίτητη στο λαό τόσοι κοινοί κίνδυνοι. Ανάμεσα σε ανθρώπους μαζεμένους από τόσο διαφορετικά σημεία δεν υπήρξα ποτέ μάρτυρας ούτε στο παραμικρό μάλωμα. Τα όνομα α δ ε ρ φ έ, που ποτέ δεν παραλείπουν να το πουν, ακόμα κι όταν δε γνωρίζονται, εκφράζει μ' ένα τρόπο παμπάλαιο την αδερφοσύνη της δυστυχίας που τους ενώνει και πάλι με τα δεσμά της οικογένειας.³⁹⁶

Η γνώμη που είχε για τον Καποδίστρια ήταν η καλύτερη: «Αυτό εξηγεί και τη δημοτικότητα του προέδρου, που είναι άνθρωπος με μεγάλη παιδεία, ντυμένος με τη

³⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 70.

³⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 70-71.

στολή του διπλωμάτη, μέσα σε κράτος πολεμιστών»³⁹⁷ και περιγράφει πολύ αναλυτικά τη συνάντηση που είχε μαζί του στις 31 Μαρτίου 1829 στο δρόμο του από Τριπολιτσά προς Άργος:

Μα τον Αϊ- Γιώργη, είναι ο Μ π α ρ μ π α- Γ ι ά ν ν η ς, λένε οι οδηγοί μου, κάνοντας μου νόημα και σταματώντας για να σφίξουν τα ζωνάρια τους και το μαντίλι που έχουν τυλιγμένο στο κεφάλι. Πραγματικά, ήταν ο Ιωάννης Καποδίστριας, που για πρώτη φορά έκαμνε περιοδεία στο Μοριά. Στη στροφή ενός βράχου βλέπω πάνω σε μια απλωσιά έναν άντρα ντυμένο ευρωπαϊκά να κάθεται κάτω από μια μουριά, περιτριγυρισμένος από Έλληνες καπετάνιους, που ήταν όρθιοι, ακουμπισμένοι πάνω στα σπαθιά τους, και κοντά στη μουριά, ένα φρουρό με τη λόγχη και την ελληνική σημαία. Κατεβαίνω, για να υποβάλω τα σέβη μου στον Κυβερνήτη όχι χωρίς να νιώθω κάποια συγκίνηση που συναντούσα έτσι απροσδόκητα τον άνθρωπο που ήταν τότε όλη η ελπίδα και σχεδόν η μοναδική απαντοχή της χώρας που επισκεπτόμουν. Του εξομολογήθηκα τι δυσμενή ιδέα είχα στην αρχή για τη διακυβέρνησή του και τη λαϊκότητά του. Και πόσο, έπειτα από το ταξίδι μου, αναγκάστηκα ν' αλλάξω γνώμη για όλα αυτά.[...] Ο Κυβερνήτης θα μπορούσε να προσθέσει ότι όταν έφτασε στο Μοριά, στο Ναύπλιο, οι γέροι έπεφταν στα πόδια του στο δρόμο και τα φιλούσαν και τα έβρεχαν με δάκρυα, λες κι ήταν ένας άγιος Σωτήρας.³⁹⁸[...] Ο Κυβερνήτης έδωσε, με μια και μοναδική λέξη, το σύνθημα της αναχώρησης. Επειδή το μονοπάτι ήταν δύσκολο για τ'άλογα, περπατούσε πεζή όπως κι όλη του η συνοδεία. Γιατί ήταν μόνος δίχως όπλα.[...] Μ' αυτή τη θανατερή ζέστη έβλεπα να περπατάει πάντα επικεφαλής, με βήμα σταθερό, αυτός ο ίδιος άντρας με την μπλε ρεντινγκότα, καταβεβλημένος κιόλας από τα χρόνια, ενώ η ζωή του δεν τον είχε προετοιμάσει για τέτοιες ταλαιπωρίες. Όταν σκέφτηκα ότι μόνο η δύναμη της ψυχής του τον συγκρατούσε σ' αυτό το βαρύ καθήκον, η σκηνή με συγκίνησε ακόμα πιο πολύ. Όλοι εκείνοι που τον περιτριγύριζαν έμοιαζαν σα να είχαν μαζευτεί τριγύρω του για να υπερασπίσουν την ιδέα που αυτός αντιπροσώπευε. Καθώς γλιστρούσε ανάμεσα στα βράχια, θα'λεγε κανείς ότι έμοιαζε με ιεραπόστολο που έσερνε ξοπίσω του το ποίμνιό του από αγρίους μέσα σε έρημο.³⁹⁹

Ακολουθεί η περιγραφή του Νικήτα, που τον μάγεψε με το παράστημά του και του Κολοκοτρώνη, που του προκάλεσε αποστροφή:

Πολλά πράγματα με τραβούσαν στο Νικήτα. Ήταν ο Μπαγιάρ των κλεφτών.[...] Ήξερα ότι ήταν αυτός που σε μια στιγμή μεγάλης ανάγκης είχε

³⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 72.

³⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 139.

³⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 144-145.

προσφέρει το σπαθί του, τη μόνη του περιουσία, για να ενισχύσει με μερικά χρήματα το Μεσολόγγι. Όλος ο γαλλικός στρατός είχε θαυμάσει την ομορφιά και την απλοϊκότητα της στάσης του ως στρατιωτικού.[...] Αν θα ήθελε κανείς να δώσει την ιδανική προσωπογραφία του παλικαριού, θα περιέγραφε έναν άντρα που βαδίζει πανάλαφρα στο έδαφος, που τον διακρίνει περισσότερο η χάρη παρά η δύναμη[...] Ο κρότος του ντουφεκιού κι η λάμψη του σπαθιού είναι γι' αυτόν ερωτική πανδαισία, πιότι πιο δροσερό κι από κρητικό κρασί.[...] Είναι ψηλός, σβέλτος, έτοιμος να ορμήσει. Είναι γοργοπόδαρος σαν τους άντρες της Αρχαιότητας.[...] Είναι αδύνατο να υπάρχει κάποιος με πιο περήφανο και αθώο κεφάλι.⁴⁰⁰

Πιστεύει, πολύ εύστοχα, ότι ο Κολοκοτρώνης αντιπροσώπευε τον παραδοσιακό κόσμο που πια άλλαζε προς τη νεότερικότητα, ωστόσο, παρά το εύστοχο της παρατήρησης αδικεί τον μεγάλο στρατιωτικό που η Επανάσταση τού οφείλει, αναμφισβήτητα, πάρα πολλά:

Ήταν εκεί απέναντί μας ένας άνθρωπος που στεκόταν όρθιος, με τα χέρια σταυρωμένα πίσω από την πλάτη, εντελώς ο αντίποδας του Νικήτα. Ήταν ο Κολοκοτρώνης. Μετρίου αναστήματος, έχει τους ώμους γίγαντα. Το τεράστιο κεφάλι του έχει ελαφριά κλίση προς το στήθος, λιγότερο απ' τα γηρατειά, και πιο πολύ από τις έγνοιες.[...] Εκείνη την εποχή ο Κυβερνήτης τον τραβούσε μαζί του, σ' όλον το Μοριά, και τον υποχρέωνε να είναι μάρτυρας της δημοτικότητας ενός καινούριου και ομαλού καθεστώτος. Αν κι ο γερο-οπληρχηγός δεν είχε χάσει τότε ακόμα τίποτα από τη δική του δημοτικότητα, η δοκιμασία αυτή ήταν αρκετά σκληρή. Κι ασφαλώς αυτή η προσπάθεια που έκανε να υποχωρεί και να μη φέρνει αντίσταση του έδινε αυτό το ύφος το σκυθρωπό, που ίσως και να μην το είχε ποτέ άλλοτε.[...] Σε κάθε του βήμα στο Μοριά βλέπει ότι μαζί μ' αυτόν χάνεται και μια ολόκληρη εποχή, κι ότι αυτός είναι το τελευταίο στήριγμα της ηρωικής και φεουδαρχικής εποχής της σύγχρονης Ελλάδας.[...] Δε θα συσσωρεύσει πια μέσα στο φρούριό του στην Καρύταινα ούτε τα λύτρα από έναν έμπορο της Οδησσού, ούτε τ' ασημοπίστολα ενός αγά, ούτε τα μαχαίρια από σεντέφι κι ελεφαντόδοντο, ούτε το αντίτιμο απ' τις όμορφες μαύρες φοράδες, ούτε το θησαυρό του βεζίρη που ανεβασμένος στο μουλάρι του πήγαινε για το πασαλίκι. Έχετε γεια όμορφα παλικάρια αφοσιωμένα στο σόι του.[...] Πρέπει να τα υπομείνουμε όλα για χάρη του Μπαρμπα- Γιάννη, που δεν έχει αγγίξει ποτέ του ούτε θηκάρι από γιαταγάνι. Σήμερα το παν είναι η πένα. Το σπαθί δεν είναι πια τίποτα, Οι γερο-κλέφτες έχουν πεθάνει.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 140-141.

⁴⁰¹ Στο ίδιο, σ. 142-144.

Ετιέν-Μαρέν Μπαγύ-Etienne-Marin Bailly (1795-1837)

Ο γιατρός Μπαγύ, δε συγκαταλέγεται στους πρωταγωνιστές της Ιστορίας. Είναι όμως ένα από τα πρόσωπα εκείνα που παρά τον περιφερειακό τους ρόλο, είχαν την τύχη να συμμετάσχουν σε μοναδικές στιγμές και τελικά να γράψουν ιστορία με το δικό τους τρόπο.⁴⁰²

Ήδη από τα πρώτα επαναστατικά χρόνια ο Μπαγύ δέχτηκε την πρόταση του φιλελληνικού κοιμιτάτου του Παρισιού, που είχε ιδρυθεί το Φεβρουάριο του 1825, να συμβάλει στην οργάνωση συστήματος περίθαλψης στην Ελλάδα. Έφτασε στο Ναύπλιο το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου και αντίκρυσε μια εικόνα τραγική: η έλλειψη στοιχειωδών υποδομών καθαριότητας, η συρροή στο Ναύπλιο μεγάλου αριθμού προσφύγων, η ανεπάρκεια τροφίμων, οι προκαταλήψεις και η αμάθεια, η έλλειψη γιατρών και φαρμάκων συνέθεταν ένα πρόβλημα το οποίο γινόταν ακόμα πιο οξύ σε περιόδους επιδημιών, που αποτελούσαν συχνό φαινόμενο τα χρόνια εκείνα. Η πανώλη, ο τύφος, η χολέρα, η ευλογιά, η ελονοσία και άλλες επιδημικές νόσοι αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό. Η άφιξη του συνέπεσε, μάλιστα, με μια ακόμα επιδημία τυφοειδούς πυρετού, που προσέβαλε σχεδόν όλους τους κατοίκους της πόλης και δημιούργησε σοβαρότατα προβλήματα στη λειτουργία του κράτους, μια και είχαν διακοπεί ακόμα και οι συνεδριάσεις στη Βουλή. Γράφει ο ίδιος:

Όταν φθάσαμε στην Ελλάδα, σχεδόν όλος ο πληθυσμός ήταν συγκεντρωμένος στο Ναύπλιο· η αθλιότητα, ο πόνος σε όλες τις εκφάνσεις, η στέρηση των αγαθών πρώτης ανάγκης, ο συνωστισμός τόσων δυστυχισμένων εκδιωχθέντων από τις εστίες τους, χωρίς ψωμί, ρούχα και άσυλο, εκτεθειμένων στις κλιματικές συνθήκες, ανέπτυξαν έναν εξαιρετικά θανατηφόρο μεταδοτικό τύφο, που η απουσία της απαραίτητης περίθαλψης καθιστούσε ακόμα πιο τρομερό. Εγκατασταθήκαμε λοιπόν στην εστία αυτής της φοβερής μάστιγας και είχαμε την ικανοποίηση να σταματήσουμε γρήγορα τη θνησιμότητα που απειλούσε με αποδεκατισμό τον πληθυσμό.⁴⁰³

Τον Ιούλιο του 1827 που ξέσπασε εμφύλια διαμάχη στο Ναύπλιο, ο Μπαγύ έμεινε στην πόλη για να περιθάλψει τα θύματα και των δύο πλευρών, (παρόλο που απομακρύνθηκαν από την πόλη τα άλλα μέλη των ευρωπαϊκών κοιμιτάτων). Και όταν στη συνέχεια ξέσπασαν επιδημίες στη Σύρο λόγω του μεγάλου αριθμού ανθρώπων που μετακινήθηκαν εκεί, μετέβη και εκεί για να προσφέρει τις υπηρεσίες

⁴⁰² Δεσπ. Προβατά, *Etienne- Marin Bailly. Ένας Σαινσιμονιστής στην επαναστατημένη Ελλάδα*, Αθήνα, Σοκόλη, 2008, σ. 75.

⁴⁰³ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 40- 41.

του στο δοκιμαζόμενο πληθυσμό.⁴⁰⁴ Τον Απρίλιο του 1828 ξέσπασε μια ακόμη επιδημία πανώλης στην Αίγινα και την Ύδρα. Ο Μπαγύ ύστερα από πρόσκληση του Κυβερνήτη μετέβη και εκεί και στη συνέχεια διορίστηκε μέλος της επιτροπής υγείας που συστήθηκε, προκειμένου να προφυλαχθεί το Ναύπλιο από την επικίνδυνη ασθένεια που είχε ήδη εξαπλωθεί με τραγικές συνέπειες σε όλη την Πελοπόννησο. Ο ίδιος εκτιμούσε ως καθοριστική τη συμβολή του στην προστασία της πόλης: «Παρότι αυτή η φρικτή ασθένεια είχε εξαπλωθεί σε όλη την Πελοπόννησο και είχε φθάσει μέχρι τις πύλες του Ναυπλίου, μπορώ με ικανοποίηση να πω ότι συνέβαλα στην προστασία τουλάχιστον αυτής της πόλης».⁴⁰⁵

Σημαντική κρίθηκε και η συμβολή του Μπαγύ στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετώπισε το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα στο Μοριά, μετά την άφιξή του τον Αύγουστο του 1828. Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετώπισε το Σώμα ήταν οι διαλείποντες ελονοσιακοί επιδημικοί πυρετοί, ένα οξύ πρόβλημα που οι νεοαφιχθέντες Γάλλοι γιατροί δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν καθώς αγνοούσαν τη νοσολογία της περιοχής. Τότε ο Μπαγύ, θεωρώντας ότι οι γνώσεις και η εμπειρία του από τις ασθένειες των ζεστών κλιμάτων θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες, είχε εθελοντικά μεταβεί στη Μεθώνη για να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο τμήμα του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος που βρισκόταν εκεί. Εξίσου σωτήριες είχαν αποδειχθεί οι οδηγίες που είχε στείλει για να αντιμετωπιστεί κρούσμα επιδημικού τύφου σε ένα γαλλικό μπρίκι.⁴⁰⁶

Ο Μπαγύ έφυγε από την Ελλάδα στο τέλος του 1829. Οι ακριβείς λόγοι δεν είναι γνωστοί, όπως φαίνεται όμως σε επιστολή του, οι λόγοι αυτοί πρέπει να ήταν πέρα από τη θέληση και την επιθυμία του. Σε αντίθεση με άλλους φιλέλληνες δεν κατέγραψε τις εντυπώσεις του από την Ελλάδα, δε σχολίασε τα γεγονότα στα οποία ο ίδιος, συχνά, πρωταγωνίστησε, περιορίστηκε μόνο στην κατάθεση ενός απολογισμού της δράσης του προς το φιλελληνικό κοιτάτο, (*Documents relatifs a l etat present de la Grece , publies d après les communications du Comite philellenique de Paris. Rapport a MM. les membres du Comite philellenique de Paris par M. le Docteur Bailly de Blois*), αποσπάσματα από τον οποίο παρατίθενται στο βιβλίο της Δέσποινα Προβατά.⁴⁰⁷ Η ματιά του για την Ελλάδα που γνώρισε συμπυκνώνεται σε λίγες γραμμές:

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 50-51.

⁴⁰⁵ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 53.

⁴⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 49.

⁴⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 70.

Συχνά σκιαγραφούμε ένα όχι και τόσο κολακευτικό πορτραίτο για τους Έλληνες· υπάρχουν, χωρίς αμφιβολία, αρκετά για να τους προσάψουμε· πρέπει, όμως, να ομολογήσουμε ότι ο ηθικός κόσμος των ανθρώπων εξαρτάται από την κατάσταση της χώρας τους και ότι τέσσερις αιώνες διεφθαρμένων θεσμών αρκούν και με το παραπάνω για να αλλοιώσουν τα συναισθήματα ενός έθνους. Η κριτική εις βάρος των Ελλήνων είναι στα μάτια μου η πιο σκληρή κριτική που μπορούμε να κάνουμε στη βδελυρή διοίκηση των Τούρκων, οι οποίοι εκφάνισαν έναν λαό που διαθέτει εξυπνάδα πολύ πιο δημιουργική από αυτήν των βόρειων λαών. Είμαι πεπεισμένος ότι, μόλις οι συνθήκες επιτρέψουν να στραφούν προς άλλη κατεύθυνση οι ικανότητες των Ελλήνων αυτοί θα ξαναπάρουν, έναντι των άλλων λαών, την πνευματική υπεροχή που πρέπει να έχουν, λόγω της βέβαιης υπεροχής που διαθέτουν, η οποία οφείλεται, κατά τη δική μου αντίληψη, στη φυσική τους κράση.

Το Μάιο του 1830, και ενώ αναμενόταν η άφιξη του Λεοπόλδου του Saxe- Cobourg, μια ομάδα παραγκωνισμένων από τον Καποδίστρια αντιπολιτευόμενων πολιτικών κι στρατιωτικών στέλνουν επιστολή στον Μπαγύ για να επιστρέψει στη χώρα. Υπογράφουν μεταξύ άλλων οι Δημ. Υψηλάντης, Αλ. Καντακουζηνός, Κ. Καραντζάς, Γ. Σισίνης, Αλ. Μαυροκορδάτος, Ν. Σκούφος, Σπ. Τρικούπης και προσκαλούν τον «απόστολο της ανθρωπότητας», Μπαγύ:

Σας ικετεύουμε να επιστρέψετε σε μια χώρα που έχει βρει σήμερα την ανεξαρτησία της και την ευτυχία χάρη στη μεγαλοψυχία των τριών σεβάσμιων συμμάχων ηγεμόνων. Θα βρείτε ένα έθνος φίλων και αδελφών, το οποίο, υπό την πατρική καθοδήγηση ενός φωτισμένου και ενάρετου πρίγκηπα, θα γίνεται μέρα με τη μέρα ακόμη πιο άξιο της τύχης που οφείλει στην ομόθυμη συνδρομή του πολιτισμένου κόσμου.

Η παραίτηση, όμως, του Λεοπόλδου από το θρόνο της Ελλάδας, αλλά και η Ιουλιανή Επανάσταση που ξέσπασε λίγο μετά, δεν επέτρεψαν την υλοποίηση αυτής της ευχής.⁴⁰⁸

Η δράση του Μπαγύ στην Ελλάδα επεκτάθηκε πέρα των υποχρεώσεων και των ευθυνών που του είχε αναθέσει το φιλελληνικό κοιτάτο, οι οποίες αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, την οργάνωση της περίθαλψης του στρατεύματος. Ανέλαβε διευρυμένες αρμοδιότητες και διαδραμάτισε σημαντικό-αν και αμφιλεγόμενο- ρόλο στα κρίσιμα χρόνια του Αγώνα, ως μέλος της επιτροπής διαχείρισης της φιλελληνικής βοήθειας. Όπως και άλλοι Γάλλοι φιλέλληνες, προσπάθησε να ενισχύσει την επιρροή της χώρας του και για αυτό ήρθε σε σύγκρουση με άλλους

⁴⁰⁸ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 71-72.

ευρωπαίους φιλέλληνες.⁴⁰⁹ Η προσπάθεια αυτή εντάθηκε μετά την υπογραφή της αίτησης προστασίας προς την Αγγλία που σήμαινε υποχώρηση της γαλλικής επιρροής στη χώρα και εκφράστηκε κυρίως με την προώθηση της υποψηφιότητας του δούκα του Νεμούρ (Nemours) για το θρόνο της Ελλάδας. Στο ημερολόγιό του ο γραμματέας του Καραϊσκάκη, Δημ. Χρηστίδης, γράφει σχετικά:

Σήμερα [13 Μαρτίου 1826] ήλθεν ο γιατρός Μπαλής και μας εδιηγήθη τας από το Ναύπλιον ειδήσεις, μας είπε ότι ο Κωλέττης, Αινιάν, Θεοτόκης, Καρακατζάνης και Ζωγράφος έγραψαν εις τον δούκ de Nemour και κρυφίως έστειλαν τον Βιτάλη και πάγει εις την Φράντζαν επίτηδες με αυτό το γράμμα. Αυτό έγινε χωρίς να έχη είδησιν ούτε ο Υψηλάντης, ούτε ο Σούτζος, οι οποίοι το έμαθαν ύστερα από τον δεσπότην Παλαιών Πατρών.⁴¹⁰

Παρά τις οδηγίες που είχε λάβει από το κοιτάτο, να οργανώσει δηλαδή μια στρατιωτική υπηρεσία περίθαλψης, ο Μπαγύ, με δική του πρωτοβουλία διαθέτει το σύνολο σχεδόν των φαρμακευτικών αποθεμάτων που του είχε εμπιστευτεί η επιτροπή για να ανακουφίσει τα θύματα της βαρβαρότητας του Ιμπραήμ. Θεωρεί ότι η διάθεση της βοήθειας στο δοκιμαζόμενο πληθυσμό ενισχύει τη γαλλική επιρροή στην Ελλάδα και καλλιεργεί στους Έλληνες την προσδοκία ότι η Γαλλία θα μπορούσε μελλοντικά να φανεί χρήσιμη:

Σκέφτηκα ότι παρότι αποστολή μου ήταν να οργανώσω ένα σύστημα υγείας για το στρατό, θα υπηρετούσα τις προθέσεις του κοιτάτου προσφέροντας βοήθεια στα θύματα της τουρκικής βαρβαρότητας. Η χρήση που έγινε [του φαρμακευτικού υλικού] τιμά το όνομα της Γαλλίας και καλλιεργεί την εντύπωση ότι θα μπορούσαμε να φανούμε χρήσιμοι· τολμώ να πιστεύω ότι αυτές οι ελπίδες δεν θα διαψευστούν.⁴¹¹

Αξιοσημείωτη σε σχέση με αυτή τη θέση του είναι και μια άλλη συνομιλία που καταγράφει ο Χρηστίδης, με ημερομηνία 16 Μαρτίου 1826:

Προς το δειλινόν ήλθεν ο Bailly γιατρός, μετά του οποίου εμβήκαμεν εις διαφόρους ομιλίας, μία ήτον και η περί των ελληνικών πραγμάτων μέλλουσα τύχη. Επρόβαλα εγώ ότι εάν έμβωμεν εις τα πράγματα, πρέπει να έχωμεν χρηματικά μέσα, πού ημπορούμεν λοιπόν να τα εύρωμεν; Αυτός με είπεν εις Γαλλίαν, θυσιάζοντες μίαν ποσότητα χρημάτων εις τον μινίστρον Βιλλέλην, ο οποίος έχει φίλον τον Banquier Rossil και φθάνει να του ειπή ένα λόγον δια να μας κάμη όσον θέλομεν δάνειον. Ωμιλήσαμεν έπειτα περί των προς ημάς διαθέσεων των Καμπινέτων και ηύραμεν ότι και η Γαλλία και η Αγγλία

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 77.

⁴¹⁰ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 55-56.

⁴¹¹ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 56-57.

επιθυμούν να λάβουν επιρροήν εις την Ελλάδα, και ο Bailly με έκανε την παρατήρησιν ταύτην: εις την Γαλλίαν είναι νόμος όστις δεν συγχωρεί ενώσεις παραπάνω από είκοσι ανθρώπους· δια *τώρα* όμως προσετέθησαν άλλα δύο, και δια να γένη αυτή η προσθήκη θα πη πως είναι θέλησις της Αυλής. Εκτός τούτου αι συνδρομαί του κοιτάτου εις τας αρχάς, ότε συνεισέφερον οι πλουσιώτεροι τούτο και το φιλελληνικόν κοιτάτο της Γαλλίας κατ' αρχάς συνεκροτείτο από είκοσι άτομα, και όσοι είχαν την ευχαρίστησιν να βοηθήσουν την Ελλάδα μόλις ανέβησαν εις τας 80 χιλ. φράγκα, και μόλον τούτο η τελευταία βοήθεια την οποίαν κάμνει το κοιτάτο ανεβαίνει εις τας 270 χιλ. φράγκα και από τούτο εβγάλαμεν άλλο συμπέρασμα, ότι ανωτέρα χειρ συντελεί, δηλ. της διοικήσεως.⁴¹²

Αν και ο Μπαγύ προωθούσε όπως αναφέρθηκε τα γαλλικά συμφέροντα, εντούτοις ήρθε σε κόντρα με το Φαβιέρ, γιατί δε συμφωνούσε με την άποψη εκείνου περί δημιουργίας πειθαρχημένων στρατιωτικών μονάδων. Τη γνώμη του αυτή την εκμυστηρεύτηκε στον Έυντεκ, (το μετέπειτα μέλος της Αντιβασιλείας), που είχε φτάσει στην Ελλάδα το 1826, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, ως απεσταλμένος του Λουδοβίκου της Βαυαρίας, επικεφαλής μικρής ομάδας αξιωματικών και στρατιωτικών γιατρών, προκειμένου να σχεδιάσει και αυτός την οργάνωση ενός τακτικού στρατού. Στη συνάντησή τους μάλιστα ο Μπαγύ σκιαγράφησε στον Έυντεκ με τα πιο μελανά χρώματα την εικόνα των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, (τότε μάλιστα μαινόταν ο εμφύλιος στο Ναύπλιο μεταξύ Γρίβα και Φωτομάρα), των μηχανορραφιών και της φιλοχρηματίας που μάστιζε τις τάξεις των αγωνιστών και των κομματαρχών, τις προσωπικές και τοπικές έχθρες, τη μάχη για την εξουσία.⁴¹³ (Το συγκεκριμένο απόσπασμα θα παρατεθεί στη συνέχεια, με τα *Απομνημονεύματα* του Έυντεκ).

Λίγο αργότερα, ο Έυντεκ κατάλαβε με αφορμή τον τρόπο διάθεσης ενός χρηματικού ποσού που είχε συγκεντρωθεί από το φιλελληνικό κοιτάτο Κέρκυρας, ότι ο Μπαγύ μεροληπούσε υπέρ μιας πολιτικής ομάδας και επιθυμούσε το ποσό αυτό να διατεθεί υπέρ του Καραϊσκάκη.⁴¹⁴

Παρατίθεται, πράγματι, στη συνέχεια επιστολή των οπλαρχηγών της Ρούμελης που εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους στο Μπαγύ για τη βοήθειά του κατά τη διάρκεια του αγώνα για την απελευθέρωση της περιοχής τους:

⁴¹² Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 57-58.

⁴¹³ Στο ίδιο, σ. 58.

⁴¹⁴ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 60.

Η Ελλάδα σας ευγνωμονεί για τον τρόπο με τον οποίο διαθέσατε στα στρατεύματά μας τη βοήθεια που σας εμπιστεύθηκε η Επιτροπή· δε θα ξεχάσει ποτέ ότι, ως άλλος Ιπποκράτης, θεραπεύσατε αφιλοκερδώς και με μεγάλη επιτυχία τα παιδιά και τους αγωνιστές της και ότι ένας ολόκληρος πληθυσμός ανακουφίστηκε, χάρη σε σας, από τα δεινά του. Μολονότι δεν είμαστε σε θέση να σας προσφέρουμε το χρυσό στεφάνι που οι Αθηναίοι είχαν προσφέρει στον μεγάλο Ιπποκράτη, μπορούμε τουλάχιστον να σας βεβαιώσουμε ότι το όνομά σας θα είναι για πάντα χαραγμένο στην καρδιά όλων των Ελλήνων.⁴¹⁵

Παρά την ενεργό συμμετοχή του, όμως, στην υπεράσπιση των σχεδίων του γαλλικού κόμματος, πρέπει να του αναγνωριστεί ότι ως γιατρός και ως απεσταλμένος του φιλελληνικού κοιμιτάτου εργάστηκε με συνέπεια και ανιδιοτέλεια για την ανακούφιση των ασθενών και του στρατεύματος. Δεν πρέπει, επίσης, να υποτιμηθεί η συμβολή του στον τομέα υγείας. Χάρη στον Μπαγύ, μεταφέρονται στον ελλαδικό χώρο πολύτιμες ιατρικές γνώσεις, που συμβάλλουν στη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών υγείας και στη σταδιακή αποτίναξη παραδοσιακών ιατρικών αντιλήψεων, ενώ το σχέδιο νόμου που επεξεργάστηκε αποτελεί την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια σύστασης ενός ενιαίου χώρου υγείας στη χώρα.⁴¹⁶ Παρότι είχε αναγνωριστεί και τιμηθεί για την προσφορά του με τον τίτλο του Έλληνα πολίτη από την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, η πρώτη Αντιβασιλεία δεν του επεφύλαξε τις ίδιες τιμές με άλλους φιλέλληνες, λόγω μάλλον της διχόνοιας μεταξύ Μπαγύ και Έυντεκ, (σχετικά με τη διανομή της βοήθειας των φιλελληνικών κοιμιτάτων του εξωτερικού που προαναφέρθηκε), που είχε εν τω μεταξύ οριστεί μέλος της Αντιβασιλείας. Παρασημοφορήθηκε τελικά από τον Όθωνα το 1837 λίγες μέρες πριν το θάνατό του. Στην κηδεία του η Ελλάδα εκπροσωπήθηκε από τον Ιωάννη Κωλέττη, πρεσβευτή τότε στο Παρίσι, που θέλησε να τον τιμήσει φορώντας την εθνική ενδυμασία.⁴¹⁷ Άλλωστε, όλη η Ελλάδα όσο παρέμεινε εκεί τού απέδιδε τη μεγαλύτερη τιμή προσφωνώντας τον: «Μπαγύ, ο Θεός».⁴¹⁸

Τεοφίλ Φεμπυριέ-Théophile Feburier

Ο Τεοφίλ Φεμπυριέ, ως ειδικός απεσταλμένος του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών La Feronnays στο Μοριά, παρατηρητής στο στράτευμα του Μαιζών, όπως προαναφέρθηκε, είχε ως αποστολή του να ενημερώνει άμεσα και με αξιοπιστία τον υπουργό σχετικά με την εκστρατεία. Οι πληροφορίες του, που υπάρχουν σε

⁴¹⁵ Στο ίδιο, σ. 70.

⁴¹⁶ Στο ίδιο, σ. 77.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σ. 73.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σ. 55.

απόρρητες εκθέσεις προς τον προϊστάμενό του, βρίσκονται στα Γαλλικά Αρχεία και συνοψίζονται στο έργο των Edouard Driault-Michel Lhéritier.⁴¹⁹ Θεωρούνται αυθεντικές και έγκυρες γιατί είναι απαλλαγμένες, λόγω του υπηρεσιακού τους χαρακτήρα, από προκαταλήψεις και από κάθε λογής συναισθηματική φόρτιση. Στο παρακάτω απόσπασμα ο Φεμπυριέ, περιγράφει τις σχέσεις των Γάλλων με τον ντόπιο πληθυσμό και είναι ιδιαίτερα επικριτικός απέναντι στην άδικη συμπεριφορά, όπως εκτιμά, των συμπατριωτών του προς το ντόπιο πληθυσμό. Δείχνει να κατανοεί τη δύσκολη καθημερινότητα των Ελλήνων μετά από τόσα χρόνια πολέμου και καταδικάζει απερίφραστα τη στάση των καλομαθημένων Γάλλων στρατιωτών:

Μια έντονη εχθρότητα διαδέχτηκε ξαφνικά τον ευγενικό ενθουσιασμό που κυριαρχούσε στο στράτευμα κατά την αποβίβασή του. Όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν γεννηθεί τέλειοι. Δεν νοιώθουν όλοι τη λογική και τη δικαιοσύνη όταν αυτή η λογική, αυτή η δικαιοσύνη δεν ταιριάζει με τα μικροσυμφέροντά τους και με τα μικροπάθη της στιγμής. Οι Γάλλοι στρατιώτες, συνηθισμένοι στον καλοζωισμό της Δύσης, στους χορούς και στις διασκεδάσεις που δεν λείπουν ούτε στις μικρές γαλλικές πόλεις, δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν στη στέρηση των πάντων σε μια χώρα γόνιμη αλλά φριχτά αφανισμένη, στην έλλειψη κάθε επικοινωνίας και κυρίως στην απουσία γυναικών. Έτσι εξηγούνται οι έξαλλες υπερβολές που έφτασαν ως τη Γαλλία, οι καταγγελίες και τα ατέλειωτα παράπονα. Για τα βάσανα και τη δυστυχία των Ελλήνων έριχναν την ευθύνη στους ίδιους τους Έλληνες. Έφταναν στο σημείο να υποστηρίζουν πως αυτοί φταίνε για τις αγριότητες του Ιμπραήμ. Δικό τους λάθος. Τους κατηγορούν επειδή γκρεμίστηκαν τα σπίτια τους. Τους κατηγορούν για όλα, ακόμα και για την πείνα που τους τυραννεί.⁴²⁰

Ακολουθεί ένα ακόμη απόσπασμα όπου παραθέτει περιστατικά απάνθρωπης συμπεριφοράς των στρατιωτών προς τους πεινασμένους Έλληνες, με αφορμή την εύρεση κάμποσης γαλέτας, μουχλιασμένης, στο στρατόπεδο της Μεθώνης, λίγο μετά την αναχώρηση των Τουρκοαιγυπτίων:

Αυτή τη γαλέτα έδιναν οι Γάλλοι στους δύστυχους Έλληνες ως αμοιβή για τη δύσκολη δουλειά που ανέλαβαν, να καθαρίσουν την πόλη από τις αφρικανικές ακαθαρσίες. Οι στρατιώτες πετούσαν κομμάτια στους πεινασμένους και καταδιασκέδαζαν, καθώς οι Έλληνες ρίχνονταν ο ένας πάνω στον άλλο και

⁴¹⁹ Πρόκειται για το έργο *Histoire diplomatique de la Grece de 1821 a nos jours*, Paris 1925

⁴²⁰ Παρατίθεται στο Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 489-490.

αλληλοδέρνονταν, διεκδικώντας το πεταμένο στο ύπαιθρο και λασπωμένο από τη βροχή ψωμί που είχαν περιφρονήσει οι Άραβες.⁴²¹

Συνεχίζει, κατανοώντας ακόμα και τα περιστατικά μικροκλοπών που είναι λογικό, λέει, να σημειώνονται κάτω από τέτοιες συνθήκες ακραίας ένδειας:

Η προσβολή και ο εξευτελισμός είχαν γίνει συνήθεια και μόδα. Η κλοπή κάποιου ρούχου ή κάποιου γομαριού επαναλαμβανόταν χίλιες φορές και με χίλιους τρόπους από τους στρατιώτες μας, λες και σε όλες τις χώρες του κόσμου, ένα ρούχο αφημένο κάπου ή ένα ζώο χωρίς επιτήρηση δεν αντιμετωπίζουν τον ίδιο κίνδυνο κλοπής. Άλλωστε όλοι οι κλέφτες δεν είναι οπωσδήποτε Έλληνες. Μιλάνε για κάποιες υπεξαιρέσεις που αποδίδονται στους Έλληνες. Αλλά δε λένε τίποτα για τις απάτες των στρατιωτών μας απέναντι στους δύστυχους χωριάτες που θέλουν να κάνουν κάποια δουλειά για να επιβιώσουν.⁴²²

Μαρτυρίες ανωνύμων από το γαλλικό τύπο

Εκτός από τις επώνυμες μαρτυρίες που προηγήθηκαν, θα μπορούσε κάποιος να σχηματίσει μια αρκετά αξιόπιστη εικόνα και από μαρτυρίες ανωνύμων Γάλλων που δημοσιεύτηκαν στον ξένο τύπο. Για παράδειγμα, στον τύπο της Τουλούζης και κυρίως στην εφημερίδα *Journal de Toulouse*, (και λιγότερο στις *Gazette du Languedoc* και *France Meridionale*) δημοσιεύονταν εκτενέστερες ανταποκρίσεις από το Μοριά: συχνά επρόκειτο για αναδημοσιεύσεις επιστολών παρισινών ή άλλων επαρχιακών εφημερίδων, από ανώνυμους αποστολείς που ήταν μέλη, κυρίως, είτε του εκστρατευτικού σώματος είτε της επιστημονικής αποστολής. Οι αφηγήσεις αυτές, που αποτελούν περιορισμένης έκτασης αρχειακό υλικό, διαφωτίζουν πτυχές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ιστορίας του νεοσύστατου κράτους.⁴²³ Έχουν καθαρά πληροφοριακό χαρακτήρα και ζωντανεύουν την ατμόσφαιρα της ελληνικής υπαίθρου αλλά και των πόλεων με τις οικιστικού περιεχομένου αφηγήσεις τους. Δίνονται, ακόμα, πληροφορίες για τις κλιματολογικές συνθήκες, το χαρακτήρα των κατοίκων, την παιδεία, τη θρησκεία, την ενδυμασία τους, παράλληλα, όμως, σκιαγραφούνται και προσωπικότητες όπως ο Καποδίστριας, ο Κολοκοτρώνης, ο Μαυρομιχάλης και άλλοι.

Συχνά έχουν τη μορφή ημερολογιακών σημειώσεων: «Η αποβίβασή μας πραγματοποιήθηκε στις ακτές του Πεταλιδίου που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από

⁴²¹ Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 490.

⁴²² Παρατίθεται στο ίδιο, σ. 490.

⁴²³ Ελ. Παπαγεωργίου- Προβατά, «Εντυπώσεις από τον Μοριά στην Αλληλογραφία μελών του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος υπό τον Maison», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Ο περιηγητισμός στην Ελλάδα τον 18^ο και 19^ο αιώνα» ΕΚΠΑ, Αθήνα 1997, σ. 78.

την Κορώνη, τη νύχτα της 29 προς την 30 Αυγούστου», «Από οχταμέρου ζούμε μέσα στη σκόνη.[...] Ευτυχώς μόλις προ ολίγου λάβαμε διαταγή για αναχώρηση.[...] Κατευθυνόμαστε προς τη Μεθώνη», «Η πόλη της Κορώνης είναι τοποθετημένη στην πλαγιά του βουνού, στην κορυφή του οποίου υπάρχει ακρόπολη. Τα σπίτια τοποθετημένα αμφιθεατρικά με την πρόσοψη προς την θάλασσα.[...] Η Κορώνη βρίσκεται σε πολύ κατάλληλη τοποθεσία ώστε να παρατηρούνται [από εκεί] όλες οι κινήσεις των πλοίων στη Μεσόγειο»⁴²⁴, «Συναντήσαμε ελάχιστους ανθρώπους, κακοντυμένους, οι οποίοι μας πουλούν φρούτα, όπως σταφύλια, πεπόνια, φρέσκα σύκα, λίγο ψωμί κατάμαυρο[...], μερικά πρόβατα, και όλα αυτά σε υπερβολικά υψηλή τιμή», «Η θερμοκρασία είναι ακόμη πολύ υψηλή. Χθες, [7 Σεπτ.], το θερμόμετρο του Reaumur ανέβηκε στους 37° υπό σκιάν. Η χώρα είναι γεμάτη από σκορπιούς και υποφέρουμε από τα τσιμπήματά τους.[...] Ο τόπος είναι ορεινός. Εξακολουθούμε να κυνηγάμε χελώνες [για να κατασκευάσουμε σούπα]»,⁴²⁵ «Πού να βρεθεί η χάρη, το ωραίο δέρμα και η ευγένεια των Γαλλίδων σε γυναίκες, οι οποίες με τους συζύγους και τα παιδιά τους μετακινούνται συνεχώς και εγκαθίστανται εκεί όπου επικρατεί ηρεμία;»⁴²⁶

Συχνά παρατηρείται προβληματισμός για τη σκοπιμότητα της αποστολής και διατυπώνονται ποικίλα σχόλια, αρνητικά ή θετικά, «Ιδού οι άνθρωποι (οι Έλληνες) για τους οποίους οι φιλελεύθεροί μας επιδεικνύουν τόσο ζήλο. Αυτοί που βρίσκονται εδώ (στο Μοριά) έχουν πλέον πεισθεί»,⁴²⁷ «Οι Γάλλοι θα απολαμβάνουν κάθε τιμής στην κοιλάδα του Ευρώτα, στις όχθες του Πάμισου και του Αλφειού, στην κορυφή της Ιθώμης και του Ταυγέτου. Χάρης σ' αυτούς η Ελλάδα υπολογίζεται μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών»,⁴²⁸ «Στα θλιβερά ερείπια ενός έθνους, που υπήρξε τόσο μεγάλο στο παρελθόν και που σύντομα θα ξαναγίνει μεγάλο, χάρις στο ηρωικό θάρρος του και χάρις στους ελευθερωτές του, άλλοι αρέσκονται να διαδίδουν τόσες συκοφαντίες»⁴²⁹.

Διαβάζοντας, λοιπόν, κανείς τις μαρτυρίες αυτών των περιστασιακών περιηγητών παίρνει πληροφορίες για τις συνθήκες παραμονής της αποστολής στο Μοριά, όπου παράλληλα προβάλλονται ιστορικά γεγονότα και καταγράφονται ιστορικά στοιχεία, ενώ κυρίως το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στην περιγραφή των

⁴²⁴ Στο ίδιο, σ. 81.

⁴²⁵ Στο ίδιο, σ. 81.

⁴²⁶ Στο ίδιο, σ. 86.

⁴²⁷ Στο ίδιο, σ. 80.

⁴²⁸ Στο ίδιο, σ. 89.

⁴²⁹ Στο ίδιο, σ. 87.

πόλεων και της υπαίθρου. Παρά τις αδυναμίες στη διάρθρωση των κειμένων, προβάλλονται πειστικά πτυχές της ζωής μιας κοινωνίας με έμφαση στα λαογραφικά στοιχεία. Άλλοτε, πάλι, διατυπώνονται γενικές παρατηρήσεις, σκόρπιες σκέψεις, αντιφατικές εντυπώσεις, χωρίς απαραίτητα αντικειμενική αφήγηση των γεγονότων, αφού συχνά πρόκειται για καταγραφή συναισθηματικών εντυπώσεων. Παρά την ποικιλία των θεμάτων, όμως, διαπιστώνεται ομοιομορφία. Σε γενικές γραμμές, τα κείμενα παραμένουν αυθεντικά και αξιόπιστα διότι αναφέρονται σε πραγματικά γεγονότα, όπου διατυπώνεται η εμπειρία του γράφοντος από την παραμονή του στο Μοριά.⁴³⁰

Συμπεράσματα

Διαβάζοντας τα παραπάνω αποσπάσματα αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι περισσότεροι από αυτούς που ήλθαν στην Ελλάδα επιθυμούσαν να πολεμήσουν και αφενός μεν, να δοξαστούν οι ίδιοι, αφετέρου δε, να νιώσουν ότι έχουν προσφέρει στην απελευθέρωση ενός ταλαιπωρημένου λαού. Συμφωνούσαν με την απόφαση της Γαλλίας να πραγματοποιήσει την εκστρατεία, που την έβλεπαν σαν πράξη βαθιά ανθρωπιστική. Ο Πελλιόν, βέβαια, ως ανώτερος αξιωματικός, κάνει λόγο και για τα συμφέροντα της Γαλλίας στην Αν. Μεσόγειο όπως και ο ντε Λα Γκραβιέρ, ο οποίος μάλιστα μιλά και για τη συμφωνία που είχε προϋπάρξει με τον Μεχμέτ Αλή και τις σύμμαχες Δυνάμεις. Οι περισσότεροι υπερασπίζονται τους Έλληνες παρότι η αρχική εντύπωση δεν ήταν πάντα αυτή που περίμεναν. Ζώντας, όμως, από κοντά την κατάσταση, τελικά δικαίωναν τους Έλληνες, όπως είδαμε να συμβαίνει και με τον Ντυώμ, τον Μανζάρ, τον Κινέ, τον Μπαγύ αλλά και τον Φεμπυριέ. Ειδικά τα αποσπάσματα που παρατέθηκαν από το Φεμπυριέ προκαλούν σίγουρα έκπληξη και θυμό στον αναγνώστη και απέχουν πάρα πολύ από τη ρομαντική εικόνα που είχε πλάσει ο λαός στο μυαλό του και αφορούσε βέβαια, κυρίως, κάποιους φιλέλληνες. Αρνητική φαίνεται να παρέμεινε η εικόνα, κυρίως, του Πελλιόν. Ωστόσο, στα κείμενα της εποχής εκείνης, πιθανότατα από άγνοια τέτοιων περιστατικών διατυπώνεται η απεριόριστη ευγνωμοσύνη των Ελλήνων προς τους Γάλλους απελευθερωτές, που έφθανε ως το σημείο να ψάλλονται στα σχολεία και στις εκκλησίες δεήσεις υπέρ της μακροημέρευσης του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου Ι΄, του απελευθερωτή των Ελλήνων.⁴³¹

⁴³⁰ Στο ίδιο, σ. 93.

⁴³¹ Ζ. Μανζάρ, ό.π., σ. 93.

Κεφάλαιο 4: Μαρτυρίες ξένων

Κάρολος βαρώνος Έυντεκ –Karl Wilhelm Freiherr von Heideck (1787-1865)

Ο Κάρολος Γουλιέλμος βαρώνος Αϊδεκ ή Έυντεκ γεννήθηκε το 1787. Αποφοίτησε το 1805 από τη Στρατιωτική Ακαδημία του Μονάχου και πήρε διαδοχικά τους βαθμούς του ανθυπολοχαγού, υπολοχαγού, λοχαγού, ταγματάρχη και αντισυνταγματάρχη. Το 1826 ήρθε στην Ελλάδα ως φιλέλληνας επ' αδεία με εντολή του βασιλιά Λουδοβίκου Α'. Όπως διευκρινίζει σε κάποιο σημείο των *Απομνημονευμάτων* του, «ελθόντας εις Ελλάδα τη ευμενεί αυτού αδεία, όπως καταστώμεν χρήσιμοι τη Ελληνική Κυβερνήσει δια των υπηρεσιών, της πείρας και της καλής ημών θελήσεως, χωρίς να επιβαρύνωμεν το Ελληνικόν ταμείον, επειδή εξηκολουθούμεν να λαμβάνωμεν την παρά του βασιλέως αντιμισθίαν ημών».⁴³² Το 1827 έλαβε μέρος στην εκστρατεία για την απελευθέρωση της Ακρόπολης. Την ίδια χρονιά κατέστρεψε, επίσης, ως αρχηγός στολίσκου τις αποθήκες των Τούρκων στον πορθμό του Ευρίπου. Το 1829 έγινε φρούραρχος του Ναυπλίου και αμέσως μετά στρατιωτικός διοικητής του Άργους. Την επόμενη χρονιά επέστρεψε στη Γαλλία για λόγους υγείας και έλαβε το βαθμό του συνταγματάρχη. Όταν ο Όθωνας έγινε βασιλιάς τον συνόδευσε στην Ελλάδα, προήχθη σε υποστράτηγο και έγινε μέλος της Αντιβασιλείας. Μετά την ενηλικίωση του βασιλιά επέστρεψε στη Βαυαρία και πήρε το βαθμό του βαρώνου και στη συνέχεια του αντιστράτηγου. Πέθανε το 1865 βρισκόμενος σε ενεργό υπηρεσία ως πρόεδρος του γενικού στρατοδικείου.

Μας άφησε τα ενδιαφέροντα *Απομνημονεύματά* του από την περίοδο 1826 ως 1829 που βρισκόταν στην Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε. Παρότι κάποια από τα αποσπάσματα που θα παρατεθούν αναφέρονται στο 1827 και τυπικά είναι εκτός του χρονικού πλαισίου της εργασίας, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά για τα όσα αυτή η εργασία πραγματεύεται ώστε αυτή η μικρή χρονική απόκλιση σχεδόν δε γίνεται αισθητή. Τα *Απομνημονεύματα* αυτά αν και τα συνέγραφε από το 1826 δεν θέλησε να τα δημοσιεύσει όσο ζούσε και δημοσιεύτηκαν το 1897. Ξεκινά, λοιπόν, γράφοντας ότι έφτασε στο Ναύπλιο στις 5 Δεκεμβρίου 1826, ανήμερα των 38ων γενεθλίων του και μας παραθέτει μια αναλυτική (και απογοητευτική) περιγραφή της πόλης:

Η εντύπωσις ην προυξένησαν ημίν η τε πόλις και οι κάτοικοι δεν ήτο
βεβαίως ευάρεστος[...] πλήθος καλυβίων κειμένων εν ρύπω και βορβόρω,
αχυροστεγών και εχόντων σχήμα κεφαλών σακχάρως, όπου φυγάδες

⁴³² Καρόλου Αϊδεκ, «Τα των Βαυαρών Φιλελλήνων εν Ελλάδι κατά τα έτη 1826-1829. Εκ των απομνημονευμάτων του Βαυαρού αντιστρατήγου Καρόλου Βαρόνου Αϊδεκ», περ. Αρμονία, τομ. Α', τεύχ. 5 (1900), σ. 336.

οικογένειαι εύρισκον νοσηράν, αηδή και στενόχωρον σκέπην. Εκεί έβλεπε τις γυναίκας περιβεβλημένας δια τουρκικών σαλίων και μετ' άλλων στολισμάτων να κάθηνται επί τεμαχίων ταπήτων εξηλωμένων επί του ρυπαρού λιθοστρώτου, περιστοιχιζόμεναι υπό παιδίων, αιγών, ορνιθίων και οικιακών σκευών, ενώ εν τω οπισθίω μέρει της καλύβης γραία Αιθιοπίς εμαγείρευεν επί της καπνίζούσης εστίας ευτελής φαγητόν. Οι δε άνδρες ευρίσκοντο εν μέρει εν τω στρατώ, εν μέρει δ' ήσαν διεσκορπισμένοι ανά τα καφεία ή τας πλατείας της πόλεως.

Φθάσαντες δια της στενής θαλασσίας πύλης εις την πόλιν, εύρομεν βόρβορον μέχρι σφυρών ανυψούμενον κατά τας οδούς, καταρρεούσας οικίας και πλήθος σωρών κοπρίας και βορβόρου επί των οποίων χοίροι, ρυπαροί Αιθίοπες και ρακένδυτα παιδιά διητάντο.

Αι έτι σωζόμεναι τουρκικαί οικίαι ήσαν εν κακή καταστάσει και εφάινοντο δι' ήμάς τους Ευρωπαίους τοσούτο απειλητικώτεροι, καθ' όσον τα ανώτερα πατώματα εξετείνοντο προς την οδόν περισσότερον των κατωτέρων, στηριζόμενα μόνον επί ξυλίνων πασσάλων λοξώς ανεχόντων από του κάτω μέρους του τοίχου, η δε οδός είχε πλάτος 30 ποδών, ενώ το δεύτερον ή το τρίτον πάτωμα οικίας τινός απείχεν από του αντικρύ αυτού ευρισκομένου πατώματος της απέναντι οικίας μόνον 6-8 πόδας· τα φύλλα των εν μέρει όλως κενών, εν μέρει δε δια τεμαχίων χάρτου κεκολλημένων υελωμάτων των παραθύρων ήσαν πολλαχού τεθραυσμένα ή εκρέμαντο επί ενός μόνον στροφέως· το κονίαμα επί του σκελετού της οικίας του κακώς δια πλίνθων πεφραγμένου είχε εν μέρει καταπέσει, αι στέγαι αι δια τεθραυσμένων κεράμων ή παλαιών σανίδων γλίσχρως διορθωμένοι μόνον εις ολίγα μέρη απέτρεπον την δίοδον της βροχής και πάσαι αι οικίαι αύται ήσαν ασφυκτικώς πεπληρωμένοι ανθρώπων, οίτινες ως εκ του πολέμου ή δια παντοειδείς σκοπούς συνέρρευσαν εντός του τέως μόνον υπό Τούρκων κατοικουμένου Ναυπλίου. Τότε δε ίσως 20-25000 ανθρώπων εν ταύτη τη πόλει συνεσωρεύθησαν. Εν δε καιρώ πείνης και ενδείας, εν μέσω άκρας ακαθαρσίας και τοσούτον μεγάλου πληθυσμού, η θνησιμότης ήτο μεγάλη, και ημέρα δεν παρήρχετο καθ' ην να μην εκφέρονται 15-20 νεκροί εν ανοικτώ φερέτρω και ακαλύπτω κεφαλή κατά το Ελληνικόν έθιμον δια των οδών.⁴³³

Στη συνέχεια, σχολιάζει την πολιτική κατάσταση λέγοντας: «Εμάθομεν ότι η Κυβέρνησις διέτριβε εν Αιγίνη, δια τον φόβον των εν Ναυπλίω κομμάτων»⁴³⁴ και «Κατά την άφιξιν ημών εμαίνοντο εν τη πόλει τα πολιτικά κόμματα» και μιλά αναλυτικά για τη διαμάχη Γρίβα-Φωτομάρα στο Ναύπλιο κατακρίνοντας αυτό τον ακατανόητο για εκείνον αλληλοσπαραγμό που κατασπαταλούσε τα εφόδια τα

⁴³³ Στο ίδιο, τεύχ. 1, σ. 58-59.

⁴³⁴ Στο ίδιο, σ. 57.

ελληνικά αλλά και των φιλελλήνων και μάλιστα όλα αυτά τη στιγμή που η Πελοπόννησος βρισκόταν στο έλεος του Ιμπραήμ:

Εν ω χρόνω οι κύριοι ούτοι έλυον δια των όπλων τας προσωπικάς αυτών διαφοράς προς ζημίαν των εμπιστευθέντων αυτοίς φρουρίων και κατεσπατάλουν ου μόνον τα πολεμοφόδια άπερ εξ οίκτου εδωρήθησαν αυτοίς υπό της Ευρώπης προς απόκρουσιν των Τούρκων, αλλά και τα ίδια αυτών κατ'άδικαιολόγητον τρόπον και εξησθένουν αυτάς τας δυνάμεις ας ώφειλον να χρησιμοποιήσωσι κατά του γενικού εχθρού, ο Ιβραήμ Πασσάς μετά των Αράβων αυτού είχε σχεδόν πάσαν την Πελοπόννησον καθυποτάξει υπό τον ζυγόν αυτού. Αι Πάτραι, τα φρούρια της Ναυπάκτου, η Κορώνη, η Μεθώνη, το Ναβαρρίνον ως και η Τρίπολις ήσαν υπό την εξουσίαν αυτού, μόνον δε εν τω εσωτερικώ της Μάνης, εν ακάρπω και ανύδρω γωνία του Ταυγέτου, προς δε επί του βράχου της Μονεμβασίας και εν Ναυπλίω εκυμάτιζον εισέτι αι σημαίαι της Ελλάδος.⁴³⁵

Μάλιστα, όταν κάποια στιγμή συναντήθηκε με το Φωτομάρα προσπάθησε να τον συμφιλιώσει με το Γρίβα για το καλό της πατρίδας τους. Γράφει σχετικά:

Συνέστησα ενθέρμως τω γέροντι, ότι μόνον η ομόνοια ηδύνατο να φέρη εις αίσιον πέρας τα της Ελλάδος τα εν απογνώσει ευρισκόμενα, ειπών αυτώ ότι ο τοσούτον τους Έλληνας αγαπών βασιλεύς μου με είχεν επιφορτίσει αναχωρούντα εκ της πατρίδος να κηρύττω την ομόνοιαν ίδια ταύτην αυτοίς, και προσέθηκα ότι προ της μεγάλης ιδέας της πατρίδος πάσα ιδιωτική διχόνοια ώφειλε να εκλείπη και ότι πάσα ιδιωτική εκδίκησις ήτο αφαίρεσις εκ του γενικού αγαθού. Υπεσχέθη δ'εκείνος ότι ήθελε πράξει το επ'αυτώ όπως διατηρήση την τάξιν και με παρεκάλεσε να απευθύνω και προς τον Γρίβαν παραπλησίαν επιτίμησιν.⁴³⁶

Κάνει μια αναφορά στη συνέχεια στην Εθνοσυνέλευση του 1827 στην Τροιζήνα, στην οποία παρευρέθηκε. Αν και η εποχή αυτή είναι, επίσης, εκτός του χρονικού πλαισίου της εργασίας αυτής, το απόσπασμα που ακολουθεί είναι σκόπιμο να παρατεθεί γιατί δίνει μια εικόνα του τι εντύπωση θα σχημάτιζε ένας Ευρωπαίος παρακολουθώντας μια τέτοια διεργασία στην Ελλάδα. Ξεκινά, μιλώντας για το πώς επελέγη η Τροιζήνα ως τόπος της Εθνοσυνέλευσης, δηλαδή λόγω της διαμάχης των κομμάτων υπήρχε διαφωνία για τον τόπο και λίγο έλλειψε να προκληθεί εμφύλιος χωρίς να έχει κανείς επίγνωση των συνεπειών μιας τέτοιας εξέλιξης:

Εν τοςούτω τα κόμματα διεμάχοντο σφοδρότατα. Εθνοσυνέλευσις έμελλε να συγκροτηθή όπως εκλέξη νέαν Κυβερνητικήν επιτροπήν, διότι το έτος

⁴³⁵ Στο ίδιο, τεύχ. 2, σ. 126- 128.

⁴³⁶ Στο ίδιο, τεύχ. 3, σ. 198- 199.

είχε παρέλθει εν ω εκείνη όφειλε να λειτουργή υπό την προεδρίαν του Ζαΐμη. Ήδη ως προς την εκλογήν του τόπου ένθα έμελλε να συνεδρεύη αύτη η Συνέλευσις είχαν εκραγή φθόνος και διχόνοια, διότι έκαστος των κομματαρχών άσμενος ήθελε μεταφέρει ταύτην εν μέρει ένθα η δύναμις του επεκράτει. Επειδή δε δεν ηδύνατο τις ουδ' ήθελε να ομοφωνήση κατήντησεν ώστε η μία μεν μερίς συνεκάλεσε τους πληρεξουσίους της εις Καστρί την αρχαίαν Ερμιόνην, η δε ετέρα εις Αίγιναν. Επειδή δ' όμως ουδεμία των μερίδων τούτων ήτο ικανώς ισχυρά ουδ' εν απαρτία όπως συνταχθή νομίμως, κατήντησαν εις το επικίνδυνον μέτρον να χρησιμοποιήσωσι τας κομματικές διαιρέσεις εν ταις μεμονωμέναις εκλογικαίς περιφερείαις και να προκαλέσωσι διπλές εκλογάς, ούτως ώστε ηδύνατο να συμβή όπως εκατέρα τούτων των παρανόμως συμπληρωθεισών αυτοκαλουμένων Εθνοσυνελεύσεων διορίση ιδίαν Κυβέρνησιν δι ου τρόπου η χώρα έμελλε να περιπλακή εντός απεράντου διχοστασίας, ίσως δε και εντός εμφυλίου πολέμου. Ως περαιτέρω επακολούθημα των διπλών τούτων εκλογών ηδύνατο να προκύψη ώστε η ξένη διπλωματία η αρξαμένη σοβαρώτερον να ενασχολείται περί το ελληνικόν ζήτημα δεν θα ηδύνατο ως και το άρτι σχηματισθέν νέον φιλελληνικόν κοιτάτον να γινώσκη προς ποτέραν των διοικήσεων τούτων να απευθυνθή ή εις ποτέραν να ταχθή. Συνετοί φιλοπάτριδες εν τούτοις, μεταξύ ων και ο Κωλέττης και τινές στρατηγοί κατώρθωσαν όπως μετά πολλά ταξίδια ένθεν κακείθεν, ομιλίας και γράμματα να αποσωβήσωσι την ολεθρίαν ταύτην ρήξιν και να ορίσωσι εις αμφοτέρα τα μέρη όπως εκλέξωσι ως τόπον ταύτης της Συνελεύσεως τον Δαμαλάν παρά τα ερείπια της αρχαίας Τροιζήνος, όθεν έμελλε να ονομασθή εθνική Συνέλευσις της Τροιζήνος.⁴³⁷

Στη συνέχεια περιγράφει τον τόπο της συνέλευσης και κυρίως τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων, που του θυμίζει συμπεριφορά αγροίκων:

Ως τόπος συνελεύσεως εχρησίμευε κήπος πυκνώς κατάφυτος εκ λεμονεών και πορτοκαλλεών, περιβαλλόμενος υπό τοίχου εκ ξερολίθων. Υπό τα δένδρα είχαν τεθή ευτελή ξύλινα θρανία εν ημικυκλίω, εν μέσω δε τούτου η έδρα του προέδρου και αι θέσεις για τους γραμματείς. Έξω του τοίχου και επί τούτου ευρίσκετο πλήθος λαού και παλληκαρίων απαρτίζον το ακροατήριο, εξ ου πολλάκις ηκούοντο επευφημίας ή και γογγυσμοί και σημεία αποδοκιμασίας. Εάν ο έξωθεν θόρυβος καθίστατο υπέρ το δέον ηχηρός, τότε ο οπλαρχηγός Νικήτας Σταματελόπουλος ο καλούμενος Τουρκοφάγος, ανεψιός του Κολοκοτρώνη, ο επιτετραμμένος τα αστυνομικά έργα, έρριπτε λίθον ικανού μεγέθους ή λεμόνια τινά κατά του ομίλου του οξύτατα θορυβούντος, ή ύψωνε το

⁴³⁷ Στο ίδιο, τεύχ. 8, σ. 523-524.

ρόπαλον, όπερ εκράτει ως σημείον του αξιώματος αυτού ως αστυνόμου, διότι άλλα όπλα ήσαν απηγορευμένα.⁴³⁸

Ξεχωριστή αναφορά κάνει στον προύχοντα Σισίνη, στους Θεόδωρο και Γενναίο Κολοκοτρώνη, στον Κωλέττη και το Ζαΐμη:

Πρόεδρος ήτο ο γέρων Σισίνη, προεστώς εκ των περιχώρων των Πατρών, ο οχυρώσας κατά τι το φρούριον Χλεμούτσι ή Καστέλ Τορνέζε αντικρύ της Ζακύνθου και κατέχων αυτό μετά της οικογένειάς του. Είχε περιβάλει περί το κατά τον τουρκικόν τρόπον κεκεντημένον μετάξινον φέσιόν του φαιόχρουν σάλιον, υφ' ο προέκυπτεν η φαλακρά αλλά ζωηρώς κινουμένη κεφαλή του μετά του πολιού πώγωνος ουχί άνευ αξιοπρεπείας. Ο λοιπός ιματισμός αυτού ήτο όλως τουρκικός, ον όλοι οι Μωραΐται φέρουσι και όστις διακρινόμενος επί πλουσία και πλατεία πτυχώσει και επί καλή ως το πλείστον εκλογή των χρωμάτων είναι λίαν γραφικός.⁴³⁹

Μετ' αυτόν εθορύβει το πλείστον ο Γενναίος Κολοκοτρώνης, ον ο πατήρ του ο γέρων Θεόδωρος Κολοκοτρώνης υπεβοήθει ενίοτε δι' επιτυχών αποστροφών και παρατηρήσεων και δια χονδρών αστεϊσμών, οίτινες απέσπων συνήθως από της άλλης σοβαράς συνόδου ηχηρόν γέλωτα. Εκ των αξιοπρεπεστάτων την τε στάσιν και τον λόγον ήσαν ο Κωλέττης και ο Ζαΐμης.⁴⁴⁰

Αμέσως μετά, παραθέτει συνομιλία του με το Ζαΐμη, όπου διατυπώνει την άποψη ότι η Ελλάδα έχει ανάγκη από μοναρχικό καθεστώς για να ανακάμψει και αναφέρει ότι στη συνέχεια ερωτήθηκε για την πιθανότητα ο βασιλιάς αυτός να προέλθει από το βασιλικό οίκο της Βαυαρίας:

Πρέπει εν τη περιστάσει ταύτη να μνημονεύσω συνομιλίας γενομένης ολίγον προ της συνόδου ταύτης μεταξύ εμού και του προέδρου Ζαΐμη, του κυρίου Γλαράκη διερμηνεύοντος, και ης το περιεχόμενον ήτο το εξής περίπου· «Ότι μείζων μονιμότης εν τη μορφή της διοικήσεως ήτο δια την Ελλάδα απαραίτητος ανάγκη, ότι ο λαός αυξηθείς υπό την των δεσποτών πίεσιν δεν ηδύνατο να γίνει κύριος ελευθερίας μελλούσης να καταντήση εις αναρχίαν και να φέρη το κράτος εις τον όλεθρον. Μόνον μοναρχική ενότης ηδύνατο να σώση την Ελλάδα· γεννάται όθεν η ερώτησις αν ο βασιλεύς της Βαυαρίας έχη υιόν αδελφόν ή συγγενή δυνάμενον ή βουλόμενον να αναλάβη την επί της Ελλάδος κυριαρχίαν και εγώ νομίζω ότι ο φιλέλλην ημών μονάρχης θέλη δεχθή τοιαύτην πρότασιν.[...] επί ουδεμιά περιπτώσει ετόλμων να παράσχω εμαυτόν ως όργανον τοιαύτης ακροσφαλούς ανακοινώσεως, δι' ο και παρεκάλουν όπως

⁴³⁸ Στο ίδιο, τεύχ. 4, τόμ. Β' (1901), σ. 189.

⁴³⁹ Στο ίδιο, σ. 189.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 190.

αποταθώσι κατ' ευθείαν προς τον βασιλέα εν η περιπτώσει η εκφρασθείσα σκέψις ήθελεν έχει περαιτέρω συνέχειαν».⁴⁴¹

Στη συνέχεια, ο τρόπος επιλογής της Αντικυβερνητικής επιτροπής του έκανε πολύ άσχημη εντύπωση γιατί φανέρωνε το τοπικιστικό πνεύμα που επικρατούσε και τον επιπόλαιο τρόπο με τον οποίο τα πρόσωπα αντιλαμβάνονταν και δρούσαν σε αυτές τις πολύ κρίσιμες καταστάσεις:

Ότε δ' εξελέγη ο Πρόεδρος, εν τη αμφιβολία αν ο κόμης Καποδίστριας εβούλετο να παραδεχθή την προτεινομένην αυτώ αρχήν και δια την απόστασιν της διαμονής του και επομένως δια την ενδεχομένην επιβράδυνσιν της αφίξεώς του, έπρεπε να ληφθή πρόνοια, όπως μη η χώρα ή μάλλον το κράτος, διότι της χώρας δεν υπήρχε τότε πολύ μέρος, μείνη εν τω μεσολαβούντι διαστήματι άνευ διοικήσεως. Απεφάσισαν όθεν να διορίσωσι προσωρινήν κυβέρνησιν αποτελουμένην εκ τριών μελών και κληθησομένην αντικυβερνητικήν επιτροπήν. Επειδή δε ενταύθα, ως και πανταχού, επεθύμουν να αντιπροσωπεύωνται η Στερεά, η Πελοπόννησος και αι Νήσοι, εξέλεξαν τον νεαρόν Γενναίον Κολοκοτρώνη, τον Ψαριανόν Μακρήν και τον εκ Λειβαδείας Γιαννούλην Νάκον όπως σχηματίσωσι την τριανδρίαν ταύτην.⁴⁴² Ανθρώπους οίτινες ουδέποτε πρότερον είχαν παρακαθήσει εν Κυβερνήσει τινί και τοσούτον ασημάντους ώστε ουδεμιά των πολιτικών μερίδων ήσαν ύποπτοι. Είχεν όψιν γελοίαν το πράγμα, ότε μετά μακροτέρας έριδας δια την εκλογήν του τρίτου επιτρόπου ο γηραιός Κολοκοτρώνης είδε περί εαυτόν και θεωρών τον παρ'αυτώ ιστάμενον Νάκον ήρπασε τούτον εκ της χειρίδος και ώθησε προς τα πρόσω λέγων· «Να. έχετε ένα, λάβετε τον, αφού δεν γνωρίζετε και καλύτερον». Ούτως εγένετο εν μέσω ηχηρών γελώτων ο αγαθός Γιαννούλης μέλος της αληθώς αντικυβερνητικής ταύτης επιτροπής, ήτις αμέσως έστησε την έδραν αυτής εν Πόρω.⁴⁴³

Η αντιζηλία μεταξύ των περιοχών δημιούργησε και σε μια άλλη περίπτωση πολύ άσχημη εντύπωση στον Έυντεκ, όπως και η νοοτροπία των στρατιωτικών γι' αυτό και αναφέρει το παρακάτω χαρακτηριστικό περιστατικό:

Κατ'εκείνας τας ημέρας η εν Αμερική αγορασθείσα και συγχρόνως μεθ'ημών αφικομένη ωραία φρεγάτα, η φέρουσα 64 βαρέα τηλεβόλα, εβαπτίσθη ονομασθείσα «Ελλάς»· ταύτης δε η κυβέρνησις ανετέθη εις επιτροпеίαν αποτελουμένην εκ των ναυάρχων Μιαούλη Υδραίου, Αποστόλη Ψαριανού και Ανδρούτσου Σπετζίωτου. Το γελοίον μέτρον τούτο ην πάλι αποτέλεσμα της αντιζηλίας και της δυσπιστίας των Ελληνικών νήσων κατ'αλλήλων. Ουδεμιά

⁴⁴¹ Στο ίδιο, σ. 190-191.

⁴⁴² Σύμφωνα με τον Σ. Τρικούπη τα μέλη της επιτροπής αυτής ήταν ο Γ. Μαυρομιχάλης, ο Μακρής Μιλαΐτης και ο Γιαννούλης Νάκος.

⁴⁴³ Στο ίδιο, τεύχ. 4, τόμ. Β' (1901), σ. 191-192.

νήσος ήθελε να επιτρέψει άλλη την υπεροχήν ην παρείχεν η διοίκησις του μεγάλου τούτου και κραταιού πλοίου μετά του παντοειδούς πλουσίου υλικού του ευρισκομένου εντός αυτού, της εννοίας της ιδιοκτησίας του κράτους μη ούσης τότε και επί πολύ ύστερον καταληπτής. Ο κυβερνών πλοίον ή φρούριον εθεωρείτο ως ιδιοκτήτης τούτων, δυνάμενος να διαθέση πάντα κατ'αρέσκειαν και να επωφελήται ταύτα κατά το δοκούν.⁴⁴⁴

Ακολουθεί η περιγραφή της συνάντησης με το γιατρό Μπαγύ, (όπως προαναφέρθηκε), που απογοήτευσε τον Έυντεκ λόγω των αρνητικών κρίσεων που διατύπωσε εκείνος για τα κόμματα και τους κομματάρχες. Προκαλεί εντύπωση, βέβαια, το γεγονός ότι ο Έυντεκ απογοητεύτηκε, δεδομένου ότι οι καταστάσεις που ο ίδιος είχε βιώσει και έχουν προαναφερθεί λογικά θα έπρεπε να τον έχουν βρει σύμφωνο με την εκτίμηση του Μπαγύ:

Επισκέφθην όθεν [...] το δόκτορα Bailly, Γάλλον φιλέλληνα· ούτος μοι εσκιαγράφησε τοσούτον ειδεχθή εικόνα των παντοίων κομμάτων, των μηχανορραφιών και των φαυλοτήτων, ως και των δόλων και της φιλοχρηματίας των κομματάρχων εν Ελλάδι, ώστε έφριξα. Η πρώτη εντύπωσις ην ενεποίησαν μοι οι λόγοι ούτοι ήτο αμφιβολία μήπως ο ιατρός έβαψε τον χρωστήρα του εν μέλανι χρώματι ή εθεώρει δια κακών διοπτήρων τους ανθρώπους της χώρας ταύτης, ους είχαν συνηθίσει μέχρι τούδε να θαυμάζω πόρρωθεν, ην σκέψιν μου δεν απέκρυσα αυτό. Μοι απάντησε δ' ότι και αυτός εσκέπτετο πρότερον ως εγώ, αλλ' η πείρα μετέτρεψεν την προτέραν αγαθήν γνώμην του εις την σημερινήν και ηύχετο να μην απογοητευτώ και εγώ ως αυτός, ότι δε δια τούτο ήτο επάναγκες ευθύς από τούδε να μετριάσω επαισθητώς τας περί χρηστότητος, πατριωτισμού και ανδρείας ιδέας ας εκόμισα μετ'εμού και ότι αυτός ήθελε δια τούτων των λόγων να με καταστήση προσεκτικών. Ομολογώ ότι τοιαύτη γλώσσα εν τω στόματι γνωστού και δραστηρίου φιλέλληνος με έθλιψε και μόλις ηδυνήθην να αντισταθώ κατά αισθήματος υπονοίας κατά του αγαθού ιατρού, τοσούτω μάλλον, όσω επέκρινε και τον Φαβιέρων, ψέγων δριμέως τας πράξεις και προσπαθείας αυτού, καίτοι ήτο συμπατριώτης του.⁴⁴⁵

Λίγο αργότερα, όπως προαναφέρθηκε, ο Έυντεκ κατάλαβε με αφορμή τον τρόπο διάθεσης ενός χρηματικού ποσού που είχε συγκεντρωθεί από το φιλελληνικό κοιτάτο Κέρκυρας, ότι ο Μπαγύ μεροληπούσε υπέρ μιας πολιτικής ομάδας. Συγκεκριμένα, ο Έυντεκ ως διαχειριστής αυτού του ποσού είχε δεσμευτεί στον Ανδρέα Μεταξά να τα διαθέσει για να οργανωθεί στρατιωτικό σώμα υπό τον έμπειρο συνταγματάρχη του γαλλικού στρατού Διονύσιο Βούρβαχη. Ο Μπαγύ διαφωνούσε

⁴⁴⁴ Στο ίδιο, τεύχ. 3, τομ., Α' σ. 199.

⁴⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 196-197.

θεωρώντας τον Μεταξά ραδιούργο και δολοπλόκο και φοβόταν ότι θα διέθετε τα χρήματα σε άλλο σκοπό. Επιπλέον, η δημιουργία νέου σώματος που θα λάμβανε επιχορήγηση σίγουρα θα αποδυνάμωνε το σώμα του Καραϊσκάκη.⁴⁴⁶ Περαιτέρω ρήξη στις σχέσεις των δύο ανδρών (Έυντεκ και Μπαγύ) προέκυψε και λόγω πάλι του τρόπου διανομής της βοήθειας που έφθανε από διάφορα φιλελληνικά κομιτάτα του εξωτερικού. Τη διαχειριζόταν μια τριμελής επιτροπή, (η οποία συστάθηκε τον Απρίλιο του 1827), και εκ της οποίας τα δύο από τα τρία μέλη ήταν οι Έυντεκ και Μπαγύ. Ο Έυντεκ υποστήριζε ότι η επιτροπή έπρεπε να ήταν αμερόληπτη στο έργο της, γιατί έτσι θα παραδειγματίζονταν και οι «απολίτιστοι Έλληνες»:

Διαρκουσών των συγκρούσεων τούτων ολίγον έλειψε να εκραγή διχογνωμία και εν αυτώ τω κόλπω της φιλελληνικής επιτροπής. Ο ιατρός Bailly ήτο φίλος του Νικήτα, του Κανάρη και του Κολοκοτρώνη θεωρουμένων τότε ως ανηκόντων τω γαλλικώ κόμματι, εν ω ο Ζαΐμης, ο Τομπάζης, ο Τρικούπης, ο Μαυροκορδάτος, ο Ζωγράφος ενομίζοντο ως αγγλόφρονες, (περί ρωσσικού κόμματος τότε πολύ ολίγον εγένετο λόγος). Ο ιατρός Bailly όθεν ήτο της γνώμης ότι η επιτροπή ώφειλε να ταχθή προς το μέρος ενός κόμματος και δή του λεγομένου γαλλικού και να παράσχη τούτω δια των επικουριών ας αύτη εκέκτητο την υπεροχήν, επιβάλλουσα τον νόμον του Σόλωνος ότι ουδείς ώφειλε να μένη ουδέτερος εν ταις διαφοραίς. Η εμή γνώμη απ'εναντίας ήτο, ότι ημείς εν τη προκειμένει περιπτώσει δεν είμεθα ως φίλοι, αλλ' ότι έπρεπε να αποδειχθώμεν ως ήσυχoi, περισκεμμένοι, αμερόληπτοι και αληθείς φιλέλληνες, ωσαύτως δε ότι ωφείλομεν να σεβασθώμεν την υπερτάτην αρχήν είτε της μιας είτε της ετέρας μερίδος μέλλουσαν να η αποτέλεσμα, και να φιλοτιμηθώμεν να υποστηρίξωμεν ταύτην, διότι ημείς δια τούτου του τρόπου ηθέλομεν δώσει ωφέλιμον παράδειγμα εις τους Έλληνας του σεβασμού και της υπακοής, προς το επικρατούν σύστημα το διοικητικόν· διότι πώς ήθελον οι έτι απολίτιστοι Έλληνες πραγματοποιήσει την αναγκαίαν υπακοήν προς τους άρχοντας αυτών, αν έβλεπον εκ μέρους των πεπολιτισμένων μελών ευρωπαϊκής επιτροπής εναντίαν στάσιν λαμβανομένην;⁴⁴⁷

Η γνώμη που σχημάτισε περί απολίτιστων Ελλήνων θα πρέπει να επηρεάστηκε και από γεγονότα όπως το παρακάτω, το οποίο, όπως λέει, έμαθε αργότερα, όμως του έκανε τέτοια εντύπωση που το συμπεριέλαβε στα *Απομνημονεύματά* του. Αφορά τον πρόκριτο Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, ο οποίος χρησιμοποιώντας δόλο προς την

⁴⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 197-198.

⁴⁴⁷ Στο ίδιο, τεύχ. 8, σ. 524-525.

Κυβέρνηση εκβίασε και επέτυχε την παραχώρηση των προσόδων του Άργους στην οικογένειά του :

Ἐτι δε οφείλω να μνημονεύσω χαρακτηριστικὸν τινὸς πανουργήματος, ὅπερ ἔπαιξεν οὐχὶ μὲν εμοὶ ἀλλὰ τῇ τότε Ἑλληνικῇ κυβερνήσει ἀναφέρων ἐμὲ ὁ γέρον Περρόμπεης Μαυρομιχάλης καὶ ὅπερ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου ἔμαθον. Ὁ Περρόμπεης δηλ. ὅστις λογίζεται μετὰ τῶν συμπατριωτῶν τοῦ οὐχὶ ὡς πανούργου, ἀλλ' ὡς εὐθύς ἀνὴρ, εἰσήλθε πρῶϊαν τινὰ οὐχὶ πολὺ μετὰ τὴν ἀφίξίν μου εἰς Αἴγιναν, μεθ' ὅλων τῶν σημείων τῆς ταραχῆς ἐντὸς τοῦ Κυβερνητικοῦ συμβουλίου οὗτινος μέλος ἦτο καὶ ἀνέκραξε «Ἡ κατηραμένη οἰκογένειά μου! Το αἶσχος! Το αἶσχος! Τί θα εἴπῃ ὁ Βαυαρὸς συνταγματάρχης εἰάν μάθῃ τὸ μηχανουργημα· θα ετοιμασθῇ νὰ φύγῃ, ὦ ἀναθεματισμένη κλεφτουριά κλπ». Ὅλοι ἐδραμον περὶ τὸν πολύσαρκον καὶ ἀρθριτικὸν γέροντα καὶ ἐζήτουν νὰ καταπραῦνῶσιν αὐτὸν ἐρωτῶντες τὸ αἷτιον τῆς οργῆς τοῦ—τότε δὲ διηγήθη ἐξακολουθῶν τὴν βλασφημίαν τοῦ κατὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐν Μάνῃ, ὅτι ὁ Λυκούργος τὸ πλοῖον τοῦ το σταλὲν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς Ἀγκῶνα ὅπως παραλάβῃ τὰς ζωοτροφίας καὶ τὰ πολεμεφόδια, εἶχε μεταφέρει ἐκεῖθεν δι' ἐμὲ μέγα φορτίον πολυειδῶν βαρυτίμων ἀντικειμένων καὶ πραγμάτων καὶ εἶχε προσορμισθῇ παρὰ τὴν διαταγὴν αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μάνης, ὅπου οἱ ἀθεόφοβοι συγγενεῖς καὶ ἀνθρωποὶ τοῦ εἶχον ἐπιβάλοι χεῖρα ἐπὶ τοῦ φορτώματος τούτου ὅπερ ἀναμφιβόλως ἤθελον συλῆσιν ὡς ἠεῖλησαν, εἰάν ἡ κυβέρνησις δὲν ἐσκόπει νὰ παραχωρήσῃ καὶ εἰς τὴν οἰκογένειάν τοῦ τὰ εἰσοδήματα ἐπαρχίας, ὅπως ἔπραξαν καὶ εἰς ἄλλους ἵνα οὕτω δύναται νὰ ἀποζημιωθῇ πῶς δια τὰς πολλὰς θυσίας αὐτοῦ προσήνεγκεν. Ἡ διήγησις αὕτη γενομένη μετὰ τῶν ἀνηκουσῶν ἀρῶν κατὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ καὶ μετὰ τοῦ ἐπανειλημμένου ὑπαινιγμοῦ ὅτι τοιαύτη διαγωγὴ ὠφελεῖ καὶ θέλει παροργίσῃ ἐμὲ ἐνήργησεν ὅπως παραχωρηθῇ αὐτῷ δια τὴν οἰκογένειάν τοῦ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ Ἀργους. Μόλις δὲ ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὸ ἀρμόδιον καὶ εὐθύς διεκπεραιωθέν διάταγμα, ἐρίξε τοὺς γέλωτας καὶ ἀνεφώνησε. Οὕτω πρέπει τις νὰ συλλαμβάνῃ ὑμᾶς εἰς παγίδα, εἰάν θέλῃ νὰ κατορθώσῃ τι. Εἶδον τὸν Λυκούργον εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ λιμένος καὶ ἐσκέφθην τότε νὰ ἀστεῖσθώ οὕτως μεθ' ὑμῶν. Εὐχαριστῶ τοὺς κυρίους ἐκ καρδίας. Μετ' ὀλίγας ὥρας εἰσπλέει τὸ βρῖκίον μας εἰς τὸν λιμένα καὶ φέρει εἰς ὑμᾶς πιθανώτατα πολλὰ καλὰ.⁴⁴⁸

Σε ἄλλο σημεῖο, ἀναφέρει ἄλλα δύο περιστατικά δόλου, ὅπου οἱ Ἕλληνες παρουσιαζόνταν ὡς ἀπατεῶνες, κρυψίνοες καὶ ψεύτες καὶ μάλιστα καυχιόταν καὶ γιὰ τὶς ἀπάτες τοὺς, ὅπως πρὶν ὁ Μαυρομιχάλης:

⁴⁴⁸ Στὸ ἴδιο, σ. 528.

Η κρυψίνιοι, το ψεύδος και η απάτη ελογίζοντο παρ' αυτοίς ως ευφυΐα και ήκουον αυτούς τοσούτον επαινωμένους δι επιτυχώς διεξαχθέντας δόλους, ως αν είχαν επιτελέσει την μεγίστην ηρωικήν πράξιν. Το συναίσθημα της χρηστότητος, της τιμής και της πίστεως ήτο σχεδόν παρ' άπασι νεκρόν. Ενταύθα π.χ. παρατίθημι έτι δύο δείγματα τοιαύτης απάτης. Τα δέκατα των σιτηρών ώφειλον να κομισθώσι εις Κωνσταντινούπολιν εις είδος και υπελογίζοντο κατά το βάρος. Τότε οι πλοίαρχοι διαβρέξαντες τον ως δέκατον προωρισμένον σίτον, εκράτησαν τον δια του μέσου τούτου κερδισθέν κατά το βάρος μέρος δι' αυτούς, και έχαιρον ότι το παραδοθέν εις τας αποθήκας των μωρών Τούρκων έμελλε να καταστραφή. Άλλος Έλλην εμποροπλοίαρχος εναύλωσε το πλοίον του εν Γαδεΐροις εις εκεί έμπορον αντί ωρισμένου ποσού καθ' εκάστην ημέραν του πλου· ο Ισπανός γνωρίζων ότι τα ελληνικά πλοία κανονικώς είναι ταχύπλοα συναινεί εις την συμφωνίαν και στέλλει επόπτην επί του σκάφους. Ο Έλλην πλέει καλώς και ταχέως μεθ' ημέραν, επιστρέφει όμως δια νυκτός οπίσω, ενόσω είναι εν ανοικτώ πελάγει. Αν ο επόπτης, ως έλεγον, διετέλει πάντοτε μεθύων ή ήτο μωρός ή είχε δεκασθή, δεν εξηκριβώθη. Τέλος ο Έλλην παρατείνει τον πλουν μέχρις ου ο ναύλος κατήντησεν ισότιμος τη αξία του φορτίου, όπερ αυτός ύστερον επώλησε δια λογαριασμόν του, ίνα καλύψη τα έξοδα αυτού.

Ταύτα και τα τοιαύτα ουδόλως ηύξησαν την υπόληψιν μου προς την ηθικότητα και τον χαρακτήρα των Ελλήνων και προεφυλαττόμην όσον το δυνατόν. Εύρον όμως επίσης μεταξύ αυτών πλείστους αφιλοκερδείς πάνυ και φιλοδικαίους άνδρας, ους και προθύμως εχρησιμοποίησα ως δημοσίους λειτουργούς.⁴⁴⁹

Αρνητική εντύπωση του έκανε, βέβαια, τόσο η ενδυμασία των Ελλήνων όσο κι οι καθημερινές τους συνήθειες και γενικά ο τρόπος ζωής τους. Από την κριτική του δεν θα ξεφύγει, αργότερα, ούτε ο ίδιος ο Όθωνας, που, ως γνωστόν, συνήθιζε να φορά φουστανέλλα:

Εν Ελλάδι δεν υπήρχεν εθνική στολή. Ο απόλεμος Πελοποννήσιος εφόρει το ασιατικόν καφτάνιον, ο κλέφτης της Στερεάς Ελλάδος και Ρούμελης ο ευρισκόμενος εν τη υπηρεσία του Αλή πασά αλβανικήν ενδυμασίαν, ο Μανιάτης κοντάς βράκας και στενόν επενδύτην, σχεδόν δε ούτω και οι κάτοικοι της Αττικής, ο Κρης επί τούτοις και το τουρκικόν σαρίκιον, οι δε νησιώται Έλληνες τεραστίας πλατείας βράκας. Συνελόντι δ' ειπείν δεν υπάρχει εθνική ελληνική στολή. Και αν έτι υπήρχεν, πάλιν δεν ήθελον διστάσει να εισαγάγω την ευρωπαϊκήν, διότι νεαρόν κράτος ιδρυθέν παρά τον ευρωπαϊκόν πολιτισμόν, πρέπει καθ' όλα να συντάσσεται προς τούτον, εάν θέλη να ευδοκιμή και ουχί να

⁴⁴⁹ Στο ίδιο, τεύχ. 9, τομ Β'(1901), σ. 446-447.

δυσανεσθή ως εκ των ημιτελών μέτρων. Διατηρουμένων σταθερώς των μέτρων τούτων, ο βασιλεύς δεν ήθελον φέρει φουστανέλλαν και οι μισθωτοί των κτημάτων του δημοσίου δεν ήθελον τολμήσει να μείνωσιν οφειλέται 30 εκατομμυρίων δραχμών προς το βασιλικόν ταμείον. Το εν είναι ούτως ασιατικών ως το άλλον. Προς τούτοις η ενδυμασία αυτή ουδέποτε υπήρξεν η εθνική των Ελλήνων, παρ' όλην την εν γνώσει ή εν αγνοία πολλάκις επαναληφθείσαν κενολογίαν περί ταύτης. Είναι στολή των Αλβανών, και το ένδυμα το φερόμενον τανύν (1840) υπό του βασιλέως Όθωνος ήτο το επίσημον ένδυμα του Αλή πασσά των Ιωαννίνων.⁴⁵⁰

Μόλις πληροφορήθηκε την αναμενόμενη άφιξη του Καποδίστρια, θεωρώντας ότι είχε ολοκληρώσει το σκοπό της άφιξης του, επέδωσε στην Κυβέρνηση έναν απολογισμό των χρημάτων που διαχειρίστηκε, που προέρχονταν από τα φιλελληνικά κοιμιτάτα, και περίμενε να δει τη σχετική καταχώρηση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Μάταια όμως:

Ταύτην έπεμψα τη Κυβερνήσει μετά της παρακλήσεως να τυπωθή όσον τάχιστα εν τω φύλλω τούτω, αλλά μάτην ανέμενον επί εβδομάδας. Τέλος εκάλεσα εις απολογίαν τους κυρίους τους εν τη Κυβερνήσει δια την αργοπορίαν ταύτην, απειλίσας να παραπονεθώ δημοσία δια ταύτα. Τότε ήλθεν ο κύριος Γλαράκης δικαιολογήσας τους κυρίους ότι τοιαύτη λογοδοσία δεν συνηθίζετο ενταύθα και έληξε δια της παρατηρήσεως· «Πώς θέλετε να παρουσιάσητε εις τους Έλληνας απολογισμόν περί ξένων χρημάτων, αφ' ου η Κυβέρνησις ούτε θέλει ούτε δύναται να δώση λογαριασμόν της εισπράξεως και της δαπάνης εσωτερικών χρηματικών κεφαλαίων. Τοιούτον νεωτερισμόν αδύνατον είναι να επιτρέψη αύτη, ίνα μη δημιουργήση προηγούμενον». Επέμεινα εν τη αξιώσει μου καίπερ απειλούμενος και ιδού, μετά τινας ημέρας, δημοσιεύονται οι μικροί ούτοι επικίνδυνοι στίχοι εις το κατώτατον μέρος του φύλλου, όπου συνήθως τα ονόματα των υπευθύνων συντακτών τίθενται, εκτετυπωμένοι δια σμικροτάτων γραμμμάτων- τοιαύτα συνέβαινον τότε εν Ελλάδι.⁴⁵¹

Ακολουθεί η περιγραφή της συνάντησής του με τον Καποδίστρια, τον οποίον είχε πρωτογνωρίσει στη Σύνοδο της Γενεύης. Από εκείνη την πρώτη συνάντηση μάς δίνει και την εξωτερική του περιγραφή:

Είχον ήδη εν τη Συνόδω της Γενεύης ίδει τον κόμητα, άνδρα μετρίου αναστήματος, ευθυτενή και λιγυρόν και ενδυόμενον απλώς μεν αλλά κομψώς. Υψηλόν ευρύ μέτωπον στεφόμενον υπό κόμης βαθέος κεκομμένης και λευκοφαίου (έφερε, νομίζω, παιπάλην επί της κόμης), μεγάλοι, ωραίοι και

⁴⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 448.

⁴⁵¹ Στο ίδιο, τεύχ. 8, τομ. Β' (1901), σ. 528.

πλήρεις ζωής οφθαλμοί υπό μελαίνας τοξοειδείς οφρύς, ρις λεπτή και ευθεία, στενά χείλη μετά χαριεστάτης εκφράσεως του στόματος και οξύς πώγων, ελέγχων ευστάθειαν, ταύτα ήσαν τα χαρακτηριστικά αυτού.

Ο κόμης εδέξατο με εκτάκτως φιλοφρόνως, σφίγγας την χείρα μου, επήνεσε δε την διαγωγήν μου εν Ελλάδι ειπών μοι: «Ανέγνωσα εν Αγκώνι την έκθεσιν υμών προς τον κ. Εϋνάρδον μετά των επισυνημμένων λογαριασμών, ως ήμην εντεταλμένος υπό του καλού τούτου φίλου των Ελλήνων. Ο τρόπος δι ου αντελήφθητε του προβληθέντος υμίν έργου εν τη πτωχή ταύτη χώρα και εξετελέσατε τούτο με διέθηκεν τοσούτον ευνοϊκώς υπέρ υμών, ώστε αμέσως απεφάσισα να γράψω προς τον υμέτερον Βασιλέα παρακαλών αυτόν να αφήση υμάς παρ' εμοί επ' αγαθώ της χώρας και προς ανακούφισιν του βαρέος έργου μου εφ' όσον χρόνον επιθυμείτε να μείνετε παρ' ημίν Είναι σπάνιοι οι φιλέλληνες ως υμείς και εν τη θέσει και πολιτική υμών περιωπή και δεν πρέπει να με κακίσητε εάν ζητώ να κρατήσω υμάς πλησίον μου». Προσέθηκε δε έτι πολλούς αξιαγάστους και υποχρεωτικούς λόγους.

Ύστερον δε ήλθε και η παράτασις επ' αόριστον της αδείας μου και ούτως έμεινα έτι εν Ελλάδι εις το όνομα του θεού.⁴⁵²

Πολύ άσχημη ήταν και η εικόνα που αποκόμισε από τον τρόπο οργάνωσης και την έλλειψη πειθαρχίας των τακτικών στρατευμάτων. Γράφει ότι του ανατέθηκε από τον Καποδίστρια η αρχηγία του στρατού αυτού, όχι γιατί δεν υπήρχαν Έλληνες κατάλληλοι για να την αναλάβουν, αλλά γιατί με τον ίδιο επικεφαλής θα εξασφαλιζόταν η πειθαρχία:

Ο σκοπός ήτο μόνον όπως δια τούτου στερεωθή η πειθαρχία και διοικούνται αυστηρώς οι στρατιώται, ως και όπως αποκατασταθή ο σεβασμός προς τους προΐσταμένους.

Η ελληνική γλώσσα η μόνον το «συ» εν τη προσαγορεύσει γινώσκουσα, έτι δε μάλλον το σύστημα των «αδελφοποιτών», προϊόν του βίου των παλληκαρίων, είχαν ισχυρώς υπονομεύσει την πειθαρχίαν, τον ακρογωνιαίον τούτον λίθον πάσης στρατιωτικής νομοθεσίας. Προς τούτοις και η διαγωγή, η παν άλλο ή αξιέπαινος, αξιωματικών τινών προς τους κατωτέρους των ως και προς αλλήλους. Ούτω π.χ. αξιωματικοί του ιππικού, οίτινες ελάμβανον τον μισθόν αυτών εν δοκίμω νομίσματι παρ' εμού δια τους στρατιώτας των, αντήλλασαν τούτον κερδοσκοπούντες αντί κακών τουρκικών νομισμάτων, δι ων επλήρωνον ύστερον αυτούς. Επειδή το πράγμα τούτο επανελήφθη πολλάκις, οι δε στρατιώται έμαθον ότι οι αξιωματικοί των απεστέρουν αυτούς του δοκίμου νομίσματος, δεν αφήκαν τούτους να εξέλθωσιν κατά την ημέραν της πληρωμής

⁴⁵² Στο ίδιο, σ. 393.

του στρατώνος απειλήσαντες αυτούς δια κακώσεων. Μαθών το γεγονός επορεύθη τότε μόνος εις τον στρατώνα, εξήτασα αυτοπροσώπως τα συμβάντα, προέτρεψα τους ιππείς, το πλείστον Βλάχους, εις υπακοήν προς τους προϊσταμένους υποδείξας αυτοίς την οδόν δι ης ηδύναντο να εκθέσωσι πειθαρχικώς τα παράπονά των, τιμωρήσας τους υπαιτίους αξιωματικούς και αποκαταστήσας πάλιν την τάξιν.⁴⁵³

Αναφέρεται, ακόμη, και στη σημασία που έδινε στην ενδυμασία των στρατιωτών αλλά και στην αλλαγή των ασιατικών τους συνηθειών, λόγω των οποίων πραγματικά του θύμιζαν πρωτόγονους και παντελώς απολίτιστους ανθρώπους:

Η πολύπτυχος φουστανέλλα δεν επέτρεπε τοις στρατιώταις να κομίσωσι μετ' αυτών δευτέραν τοιαύτην εν ταις αποσκευές των, κατ' ακολουθίαν δε δεν ηδύναντο να αλλαχθή και να πλυθή, έβρυνεν όθεν ακαθαρσίας και παρασίτων και ημπόδιζε τον χειρισμόν του όπλου· αντικατεστάθη όθεν δια των περισκελίδων. Έπειτα υπελάμβανον ότι οι στρατιώται, οίτινες νυν εν ταις περισκελίσι δεν ηδύναντο πλέον τοσούτον ευκόλως πανταχού επί του εδάφους να κάθηνται, βαθμηδόν θα ελάμβανον έξιν προς τας έδρας ή τα θρανία, προς τας ξυλίνας τραπέζας και καθαριότερον βίον και ότι εν τω μέλλοντι μετά την πάροδον της υπηρεσίας των καταφρονούντες του προτέρου κτηνώδους ούτως ειπείν βίου των, ήθελον θέσει τραπέζας και έδρας και κλίνας εντός των καλυβών αυτών και δια της κτήσεως τούτων ήθελον προσκολληθή εις την οικιακήν εστίαν έκαστος, διότι ουδείς τότε εφρόντιζε περί οικίας και οίκου, τουναντίον έκαστος οκλάζων επί του εδάφους ή κατακλινόμενος επ' αυτού, κεκαλυμμένος υπό του μανδύου του πανταχόθεν διήγε βίον εξ ίσου άνετον ως εν τω οίκω-δίαιτα καλή δια νομάδας αλλ' ουχί δια χωρικούς και αστούς, οίτινες πρέπει να ώσιν η βάσις παντός καλώς διοργανωμένου κράτους.⁴⁵⁴

Αλλά και μετά τις αλλαγές που έγιναν, ώσπου να τις συνηθίσουν οι στρατιώτες, σημειώνονται αστεία περιστατικά:

Εν τη πρώτη στρατιωτική παρελάσει ην επιθεώρησα, οι στρατιώται είχαν ικανώς οικτράν την θέαν, τοσούτω μάλλον όσω πολλοί νεοσύλλεκτοι άπειροι εντελώς της ευρωπαϊκής στολής, είχαν θέσει τα κράνη, ων χιλιάδας τινάς εύρον ελθών, άνωθεν των τουρκικών αυτών φεσίων και έθεσαν εντός της περισκελίδος την φουστανέλλαν, ην μάλιστα τινές αντιστρόφως ενεδύθησαν ούτως ώστε το έμπροσθεν άνοιγμα του παντελονίου ήρχετο προς τα οπίσω.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Στο ίδιο, τεύχ. 9, τομ. Β' (1901), σ. 444-445.

⁴⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 446.

⁴⁵⁵ Στο ίδιο, τεύχ. 10, τομ Β', σ. 494.

Συμπερασματικά, λοιπόν, μπορεί να πει κανείς ότι η εικόνα που σχημάτισε για τη χώρα και τους κατοίκους της ήταν η χειρότερη δυνατή, την αποδίδει όμως στη μακραίωνη κατάκτηση υπό το ζυγό ενός κατώτερου πολιτιστικά δυνάστη:

Ἦλθον εἰς τὴν Ελλάδα ὡς βοηθήσω νὰ ἰδρυθῇ νέον κράτος εἰσάγων ἐντὸς αὐτοῦ ευρωπαϊκὴν μόρφωσιν καὶ πολιτισμόν. Τα ασιατικά ὅθεν ἐλαττώματα καὶ αἱ κακαὶ ἑξεις ἐπρεπε νὰ ἐξορυσθῶσι ἀπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἢ τουλάχιστον νὰ προληφθῇ ἡ περαιτέρω διάδοσις αὐτῶν. Το νικηθέν καὶ ἐπὶ αἰῶνας υποδουλωθέν ἔθνος οὕτινος ἡ ἀρχικὴ φυλὴ μόνον ἐν ὀλίγοις τόποις ἔζη ἐτι, καὶ ἐκεῖ ἀναμιχθέν μετ' Ἀλβανῶν καὶ ἄλλων ἀπολιτίστων ἐθνοτήτων, οὐδέν τῶν προτερημάτων τῶν νικητῶν εἶχε προσεταιρισθῇ, ἀλλὰ μόνον τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν. Δυνάμει τῆς ζωηροτέρας καὶ λεπτοτέρας νοημοσύνης, ἥτις φαίνεται οὕσα τέκνον μάλλον τοῦ ἐξαισίου κλίματος ἢ τῶν φυλῶν, ἐζήτησε καὶ εὗρε διὰ τῆς πανουργίας καὶ τῶν πλαγίων τρόπων τὰ μέσα τῆς ἀμύνης κατὰ τῆς κτηνώδους βίας τῶν δυναστῶν αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τούτον ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ ἐτράπη ἐπὶ τὰ χεῖρω λίαν δυσαρέστως, διὸ οὐκ ὀφείλει τις δικαίως νὰ καταδικάσῃ τὰ ἔθνη ταῦτα. Ἡ βαρεῖα καταπίεσις ἐτι μάλλον ἀυξηθεῖσα διὰ τῆς τυραννίας τῶν πρώην ἰδίων δεσποτῶν, ὥφειλε νὰ ἔχῃ ταῦτα τὰ ἀκολουθήματα, διότι εὐχυσθεὶς βλαστός καταπιεζόμενος πάντοτε ἐν τῇ πρὸς τὰ ἄνω εὐθυτενείᾳ βλαστήσει τοῦ, πρέπει νὰ ζητῇ σκολιάς οδοὺς ὡς δύνηται μόνον νὰ ζῇ, καὶ οὕτω καθίσταται ἀντὶ υπερηφάνου εὐθέως κορμοῦ οἰζώδες ἀνάπηρον στέλεχος, οὐχὶ ἐκ φύσεως ἀλλ' ἐκ τῆς κακῆς καλλιέργειας.⁴⁵⁶

Φρειδερίκος Τίρς – Frederic Thiersch (1784-1860)

Ὁ Βαυαρὸς φιλέλληνας Φρειδερίκος Τίρς,⁴⁵⁷ καθηγητὴς πανεπιστημίου καὶ σύμβουλος τοῦ βασιλιά τῆς Βαυαρίας, Λουδοβίκου Α', βρισκόταν ὡς παρατηρητὴς στὴν Ελλάδα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1831. Εἶχε ἔλθει ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου Α', ἐπειδὴ ἔχαιρε μεγάλης ἐκτίμησης ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευράς, λόγω τῆς ἐνεργῆς συμμετοχῆς τοῦ στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Ἄλλωστε, ἦταν καὶ μέλος ἀπὸ τὸ 1814 τῆς Φιλομούσου Εταιρείας. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀποσκοποῦσε, μάλλον, στὴν προετοιμασίαν τοῦ ἐδάφους ἀρχικὰ γιὰ τὴν ἐκλογὴ καὶ στὴ συνέχεια γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ Ὁθωνα, ἀλλὰ ὡς ἐπίσημη αἰτία τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀναφερόταν ἡ διεξαγωγὴ ἀρχαιογνωστικῆς ἐρευνας. Ἀντικατέστησε τὸν βαρόνο Ἐυντεκ ποὺ ἐπέστρεψε στὴν

⁴⁵⁶ Στὸ ἴδιο, τεύχ. 9, τομ Β', σ. 446

⁴⁵⁷ Φρειδερίκος Τίρς ἢ Εἰρηναῖος Θεῖρσιος κατὰ τὴν ἐξελληνισμένη ἐκδοχὴ ποὺ ὁ ἴδιος πρότεινε, ἦταν καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καὶ πρόεδρος τῆς Βαβαρικῆς Βασιλικῆς Ακαδημίας Επιστημῶν.

πατρίδα του επειδή προσβλήθηκε από ελονοσία.⁴⁵⁸ Το έργο του μας δίνει πολλές πληροφορίες για τα πράγματα της Ελλάδας εκείνη την εποχή και κυρίως μας αποκαλύπτει τη γνώμη του σημαντικού αυτού ανθρώπου για τους πρωταγωνιστές των γεγονότων, όπως τον Καποδίστρια, τον Αυγουστίνο, τους αντιπρόσβειους αλλά και γενικότερα για τους ηγέτες των κομμάτων και τους οπλαρχηγούς. Η παραμονή του στην Ελλάδα παρατάθηκε όταν μαθεύτηκε ότι ο Όθωνας θα έπαιρνε το θρόνο της Ελλάδας και, επιπλέον, επειδή του ζητήθηκε να μεσολαβήσει προκειμένου να αποτρέψει την εισβολή στην Πελοπόννησο των στρατευμάτων του Κωλέττη το Μάρτιο του 1832. Γράφει σχετικά:

Ετοιμαζόμουν να γυρίσω στη Βαβαρία. Αλλά είχε συμβεί ένα γεγονός που το είχα λαχταρήσει εδώ και τρία χρόνια. Αναγγέλθηκε ταυτόχρονα, ότι οι Ρουμελιώτες επέμεναν στις προθέσεις τους για να μεταφέρουν τον εμφύλιο πόλεμο στην Πελοπόννησο. Κανένας δεν υπήρχε στην Ελλάδα από τη Βαβαρία και αποφάσισα να παραμείνω. Εδώ και είκοσι χρόνια συνδεόμουν με τους Έλληνες, από την αρχή της επαναστάσεώς τους είχα υιοθετήσει την υπόθεσή τους και είχα φιλικές σχέσεις με σημαντικούς ανθρώπους από όλα τα κόμματα. Μόλις κι'όλας συνήλθε η αντιπολίτευση στην Ύδρα επεζήτησε μια μεσολάβηση με την κυβέρνηση. Μπορούσα λοιπόν να ελπίζω, ότι θάμουνα χρήσιμος και θα συνέβαλα να παραμείνουν ήρεμα τα κόμματα ως την άφιξη της αντιβασιλείας που την περίμεναν αμέσως μετά την γνωστοποίηση της εκλογής του πρίγκηπα. Μπαρκάρησα λοιπόν για το Ναύπλιο. Τα πράγματα πλησίαζαν σε κρίσιμο σημείο και η κρίση αυτή μπορούσε να καταστρέψει την Ελλάδα[...] Σ' αυτές τις αποφασιστικές ημέρες μιας τρομερής κρίσης ήταν που ανέλαβα το έργο. Το έκανα χωρίς εξουσιοδότηση καμιά, αλλά με καλούσαν από παντού. Χωρίς όπλα και υποστήριξη, αλλά οδηγούμενος από καλή πίστη με την οποία από τα νειάτα μου είχα αφοσιωθεί στα συμφέροντα της Ελλάδος. Επρόκειτο να σωθή η Πελοπόννησος από μια διπλή φοβερή εισβολή. Είχα επιτύχει στην πρώτη περίπτωση⁴⁵⁹ - η δεύτερη είχε ήδη αποφευχθεί. Έπρεπε λοιπόν να της δώσω μια ειρηνική όψη. Τα κατάφερα επίσης.⁴⁶⁰

Τελικά, αποφάσισε να φύγει όταν αναγνωρίστηκε και επικυρώθηκε από την Εθνοσυνέλευση της Πρόνοιας, το καλοκαίρι του 1832, η εκλογή του Όθωνα, γιατί οι ενέργειές του είχαν, λέει, προκαλέσει την οργή των αντιπρόσβειων. (Ισως αυτό

⁴⁵⁸ Ιω. Σπηλιοπούλου, «Το ταξίδι του Φρειδερίκου Θεόφιλου στην Ελλάδα (1831-1832) μέσα από τις επιστολές του προς τη σύζυγό του ως πηγή μαρτυρίας για τις ιδεολογικές διενέξεις αναφορικά με τις ρίζες του ελληνικού πολιτισμού», ανακτήθηκε από https://eens.org.>EENS_congresses, προσπέλαση στις 5.2.2019

⁴⁵⁹ Εννοεί των Μανιατών εδώ.

⁴⁶⁰ Φρ. Τίρς, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τομ. Α', Εισαγωγή- επιμέλεια- σχόλια Τ. Βουρνά, Αθήνα, Τολίδη, χ.χ.ε., σ. 116-117.

σχετίζεται με την υποψία μεταξύ των Καποδιστριακών ότι οι Συνταγματικοί μηχανορραφούσαν για να αναθέσουν την αντιβασιλεία στον Τίρς).⁴⁶¹ Γράφει ο ίδιος:

Αυτό το γεγονός περίμενα για να φύγω απ' την Ελλάδα. Μετά την είσοδο του Κωλέττη στο Ναύπλιο, που ήταν αποφασιστική για την ειρήνευση, είχα συμμετάσχει στην μακρά και δύσκολη διαμάχη, που είχε φτάσει στα άκρα με την επέμβαση των αντιπρέσβων και το πείσμα της Γερουσίας, και είχα συμβάλει να παραμεριστούν οι δυσχέρειες που παρεμβάλλονταν στη σύνθεση και την εγκατάσταση της νέας κυβερνήσεως.[...] Υπήρχε ωστόσο ακόμα ένα μέσο να βγει κανείς από τη δύσκολη αυτή θέση. Έπρεπε να μπω επί κεφαλής των υποθέσεων και να εγκαταστήσω την βασιλική κυβέρνηση. Στην πραγματικότητα, είχα κληθεί από παντού να το κάμω, κυρίως από τους βουλευτές που είχαν συγκεντρωθεί για τη συνέλευση και οι αντιπρέσβεις, βλέποντάς με να βρίσκομαι σε μια εντελώς αντίθετη κατεύθυνση από τις φοβερές ενέργειές τους, άρχισαν να φοβούνται μια τέτοια λύση και να δρουν σύμφωνα με τους φόβους τους.⁴⁶²

Ωστόσο, μπορούσε, πίστευε, να εξομαλύνει μόνος του την κατάσταση με τον καλύτερο τρόπο αλλά δεν είχε τα χρήματα και κυρίως την εξουσιοδότηση του Λουδοβίκου Α' για να το κάνει. Μάλλον ήταν πολύ αισιόδοξος:

Αν έπαιρνα εξουσία θα μπορούσα να κατανικήσω τις πλεκτάνες των εχθρών και τις αρκετά επίφοβες δυνάμεις που ήταν σε θέση να κινητοποιήσουν. Για να ακολουθούσα όμως αυτό το δρόμο είχα ανάγκη δύο πραγμάτων: μια οποιαδήποτε εξουσιοδότηση της Αυτού Μεγαλειότητος του βασιλέως της Βαβαρίας και μερικά χρηματικά μέσα. Με δυο λέξεις της Αυτού Μεγαλειότητος και με εκατό χιλιάδες τάλληρα η ειρήνευση της Ελλάδας θα μπορούσε να διασφαλιστεί. Εφ' όσον όμως ήμουν χωρίς αποστολή, παρέμενα χωρίς καμιά επαφή από την πλευρά του βασιλέως και όταν επεχείρησα να προμηθευτώ χρήματα για την τροφοδοσία των στρατευμάτων και την παρεμπόδιση της χαλαρώσεως της πειθαρχίας τους, δεν τα κατάφερα παρά εν μέρει και στο μέτρο όπου το δικό μου αξιόχρεο επεκτεινόταν.[...] Το μόνο πράγμα που ακόμα μπορούσα να δοκιμάσω ήταν να παρεμποδίσω την Εθνοσυνέλευση να κάνει ένα σύνταγμα χωρίς τη συγκατάθεση της αντιβασιλείας και να την υποχρεώσω να επικυρώσει την εκλογή του βασιλέως σύμφωνα με τους τύπους τους προβλεπομένους από το νόμο. Αυτά τα δύο μέτρα ήταν ουσιωδώς αναγκαία για την αποκατάσταση της νέας τάξεως πραγμάτων.⁴⁶³

⁴⁶¹ Ελ. Γαρδίκας – Κατσιαδάκης, ό.π., σ. 265.

⁴⁶² Φρ. Τίρς, ό.π., σ. 187.

⁴⁶³ Στο ίδιο, σ. 187-188.

Αναχώρησε, λοιπόν, για τη Βαυαρία, για να συναντηθεί και να ενημερώσει το νέο βασιλιά για την κατάσταση που θα αντιμετώπιζε:

Από την άλλη όμως μεριά πληροφορήθηκα για τις καθυστερήσεις που γίνονταν στο Μόναχο σχετικά με την εκπλήρωση των πεπωμένων της Ελλάδος. Ήταν λοιπόν ουσιαστικό να υποστηρίξω εκεί προσωπικά τις λεπτομερειακές πληροφορίες που δεν είχα πάψει να στέλνω στη Βαβαρία—και αποφάσισα να φύγω. Η Εθνοσυνέλευση μου ανέθεσε να πάω το διάταγμα και τα διαγγέλματα προς τις Αυτών Μεγαλειότητες τους βασιλείς της Ελλάδος και της Βαβαρίας και να γίνω ο διερμηνεύς των ομοφώνων ευχών, στις οποίες συναντώνταν και συγχωνεύονταν όλες οι τάξεις και όλα τα κόμματα: Κι αυτές ήταν να δουν να φθάνει επί τέλους ο βασιλεύς στο έδαφος της Ελλάδος, όπου αναμενόταν ως τελευταία και μοναδική ελπίδα σωτηρίας.⁴⁶⁴

Στο έργο του, σχολιάζει αρνητικά τον Καποδίστρια, τον οποίο είχε πρωτογνωρίσει το 1814 στη Βιέννη, καταλογίζοντάς του ότι ευνοούσε τη Ρωσία και μάλιστα, εκτιμά ότι τελικά με τη στάση του την έβλαψε:

Κατά την άφιξή του στην Ελλάδα, η Ρωσία είχε ένα ισχυρό κόμμα στη χώρα. Ολόκληρο σχεδόν το έθνος της ήταν αφοσιωμένο, όπως συμβαίνει ακόμα στα Ιόνια νησιά και κυρίως στην Κέρκυρα. Και το έθνος κατέδειξε την αφοσίωσή του με καθαρώτατες εκδηλώσεις, που ήταν μάλιστα και προσβλητικές για τους Άγγλους και τους Γάλλους, οι οποίοι υπήρξαν μάρτυρες των εκδηλώσεων στην Αίγινα, στη Σύρο και αλλού[...]. Ο Κυβερνήτης λοιπόν ήταν εκείνος που επεβάρυνε με το οικτρό του σύστημα τους Ρώσους προστάτες του και ο οποίος κατήυθνε τον ρωσικό βραχίονα στον Πόρο και την Καλαμάτα, εναντίον της Ύδρας και της Μάνης, που παλιότερα ήταν οι πιο αφοσιωμένες στη μεγάλη δύναμη του Βορρά και τα πιο γερά στηρίγματα της επιρροής της[...]. Αλλά δε στάθηκε άξιος της Ρωσίας, που την στέρησε σ' αυτή την αναγεννώμενη χώρα, από κάθε επιρροή που της έδιναν οι εμπορικοί δεσμοί της και η κοινότητα της θρησκευτικής λατρείας.⁴⁶⁵

Και σε άλλο σημείο, αναφερόμενος στην πτώση του Αυγουστίνου, μιλά για Ρώσους πράκτορες στην Ελλάδα που δρώντας με λάθος τρόπο, ανεξάρτητα από τον τσάρο, έβλαψαν τελικά και την Ελλάδα και τα συμφέροντα της χώρας τους:

[...] διαπιστώθηκε ότι μπορούσαν να υπολογίζουν στην προστασία και μάλιστα στους πόρους ξένων πρακτόρων, οι οποίοι βλέπανε την πτώση του Αυγουστίνου σαν ένα κτύπημα κατά των συμφερόντων και της πολιτικής της χώρας τους, ενώ η πτώση αυτή δεν αποτελούσε παρά την καταδίκη της στάσεώς

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 188.

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 102.

τους, που ήταν αντίθετη με την πολιτική και ηθική επιρροή που η Ρωσία είχε ασκήσει στα πεπρωμένα της Ελλάδος. Θα μου έχει αναμφίβολα ήδη γίνει η χάρη να γίνει πιστευτό από τον αναγνώστη ότι μιλώντας για τον τρόπο με τον οποίο οι πράκτορες αυτής της δυνάμεως συμπεριφέρθηκαν στις ελληνικές υποθέσεις, κάθε άλλο παρά αντιδικώ με έναν ισχυρό μονάρχη του βορρά, που πάντα του είχε διατηρήσει καλά αισθήματα για την Ελλάδα, είτε και για την κυβέρνησή της. Ήταν πολύ καλά πληροφορημένος για να διακρίνει ότι παντού στην ανατολή η επιρροή του θα εκτεθεί, αν, αντί να ασκείται προς το γενικό συμφέρον, δεν αναπτυσσόταν μόνο προς όφελος των κομμάτων. Δεν κατηγορώ παρά μόνο μερικούς πράκτορες αυτής της δυνάμεως, οι οποίοι πιστεύοντας, αναμφίβολα, ότι εξυπηρετούν την υπόθεση της πατρίδος τους, δεν έκαναν τίποτα άλλο, στην πραγματικότητα, παρά να την παραβιάζουν, καταστρέφοντας την Ελλάδα.⁴⁶⁶

Απορρίπτει την κατηγορία περί ανάμειξης ξένων στη δολοφονία του Κυβερνήτη και μιλά απαξιωτικά για τον Αυγουστίνο Καποδίστρια:

Το πνεύμα αυτού του κόμματος έγινε αισθητό με τη βιασύνη με την οποία ορίστηκε η δίκη του Γεωργίου Μαυρομιχάλη, που τον παρέπεμψαν σε στρατοδικείο ενώ ήταν πολίτης, με τη μανία με την οποία έβαλαν μπροστά τη συκοφαντία και την εκδίκηση. Δεν ήταν μονάχα η αντιπολίτευση, αλλ' ακόμα και δύο από τις σύμμαχες δυνάμεις, που προσπάθησαν να παρασύρουν στη συνενοχή της δολοφονίας του αρχηγού του κράτους. Και ο κόμης Αυγουστίνος, που τον είδα μερικές φορές μετά το μοιραίο γεγονός, φώναξε: «Ναι, κύριε, η Γαλλία και η Αγγλία είναι που δολοφόνησαν τον αδελφό μου».⁴⁶⁷

Και σε άλλο σημείο λέει για το ίδιο θέμα: «Οι φριχτές υπόνοιες—αν και εντελώς παράλογες—που το εν απογνώσει κόμμα φρόντισε να πέσουν πάνω στις δύο απ' αυτές τις δυνάμεις, παρέλυσαν κάθε δράση τους».⁴⁶⁸

Ενώ, όμως, θεωρεί εντελώς αβάσιμη την κατηγορία περί ανάμειξης των αντιπρέσβων στη δολοφονία του Κυβερνήτη, κατακρίνει με δριμύτητα το χειρισμό της κατάστασης από αυτούς από κει και μετά ως και τη σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης της Πρόνοιας. Τους χαρακτήριζε, έλεγε, «έλλειψη ενεργητικότητας», «αναποφάσιστο πνεύμα και αδυναμία» και «απάθεια». Μιλούσε για «δειλά σχέδια των αντιπρέσβων της Αγγλίας και της Γαλλίας», αν και κατανοούσε ότι «η αμηχανία αυτής της θέσεως αυξήθηκε με τις οδηγίες που προέρχονταν από τη Διάσκεψη, που τους απαγόρευε να δρουν χωριστά». Δεν

⁴⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 153.

⁴⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 105.

⁴⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 132.

έκαναν, λέει, τίποτα «για να εμποδίσουν τη συμφορά αυτή και για να προλάβουν τις φρικαλεότητες που θα είχε σα συνέπειες το γεγονός αυτό και περιορίστηκαν μόνο σε διαπραγματεύσεις και συμβουλές», (αναφερόμενος στα γεγονότα κατά την Εθνοσυνέλευση του Δεκεμβρίου του 1831).⁴⁶⁹ Τους κατηγορεί, επίσης, ότι μετά την παραίτηση του Αυγουστίνου αποδέχτηκαν τα πρόσωπα που εκείνος πρότεινε για να αποτελέσουν την 5μελή Διοικητική Επιτροπή:

Η Γερουσία τουλάχιστον θα μπορούσε να είναι ελεύθερη να επιλέξει ανάμεσα σε ανθρώπους των δύο κομμάτων, ποιοι έπρεπε να απαρτίσουν την προσωρινή κυβέρνηση. Δεν έγινε καθόλου έτσι! Θα τους προτείνει λοιπόν: Ούτε αυτό! Οι κύριοι αντιπρόεδροι τα κουβεντιάζουν με τον παραιτηθέντα πρόεδρο: Εκείνος τους προτείνει και η Γερουσία τους αποδέχεται. Το ίδιο βράδυ ανακηρύσσονται και αναγνωρίζονται από τους αντιπρόεδρους. Η κοινή γνώμη μένει κατάπληκτη μαθαίνοντας τα ονόματά τους και την επόμενη ο ρουμελιώτικος στρατός φτάνει μπροστά στις πύλες του Ναυπλίου για να διαμαρτυρηθεί.⁴⁷⁰

Αυτό είναι και το σημείο, μετά το διορισμό της Διοικητικής Επιτροπής, που αναφέρεται και στα γαλλικά στρατεύματα, για τα οποία ως τότε δεν είχε κάνει αναφορά. Από το παρακάτω απόσπασμα φαίνεται ξεκάθαρα η στήριξη που πρόσφερε το σώμα αυτό στους αντικαποδιστριακούς:

Η κυβέρνηση μη έχοντας πάντα τα μέσα να πληρώνει τακτικά σώματα και να εξασφαλίζει με αυτά την υποταγή τους, (των καποδιστριακών ενν.), αξίωσε την επέμβαση των συμμάχων. Οι αντιπρόεδροι συγκατάνευσαν να καταλάβουν την Πάτρα και το Ναύπλιο με γαλλικά στρατεύματα. Φθάνοντας στο Ναύπλιο, η συνομοσία ήταν έτοιμη να ξεσπάσει.⁴⁷¹ Οι Γάλλοι βρήκαν την πόρτα του φρουρίου κλειστή, αλλά οι αξιωματικοί οι υποκινητές της στάσεως (κατά το μεγαλύτερο ποσοστό Κερκυραίοι), έμειναν κρυμμένοι. Οι άλλοι, βοηθούμενοι από τους συναδέλφους του πυροβολικού και από τον ίδιο τον υπουργό των Στρατιωτικών, έτρεξαν έγκαιρα, κατάφεραν χωρίς δυσκολία να ησυχάσουν τους παραπλανημένους στρατιώτες και να μπάσουν τους Γάλλους στο φρούριο. Η συνομοσία απέτυχε επίσης στην Κορώνη.[...] Εν τούτοις, στην Πάτρα, οι οπαδοί της ηττημένης φατρίας επεκράτησαν των αντιπάλων τους με την εμφάνιση του Τζαβέλλα.[...] Όταν οι Γάλλοι ξεκίνησαν να καταλάβουν τα φρούρια, εκείνοι, (δηλαδή οι καποδιστριακοί), έκαναν τη φρουρά να πιστέψει ότι θα απολυόταν χωρίς να πληρωθεί και ότι η κυβέρνηση, πουλημένη, θα παρέδιδε

⁴⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 133-136.

⁴⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 141.

⁴⁷¹ Ο Τίπς υποστηρίζει ότι οι καποδιστριακοί είχαν ξαναοργανωθεί και ήταν έτοιμοι με συνομοσίες να ξαναπάρουν τον έλεγχο της κατάστασης και την εξουσία στα χέρια τους.

στους Γάλλους όλα τα φρούρια της χώρας. Με τις διαδόσεις αυτές η φρουρά στασίασε. Έριξε στη φυλακή το νεοσταλμένο από το Ναύπλιο διοικητή και κάλεσε το Τζαβέλλα σε ενίσχυση με ένα απόσπασμα του σώματός του. Εκείνος δεν περίμενε παρά αυτή την πρόσκληση, που είχε καταφέρει να προπαρασκευάσει. Αντί όμως να στείλει ένα τμήμα των αντρών του, τους οδήγησε προσωπικά όλους. Σε λίγο ήταν κύριος του φρουρίου και συνεπώς και της πόλεως. Αρνήθηκε να ανοίξει τις πύλες στους Γάλλους.⁴⁷²

Στη συνέχεια, όμως, κατακρίνει έντονα την παθητικότητα των Γάλλων και την αποδοχή αυτής της ανταρσίας καθώς και τη στάση των αντιπρέσβων, που δίνοντας προτεραιότητα στην ειρήνευση της περιοχής, απέτρεψαν οποιαδήποτε ενέργεια της κυβέρνησης για την καταστολή της, έστω κι αν σε αυτό υπήρχε ο κίνδυνος να πυροδοτηθούν παρόμοιες ενέργειες και σε άλλα μέρη:

Εκείνοι θα μπορούσαν να πάρουν θέσεις στα περίχωρα της πόλεως για να συγκρατήσουν την εξέγερση και να διευκολύνουν με την παρουσία τους τις επιχειρήσεις των κυβερνητικών στρατευμάτων. Αλλά ο διοικητής τους, που δεν τούλειπε, εξ άλλου, ούτε ενεργητικότητα ούτε εξυπνάδα, έκρινε αλλιώς τη θέση του. Φθάνοντας μ' ένα πολεμικό σκάφος πριν από το σώμα του, που θαρχότανε δια ξηράς, το διέταξε να γυρίσει στους στρατωνισμούς του.⁴⁷³[...] Αν αυτός ο οπλαρχηγός επιμένει στην ανταρσία του, οι αντιπρέσβεις θα εμποδίσουν την κυβέρνηση να την καταστείλει ένοπλα. Πρέπει να διατηρηθεί η ειρήνη. Αυτή είναι η θέληση των δυνάμεων.[...]Μπορεί να αμφιβάλλει κανείς για ό,τι ήθελαν να κάνουν (ενν. οι αντιπρέσβεις), αλλά δεν θα αμφιβάλλει για ό,τι έπραξαν: Παρεμπόδισαν την Ελλάδα να φτάσει στη γαλήνη και συνέβαλαν στο να την ξαναβυθίσουν μέσα στην αναρχία από την οποία μόλις είχε γλυτώσει.⁴⁷⁴

Κατηγορεί ευθέως τους οπαδούς του καποδιστριακού κόμματος ότι δεν ήθελαν για ηγεμόνα τον Όθωνα και προσπαθούσαν να ακυρώσουν την άφιξή του, (όπως και στην περίπτωση του Λεοπόλδου), ενώ σε περίπτωση που δεν το κατάφερναν ήθελαν να γινόταν, τουλάχιστον, αντιβασιλέας ο Αυγουστίνος:

Οι μεν ασχολούνταν να ξαναρχίσουν με τον Όθωνα το ίδιο παιχνίδι που είχαν επιτύχει με τον πρίγκηπα Λεοπόλδο. Ήταν τόσο πεπεισμένοι για την επιτυχία ώστε δήλωναν ανοιχτά ότι ούτε ο πρίγκιπας ούτε η αντιβασιλεία θα φθάνανε ποτέ στην Ελλάδα και ότι δεν υπήρχε παρά ένας μόνον τρόπος να διατηρηθεί αυτή η κατάσταση, δηλαδή ότι χρειαζόταν να παγιωθεί η υπάρχουσα κυβέρνηση. Άλλοι λιγώτερο τολμηροί και αρκετά δύσπιστοι,

⁴⁷² Φρ. Τίρς, ό.π., σ. 155-156.

⁴⁷³ Στο ίδιο, σ. 156-157.

⁴⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 157-159.

προβλέπανε ότι η κυβέρνηση του πρίγκιπος θάταν κάτι το αναπόφευκτο και προσπάθησαν να την κατακτήσουν. Ο πρίγκιπας Όθων λέγανε, δεν ήταν παρά δεκαεπτά χρονών. Θα μπει διάταξη στο Σύνταγμα ότι για να θεωρηθεί ενήλικος ο μονάρχης της Ελλάδος θα έπρεπε να συμπληρώσει τα εικοσιπέντε χρόνια. Να, λοιπόν, οκτώ χρόνια της μη ενηλικιώσεως, τα οποία θα καταφέρουμε να επωφεληθούμε.

Τους απαντούσανε:

- Αυτό δεν θα εξυπηρετήσει την υπόθεσή σας αφού θα προϋπάρξει, πριν από το μονάρχη, ένα Συμβούλιο και θα κυβερνά τον τόπο ένας αντιβασιλεύς και όχι εσείς.
- Εμείς θα κυβερνάμε, αφού αντιβασιλεύς θα είναι ο Αυγουστίνος.⁴⁷⁵

Μας παραθέτει, τέλος, την άποψή του για τους οπλαρχηγούς, για τους οποίους πιστεύει ότι το μόνο κριτήριο για τη δράση τους ήταν η ιδιοτέλεια:

Είναι πασίδηλο ότι όλοι σχεδόν οι ηγέτες δεν έχουν παραμείνει πιστοί παρά μόνο στα συμφέροντά τους. Όταν οι Γριβαίοι και οι Ζερβαίοι θα δηλώσουν ότι δεν αγωνίσθηκαν παρά για την αποκατάσταση των φιλελεύθερων ιδεών, αυτό πάει να πει σχεδόν το ίδιο πράγμα με το άλλο, που ο Κολοκοτρώνης και ο Τζαβέλλας θα υποστηρίξουν, ότι δηλαδή δεν πήραν τα άρματα παρά για να υποστηρίξουν τη μοναρχική ιδεολογία εναντίον των επαναστατών. Το σύνταγμα και η μοναρχική ιδεολογία σ' αυτούς τους άξιους αλλά αγράμματους ανθρώπους, στηρίζονται και το ένα και το άλλο στην επιθυμία να αξιοποιηθούν και να κάνουν να λειτουργήσει ο κρατικός μηχανισμός προς όφελός τους και προς όφελος των φίλων τους.⁴⁷⁶

Γεώργιος Φίνλεϋ – George Finlay (1799-1875)

Ο Γεώργιος Φίνλεϋ ήταν Βρετανός ιστορικός και φιλέλληνας. Ήρθε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το χειμώνα του 1823 αλλά ένα χρόνο μετά επέστρεψε για λόγους υγείας στην πατρίδα του και παρέμεινε ως την ολοκλήρωση των σπουδών του. Το 1827 τον ξαναβρίσκουμε στην Ελλάδα όπου και παρέμεινε ως το θάνατό του. Στο δίτομο έργο του *History of the Greek revolution*, έγραψε την ιστορία της ελληνικής επανάστασης και τα γεγονότα που ακολούθησαν ως και την παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα, το 1843.

Η γνώμη του για τον Καποδίστρια ήταν μάλλον αρνητική, αν και του αναγνώριζε και αρκετά θετικά στοιχεία:

⁴⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 120.

⁴⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 247.

Παρόλα του τα ελαττώματα, παρόλες τις προκαταλήψεις του, ο Καποδίστριας ήταν αναμφισβήτητα ο καλύτερος από όλους τους Έλληνες που είχαν πάρει στα χέρια τους την εξουσία, στο διάστημα της επανάστασης. Είχε άφθονες αρετές και μεγάλες ικανότητες. Η στάση του ήταν σταθερή, και η πολιτική του αφιλοκερδής. Είχε απλούς και αξιοπρεπείς τρόπους. Τα προσωπικά του αισθήματα ήταν τόσο θερμά και μερικές φορές τον συνέπαιρναν, που η κρίση του σκοτιζόταν. Για να είναι κανείς μεγάλος άνδρας χρειάζεται ψυχραιμία, αμεροληψία, ψυχική ανάταση. Προτερήματα που δεν διέθετε ο Καποδίστριας. Ήταν από τα Επτάνησα και επομένως μισούσε την Αγγλία. Φανέρωνε όμως την εχθρότητά του με τρόπο ολότελα αταίριαστο για πολιτικό. Ο πατριωτισμός του ήταν ταυτισμένος με την ορθοδοξία και την εθνική ανεξαρτησία. Καμμία σχέση όμως δεν είχε με την πολιτική ελευθερία και τα πολιτικά δικαιώματα.[...]Για πολιτικός ήταν πολύ φλύαρος. Σε όποιον τον πλησίαζε, έδινε την ευκαιρία να καταλάβει ότι για αρκετά πολιτικά θέματα, σημαντικά για την Ελλάδα, είχε γνώμη αόριστη, ακαταστάλακτη. Άλλοτε μιλούσε και έπλεκε το εγκώμιο του ρώσικου απολυταρχισμού και άλλοτε υμνούσε με θαυμασμό απεριόριστο την αμερικάνικη δημοκρατία[...]Όλα αυτά ήταν φυσικά επακόλουθα, γιατί οι απόψεις του για την ανθρωπότητα είχαν δημιουργηθεί μέσα στη στενή διεφθαρμένη κοινωνία της Κέρκυρας καθώς και μέσα στο επίπλαστο κλίμα της ρωσικής διπλωματίας.⁴⁷⁷

Του καταλόγιζε άγνοια επί διοικητικών και στρατιωτικών θεμάτων και φθόνο για όσους θα μπορούσαν να θεωρηθούν ικανότεροι από αυτόν (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγει και το Φαβιέρο):

Δυστυχώς για την Ελλάδα ο Καποδίστριας ήταν διπλωμάτης, δεν ήταν πολιτικός[...], δεν αντιλαμβανόταν ούτε για μια στιγμή πως οι ενέργειές του ήταν ενέργειες ανθρώπου ημιμαθούς σχετικά με τη λειτουργία της διοικητικής μηχανής.[...]Δεν είχε ιδέα από στρατιωτικά ζητήματα. Η φιλύποπη φύση του εμπόδιζε την οξυδέρκειά του να έχει αποτελέσματα. Τόσο πολύ προσπαθούσε να διαφυλάξει την προσωπική του εξουσία, ώστε αρνήθηκε να χρησιμοποιήσει πεπειραμένους στρατιώτες για την οργάνωση του στρατού.[...] Ο Φαβιέρος που είχε αποδείξει πως ήταν ο πιο κατάλληλος για την επιβολή πειθαρχίας, που είχε οργανώσει τακτικά σώματα στρατού κάτω από τις πιο δυσμενείς συνθήκες, αγνοήθηκε και τελικά διώχτηκε από την Ελλάδα. Οι εχθροί του έλεγαν ότι από

⁴⁷⁷ Γ. Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής επανάστασης*, τομ. Β', μτφ. Αλ. Γεωργούλη, επιμ. Τ. Βουρνά, Τολίδη, Αθήνα, σ. 191-192.

φόβο δεν διόριζε τους κατάλληλους ανθρώπους στις σημαντικές θέσεις και σε οποιοδήποτε αξίωμα.⁴⁷⁸

Και κατέληγε:

Το όνομα του Καποδίστρια για αρκετό καιρό διατήρησε κομματικό γόητρο. Ο χρόνος, όμως, εργάστηκε για την αλήθεια. Η ιδιοφυία του, τα κρατικά έγγραφα που ήταν γεμάτα ευγλωττία, τα προσωπικά του προτερήματα αναγνωρίστηκαν καταπώς τους άξιζε. Ωστόσο, οι σοφιστείες του, οι δολοπλοκίες του, η υποκρισία του δε στάθηκαν ικανές να σκεπάσουν τα δεινά που σκόρπισε στην Ελλάδα το ανήτικο διοικητικό σύστημα που εφάρμοσε.⁴⁷⁹

Για τους Έλληνες, πίστευε πως είχαν πολλά ελαττώματα λόγω της μακραίωνης δουλείας, κυρίως όμως χαρακτηριζόταν από αυτά η άρχουσα τάξη:

Με τον αγώνα που έκαναν οι Έλληνες για την ανεξαρτησία ήρθαν στο φως μερικές αρετές που υπήρχαν μέσα στα στήθη τους και που κανείς πιο πριν δε μπορούσε να υποψιαστεί την ύπαρξή τους. Τα λίγα χρόνια της ελευθερίας, κατά τα οποία μάλιστα επικρατούσε αρκετή αναρχία, δεν ήταν ικανά να σβήσουν τα επακόλουθα παλιών κακών συνηθειών και κακής διαπαιδαγώγησης. Η εθνική δραστηριότητα είχε αφυπνιστεί γενικά, αλλά το άτομα δεν αισθανόταν την ευθύνη του απέναντι στο έθνος. Έτσι, τα ελαττώματα της νεοελληνικής κοινωνίας ήταν σε όλες τις τάξεις επικρατέστερα από τις λαϊκές αρετές που προσπαθούσε να αναζωπυρώσει η ελευθερία. Ο λαός στο σύνολό του είχε φερθεί καλά, η συμπεριφορά, όμως, των πολιτικών και των στρατιωτικών ηγετών, των προεστών και των αρχόντων, ήταν γεμάτη εγωισμό και ανάξια να φέρει ουσιαστικά αποτελέσματα.⁴⁸⁰

Η βιαιότητα που μεταχειρίζονταν οι φατρίες αποκάλυπτε μπροστά στα μάτια των ξένων, σε όλη της τη μεγαλοπρέπεια, τη διαφθορά των πολιτικών ανθρώπων της Ελλάδος. Όλοι οι δεσμοί έσπασαν μέσα σε ένα αγώνα για την ικανοποίηση του προσωπικού εγωισμού. Ο Τζαβέλας και ο Μπότσαρης, Σουλιώτες και οι δύο, πολέμουσαν σε αντίπαλα στρατόπεδα. Μερικοί Υδραίοι προεστοί παράτησαν τον αγώνα της Ύδρας. Στην εθνοσυνέλευση, που ήταν το μοναδικό πολιτικό σώμα, υπήρχαν αρκετές πιθανότητες να κυριαρχήσει τελικά ο πατριωτισμός. Όμως, ακόμα κι εκεί, απειλητικός στεκόταν ο κίνδυνος παραγνωρίσεώς του. Έντονη εχθρική διάθεση προκάλεσαν οι υπερφίαλες αξιώσεις της Γερουσίας καθώς και η παράνομη εξουσία της. Καμμία

⁴⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 195-196.

⁴⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 237.

⁴⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 189-190.

εμπιστοσύνη δεν ενέπνεαν οι επιτετραμμένοι των συμμάχων δυνάμεων, γιατί υποστήριζαν ομόφωνα τη Γερουσία που βρισκόταν στην αρχή παράνομα.⁴⁸¹

Και φυσικά, ανάλογη ήταν η γνώμη του και για τους δύο πρωταγωνιστές της περιόδου μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, τον Κολοκοτρώνη και τον Κωλέττη. Φαίνεται, ωστόσο, υπερβολικός και αρκετά άδικος στις κρίσεις του αυτές:

Σε αντίθεση με τους πιο πολλούς από τους Έλληνες πολιτικούς, ο Κωλέττης δεν ήταν φλύαρος. Όποτε ήθελε να κρύψει αυτά που σκεφτόταν ή ακόμα και τους σκοπούς του, ο πολυμήχανος Κουτσόβλαχος έπαιρνε ύφος ιεροφάντη και καθόταν αμίλητος και ανέκφραστος.⁴⁸² [...] Ήταν δυστύχημα για τους Έλληνες που εκτός από τις ικανότητες του ραδιούργου ο Κωλέττης δε διέθετε ούτε τις ικανότητες και τις αντιλήψεις ενός πολιτικού ούτε τις αρχές ενός πατριώτη. Είχε σκαρφαλώσει στο ύψος του Κρόμγουελ ή του Ουάσιγκτων, αλλά στεκόταν στο υψηλό αυτό σημείο ολότελα ανίκανος να δράσει αποφασιστικά. Η πλήρης ανικανότητά του δεν του επέτρεπε φυσικά, να βοηθήσει τη συνταγματική υπόθεση, ούτε να υπηρετήσει τα συμφέροντα των Ρουμελιωτών στρατιωτών που με το μόχθο τους τον είχαν φέρει στην εξουσία.⁴⁸³

Ο Κολοκοτρώνης, που είχε το βαθμό του αρχιστρατήγου της πελοποννησιακής εθνοφρουράς, έγινε το υπόδειγμα αγωνιστού των τοπικών αρχών εναντίον της κεντρικής κυβερνήσεως. Η θέση που πήρε καθορίστηκε από τα προσωπικά του συμφέροντα, από τους κομματικούς δεσμούς του και από το μίσος που έτρεφε για τον Κωλέττη. Αν υπερίσχυε ο πατριωτισμός του και τα κίνητρά του ήταν αγνά, οπωσδήποτε θα είχε ενεργήσει επηρεασμένος από την υψηλή εθνική θέση που τον είχε οδηγήσει η τύχη. Οι αγρότες ήταν αναστατωμένοι. Έτσι ο πολυμήχανος γερο-κλέφτης δεν περίμενε να του ξεφύγει η κατάλληλη στιγμή που παρουσιάστηκε για να ταυτίσει την προσωπική του υπόθεση με την υπόθεση του λαού. Όμως, οι στενές αντιλήψεις του και ο βαθύς εγωισμός του δεν του επέτρεψαν να μεταχειριστεί την εξουσία που του είχε ανατεθεί για το καλό του συνόλου.⁴⁸⁴ Ούτε ο ένας, όμως, ούτε ο άλλος είχαν τα απαραίτητα προσόντα και τον ανάλογο χαρακτήρα για να χαράξουν ή τουλάχιστον να επιδιώξουν να χαράξουν μια σταθερή πολιτική γραμμή. Από σύμπτωση και μόνο έπαιρναν την μια ή την άλλη πολιτική στάση, και από σύμπτωση έγινε ο πρώτος, παρόλο που αυτοονομαζόταν συνταγματικός, τύραννος και πολέμιος της εθνοσυνελεύσεως και ο δεύτερος, παρόλο που ήταν υπέρ της δεσποτικής εξουσίας, πρόμαχος των φιλελεύθερων θεσμών. Έμοιαζαν

⁴⁸¹ Στο ίδιο, σ. 261.

⁴⁸² Στο ίδιο, σ. 241.

⁴⁸³ Στο ίδιο, σ. 252.

⁴⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 259.

και οι δυο τους με τους οπαδούς τους. Οι αρχές τους, το πιστεύω τους, οι αντιλήψεις τους δεν ήταν έντιμες στη βάση. Παρασύρονταν από το ρεύμα της φατρίας. Και δεν προσπαθούσαν να χαράξουν ένα δρόμο που να καταλήγει στο συμφέρον της Ελλάδος. Ο Κωλέττης πήγε στο Μοριά για να αποκαταστήσει τις συνταγματικές ελευθερίες. Στο μεταξύ, οι οπαδοί του αφάνιζαν τη χώρα με τις λεηλασίες τους και, επί πλέον, διέλυσαν την εθνοσυνέλευση. Ο Κολοκοτρώνης είχε γίνει όργανο των καποδιστριακών και των Ρώσων που επιθυμούσαν τη διαιώνιση της δεσποτείας. Η θέση του, όμως, τον ανάγκαζε να γίνει οπαδός της τάξεως και της ελευθερίας.⁴⁸⁵

Ο Φίνλεϋ, παρότι Άγγλος, εκτιμά ότι η παρουσία του γαλλικού στρατεύματος στο Μοριά ήταν απαραίτητη, γιατί, όπως λέει, ο Καποδίστριας δεν θα ήταν σε θέση να απαλλάξει την Πελοπόννησο από τους Αιγύπτιους αλλά και γιατί έτσι εξισορρόπησε ο φθόνος της Ρωσίας προς την Αγγλία, που εμπόδιζε οποιοδήποτε ειρηνευτικό αποτέλεσμα. Λέει ακόμα, ότι η συνθήκη της Αλεξάνδρειας χωρίς την παρουσία του Μαιζών δεν θα υλοποιούνταν:

Η Ελλάδα βρισκόταν σε τέτοια κατάσταση που ακόμα και η κυβέρνηση του Καποδίστρια καμμία απόπειρα δεν έκανε για να διώξει τους Αιγύπτιους από την Πελοπόννησο. Η χώρα ήταν δυνατόν να απαλλαγεί μόνο αν επενέβαιναν άμεσα οι σύμμαχοι. Η γαλλική κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση να στείλει στρατό για να διώξει τον Ιμπραήμ. Διαφορετικά οι αντιζηλίες και ο φθόνος ανάμεσα στην Αγγλία και τη Ρωσία απειλούσαν επ'άοριστο την ειρήνευση στην Ελλάδα.[...]Κανένα αποτέλεσμα δεν είχε φέρει η συμφωνία που είχε συνάψει ο Κόδρινγκτων στην Αλεξάνδρεια. Ήταν απαραίτητη η κραταιή δύναμη του Μαιζόν, ώστε να αναγκαστεί ο Ιμπραήμ να υπογράψει συμφωνία για την άμεση εκκένωση του Μοριά. Η υπογραφή της συμφωνίας έγινε στις 7 Σεπτεμβρίου του 1828.⁴⁸⁶

Θεωρεί ότι η παρουσία του εκστρατευτικού σώματος στη Μεσσηνία προστάτευσε την περιοχή από τους Μανιάτες: «Η παρουσία του γαλλικού στρατεύματος απέτρεψε τους Μανιάτες από την απόπειρα λεηλασίας της Μεσσηνίας»,⁴⁸⁷ δεν αναφέρει όμως ότι η Καλαμάτα έκτοτε έγινε το καταφύγιο των συνταγματικών και μιλά για δικαίωμα των Γάλλων να επεμβαίνουν στα εσωτερικά της Μεσσηνίας:

Τόσο δύσκολη έγινε η θέση του γαλλικού στρατού που προστάτευε από τις λεηλασίες των Μανιατών τη Μεσσηνία, ώστε οι άνδρες του αναγκάστηκαν να διώξουν το στρατό του Καποδίστρια από το Νησί, μόνο και μόνο για να μην

⁴⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 269-270.

⁴⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 187.

⁴⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 227.

χάσουν την επικοινωνία τους με το στρατηγείο τους στη Μεθώνη, και για να εξασφαλίσουν χωρίς κινδύνους το δρόμο των χωρικών που προμήθευαν τρόφιμα στο στρατόπεδό τους.⁴⁸⁸ [...] Η γαλλική φρουρά που βρισκόταν στην Καλαμάτα, έκανε ακόμα πιο δύσκολη την πολιτική κατάσταση των κοινοτικών αρχών στη Μεσσηνία. Τα τοπικά τους συμφέροντα, αλλά και τα προσωπικά τους αισθήματα οδηγούσαν τους τοπικούς άρχοντες να πάρουν θέση υπέρ των Γάλλων που τους είχαν προστατέψει από τις ολέθριες επιδρομές των Μανιατών και που ήταν γενναιόδωροι πελάτες των προϊόντων τους. Όμως, η φατρία των καποδιστριακών, παρακινούμενοι από τον Κολοκοτρώνη, όπως και ο ναύαρχος Ρίκορντ, δεν σταματούσαν να συκοφαντούν τους Γάλλους και ραδιουργούσαν ακατάπαυστα εναντίον τους. Στην Καλαμάτα, οι αξιωματικοί προσπαθούσαν να καθησυχάσουν τον λαό, καλώντας τους χωρικούς να πάνε πίσω στις δουλειές τους. Διαβεβαίωναν τους δημογέροντες πως ήταν πρόθυμοι να συνδράμουν για την διατήρηση της τάξεως στην περιοχή που γειτόνευε με το στρατόπεδό τους. Οι άνθρωποι, όμως, που πίστευαν στον Κολοκοτρώνη, την ουδετερότητα που είχαν κηρύξει οι επιτετραμμένοι στο Ναύπλιο και την υποχώρηση του γαλλικού στρατού από την Πάτρα, την ερμήνευαν σαν απόδειξη πως οι Γάλλοι δεν είχαν δικαίωμα να επέμβουν στα εσωτερικά της Μεσσηνίας. Οι Γάλλοι είχαν την φήμη πως είναι και αυτοί σαν τους Μανιάτες, δηλαδή συνταγματικοί, και, παράλληλα, οι αγρότες φοβούνταν την παράνομη κι αναρχική συμπεριφορά των οπαδών της οικογένειας Μαυρομιχάλη.⁴⁸⁹

Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην άφιξη γαλλικής φρουράς στο Ναύπλιο, (ενν. μετά την παραίτηση του Αυγουστίνου) και στην αποτυχία της να πάρει τον έλεγχο και της Πάτρας, λόγω της αντίδρασης του Τζαβέλα:

Η κακή τους διαγωγή απομάκρυνε ολότελα τους οπαδούς τους, γι' αυτό έκριναν πως η μόνη αναγκαία λύση ήταν να καλέσουν το γαλλικό στρατό να καταλάβει την Πάτρα και το Ναύπλιο. Ήταν ο μοναδικός δρόμος για την εξασφάλιση της προσωπικής τους ασφάλειας και για τη διατήρησή τους στα πράγματα, στην εξουσία. Στις 9 Μαΐου του 1832 ο στρατηγός Κορμπέ κατέλαβε το Ναύπλιο. Στην Πάτρα όμως η κυβερνητική επιτροπή στάθηκε άτυχη. Δεν έφτασε η γαλλική βοήθεια και πολύ σύντομα η πόλη βρέθηκε στα χέρια των καποδιστριακών. Η Πάτρα χάθηκε από φταίξιμο του υπουργού των Στρατιωτικών Ζωγράφου-από αδικαιολόγητη αμέλεια. Αγνοούσε εντελώς την υπηρεσιακή διαδικασία και τόσο πολύ ήταν απασχολημένος με τις προσωπικές μηχανορραφίες, που παραμέλησε να δώσει στον ελληνικό στρατό εντολή, ποια

⁴⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 246.

⁴⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 268.

έπρεπε να είναι η στάση του στο εγγύς μέλλον.[...]Οι συνταγματικοί κατηγορούσαν τους καποδιστριακούς ότι πουλούν την Ελλάδα στους Ρώσους, ενώ οι καποδιστριακοί κατηγορούσαν τους συνταγματικούς ότι πουλούσαν την Πάτρα και το Ναύπλιο στους Γάλλους. Ο τακτικός στρατός στασίασε. Κατάργησε το διοικητή του επειδή αρνήθηκε να υπογράψει ένα έγγραφο που δικαίωσε την εξέγερσή του, και κάλεσε τον Κίτσο Τζαβέλα, που βρισκόταν τότε στην Βοστίτζα, να αναλάβει καθήκοντα διοικητού της Πάτρας.⁴⁹⁰

Για τα γεγονότα του Άργους, γράφει ότι κατά κάποιο τρόπο οι Γάλλοι ήταν σε άμυνα γιατί υπήρχε σχέδιο εξόντωσής τους από την πλευρά του Κολοκοτρώνη, κάτι που όπως είδαμε, υποστήριζε και ο Μακρυγιάννης. Ωστόσο, τα θύματα ήταν άοπλοι:

Η πόλη είχε γεμίσει από άτακτους Έλληνες στρατιώτες, δήθεν κάτω από τη διοίκηση του Κριεζώτη και του Τζόκρη. Καυχιόνταν ότι θα ανάγκαζαν τους Γάλλους να γυρίσουν στο Ναύπλιο και ότι ο Κολοκοτρώνης θα εξολόθρευε αυτούς που έρχονταν από τη Μεσσηνία. Οι Γάλλοι αξιωματικοί είχαν προνοήσει συνετά μέτρα ασφαλείας και έτσι εμποδίστηκε η επίθεση εναντίον του στρατού που κατέφθανε. Στις 15 Ιανουαρίου όλη η δύναμη συγκεντρώθηκε στο Άργος. Την επομένη, οι Γάλλοι δέχτηκαν ξαφνική επίθεση.[...] Η εχθρική, όμως, στάση γενικά των Ελλήνων στρατιωτών απέναντι στους Γάλλους, είχε προετοιμάσει κατά κάποιο τρόπο τους τελευταίους στην ιδέα μιας νέας αιφνιδιαστικής επιθέσεως.[...]Με μικρές σχετικά απώλειες οι Γάλλοι πλησίασαν το ένα σπίτι ύστερα από το άλλο. Ανατίναζαν τις πόρτες και τα παράθυρα του ισογείου, ξεχύνονταν στο επάνω πάτωμα, αναγκάζοντας έτσι τους αρματολούς και τους κλέφτες να πηδούν στον δρόμο από τα παράθυρα. Άλλους εξόντωναν με την ξιφολόγη. Δεν πέρασαν ούτε τρεις ώρες και όλα τα σπίτια είχαν καταληφθεί από τους Γάλλους. Όσοι ξέφυγαν και πήγαν να βρουν καταφύγιο στην ερειπωμένη ακρόπολη του Άργους, διώχτηκαν και από εκεί. Δεν μπόρεσαν να κρατήσουν ούτε αυτό το ισχυρό οχυρό.[...]Οι Έλληνες στρατιώτες λεηλατούσαν τους συμπατριώτες τους, δολοφονούσαν τους συμμάχους τους, την ώρα που οι τρεις προστάτιδες δυνάμεις φρόντιζαν να εξασφαλίσουν για την Ελλάδα τα αγαθά της πολιτικής ανεξαρτησίας και της ειρήνης στα εσωτερικά της.⁴⁹¹

Συνολικά, αποτιμά πολύ θετικά τη γαλλική παρουσία, γράφοντας ότι βοήθησε στην ανόρθωση της Ελλάδας, αλλά παρατηρεί ότι οι Έλληνες δεν απεδείχθησαν άξιοι να συνεχίσουν αυτό το δρόμο:

Η Γαλλία είχε την τιμή να γλυτώσει την Ελλάδα από τους τελευταίους κατακτητές της. Παράλληλα, η ευγνωμοσύνη των Ελλήνων προς τους Γάλλους

⁴⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 257-258

⁴⁹¹ Στο ίδιο, σ. 271-273.

μεγάλωσε με την σπουδαία διαγωγή των Γάλλων στρατιωτών. Οι Τούρκοι παρέδωσαν τα κάστρα κατεστραμμένα ερείπια. Οι δρόμοι τους ήταν γεμάτοι σκουπίδια που μαζεύτηκαν εκεί στο διάστημα της επταετίας. Σαπίλα υπήρχε πίσω από τα τείχη. Κάθε χρόνο οι πυρετοί και η πανούκλα θέριζαν πολλούς από τους άνδρες της φρουράς. Αναγκαστικά οι Γάλλοι στρατιώτες έγιναν σκαπανείς και μεταμόρφωσαν αυτά τα κάστρα που ήταν εστίες μολύνσεων, σε πόλεις που μπορούσαν να κατοικηθούν. Επιδιόρθωσαν τα κυριότερα κτίρια, έκαναν καλύτερα οχυρωματικά έργα, καθάρισαν τις τάφρους της Μεθώνης, ξανάκτισαν το κάστρο της Πάτρας, και άνοιξαν αμαξιτό δρόμο ανάμεσα στη Μεθώνη και το Ναυαρίνο. Πραγματικά το έργο του γαλλικού στρατού ήταν ένα φωτεινό παράδειγμα σχετικά με ποιο τρόπο πρέπει να χρησιμοποιείται σε καιρό ειρήνης ένας στρατός, που έχει συγκροτηθεί με υποχρεωτική στράτευση, έτσι που να ωφελείται στην ουσία η πατρίδα από την υπηρεσία των ανδρών. Όμως, οι Έλληνες ηγέτες δεν μελέτησαν καλά την περίπτωση αυτή που δίδασκε τάξη και σύστημα, πράγμα που άλλωστε παρέλειπαν πάντα να κάνουν όταν θίγονταν παρόμοια θέματα.⁴⁹²

Συμπεράσματα

Μελετώντας τα αποσπάσματα που παρατέθηκαν, διακρίνεται η αρνητική εικόνα που έχει σχηματίσει ο Έυντεκ για τη χώρα και τους κατοίκους, που τους θεωρεί ψεύτες, απατεώνες, ιδιοτελείς, τοπικιστές, απείθαρχους και άλλα πολλά. Ο Τιρς δηλώνει περήφανος για τις υπηρεσίες που προσέφερε με την παρουσία του στην Ελλάδα αλλά και στην πατρίδα του και καταφέρεται κυρίως κατά του Καποδίστρια, αλλά και του Αυγουστίνου και γενικά της φιλοκαποδιστριακής μερίδας· για το χάος, όμως, που επακολούθησε μετά την παραίτηση και την αναχώρηση του τελευταίου, καταλογίζει ευθύνες και στην απαθή στάση των Αντιπρέσβων. Τέλος, ο Φίνλεϋ, εντοπίζει επίσης ελαττώματα στους Έλληνες και στην πολιτική και στρατιωτική τους ηγεσία και αποτιμά ως πολύ σημαντική και αναγκαία τη γαλλική παρουσία στη χώρα. Σε κανένα από τα κείμενα αυτά δεν διαπιστώνεται κάποια καχυποψία σχετικά με περαιτέρω σχέδια που ίσως είχε η Γαλλία στέλνοντας αυτό το στράτευμα.

⁴⁹² Στο ίδιο, σ. 188.

Επίλογος

Αντικείμενο της παρούσης εργασίας ήταν η διερεύνηση του ρόλου που διαδραμάτισε το γαλλικό εκστρατευτικό σώμα στο Μοριά, η παρουσίαση της γνώμης των Ελλήνων για αυτό αλλά και των Γάλλων για τη χώρα και τους Έλληνες. **Παρότι στα κείμενα των Γάλλων, που μελετήθηκαν, το στράτευμα αυτό συχνά αποκαλείται «στρατός κατοχής»-corps d' occupation, παρότι από κάποιους τους καταλογίζεται αλαζονική συμπεριφορά (όπως για παράδειγμα από τον Γ. Ασπρέα), και παρότι έγιναν συζητήσεις για οργάνωση του στρατού από αυτούς και παραχώρηση περιοχών για εγκατάσταση αποίκων, δε μπορούμε να μιλήσουμε για σχέσεις υποτελείας και επίδειξη αποικιοκρατικής συμπεριφοράς. Άλλωστε, ούτε ο Καποδίστριας, που ενθάρρυνε το ενδιαφέρον αυτό, προσπαθώντας να αποκομίσει όσα περισσότερα οφέλη μπορούσε και κυρίως να απεξαρτηθεί από την πολιτική εξάρτηση της Αγγλίας, λόγω των χρεών που είχαν δημιουργήσει τα δάνεια, υπήρχε περίπτωση να δεχτεί να μειωθούν τα κυριαρχικά δικαιώματα της κυβέρνησής του, ούτε όμως, και οι άλλες δύο Δυνάμεις είχαν σκοπό να αφήσουν την Ελλάδα στην αποκλειστική σφαίρα επιρροής της Γαλλίας.⁴⁹³**

Αυτό που θα μπορούσε, λοιπόν, να αντιληφθεί κανείς είναι ότι, ανάλογα με την έκβαση του ρωσοτουρκικού πολέμου που είχε ξεσπάσει, η Γαλλία προετοιμαζόταν για όλα τα ενδεχόμενα, από ένα αυτόνομο κράτος στην Ελλάδα, βλαχομπογδανικού τύπου, έως τη δημιουργία γαλλικής ή και αγγλικής «κτήσης». Γι' αυτό, γνωρίζοντας τον ανταγωνιστικό ρόλο των Άγγλων που κατείχαν τα γειτονικά Επτάνησα, ήθελε να βρίσκονταν εγκαίρως επιτόπου ισχυρά στρατιωτικά τμήματά τους σε περίπτωσης διανομής των εδαφών. Η γαλλική μοναρχία, άλλωστε, πάντοτε επιθυμούσε την αναβίωση, με άλλη βέβαια μορφή, των παλαιών ηγεμονιών στον ηπειρωτικό ελληνικό κορμό ή στο Αρχιπέλαγος.⁴⁹⁴ **Συνεπώς, η εκστρατεία είχε κυρίως πολιτική σημασία που ήταν η ενίσχυση της επιρροής της Γαλλίας τόσο στον ελλαδικό χώρο ως αντίβαρο της ρωσικής καθόδου στη βόρεια Βαλκανική, όσο και στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και οικονομική καθώς μέσω της εκστρατείας αυτής ήθελε να καταστείλει την πειρατεία που έπληττε καίρια το εμπόριό της. Πράγματι, η επιρροή των Γάλλων στην περιοχή τελικά ενισχύθηκε και ματαιώθηκε η άσκηση αποκλειστικού ελέγχου στο χώρο αυτό από την Αγγλία ή τη Ρωσία.**

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η αποστολή ενός τόσο μεγάλου στρατεύματος ήταν υπερβολική, πολλώ δε μάλλον αν ήταν και «σκηνοθετημένη», (γιατί τα

⁴⁹³ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 178

⁴⁹⁴ Κ. Σιμόπουλος, ό.π., σ. 457

αιγυπτιακά στρατεύματα, όπως αναφέρθηκε, ήταν σε άσχημη κατάσταση και δεν αποτελούσαν υπολογίσιμο αντίπαλο). Οι Έλληνες, στην πλειοψηφία τους, δεν ήταν σε θέση να αντιληφθούν τι κρυβόταν πίσω από τη γαλλική παρουσία και μόνο σε κείμενα μορφωμένων ανθρώπων, όπως ήταν ο Δεληγιάννης και ο Τρικούπης υπάρχει βαθύτερη σκέψη. Και αυτοί όμως, πέρα από τη διπλωματία, δεν αντιλαμβάνονταν τις βαθύτερες προσδοκίες που είχαν οι Γάλλοι, όπως δεν τις αντιλαμβάνονταν ούτε οι εφημερίδες της εποχής, κρίνοντας με βάση τα άρθρα που δημοσίευαν και που όλα εκθείαζαν και ευχαριστούσαν συνεχώς τους Γάλλους για την ανθρωπιστική και ανιδιοτελή βοήθειά τους. Ως προς τον ρόλο των Γάλλων γενικότερα, η άποψη του Σπηλιάδη είναι πολύ χαρακτηριστική: «... δια ν' αφήσωσι τα Γαλλικά στρατεύματα γλυκείας αναμνήσεις εις τους Έλληνας και ν' αναδειχθώσι άξια της ευγνωμοσύνης των, έπρεπε ν' αναχωρήσωσιν αμέσως, αφού υπεχρέωσαν τον Ιμπραχίμ ν' αφήση την Πελοπόννησον...».⁴⁹⁵

⁴⁹⁵ Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, ό.π., σ. 93.

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πηγές

Εφημερίδες (από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων).

Αθηνά (1832-1833).

Εφημερίδες της Ελληνικής Επανάστασας από Δημοσιεύματα της Νομαρχίας Αττικής (επιμ. Γ. Δημακόπουλου), τ. Α΄, Β΄, Δ΄, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1972 και 1973.

Γενική Εφημερίς της Ελλάδος (ΕΤΟΣ Ζ΄-1832).

Εθνική Εφημερίς (1832-1833).

Ο Ελληνικός Καθρέπτης (1832-1833).

Αϊδεκ Καρόλου, «Τα των Βαυαρών Φιλελλήνων εν Ελλάδι κατά τα έτη 1826-1829. Εκ των απομνημονευμάτων του Βαυαρού αντιστρατήγου Καρόλου Βαρόνου Αϊδεκ», περ. Αρμονία, τομ. Α΄, τεύχ. 5 (1900).

Δεληγιάννης Κανέλλος, *Απομνημονεύματα*, τ. 3, *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, Αθήνα, Γ. Τσουκαλάς, 1957.

Duheaume Alexandre, *Souvenirs de la Morée, pour servir a l'histoire de l'expédition française en 1828-1829*, Paris, 1833.

Δραγούμης Ν., *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Αθήνα, Ερμής, 1973, τομ. Α΄.

De la Gravière Jurien, *La station du Levant*, μτφ. Κ. Ράδου, με τον τίτλο *Ιστορία του υπέρ της ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος κυρίως του ναυτικού*, Αθήνα, Νοτάρης, 1894.

Κασομούλης Ν., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασας των Ελλήνων 1821-1833*, τομ. Γ΄, Αθήνα 1942.

Κινέ Εντ., *Η Ελλάδα του 1830 και οι σχέσεις της με την Αρχαιότητα*, (μτφ. Λ. Γκινάκα), Αθήνα, Τολίδη, 1988.

Κολοκοτρώνης Γενναίος, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Εμμ. Πρωτοψάλτης, Αθήνα 1955.

Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, Αθήνα 1846.

Μακρυγιάννης Ιωάννης, *Απομνημονεύματα*, εισαγωγή Γ. Βλαχογιάννης, Αθήνα 1907.

Μανζάρ Ζακ, *Αναμνήσεις από τον Μοριά*, Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21, τ. 20, μτφ. Γ. Τσουκαλάς, Αθήνα, Βιβλιοθήκη, 1957.

Παπαδόπουλος Κάρπος, *Απάνθισμα του ιστορικού αγώνος των Ελλήνων*, Παπαζήσης, 1976.

Pellion J.P., *La Grece et les Capodistrias pendant l'occupation française de 1828 a 1834*, Paris, Librairie Militaire, 1855.

Τιρς Φρ., *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*, τομ. Α΄, Εισαγωγή- επιμέλεια- σχόλια Τ. Βουρνά, Αθήνα, Τολίδη, χ.χ.ε.

Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τομ. Δ΄, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1971.

Φίνλεϋ Γ., *Ιστορία της Ελληνικής επανάστασεως*, τομ. Β΄, μτφ. Αλ. Γεωργούλη, επιμ. Τ. Βουρνά, Τολίδη, Αθήνα.

Βιβλιογραφία

Αναστασιάδης Γ., *Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2001.

Αντωνακέας Ν., *Φαυλοκρατία 1821-1950, Η Ελλάς υπό την δίνην των κομμάτων*, τ. Α΄, Αθήνα 1950.

Ασπρέας Γ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, τομ. Α΄, 1821-1865, Αθήνα, Γ. Βασιλείου, 1924.

Βακαλόπουλος Κ., «Τα πολιτικά γεγονότα από τις 27 Σεπτεμβρίου ως το τέλος Δεκεμβρίου», Το ελληνικό κράτος από 1830 ως 1832, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΒ΄.

Βακαλόπουλος Κ., *Η περίοδος της αναρχίας (1831-1833).Εσωτερικός διχασμός και ξένες επεμβάσεις κατά τη μετακαποδιστριακή περίοδο*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1984.

Βαρδουνιώτης Δ. Κ., «Η εν Άργει σφαγή κατά το 1833», *Παρνασσός* ΙΔ΄ (1891).

Βυζάντιος Χρ., *Ιστορία των κατά την ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών και των μετά ταύτα συμβάντων των μετέσχεν ο τακτικός στρατός από του 1821 μέχρι του 1833*, Αθήνα, Αντωνιάδης, 1874.

Brewer David, *The Greek war of independence*, New York 2003.

Γαρδίκας- Κατσιαδάκης Ελ., «Ο ρόλος της Διάσκεψης του Λονδίνου στην πτώση του Αυγουστίνου Καποδίστρια», *Μνήμων* 10 (1985).

Γιαννακόπουλος Δ., « Το ιδεολογικό υπόβαθρο της ελληνογαλλικής σύγκρουσης στο Άργος, το 1833», ανακτήθηκε από <https://argolikivivliothiki.gr>, προσπέλαση στις 24/11/2018.

Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφ. Α. Ξανθόπουλος, Αθήνα, MIET, 2012.

Δαφνής Γρ., *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Η γένεση του ελληνικού κράτους*, Ίκαρος.

Δεσποτόπουλος Αλ., «Η Επανάσταση κατά το 1828. Τα πολεμικά γεγονότα ως το Μάιο», «Οι εξελίξεις του ελληνικού ζητήματος και οι ενέργειες του Καποδίστρια στο διπλωματικό πεδίο ως τον Αύγουστο», Νέα ισχυροποίηση της Επανάστασης και αίσια έκβασή της 1828-1830, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄.

Δεσποτόπουλος Αλ., «Τα πολεμικά γεγονότα από τον Ιούνιο ως το Δεκέμβριο», Νέα ισχυροποίηση της Επανάστασης και αίσια έκβασή της 1828-1830. Η Επανάσταση κατά το 1828, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄.

Δεσποτόπουλος Αλ., «Η κατάσταση της χώρας κατά το τέλος του 1832 και τα τραγικά γεγονότα του Άργους», Το ελληνικό κράτος κατά το 1832, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄.

Δημακόπουλος Γ., «Αι εφημερίδες *Courrier d'orient - Courrier de la Grece*», ΔΙΕΕ 21 (1978).

Διαμαντούρου Ιω., «Τα πολεμικά γεγονότα από τον Ιούνιο ως το Δεκέμβριο», Νέα ισχυροποίηση της Επανάστασης και αίσια έκβασή της 1828-1830. Η Επανάσταση κατά το 1828, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄.

Διβάνη Ελ., «Ο αγώνας του Ιωάννη Καποδίστρια για τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων», Διεθνείς σχέσεις, Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος στην εποχή του Κυβερνήτου Ιωάννη Καποδίστρια, 23 Σειρά Ημερίδων, Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2011.

Ευαγγελίδης Τρ., *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862)*, Αθήνα, Γαλανός, 1894.

Θεμελή- Κατηφόρη Δ., *Το γαλλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα στην περίοδο του Καποδίστρια (1828-1831)*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1985.

Καλογεράκου Πηγή, «Η συμβολή του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στην αποκατάσταση των φρουρίων και των πόλεων της Μεσσηνίας», *Οι πολιτικοστρατιωτικές σχέσεις Ελλάδας- Γαλλίας (19^{ος}-20^{ος} αι.)*, ΔΙΣ, Αθήνα 2011.

Καρολίδης Π., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτεροι χρόνοι*, Αθήνα, Φανός. Τομ. Α΄.

Κασάπογλου Βασ, «Ο Καποδίστριας και η κεντρική διπλωματική εκπροσώπηση της Ελλάδος», Διεθνείς σχέσεις, Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος στην

εποχή του Κυβερνήτου Ιωάννη Καποδίστρια, 23 Σειρά Ημερίδων, Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα, 2011.

Κούκου Ελ., «Το ελληνικό κράτος κατά το 1831», Το ελληνικό κράτος από 1830 ως 1832, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΒ΄.

Κουμαριανού Αικ., λήμμα Αθηνά και Αντωνιάδης Εμμανουήλ, Εγκυκλοπαίδεια Ελληνικού Τύπου. 1784-1974, Δρούλια Λουκία-Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ.), ΕΙΕ, Αθήνα 2008.

Κρεμμυδάς Β., «Ο γαλλικός στρατός στην Πελοπόννησο», Πελοποννησιακά 12, (1976).

Κρεμμυδάς Βασ., «Η δολοφονία του Καποδίστρια», Ο Ερανιστής 14, (1977).

Κρεμμυδάς Βασ., *Η Ελληνική επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2016.

Κυριακίδης Επ., *Ιστορία του Σύγχρονου Ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832-1892*, Αθήνα, Ιγγλέσης, 1892.

Λούκος Χρ., « Η κατάληψη της Καλαμάτας από τους Μανιάτες το 1831 και η επέμβαση των Γάλλων στις διενέξεις των Ελλήνων», Μνήμων 1(1971).

Λούκος Χρ., «Ο Κυβερνήτης Ιω. Καποδίστριας και οι Μαυρομιχαλαίοι», Μνήμων 4 (1974).

Λούκος Χρ., *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988.

Λουλές Δ., «Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και η Ρωσία», Μνήμων 10 (1985).

Μέντελσον- Μπάρτολντ Κ., *Επίτομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Τολίδη.

Μπαλωτή Ξένη, *Μαιζών, ένας μεγάλος φιλέλληνας*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1993.

Μπουτζουβή- Μπανιά Αλέκα, «Το καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. Από την ήττα στον παραγκωνισμό και την καταδίωξη», Μνήμων 8 (1982).

Νικητοπούλου Σάσα, «Ο Καποδίστριας και τα εθνικά κτήματα», Επιθεώρηση Τέχνης 10 (1959).

Οικονόμου Μιχ., *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τομ. Β΄, Αθήνα 1957.

Παπαγεωργίου- Προβατά Ελισ., «Εντυπώσεις από τον Μωριά στην Αλληλογραφία μελών του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος υπό τον Maison», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Ο περιηγητισμός στην Ελλάδα τον 18^ο και 19^ο αιώνα» ΕΚΠΑ, Αθήνα 1997.

Παπαγεωργίου Στ., *Από το Γένος στο Έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους. 1821-1862*. Αθήνα 2004.

Παπασωτηρίου Χαρ., *Ο Αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία. Πολιτική και στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας 1821-1832*, Αθήνα, Σιδέρης, 1996.

Περρωτής Π., «Η εκστρατεία του Μαιζώνος εις Πελοπόννησον», *Ελληνικά* 9 (1936).

Πετρίδης Π., *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821-1843)*, University Studio Press, 1990.

Πετρίδης Π., *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1821-1862 Από τα Δημοκρατικά Πολιτεύματα στην κατάλυση της Οθωμανικής Μοναρχίας*, Αθήνα, Γκοβόστη, τομ. Α'.

Πετρίδης Π., *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία 1821- 1940. Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1986.

Πετρόπουλος Γ., *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α', Β' Έκδοση, Αθήνα 1997.

Πετσάλης Ν., «Εξελίξεις του ελληνικού ζητήματος στο διπλωματικό πεδίο ως τον Αύγουστο», Εξασθένιση και υποχώρηση της Επανάστασεως 1824-1827, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΒ'.

Προβατά Δεσπ., *Etienne- Marin Bailly. Ένας Σαινσιμονιστής στην επαναστατημένη Ελλάδα*, Αθήνα, Σοκόλη, 2008.

Σιμόπουλος Κ., *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21(1821-1829)*, τομ.5, Αθήνα, Στάχυ 1999.

Σπηλιοπούλου Ιω., «Το ταξίδι του Φρειδερίκου Θείρσιου στην Ελλάδα (1831-1832) μέσα από τις επιστολές του προς τη σύζυγό του ως πηγή μαρτυρίας για τις ιδεολογικές διενέξεις αναφορικά με τις ρίζες του ελληνικού πολιτισμού», ανακτήθηκε από https://eens.org.>EENS_congresses, προσπέλαση στις 5.2.2019.

Τζανάκος Ν., *Η Γαλλική Εκστρατεία στο Μοριά και ο Στρατάρχης Μαιζών*, Πάτρα, Πικραμένος, 2017.

Φεργάδη- Τούντα Αρ., «Ιωάννης Καποδίστριας. Ο θεμελιωτής των Διεθνών Σχέσεων», Διεθνείς σχέσεις, Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος στην εποχή του Κυβερνήτου Ιωάννη Καποδίστρια, 23 Σειρά Ημερίδων, Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκουλα, 2011.

Φίλιας Βασ., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1996.

Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, τομ. 9,16,18,21,27 και 33, Αθήνα, Δομή, 1996.